

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Rasa
LEONAVIČIŪTĖ-GECEVIČIENĖ

Bona Sforca ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Jogailaičių dinastijos stiprinimas

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija H 005

VILNIUS 2021

Disertacija rengta 2016–2021 m. Lietuvos istorijos institute

Mokslinė vadovė:

Dr. Raimonda Ragauskienė (Lietuvos istorijos institutas,
humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

VILNIUS UNIVERSITY
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Rasa

LEONAVIČIŪTĖ-GECEVIČIENĖ

Bona Sforza and the Grand Duchy of Lithuania: strengthening of the Jagiellonian Dynasty

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION

Humanities, History and archeology H 005

VILNIUS 2021

This dissertation was written between 2016 and 2021 at the Lithuanian Institute of History.

Academic supervisor – Dr. Raimonda Ragauskienė (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and archeology – H 005).

TURINYS

IVADAS.....	7
I. BONOS SFORCOS SOCIOPOLITINĖS VEIKLOS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE ASPEKTAI	36
1.1 Jogailaičių dinastija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė–Lenkija– Europa	36
1. 2. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pradžioje	42
1.2.1 Žygimanto Senojo valdymo pradžia: iššūkiai ir reformos.....	42
1.2.2 LDK diduomenė XVI a. pradžioje	48
1.3. Bonos Sforcos santykių su LDK diduomene dinamika XVI a. 3–6 deš.....	52
1.3.1. Pirmieji dinastinės politikos žingsniai: Sosto Žygimantui Augustui užtikrinimas	52
1.3.2 Bonos šalininkų klausimas XVI a. 3–6 deš.	56
1.3.3 Bonos įtaka LDK Ponų Tarybos sudėčiai	63
II. BONOS SFORCOS ŽEMĖS VALDŲ TINKLAS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE	67
2.1. Bonos Sforcos žemės valdų tinklas LDK: valdų įgijimo aspektas	67
2. 1.1 Pirmieji Žygimanto Senojo dovanojimai Lenkijos Karalystėje .	67
2.1.2 Bonos latifundijų formavimasis vietinių kunigaikštysčių saulėlydžio fone.....	69
2.1.3 Bonos pirktą žemėvalda	80
2.1.4. Privačių asmenų dovanotos valdos.....	91
2.1.5 Žygimanto Augusto ir Bonos bendrai valdyta žemėvalda.....	95
2.2 Bonos žemės valdų tinklo dinamika.....	101
2.3 Bonos Sforcos žemės valdų tinklas LDK: tipologinis aspektas	103
2.3.1 Dvarai Bonos žemės valdų tinklo sudėtyje	104
2.3.2 Miestai Bonos valdų tinklo sudėtyje	109
2.3.3 Miesteliai Bonos valdose.....	114
2.3.4 Bonos įsteigti miesteliai	117
2.3.5 Pilys Bonos žemės valdų tinkle.....	119
III. BONOS ŽEMĖVALDOS TINKLO LDK ADMINISTRAVIMAS	123

3.1 Administraciniai kompleksai ir jų kaita	123
3.1.1. Pinsko seniūnija: Piskas, Kleckas, Horodokas, Rahačovas ir Sielcų dvaras.....	125
3.1.2. Palenkė: Bielsko žemė.....	131
3.1.3 Gardino seniūnija ir pavieto dvarai	135
3.1.4 Voluinės žemė	141
3.1.5 Bonos valdos Žemaitijoje ir aplink Alytų	143
3.1.6 Dvarų valdytojo pareigybė Bonos Sforcos valdose.....	146
3.2 Bonos žemės valdų administratoriai: seniūnai, vietininkai, laikytojai. Kolektyvinis portretas	150
3.2.1 Bonos pareigūnų amžius	151
3.2.2. Bonos pareigūnų kilmė.....	151
3.2.3 Bonos pareigūnų šeiminė padėtis ir giminystės ryšiai.....	156
3.2.4 Bonos pareigūnų karjera.....	158
IV. BONOS VEIKLA LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE	163
4.1 Ūkinė veikla	163
4.1.1 Dinastijos valdų auditas.....	163
4.1.2. Bonos žemės valdų infrastruktūra	187
4.1.3. Bonos dvarai ir valakinės sistemos diegimas	190
4.2 Miškų ir girių eksploatavimas	205
4.3 Bona ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muitinės	210
IŠVADOS.....	218
LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	223
PRIEDAI	248
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	251

IVADAS

Temos aktualumas ir problema

XV–XVI a. I pusėje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) vyko reikšmingi ekonominiai, politiniai, kultūriniai pokyčiai. Per pusantro šimto metų padariusi fenomenalų kultūrinį šuolį, XVI amžiuje, anot E. Gudavičiaus, Lietuva pritaipo prie Europos.¹ Šių įvykių kontekste į LDK politinį, ekonominį ir visuomeninį gyvenimą įsiliejo ir valdovo sutuoktine tapusi Bona Sforca (1494 m. Vidževanas, Italija – 1557 m. Baris, Italija), pademonstravusi, kad šalia valdovo atsirado svarbi žaidėja, kurios interesų Lenkijos Karalystės (LK) ir LDK didikai turės paisyti. Lenkijos karaliene ir Lietuvos didžiąja kunigaikštiete (Lk ir Ldk) ji buvo beveik keturis dešimtmečius, 1518–1557 m. Per šį laikotarpį ji buvo aktyvia LK ir LDK politinio gyvenimo dalyve, administravo savo žemėvaldą, valdė muitines, plėtojo verslus, rūpinosi miestais ir miesteliais, atliko teismines funkcijas. Sunku jos veiklos pobūdį ir mastus palyginti su anksčiau LDK valdžiusių valdovų sutuoktinių veikla. Apie kai kurių aktyvių moterų, pavyzdžiui Mortos, Onos Vytautienės, Julijonos Algirdienės veiklą, istorinių šaltinių turime nedaug.² Aleksandro Jogailaičio žmona Elena didžiąja kunigaikštiete buvo trumpai. Chronologiškai ilgas, dėl Bonos veiklos ypatybių nemenka šaltinių bazė dokumentuotas laikotarpis leidžia giliau analizuoti valdovės veikimo LDK aspektus.

Bonos Sforcos asmenybės ir veiklos tema istoriografijoje nėra nauja. Tačiau istorijos moksle neretai jau nagrinėtos temos vėl aktualizuojamos naujų įvykių kontekste, kinta visuomenės ir tyrėjų požiūris, pasirenkamos naujos analizės perspektyvos bei tyrimo metodai, tuo pačiu visuomenė kelia vis naujus klausimus istorikams. Dar tada, kai valdovų sutuoktinės buvo istorijos tyrimų paribyje, jos veiklai, lyginant su kitų valdovių, buvo skirta daug dėmesio.³ Tai turėjo tiek teigiamų, tiek neigiamų pasekmių. Viena vertus, anksti atkreiptas dėmesys į Bonos išskirtinumą ir svorį leido istorikams sukaupti didesnę žinių bazę valdovės veiklos tema, skatino diskusijas ir interpretacijas. Kita vertus, vyraavęs neigiamas naratyvas leido susiformuoti

¹ E. Gudavičius, „Lietuvos kelias į pasaulio istoriją“, in: *Istorijos inžinierius, Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, Vilnius, 2019, p. 52–61, čia – p. 58.

² D. Baronas, „Julijona – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo žmona ir jo vaikų motina“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2019, t.2, p. 5–39, čia – p. 8.

³ E. Janeczek–Jabłońska, *Staropolskie kobiety władzy w historiografii polskiej doby zaborów*, Łódź, 2019.

stereotipams, užkirtusiems kelią giluminiams ir nuo išankstinio nusistatymo nepriklausiusiems tyrimams.

Gausiausi yra lenkų istorikų, aptarusių Bonos veiklą daugiausia užsienio ir vidaus politikos kontekste, tyrimai. Jos veikla LDK neretai likdavo tyrimų nuošalyje, taigi ji nėra tyrinėta nuosekliai, vieni aspektai yra analizuoti giliau, kiti – tik paviršutiniškai, daugiausia koncentruojantis į valdovės politines aspiracijas. Galbūt dėl įvaizdžiui itin pakenkusio konflikto dėl Barboros Radvilaitės, gal dėl palyginti menkų žinių apie jos veiklą LDK, lyginant su Lenkija, taip pat lenkiškoje istoriografijoje vyraVusi naratyvo įtakos, Lietuvos istoriografijoje Bona dar nėra tapusi „sava“ valdove, nepaisant to, kad tris dešimtmečius buvo ne tik Lk, bet ir Ldk. Atsirandant naujiems duomenims, gausėjant laikotarpio politinius ir visuomeninius procesus atskleidžiančių tyrimų, kyla poreikis iš naujo pažvelgti ir į Bonos veiklą, apėmusią daugelį LDK gyvenimo aspektų, tuo pačiu koncentruojantis ne į tyrimo platumą, o į gylį. Juo labiau, kad giliau šios moters sociopolitinė ir ekonominė veikla bendrame valdovo vykdytos ūkinės politikos kontekste buvo analizuota labai paviršutiniškai, pabrėžiant sukauptus didelius turtus ir galias, bet nežiūrint į ją kaip į veiksmų, sprendimų, iniciatyvų kompleksą, atliepusį valstybės ir dinastijos poreikius.

Reikšmingų visuomenės ir kultūros pokyčių kontekste gilesnis Bonos Sforcos, kaip Jogailaičių dinastijos narės, suinteresuotos jos stabilumu bei plėtra, ekonominės veiklos tyrimas leidžia geriau suprasti ir didžiosios kunigaikštienės veiklos LDK galimybes, ribas ir charakteristiką bei įvertinti jos indėlį į Jogailaičių dinastijos ekonominės galios stiprinimo darbus. Lenkijos ir Lietuvos istoriografijoje Bonos veiklos sociopolitiniai ir ekonominiai aspektai nėra analizuoti tiek giliai, kiek leidžia istorinių šaltinių bazė. Kaip pastebėjo tyrimų rezultatus Europos karalienių galios ir finansų temomis apibendrinęs Attila Bárány, būtent pinigai buvo reikšminga „jungiamoji grandis“, jungusi asmeninius ir politinius motyvus ir reikšmingai veikusi moterų galios ribas.⁴ Valdovės žemėvalda LDK buvo platesnė nei LK, čia buvo investuota daug lėšų, iš LDK dvarų gautos pajamos reikšmingai pildė Bonos iždą, tuo pačiu prisidėjo ir prie Jogailaičių dinastijos finansinio gerbūvio. Tad turint omenyje moters finansinės padėties ir galios santykio reikšmingumą, gilesni Bonos ekonominės veiklos LDK tyrimai yra būtini siekiant nuosekliai kalbėti apie jos galios ribas šioje šalyje.

⁴ A. Bárány, „Medieval Queens and Queenship: a Retrospective on Income and Power“, in: *Annual Of Medieval Studies at CEU*, Edited by Judith Rasson and Marianne Sághy, vol. 19, 2013, p. 149–199, čia – p. 149.

Tačiau tyrinėjamą temą aktualia daro ne vien tik gausios, tačiau stokojančios gilesnio požiūrio istoriografijos problema. Kaip pastebėjo britų istorikė Eileen Power, bet kurios moters padėtis vertinant teoriniu, teisiniu ir praktiniu požiūriais visuomet bus skirtinga.⁵ Ankstyvųjų naujų laikų pradžioje Europoje politinė teorija prasilenkė su realybe. Nors politinė erdvė buvo rezervuota vyrams, XVI a. Europoje pastebimas beprecedentis karalienių–regenčių ir politiškai aktyvių moterų skaičius.⁶ Taip pat jau seniai pastebėta, kad valdovams įtaką galėjo daryti (ir neretai darė) jų žmonos, dukterys, motinos, disponavusios neformaliais įtakos svertais, pajungusios gyvenamojo laikotarpio politinę ir socialinę konjunktūrą savo tikslams pasiekti.⁷ Vakarų Europos istoriografijoje moterų aktyvumo ir realios galios fenomenas analizuojamas jau ne vieną dešimtmetį⁸, nuo feministinio pereita prie platesnio, tarpdisciplininio lyčių studijų (angl. *gender studies*) diskurso, nuo atskirų biografinių tyrimų – prie moterų „karalienystės“ (angl. *queenship*) įvairių aspektų lyginamųjų tyrimų Vakarų Europos kontekste.⁹ Vidurio ir Rytų Europos regione panašių tyrimų turime žymiai mažiau. Jie daugiausia yra biografinio pobūdžio, valdovo žmonos „karalienystės“ politinių, finansinių, kultūrinių aspektų LK, LDK, taip pat XV–XVI a. „Jogailaičių Europoje“ lyginamųjų tyrimų vis dar stokojama, nekalbat jau apie vietinių valdovių vietos paieškas europiniame kontekste.¹⁰ Pioniere šioje srityje reikėtų laikyti Marią Bogucką lyginamuoju požiūriu analizavusią moters padėtį LK lyginant su Vakarų Europa.¹¹ Turint galvoje, kad LK ir LDK Bona buvo akivaizdi išimtis iš „politinės teorijos“, savo veikloje konkuravusi su vyrais, praktiškai disponavusiais žymiai platesnėmis galimybėmis veikti, šis tyrimas yra aktualus ir regiono lyčių studijų kontekste, bei papildytų Vakarų Europos

⁵ E. Power, *Medieval women*. Cambridge, 1995, p. 1.

⁶ H. Matheson–Pollock, J. Paul, C. Fletcher, „Introduction“, in: *Queenship and Counsel in Early Modern Europe*. [Queenship and Power series], 2018, p. 1–14.

⁷ C. Beem, *The Lioness Roared. The Problems of Female Rule in English History*, 2008, p. 6.

⁸ Tyrimų apie Viduramžių Europos karalienės retrospektyvą pateikė ir pokyčius Europos moterų „karalienystės“ tyrimuose aptarė: A. Bárány. *Op. cit.*

⁹ Knygų seriją *Queenship and Power* jau sudaro 60 tomų. Leidinys apjungia lyčių studijų, moterų istorijos, literatūros, kultūros, teisės, diplomatijos disciplinų tyrimus, kuriais siekiama praplėsti supratimą apie Europos, Afrikos, Rytų Azijos, Islamo pasaulio karalienių, regenčių, karalių sutuoktinių realios galios svertus. Nuoroda į visus tomus: <https://www.palgrave.com/gp/series/14523>

¹⁰ K. Kosior, *Becoming a Queen in Early Modern Europe: East and West*. *Queenship and Power series*, Newcastle, 2019, p. 5.

¹¹ M. Bogucka, *Women in Early Modern Polish Society, Against the European Background*, New York, 2004.

istoriografijos įdirbį analizuojant realius moters politinės ir finansinės galios svertus Vidurio ir Rytų Europoje.

Tyrimo objektas

Visų Bonos veiklos LDK apraiškų analizė būtų per plati vienam darbui, juolab kad kai kurie jos veiklos aspektai, pavyzdžiui, užsienio politikos iniciatyvos jau yra gana plačiai tyrinėtos lenkų istorikų. Tad šio tyrimo objektas yra Lk ir Ldk Bonos Sforcos ekonominės-ūkinės veiklos LDK aspektai Jogailaičių dinastijos materialinės bazės atkūrimo ir finansinio stiprinimo baruose, atsižvelgiant ir į tai, kaip jos veikla veikė valdovės santykį su LDK politine tauta ir jų materialiniu gerbūviu. Būtent čia atsiskleidė jos, kaip valdovo sutuoktinės ir kaip privataus asmens galios. Bonos veiksmai LDK ekonomikos srityje, pasitelkus svarbius teisinius įrankius, geriausiai atskleidžia jos pastangas dinastiją sustiprinti ekonomiškai ir centralizuoti didžiojo kunigaikščio galias, tuo pačiu kaupiant asmeninį turtą bei įtaką Jogailaičių dinastijos domeno ir galios ribose.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimo tikslas – išanalizuoti Lk ir Ldk Bonos Sforcos veiklą LDK vidaus politikos, ūkio ir ekonomikos srityse, atliepusią tiek jos asmeninius tikslus, tiek ir Jogailaičių dinastijos poreikius.

Tyrimo uždaviniai:

1. Pristatyti LDK vidaus ir užsienio geopolitinę padėtį Lk ir Ldk tapus Bonai Sforcai;
2. Apibendrinti (remiantis lietuviška ir lenkiška istoriografija) valdovės veiklos LDK politinio gyvenimo kontekste tendencijas ir specifiką, išskiriant dinastijos tęstinumo užtikrinimo, šalininkų rato formavimo ir įtakos LDK valdžios postų dalyboms srityse;
3. Apibrėžti Bonos Sforcos žemėvaldos ir kitų turto objektų, nešusių jai ekonominę naudą, tinklo LDK kūrimo principus ir dinamiką, atskleidžiant valdų tipologinę specifiką, juridinio Bonos santykio su paskiromis valdomis skirtumus;
4. Išanalizuoti jos žemėvaldos kompleksų LDK administravimo specifiką ir žemėvaldos kompleksų formavimo tendencijas;
5. Atskleisti Bonos žemėvaldą LDK administravusių pareigūnų, t.y. seniūnų, vietininkų, laikytojų, komplekso charakteristiką tautiniu, socialiniu, šeiminės padėties, karjeros ir kitais pjūviais;

6. Išanalizuoti valdovės veiksmus audituojant ir revizuojant didžiojo kunigaikščio valdas, įvertinti tokių auditų reikšmę Jogailaičių valdų komplekso stiprinimo ir valdovo valdžios centralizavimo kontekste.
7. Atskleisti karalienės ir didžiosios kunigaikštienės veiksmus ekonomiškai stiprinant asmeninę materialinę padėtį per žemės ūkio sistemos naujoves, dalyvavimą dinastijos mutinių valdymo, miškų ir girių administravimo veikloje.

Tyrimo chronologija

Tyrimas apima 1518–1557 m. laikotarpį, nuo Bonos Sforcos atvykimo į LK ir LDK, iki mirties. Tais atvejais, kai tai bus reikalinga tyrimo kontekstui ar analizuojamo proceso tęstinumui atskleisti, tyrimo ribos bus paankstinamos iki Žygimanto Senojo valdymo pradžios (1506 m.).

Tyrimo prieiga ir metodai

Panašaus pobūdžio tyrimai gali būti atliekami pasitelkiant švairius tyrimo metodus. Ilgą laiką Vakarų Europos istoriografijoje pagrindine buvo biografinė prieiga.¹² Buvo aprašomi karalienių, kaip žmonių, motinų, našlių gyvenimai. Tekstai nepretendavo į gilesnės, moters „karalienystės“ problemos gvildinimą. Vakarų Europos istoriografijoje metodologiniai pokyčiai pastebimi XX a. II puseje, kai moterų „karalienystės“ problema pateko į tarpdisciplininių tyrimų lauką¹³, keliant moters turto, politinės galios, patronažo, socialinių ryšių, įvaizdžio ir kitus klausimus. Šiandien aukščiausio socialinio sluoksnio moterų veiklos ribų problemos nagrinėjamos pasitelkiant politinės teorijos, socioekonominės istorijos, literatūros, religijų studijų, menotyros, kitiems mokslams būdingą metodologiją.¹⁴ Ypač būdingas tokiems tyrimams komparatyvistinis metodas, naudojamas tiek vertikaliąja, tiek horizontaliąja kryptimis, t.y. įvairiais parametrais lyginant tiek tos pačios šalies valdoves tarpusavyje, tiek vienalaikes valdoves platesnio regiono ar visos Europos mastu.

Kadangi šiame tyrime koncentruojamasi į vieno asmens tam tikrų veikimo aspektų atskleidimą, o ne nagrinėjama visa biografija ir visos veiklos

¹²N. Z. Davis, „Women’s History in Transition: The European case“, in: *Feminist Studies*, 3(1976), p. 83–103; *Women in Medieval History and Historiography*. Ed. by Susan Mosher Stuard, Pennsylvania, 1987.

¹³A. Bárány, *Op. cit.*, p. 151.

¹⁴*Queenship, Gender, and Reputation in the Medieval and Early Modern West, 1060–1600*. Ed. by Zita Eva Rohr, Lisa Benz. Sidney, Salem, 2016, p. xxviii.

apraškos apskritai, tai ir tyrimo metodika yra siauresnė. Šalia bendros, tarpdisciplininės ir dabar Vakarų Europos moterų veiklos tyrimams naudojamos plačios „karalienystės“ prieigos, Bonos ekonominės veiklos LDK stiprinant dinastiją analizė visų pirma remiasi istoriniams tyrimams būdingais metodais. Tyrimo raktas – istorinių šaltinių kritinė analizė. Remiantis šia analize sisteminti ir interpretuoti empiriniai istorinių šaltinių duomenys. Šis tyrimo metodas mažiausiai naudojamas pirmoje disertacijos dalyje. Šioje dalyje naudojami sintezės, deskriptyviniai metodai, kuriais remiantis apibendrinamas istorikų įdirbis analizuojant Bonos veiklos atskiras sritis ir atskleidžiamas jos veiklos kontekstas.

Nepaisant to, kad apie vienus valdovei tarnavusius asmenis – vietos pareigūnus, pasiuntinius, dvarionis, patikėtinius – žinome daugiau, apie kitus – mažiau, jų tarpusavio bendrumus ir skirtumus padeda identifikuoti prozopografinis metodas. Visiems jai tarnavusiems asmenims keliant tam tikrus, bendrus klausimus apie jų kilmę, karjerą ir socialinius ryšius, galima atskleisti jų kolektyvinį portretą, nustatyti, kaip Bona formavo savo žamėvaldos ir dvaro administracinius aparatus. Retrospektyvinis metodas pasitarnauja vertinant jos rankose buvusių dvarų, miestų ir kitų turto objektų pajėgumus. Dvarų inventoriai ar kiti ūkinius pajėgumus parodantys šaltiniai yra negausūs, iš Bonos valdymo laikotarpio turime vos keletą jai tuo metu priklausiusių dvarų inventorių. Retrospektyvinis metodas laidžia, pasitelkus chronologiškai ankstyvesnius ir kiek vėlesnius šaltinius formuluoti įžvalgas apie įvykusius pokyčius, dvarų ūkinius pajėgumus, ūkio tvarkymo efektyvinimo rezultatus ir išliekamąją vertę. Lyginamasis metodas naudingas siekiant nustatyti Bonos padėtį valdovo ir žemvaldžių atžvilgiu.

Istoriografija

Su Lk ir Ldk Bonos Sforcos veikla LDK yra susijęs masyvus kiekis istoriografijos. Milžiniškus istoriografijos kiekius lėmė visų pirma tai, kad apie valdovės asmenybę ir veiklą pradėta rašyti anksti. Dėl jos veiklos specifikos jau Bonos amžininkai paliko atsiliepimus, daugiausia neigiamus, o iškart po mirties imtos kurti ir legendos¹⁵, stipriai paveikusios ankstyvosios mokslinės istoriografijos naratyvą. Tad istoriografija plati visų pirma

¹⁵ Juodosios legendos apie Boną formavimasi nuosekliai aptarė: M. Bogucka, *Bona Sforza*, Wrocław, 1989. Rašant naudotasi II leidimu, išleistu Wrocław, 2004; K. Kosior, „Outlander, Baby Killer, Poisoner? Rethinking Bona Sforza’s Black Legend“, in: *Queenship and Power. Virtuous or Villainess? The Image of the Royal Mother from the Early Medieval to the Early Modern Era*, ed. by Carey Fleiner, Elena Woodacre. Palgrave Macmillan, 2016, p. 199–223.

chronologiniu požiūriu: Bonos veiklos tema rado savo vietą jau XIX a. mokslinėje istoriografijoje ir yra tyrinėjama iki šių dienų.

Valdovės žemės valdų kompleksai buvo plačiai pasklidę po LDK, o valdovės valdytos žemės šiandien įeina į skirtingų valstybių sudėtį. Tyrimus atliko skirtingų šalių mokslininkai, tad istoriografija plati ir geografiniu požiūriu: Bonos veiklą tyrinėjo lenkų, lietuvių, baltarusių, ukrainiečių, rusų, italų mokslininkai. Tad su valdovės veikla susijusi istoriografija yra ne tik gausi, tačiau ir daugiakalbė. Šio skyrelio tikslas nėra aptarti visus vienaip ar kitaip jos veiklą LDK lietusius tyrimus. Visa darbe naudota istoriografija atspindi tyrimo bibliografiniame apraše. Šioje įvado dalyje išskirsime svarbiausius tyrimus, ypač aktualius pasirinktos problemos požiūriu. Akcentuota istoriografijos gausa tyrėjui palanki tuo, kad Bonos ekonominės ir teisminės veiklos LDK tyrimų būklė jau leidžia iš didelio istoriografijos masyvo išskirti ir remtis tais tyrimais, kurių išvados grįstos mokslinė istoriografijos ir istorinių šaltinių analize. Tad šiame tyrime bus remiamasi tik **mokslinė istoriografija**. Toliau bus pristatoma tik tyrinėjamų problemų kontekste aktuali mokslinė istoriografija, neaptariant plačios kontekstinės istoriografijos.

Skirtingų šalių mokslininkus visų pirma domino skirtingi Bonos veiklos aspektai. Net tyrinėjant tas pačias problemas buvo dėliojami skirtingi akcentai, skyrėsi ir tų pačių valdovės veiklos aspektų vertinimas. Daugiausia tyrimų iki šiol atliko ir vis dar atlieka lenkų mokslininkai, domėjęsi Bona, visų pirma kaip Lenkijos karaliene. Lenkų istoriografija ilgą laiką buvo šališka.¹⁶ Lenkų tautinėje istoriografijoje buvo gilinamasi į karalienės ir didžiosios kunigaikštienės politinės veiklos klausimus, sunku buvo atsiriboti nuo sukurto neigiamo jos įvaizdžio. Bonos Sforcos ambicijos aktyviai dalyvauti Lenkijos politiniame gyvenime, jos santykiai su karalystės didikais, galios telkimo būdai tapo pagrindiniu pasakojimo leitmotyvu, lėmusiu neigiamą jos ekonominių iniciatyvų vertinimą.¹⁷ Ilgainiui, į mokslinę apyvartą įtraukiant naujus istorinius šaltinius, kintant požiūriui į stiprią monarcho vadžią, kitu kampu pažvelgta ir į Bonos vaidmenį Lenkijos karalystės ekonomikai. Lenkų

¹⁶ Be mokslinių Lenkijos istorijos sintezių stipriai viešąją nuomonę apie Boną veikė specialiai jos asmeniui aptarti skirti biografinio pobūdžio straipsniai bei apybraižos: A. Naruszewicz, „O małżeństwie Zygmunta I z Boną“, in: *Pamiętnik Warszawski*, t. 8, lipiec, 1817, s. 257–286; K. W. Wóycicki, „Królowa Bona“, in: *Biblioteka Warszawska*, T. 1, 1843, s. 427–453; K. Chłędowski, *Królowa Bona: obrazy czasu i ludzi*, Warszawa, 1876. Rašant naudotasi K. Chłędowski, *Królowa Bona: obrazy czasu i ludzi*, Lwów, 1929; A. Darowski, *Bona Sforza*, Rzym, 1904.

¹⁷ Janeczek–Jabłońska, E., *Staropolskie kobiety władzy w historiografii polskiej doby zaborów*, Łódź, 2019

istorikai būtent ekonominę veiklą vertino kaip jos dinastinės politikos ašį.¹⁸ Iniciatyvos stiprinant valdovo domeną Lenkijoje ir LDK bei visi su tuo susiję veiksmai matyti kaip toliaregiški, įrodantys valdovės ekonomistės talentą, vykdyti vardan dinastijos ateities. Amžiaus antroje pusėje lenkų istoriografijoje pamažu eita prie kiek kritiškesnio požiūrio. Bonos ekonominę veiklą vertino, tačiau ne liaupsino Lenkijos ūkio problematiką tyrinėjusi Anna Sucheni-Grabowska¹⁹, nesureikšmino ir amžiaus antroje pusėje rašę valdovės biografai²⁰. Jos veiklos toliaregiškumą ir tikslingumą kvestionavo, svarbius klausimus iškėlė Henrykas Lowmianskis.²¹

Nepaisant to, kad Bona titulavosi ir Lietuvos didžiąja kunigaikštene, lietuvių istorikų dėmesio ji susilaukė kiek mažiau. Kurį laiką lietuvių istoriografiją veikė lenkų istoriografijos tendencijos. Baltarusių ir ukrainiečių tautų formavimosi ir valstybių raidos specifikos lėmė, kad ir į šių šalių istoriografiją Bonos veiklos tema atėjo vėliau, tad ir tyrimų turime mažiau. Carinės Rusijos mokslininkų dėmesys XIX a., vėliau ir XX a. visų pirma buvo nukreiptas į prisijungtų buvusių Lietuvos ir Lenkijos valstybės, o vėliau ir nepriklausomos Lietuvos žemių ūkinę ir socialinę istoriją, o visuomenės ir ūkio padėties XVI a. LDK tyrimai negalėjo apsieiti ir be Bonos veiklos nušvietimo. Carinės Rusijos istoriografijos, kitaip nei lenkų, neveikė susiformavęs neigiamas valdovės įvaizdis, o ir jos politinės veiklos aspektai tyrėjus domino mažiau. Rusų, baltarusių, ukrainiečių istoriografijoje nuo pat XX a. pradžios nebuvo jokio neigiamo nusistatymo Bonos asmens atžvilgiu, koncentruotasi tik į jos veiklos LDK ūkio srityje atskleidimą. Tačiau nei minėtų šalių, nei lietuvių istorikai nebandė rimčiau apsvarstyti valdovės ekonominės veiklos LDK pamatinių tikslų ir pateikti bendro vertinimo. Tik nuo XX a. paskutiniųjų dešimtmečių italė, valdžiusi Lenkiją, susilaukė susidomėjimo ir Italijoje. Tyrėjams ji visų pirma įdomi kaip Bario ir Rosano kunigaikštystė, kurios agentai ir pareigūnai veikė Baryje tol, kol ji gyveno ir valdė Lenkijoje ir LDK, tačiau tyrėjus domino ir kitos su asmenybe bei kultūriniais mainais susijusios temos. Bonos ir LDK ryšys, atrodytų, kol kas

¹⁸ W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, T. 1, 1506–1648, Warszawa, 1936; L. Kolankowski, *Polska Jagiellonów, dzieje polityczne*, Lwów, 1936; K. Hartleb, „Bona Sforza“, in: *Ostatni Jagiellonowie*, Lwów, 1938; Z. Wojciechowski, *Zygmunt Stary (1506–1548)*, Warszawa, 1946.

¹⁹ A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504–1548*, Wrocław, 2007, s. 188.

²⁰ M. Bogucka, M. Bona..., M. Kosman, *Królowa Bona*, Warszawa, 1971; D. Wójcik–Góralaska, *Niedoceniana królowa*, Warszawa, 1987.

²¹ H. Lowmiański, *Zaludnienie państwa litewskiego w wieku XVI: zaludnienie w roku 1528*, Poznań, 1998, s. 159–172.

italus menkai domina. Italų istorikai glaudžiai bendradarbiauja su Lenkijos mokslininkais. 1980 m. Bario pilyje įvyko bendra lenkų ir italų mokslininkų konferencija, pranešimai buvo skirti Bonos gyvenimo tarp Lenkijos ir Italijos temai.²² Italų kunigaikštystės veiklos Lenkijos soste tema leisti ir paskiri leidiniai, straipsnių rinkiniai²³, publikuoti straipsniai²⁴, kuriuose aptartos bendros Bonos asmenybės ir gyvenimo Lenkijoje temos, jos valdymo fone vykę lenkų ir italų kultūriniai mainai ir Italiją pasiekę Lenkijos lobiai²⁵. Monumentaliausiame ir kol kas vieninteliame atskirame veikale Bonos asmenybės ir veiklos tema italų kalba²⁶ autorius pristatė ir Bonos ekonominę veiklą LDK, rusėniškose žemėse, remdamasis daugiausia lenkų bei rusų istoriografija bei publikuotais istoriniais šaltiniais. Tai buvo pirmasis bandymas italų auditorijai pristatyti Bonos ekonominės veiklos aspektus LDK. Lenkų istorikai paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais taip pat pradėjo bendradarbiauti su italais, pastariesiems aktualiomis temomis rašydami ir italų kalba²⁷, tuo tarpu pasitaiko italų publikacijų lenkiškai.²⁸ Bonos asmenybė ir su ja susiję įvykiai susilaukia ir kitų šalių mokslininkų susidomėjimo²⁹, tačiau

²² *La regina Bona Sforza tra Puglia e Polonia*. Atti del Convegno promosso dall'Associazione culturale Regina Bona Sforza sotto il patrocinio della Regione Puglia, della Provincia, del Comune e dell'Università di Bari. Bari, Castello Svevo, 27 aprile 1980, Wrocław, 1987.

²³ *Bona Sforza: una principessa italiana sul trono di Polonia*, Milan, 2004.

²⁴ R. Mazzei, „Sulle orme di un Segretario Modenese di Bona Sforza e Sigismondo II Augusto: "Respolonicae" negli Archivi di Stato di Modena, di Mantova e di Parma“, in: *L'Europa centro-orientale e gli archivi*, 2003, p. 71–87; S. Pifferi, „La "cricca" italiana nella Polonia del Cinque–Seicento“, in: *La cultura latina, italiana, francese nell'Europa centro-orientale*, 2004, s. 123–156; F. De Caprio, „Bona Sforza, principessa italiana e regina di Polonia, tra potere e famiglia“, in: *La cultura latina, italiana, francese nell'Europa centro-orientale*, 2004, p. 71–89.

²⁵ B. Paszkiewicz, „Skarb królowej Bony“, in: *Wiadomości Numizmatyczne*, t. 46 B. 2, 2002, s. 143–176; M. Hennel–Bernasikowa, „Badania nad inwentarzem ruchomości królowej Bony“, in: *Polska Akademia Umiejętności. Sprawozdania z czynności i posiedzeń*, Vol. 66, 2004, p. 143–148.

²⁶ G. Cioffari, *Bona Sforza. Donna del Rinascimento tra Italia e Polonia*, Bari, 2000.

²⁷ Pavyzdžiui, Krzysztof Żaboklicki publikavo dalį Bonos laiškų, o įvadą parašė italų kalba: K. Żaboklicki, *Lettere inedite (1554–1556) di Bona Sforza, regina di Polonia al suo agente italiano Pompeo Lanza*, Varsavia–Roma, 1998; J. Miziołek, „La cultura artistica della corte reale di Cracovia nei tempi di Bona Sforza“, in: *Bona Sforza: una principessa italiana sul trono di Polonia*, Milan, 2004, p. 43–61.

²⁸ S. Valerio, „Tłumaczenie klasyków chrześcijańskich dla Bony Sforzy“, in: *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, t. 53, Warszawa, 2009, s. 231–262.

²⁹ S. Ryle, „The Celebrations for the Marriage of Sigismund I of Poland and Bona Sforza, Duchess of Bari“, in: *Acta conventus neo-latini Bariensis*. Proceedings of the Ninth International Congress of Neo–Latin Studies, Bari 29 August to 3 September 1994, Tempe, Arizona, 1998, p. 525–532.; P. Pastrnak, „The Bridal Journey of Bona

dažniausiai tai tam tikrus valdovės gyvenimo epizodus (pavyzdžiui, vestuvių su Žygimantu Senuoju tema) paliečiantys tekstai, kuriuose neanalizuojami mūsų tyrimui aktualūs klausimai. Tačiau tokie tekstai rodo, kad Bonos asmenybės ir veiklos tyrimai neapsiriboja vien mūsų regionu, bet savo vietą randa ir platesniame Europos istorijos tyrimų kontekste. Nors valdovės veiklos skirtingo vertinimo tautinėje istoriografijoje problema yra aktuali, tačiau šiam tyrimui žymiai svarbesnis ir prasmingesnis yra istoriografijos pristatymas visų pirma probleminiu požiūriu.

Nagrinėti temai svarbius tyrimus pradėti reikėtų nuo vis dar svarbių **monumentalių, sintetizuojančių** Bonos veiklą, taip pat Bonos **asmenybei tyrinėti skirtų** darbų. Lenkijoje XX a. vid. pakitusio požiūrio į Bonos veiklos problemą vienas rezultatų – monumentali, keturių tomų monografija, skirta Bonos asmenybei, aplinkai ir veiklai atskleisti tiek Lenkijoje, tiek LDK, paskelbta lenkų istoriko Władysława Pociechos³⁰. Šis veikalas užpildė iki tol buvusį žinių apie Bonos veiklą vakuumą Lenkijos, ir juo labiau Lietuvos istoriografijoje. Trečiasis veikalo tomas paskirtas Bonos veiklos LDK problemai atskleisti, tačiau chronologiškai veikalas siekia iki 1539 m., tad negalime kalbėti apie viso Bonos gyvenimo ir veiklos atskleidimą. W. Pociechos tyrime plačiau ar siauriau paliestos Bonos žemėvaldos formavimo(si) bei administravimo problemos, išskleisti jos santykio su LDK didikais politinis bei ekonominis pjūviai, aptartos ir kultūrinės iniciatyvos. Dėl gausios faktinės medžiagos ir apibendrinimų ilgą laiką tai buvo geriausias tyrimas. Naujausioje istoriografijoje vis dar remiamasi W. Pociecha. Kai kurios darbo išvados ir apibendrinimai jau yra pakoreguoti ar paneigti istorikų, o moderni istoriografija reikalauja kitokio, daugiau giluminio žvilgsnio į aptariamą problemą.

Bonos žemėvaldai skirti tyrimai. Analizuojant Bonos Sforcos veiklos LDK aspektus svarbu yra apibrėžti erdvę, kurioje ta veikla buvo plėtojama. Valdovės žemėvaldą LDK sudarė paskiri stambūs valdų kompleksai, išsidėstę dabartinės Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos, Ukrainos teritorijose. Iki šiol istoriografijoje šio žemėvaldos tinklo formavimo aspektai nagrinėti nenuosekliai. Nėra išgrynintas Bonos žemės valdų LDK tinklas, nėra plačiau analizuota jo sudėtis ir dinamika. Valdovės žemėvaldos tinklo formavimais dažniausiai analizuotas plačiame didžiojo kunigaikščio domeno atkūrimo ir stiprinimo proceso kontekste. Tokiame A. Sucheni-Grabowskos

Sforza”, in: *Annual of Medieval Studies at CEU*, Vol. 24, Budapest, 2018, p. 145–156.

³⁰ W. Pociecha, *Królowa Bona (1494–1557): czasy i ludzie Odrodzenia*, t. III, Poznań, 1958.

tyrime³¹ atskleidžiamas Bonos vaidmuo šiame procese, analizuojamas nekilnojamojo turto Lenkijoje kaupimo procesas. Nors autorė neliečia analogiškos jos veiklos valdovo domeno LDK stiprinimo klausimais, istorikės analizė leidžia tyrinėti valdovės veiklą plečiant žemėvaldą LDK, plėtros mastus ir specifiką Lenkijos Karalystės kontekste.

Bonos valdas Lenkijoje ir atskiruose LDK regionuose bene pirmasis nuosekliau išvardijo valdovės ekonominės veiklos bruožus analizavęs lenkų istorikas Kazimierz Pułaski.³² Tiesa, jis paminėjo tik stambiausias jos turėtas valdas, neišskirdamas smulkesnių dvarų, be to, neišskyrė nei vienos dabartinės Lietuvos teritorijoje buvusios valdos. K. Pułaski pateikta informacija rėmėsi ir ją pildė kiti tuo metu LDK ūkį, visuomenę ir sąrangą analizavę istorikai.³³ M. Dovnar-Zapolskis pastebėjo, kad egzistavo tam tikra juridinė skirtis tarp dinastijos ir Bonai priklausiusių dvarų LDK³⁴, taip pat jis išskyrė dvarus, kuriuos valdovė perdavė pilnametystės sulaukusiam Žygimantui Augustui³⁵, tarp kurių jau minimos ir dabartinės Lietuvos teritorijoje buvusios valdos. Istorikas užčiuopė svarbų Bonos ir Žygimanto Augusto žemėvaldos ryšį. Detaliau apie LDK teritorijoje valdovės turėtus žemės valdų kompleksus kalbėjo W. Pociecha, atkreipęs dėmesį ir į Bonos dvarus Žemaitijoje, taip pat aplink Alytų. Šiai asmenybei skirtoje trumpoje apybraižoje jis bendrai apibūdino Bonos valdų kompleksą LDK ribas, pabrėždamas teritorijų masyvumą.³⁶ Jų sudėtį detaliau nagrinėjo W. Pociecha, išskirdamas jos įvairiomis aplinkybėmis įgytas žemės valdas.³⁷ Bonos žemėvaldą LDK įvairiais aspektais, pvz. agrarinės struktūros pokyčius, kuriuos ji vykdė, ar jos vaidmenį kolonizuojant LDK girias, aptarė ir kiti LDK ūkio problematiką analizavę istorikai.³⁸ Kadangi valdovė savo žemėvaldą

³¹ A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa...*

³² K. Pułaski, „Gospodarka Królowej Bony na kresach“, in: *Szkice i poszukiwania historyczne*. Kraków, 1887, s. 332–388, čia – s. 354.

³³ С. А. Бершадский, *Литовские евреи. История их юридического и общественного положения в Литве, 1388–1569*, Санкт–Петербург, 1883, с. 301; М. К. Любавский, *Областное деление и местное управление Литовско–Русского государства ко времени издания первого Литовского статута*, Москва, 1892; Idem. *Очерк истории Литовско–Русского государства до Люблинской унии включительно*, Москва, 1915, с. 242.

³⁴ М. Довнар-Запольский, *Государственное хозяйство великаго княжества литовскаго при Ягелонах*, Киев, 1901, с. 346.

³⁵ Ibidem, с. 359.

³⁶ W. Pociecha, „Bona Sforza d’Aragona (1494–1557)“, in: *Polski Słownik Biograficzny* (toliau – *PSB*), T. 2, Kraków, 1936, s. 288–294.

³⁷ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III.

³⁸ J. Maroszek, „Przemiany struktury agrarnej i krajobrazu kulturowego w wyniku reform królowej Bony i króla Zygmunta Augusta“, in: *Historia województwa*

formavo ir iš kitų žemvaldžių nusavintų žemių pagrindu, Bonos valdų tinklo LDK formavimo etapas ir principus atskleidžia ir atskirų LDK žemvaldžių ar jų giminių žemėvaldai skirti tyrimai³⁹. Analizuojama, kaip valdos perėjo iš asmenų ar giminių į Bonos rankas. LDK regionų tyrimams skirtuose darbuose taip pat atskleidžiami valdovės žemėvaldos tinklo formavimosi aspektai. Jos valdytų teritorijų Pinsko-Turovo regione geografiją ir specifiką analizavęs A. Gruševskis⁴⁰ tyrimą papildė ir vertingais regiono žemėlapiais. Bandant apibrėžti Bonos žemėvaldos kompleksus LDK šis tyrimas naudingas atskleidžiant valdovės žemėvaldos šiame regione ribas. Jo tyrimus vėliau pratęsė Seweryn Wysłouch, tyrinėjęs Kobryno ribas XV–XVI a., Pinsko regiono kelių tinklą.⁴¹ Palenkės, tuo metu dar priklausiusios LDK, tyrimais dar ir šiandien aktyviai užsiima lenkų istorikai.⁴² Nors specialiai Bonos valdų tinklo Palenkėje problema juose nebuvo nagrinėjama, tam tikri valdovės veiklos aspektai regione tyrinėti. Nuosekliai Bonos valdų Palenkėje formavimosi procesą regiono geografinės specifikos kontekste apibendrinu

Podlaskiego. Red. A. Dobronski, Białystok, 2010, s. 42–47, čia – s. 42. G. Błaszczuk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności, 1492–1569*, Poznań, 2002, s. 87–90 ir kiti.

³⁹ A. Kuźmińska, „Olbracht Marcinowicz Gasztold“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1927, r. 4, z. 13, p. 349–391, čia – p. 390; K. Pietkiewicz, *Kieżgajlowie i ich latyfundium do połowy XVI wieku: ze studiów nad rozwojem własności ziemskiej w Wielkim Księstwie Litewskim w Średniowieczu*, Poznań, 1982, s. 86; M. Malczewska, *Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku*, Poznań, 1985; S. Lazutka, „Lietuvos Metrikos 4 – oji Teismų bylų knyga – Radvilų giminės istorijos šaltinis“, in: *Lietuvos metrikos studijos*, Vilnius, 1998, p. 70–98; D. Karvelis, R. Ragauskienė, *Iš Radvilų giminės istorijos: Dubingių kunigaikštystė 1547–1808 m.*, Vilnius, 2009, p. 44. A. K. Urmański, „On efforts to improve the condition of the treasury of the Grand Duchy of Lithuania in the times of Sigismund the Old and the period of management by Jonas Jonaitis Zabarežinskis in Užnemunė“, in: *Lithuanian Historical Studies*. 2016, vol. 20: 2015, p. 53–77.

⁴⁰ A. С. Грушевский, *Пинское полесье. Очерк истории Турово–Пинского княжества XIV–XVI*, Киевъ, 1901.

⁴¹ S. Wysłouch, *Rozwój granic i terytorjum powiatu Kobryńskiego do połowy XVI wieku*, Wilno, 1930; Idem. *Dawne drogi Polesia: ze studjów nad historią gospodarczą Polesia w XVI–XVIII w.*, Wilno, 1937.

⁴² A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko–ruskiego. Województwo belskie od schyłku XIV do początku XVII wieku*, Warszawa, 1993; J. Hawryluk, *Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn. Rusini, Ukraińcy na Podlaszu: fakty i kontrowersje*, Kraków, 1999; D. Michaluk, „Granice województwa podlaskiego i postrzeganie obszaru Podlasia w latach 1513–2013“, in: *Podlasie nadbużańskie. 500–lecie województwa podlaskiego*. Red. O. Łatyszonek, Ciechanowiec, 2013, s. 169–191; J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta: z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią*, Białystok, 2000; A. Wawrzyńczyk, *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku*, Wrocław, 1951 ir kt.

Anna Pytasz-Kołodziejczyk⁴³, pasirėmusi atliktais minėto regiono tyrimais. Voluinės regione Bonos valdų tinklas nebuvo itin gausus. Apie jos nuosavybę Voluinėje detalai rašė dar K. Pułaski.⁴⁴, atskleisdamas tiek geografinius, tiek administracinius Bonos valdų komplekso šiame regione aspektus. Remdamasis K. Pułaskiu, Bonos valdų tinklą Voluinėje ir jų administravimą aptarė Andrejus Blanutsa⁴⁵. Valdovės žemėvaldos Voluinėje klausimas aktualus ir šio regiono muitinių tinklą nagrinėjusiems istorikams, šie tyrimai bus pristatyti vėliau.

Nuosekliausiai Bonos Sforcos žemės valdų tinklą LDK (sudėties ir formavimosi specifikos požiūriu) aptarė Andrejus Bondarenka.⁴⁶ Remdamasis M. Dovnar-Zapolskio publikuotu 1548 m. Žygimanto Augusto susitarimu su LDK Ponų Taryba, jis analizavo skirtingus Bonos valdų tinklo LDK formavimo būdus, svarstė valdų formavimo strategijos klausimą, akcentavo itin svarbią, skirtingo valdovės juridinio santykio su paskirais valdų kompleksais, problemą. Buvo pakoreguotas ir papildytas valdovės dvarų ir miestų sąrašas, atkreiptas dėmesys ir į smulkesnius dvarus. Tai kol kas labiausiai vientisas ir koncentruotas tyrimas apie Bonos valdas LDK.

Nepaisant to, kad jos valdose LDK dominavo kaimai, svarbi tinklo dalis buvo ir miestai bei miesteliai. Bonos Sforcos valdytų miestų ir miestelių problema miestų istorijos kontekste atskirai nėra analizuota. Daugiausia detalių apie jos valdytas miesto tipo gyvenvietes atskleidžia LDK miestų istorijai bendrai, bei konkrečių miestų ir miestelių problemoms aptarti skirti tyrimai. LDK miestų istorijos specialistas Stanisław Alexandrowicz išnagrinėjo aptariamojo laikotarpio Palenkės regiono miestų ir miestelių tinklo plėtrą LDK urbanizacijos procesų kontekste.⁴⁷ Prie šios plėtros prisidėjo ir Bona. Istorikas išskyrė miestelių steigimo aptariamoje teritorijoje aplinkybes, suregistravo ir valdovės privilegijomis įsteigtus miestelius Gardino ir Pinsko pavietuose, Žemaitijoje.⁴⁸ Reikšmingi šio istoriko tyrimai,

⁴³ A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Przemiany społeczno-gospodarcze na Podlasiu w XV–XVI wieku*, Olsztyn, 2012, s. 112–120.

⁴⁴ K. Pułaski, *Op. cit.*, s. 367–381.

⁴⁵ А. Блануца, *Земельна політика Ятеллонів на українських теренах Великого князівства Литовського (1440–1572 pp.)*, Київ, 2017, с. 298–322.

⁴⁶ А. Бондаренко, „Состав владений Боны Сфорца в Великом княжестве Литовском“, in: *Ministri historiae: pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas dr. Edmundo Antano Rimšos 65-mečio sukakčiai, Vilnius, 2013, p. 213–227.

⁴⁷ S. Alexandrowicz, *Studia z dziejów miasteczek Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń, 2011, s. 95–117.

⁴⁸ Idem, „Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w.“, in: *Acta Baltico-Slavica*, t. 8, Białystok, 1970, s. 47–108, čia – s.90–105.

skirti tiek regiono, tiek LDK kartografijos klausimams, nes atskleidžia ne tik Bonos valdų geografiją, bet užčiuopia ir jos matininkų vaidmenį regiono kraštovaizdžio raidos procese.⁴⁹ Bonos vaidmenį Pinsko regiono miestų ir miestelių raidai specialiai aptarė A. Gruševskis⁵⁰, taip pat analizuoti gyvenviečių visuomenės, ūkio bei užstatymo aspektai XVI a.⁵¹ Edmundas Rimša pateikė įžvalgų dėl Bonos įtakos Gardino, Bielsko bei Kauno miestų sfragistikai⁵², Pinsko miesto savivaldos raidai.⁵³ Valdovės indėlį į savivaldžių LDK miestų gyvenimą akcentavo Zigmantas Kiaupa. Išanalizuota privilegija Kauno miestui⁵⁴ atskleidė Bonos interesą šiame mieste. Dabartinėje Lietuvos teritorijoje buvusių miestų bei miestelių lokacijos, raidos, tuo pačiu ir valdovės vaidmens šiuos procesuose klausimus lietė Algimantas Miškinis.⁵⁵ Palenkės regiono miestų ir miestelių tyrimai daugiau ar mažiau paliečia ir Bonos įtakos klausimus. Reikšmingi Dorotos Michaluk atlikti Melniko žemės, Narevo miesto genezės, urbanizacijos bei regiono visuomenės tyrimai.⁵⁶ Regiono istorijos tyrinėtojas J. Maroszek analizavo miesto teisės plėtros Palenkės miestuose ir miesteliuose procesus⁵⁷, taip pat visuomenės kūrimosi,

⁴⁹ S. Alexandrowicz, „Mapy majątkowe północnego Podlasia z XVI wieku“, in: *Kwartalnik historii kultury materialnej*, Rok XIV, nr. 2, p. 279–306; Idem. *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Poznań, 1971; Idem. *Studia z dziejów miasteczek Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń, 2011.

⁵⁰ A. С. Грушевский, *Op. cit.*

⁵¹ А.Т. Нетьлькин, *Пинск: исторический очерк*. Минск, 1961; А. И. Лозицкий, *Пинск XVI столетия*, Минск, 1994; W. Pazdniakou, „Założenia urbanistyczne miast Białorusi południowej w XVI–XVIII w.“, in: *Archeologia Historica Polona*, 1996, t. 3, s. 273–288; A. Mironowicz, „Prawosławne parafie Pińska w XVI wieku“ in: *Przegląd Wschodnioeuropejski*, Vol. 2, 2014, s. 11–27, ir kt.

⁵² E. Rimša, *Kauno miesto herbas XV–XX a.*, Vilnius, 1994; Idem. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999.

⁵³ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės...*, p.569.

⁵⁴ Z. Kiaupa, *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 m.*, T. 1, Vilnius, 2010, p. 273 – 278

⁵⁵ A. Miškinis, *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės: Užnemunės miestai ir miesteliai*, T. 1, Vilnius, 1999.

⁵⁶ D. Michaluk, *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XVI–XVII wieku: osadnictwo, własność ziemska i podziały kościelne*, Toruń, 2002; Idem, „Miasteczko Narew w XVI wieku – powstanie i rozwój“, in: *Europa Orientalis: Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, Toruń, 1996, s. 127–134; Idem, „Średniowieczne grodziska okolic m. Narew na tle podziałów administracyjnych w XVI w.“, in: *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska*, Z. 8, Białystok, 1994, s. 5–9; Idem, „O możliwościach badań struktury etnicznej ludności Podlasia w XVI wieku“, in: *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, t. 17, 2002, s. 57–72.

⁵⁷ J. Maroszek, „Rzemiosło w miastach podlaskich w XVI–XVIII w.“ In: *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce XV–XVIII wieku*. Studia i Materiały z Historii

verslumo klausimus⁵⁸. Jo tyrimai reikšmingi atskleidžiant Bonos rankose buvusių miesto tipo gyvenviečių ekonominę būklę, verslus, visuomenės struktūrą. Palyginti negausūs, tačiau reikšmingi ir kitų LDK miestų bei miestelių, priklausiusių valdovei, visuomenės bei ūkio tyrimai.⁵⁹ Bonos veiklą konkrečiame mieste analizuojančių tyrimų – itin reta⁶⁰.

Svarbią vietą Bonos žemėvaldoje LDK užėmė geografiniai, gamtiniai objektai: girios, vandens telkiniai. S. Wysłouch palietė svarbią Bonos veiklos Kobryno giriose temą, akcentavo girios apgyvendinimą ir miško produkcijos gavybą.⁶¹ Gamtinių išteklių eksploataciją Palenkės vaivadijoje ir Gardino giriose plačiai nagrinėjo A. Pytasz-Kołodziejczyk. Ji aptarė girių ir kitų

Kultury Materialnej, red. M. Kwapien, J. Maroszek, A. Wyrobisz, t. 51, Wrocław, 1976, s. 88–195.

⁵⁸ J. Maroszek, „Osadnictwo drobnoszlacheckie w miastach podlaskich w XVI–XVIII wieku. Problem konkurencji gospodarczej“, in: *Zeszyty Naukowe UW. Filia w Białymstoku*, z. 19. Humanistyka, dz. H. Prace Historyczne, t. 4, 1977, s. 201–217; Idem, „Struktura osadnictwa rycerskiego i drobnoszlacheckiego dawnej ziemi bielskiej do końca XVIII wieku“, in: *Białostoczczyzna*, Nr 1–2/61–62/2002, s. 66–152.

⁵⁹ S. Wysłouch, *Posługi komunikacyjne w miastach W. Ks. Litewskiego na prawie magdeburgskim do połowy XVI w.*, Wilno, 1936; J. Siedlecki, „Brańsk w. XVI–XVII w.“, in: *Białostoczczyzna*, 1989, nr 4 (16), s. 10–13; J. Zieleniewski, „Powstanie i rozwój układu przestrzennego Bielska Podlaskiego w XIV–XVIII wieku“, in: *Studia Podlaskie* T. 1, 1990, s. 47–70; Idem, „Średniowieczny zespół osadniczo-obronny w Bielsku Podlaskim. Siedziba namiestników bielskich w panoramie miasta z pierwszej połowy XVI wieku“, in: *Europa Orientalis: Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*. Toruń, 1996, s. 115–125; M. Butkiewicz, *Dobra szlacheckie w powiecie tykocinskim*, Lublin, 1998; J. Hardziejew, „W kwestii stratygrafii społecznej Grodna w pierwszej połowie XVI w.“, in: *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, Беларускі гістарычны зборнік, t. 16, Беласток, 2001, s. 26–44; G. Ryżewski, „Z dziejów Nowego Dworu w XVII–XVIII w.“, in: *Małe miasta. Przestrzeń*, Supraśl, 2003, s. 307–320; P. Borowik, *Jurydyki miasta Grodna w XV–XVIII wieku: stanowy podział nieruchomości*. Supraśl, 2005; Jaszczołt, T. Mast w Drohiczyńce i jego właściciele w I połowie XVI wieku. *Małe miasta. Gospodarka*, Lublin–Supraśl 2007, s. 11–34; P. Czyżewski, „Gospodarka Wasilkowa miasteczka pogranicza Korony 1 Litwy – w XVI–XVIII wieku“, in: *Małe miasta. Gospodarka*, Lublin–Supraśl 2007, s. 35–83; M. Choińska, „Powinności mieszczańskie w mieście królewskim a w mieście prywatnym: przykład Tykocina w XVI–XVIII wieku“, in: *Studia Podlaskie*, Tom XVIII, Białystok 2009/2010, s. 7–110; C. Bach-Szczawińska, „Z dziejów Krynek w XVI wieku“, in: *Studia Podlaskie*, Tom XX. Białystok, 2012, s. 9–25; J. Tęgowski, „O elicie urzędniczej Podlasia uwag kilka“, in: *Studia Podlaskie*, Tom XXII, 2014, s. 9–23; E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewia w XVI–XVII wieku*. Praca doktorska na kierunku Historia w zakresie Historii nowożytnej. Warszawa, 2018, ir kt.

⁶⁰ J. Siedlecki, „Działalność królowej Bony w Brańsku w latach 1533–1556 i fundacja szpitala“, in: *Przegląd Historyczny*, 1988, 79/2, s. 217–227.

⁶¹ S. Wysłouch, *Rozwój granic...* s. 21–22.

naudmenų panaudą tuo laikotarpiu, kai Palenkės ir Gardino girių priežiūra buvo patikėta Bonai.⁶² Girių ir kitų gamtinių išteklių eksploataciją įvairiais aspektais analizavo ir kiti tyrėjai, išskirdami Bonos vaidmenį realizuojant miško produkciją už LDK ribų.⁶³

Bonai priklausiusių žemės valdų administravimo, vietos administracijos pareigūnų skyrimo, veiklos ir karjeros klausimai bendrai nėra aptarti. Valdovės žemėvaldą administravusių pareigūnų asmenybių, kilmės ir karjeros klausimai analizuoti disertacijos autorės straipsnyje.⁶⁴ A. Gruševskis pastebėjo Bonos laikais įvykusį reikšmingą kokybinį pokytį administruojant Pinską ir visus su juo susijusius dvarus bei miestelius, akcentavo aiškų perėjimą nuo vietinių kunigaikščių valdžios prie tiesiogiai su centrine valdžia susijusio seniūno valdymo.⁶⁵ Tokia distinkcija yra itin svarbi aiškinantis, kaip buvo administruojamos šios Bonos valdos ir koks buvo jos asmeninis santykis su vietos seniūnais, vietininkais, laikytojais. A. Gruševskio tyrimais pasiremė S. Wyslouch.⁶⁶ Teritorijų administravimo klausimai buvo aptarti ir kituose miestų bei miestelių raidai skirtuose tyrimuose. Juose plačiau atskleista pareigūnų dinamika, pateiktos seniūnavimo chronologinės ribos, gilinamasi į

⁶²A. Pytasz-Kołodziejczyk, „Eksploatacja wód na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie w XVI wieku“, in: *Szkice z dziejów społeczno-gospodarczych Podlasia i Grodzieńszczyzny od XV do XVI wieku*, Olsztyn, 2005, s. 33–59; Idem, „Kompleksy leśne na pograniczu mazowiecko–krzyżacko–litewskim od XV do połowy XVI w.: lasy włości rajgrodzkiej i goniądzkiej“, in: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 2, 2006, s. 195–208; Idem, „Puszcze na Podlasiu, ich kolonizacja i podziały w XV–XVI wieku“, in: *Puszcze wielkoksiażęce na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*. Red. J. Śliwiński, Olsztyn, 2007, s. 244–245; Idem, „Regulacje prawne dotyczące wykorzystania zasobów wodnych w dobrach wielkoksiażęcych wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów“, in: *Echa Przeszłości*, Vol. XI, 2010, s. 43–51; Idem, *Zasoby wodne w dobrach wielkoksiażęcych zachodniej Grodzieńszczyzny w XVI wieku. Administracja i eksploatacja*, Olsztyn, 2016, 113–126; Idem, „Wykorzystanie i ochrona zasobów wodnych w dobrach wielkoksiażęcych Wielkiego Księstwa Litewskiego W XVI w. (Zarys problematyki na przykładzie Grodzieńszczyzny)“, in: *Historyka. Studia metodologiczne*, t. 46, 2016, s. 45–62.

⁶³K. Łożyński, „Charakterystyka gleb w powiecie grodzieńskim w XVI wieku“, in: *Szkice z dziejów społeczno-gospodarczych Podlasia i Grodzieńszczyzny od XV do XVI wieku*. Olsztyn, 2005, s. 61–69. J. Śliwiński, *Grodzieńszczyzna i Podlasie w XV–XVI wieku w Wielkim Księstwie Litewskim (wielkoksiażęce puszcze i włości, eksploatacja, pożary)*, Olsztyn, 2010; *Historia województwa podlaskiego*. Pod. Red. A. Dobronskiego, Białystok, 2010.

⁶⁴R. Leonavičiūtė, „Bonos Sforzos vietinės administracijos pareigūnai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: personalinis aspektas“, in: *Istorija*, Vol 109, No 1 (2018), p. 4–27.

⁶⁵A. C. Грушевский, *Op. cit.*, c. 35–36.

⁶⁶S. Wyslouch, *Rozwój granic...* s. 59–61;

konkrečių asmenų karjeros ypatumus. Vis dėlto informacija yra nepilna, pasklidusi daugelyje tyrimų, tad kolektyvinis Bonos valdas administravusių pareigūnų portretas lieka neaiškus. Informacijos apie atskirus jos valdas administravusius asmenis pateikė W. Pociecha. Kai kuriuos Bonos skirtus valdų seniūnus, vietininkus bei laikytojus išskyrė A. Bondarenka tiek valdovės žemėvaldos klausimams skirtame straipsnyje⁶⁷, tiek jos kanceliarijos veiklą nagrinėjančioje daktaro disertacijoje⁶⁸. Jis pateikė Bonai tarnavusių pareigūnų – raštininkų, seniūnų, vietininkų, dvarų laikytojų, revizorių, pasiuntinių – sąrašus.⁶⁹ Asmenų, buvusių Bonos valdų pareigūnais, identifikavimui bei kaitai nustatyti pagelbsti sudaryti LDK regionų pareigūnų sąrašai.⁷⁰ Informacijos apie konkrečių asmenų kilmę ir karjerą galima rasti Lenkijos biografijų žodyne⁷¹, herbynuose⁷². Apie paskirus valdovės seniūnais ar vietininkais buvusius asmenis informacijos teikia atskiroms LDK giminėms⁷³, asmenims⁷⁴ skirti tyrimai. Svarūs ir LDK bajorijos karjeros

⁶⁷ А. Бондаренко, *Состав владений...*

⁶⁸ Idem, *Грамоты польской королевы Боны Сфорца православному духовенству Великого Княжества Литовского (1523–1556 гг.): источниковедческое исследование*, Москва 2018.

⁶⁹ Ibidem, c. 355–380.

⁷⁰ *Urządnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV – XVIII wieku*, sud. H. Lulewicz, A. Rachuba, Wrocław, 1994; *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek, Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*. T. 1, sud. H. Lulewicz et. al., red. A. Rachuba, Warszawa, 2004; *Województwo Trockie XIV–XVIII wiek, Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*. T. 2, sud. H. Lulewicz et. al., red. A. Rachuba, Warszawa, 2009; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*. T. 3 Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek, sud. H. Lulewicz, red. Andrzej Rachuba, Warszawa, 2015; E. Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius, 2010.

⁷¹ *Polski słownik biograficzny*. Warszawa; Kraków, 1935–.

⁷² A. Boniecki, *Herbarz Polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, Warszawa, 1899–1913 (toliau – A. Boniecki, *Herbarz...*); *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S.J., powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*. Lipsk, 1839–1845; A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku*, Warszawa, 1887.

⁷³ E. Saviščevas, „Bilevičių kilmė ir genealogija (XV–XVI a.)“, in: *Lituanistica*, 2001, nr. 4 (48), p. 3–22; P. S. Towpik, „Wiesztorowicze z Podbrzezia i Bakszt w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle źródeł z II połowy XV i I połowy XVI wieku“, in: *In gremio*, 2014, t.8, s. 125–153; R. Ragauskienė, „Valavičiai“, in: *Lietuvos didikai: enciklopedinis žinynas*. Kaunas, 2011 p. 212–219; M. Kosman, „Bracia Chwalczewscy (Z dziejów szlachty kaliskiej w XVI wieku)“, in: *Rocznik Kaliski*, 1982, T.15, s. 9–39; A. Kamiński, „Kariera rodu Siemaszków w XV–XVII wieku“, in: *Lituanica-Slavica Posnaniensia: studia historica*, 1989, vol. 3, s. 179–202.

⁷⁴ Г. Галенчанка, „Астафій Валовіч (1520—1587)“, in: *Славутія імёны Бацькаўшчыны: Зборнік*. Т. 1. Мінск, 2000, с. 28–38; A. K. Urmański, „Jan

kryptis ir specifiką paliečiantys tyrimai.⁷⁵ W. Pociecha pateikė daugiausia informacijos apie Bonos valdovėse veikusių dvarų valdytojus.⁷⁶

Tiek su Bonos pareigūnų asmenybių ir karjeros klausimais, tiek apskritai su visa valdovės ekonomine veikla glaudžiai susijęs yra jos kanceliarijos klausimas. Tyrėjai, lietę Bonos veiklos LDK temą, fiksavo ir valdovės raštininkų veiklą. Juos sutinkame jau minėtuose LDK pareigūnų sąrašuose, ir bajorų giminių herbynuose.⁷⁷ Vadinamąsias „Bonos knygas“ (Lietuvos Metrikos Užrašymų 18-oji, 25-oji, 32-oji, 33-oji, 36-oji ir Vadinamosios Lietuvos metrikos 28-oji knygos), kaip valdovės kanceliarijos produktą, aptarė Krzysztofą Pietkiewiczius.⁷⁸ Kol kas plačiausiai kanceliarijos veiklos specifiką analizavo A. Bondarenka, nagrinėjęs valdovės rusėniškus raštus stačiatikių dvasininkijai.⁷⁹ Jis pateikė reikšmingų įžvalgų apie Bonos kanceliarijos veikimo specifiką, suregistravo jos sekretorius ir raštininkus, nustatė jų tarnybos laiką.

Valakų reformai skirta istoriografija yra itin plati, tačiau ne visuomet informatyvi Bonos dvaruose vykdytų ūkinių pertvarkų atžvilgiu. Tad žemiau bus pateikti tik tie tyrimai, kurie yra aktualūs kalbant būtent apie pastarąją problemą. Bonos vykdytų ūkinių pertvarkų reikšmę bendrai LDK ūkio padėčiai istorikai pastebėjo anksti, o reikšmingiausi tyrimai atlikti dar praeitame amžiuje. Pirmiausia šią problemą, kaip aktualią, iškėlė LDK ūkio raidą analizavę tyrėjai. Palyginti daug dėmesio ūkinėms pertvarkoms Bonos dvaruose skyrė M. Dovnar-Zapolskis.⁸⁰ Jis apibrėžė Bonos vykdytų pertvarkų valdovės dvaruose geografiją ir principus, aptarė mokestinės sistemos pakeitimus, vertino pajamų iš dvarų pokyčius įvykdžius reformą, kalbėjo ir

Janowicz Zabrzeziński, potomek Rymowida“, in: *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej: Polska – Litwa: stare i nowe problemy / Lietuva – Lenkija: senos ir naujos problemos*, sud. M. Filipowicz, R. Kamuntavičius, 13(3), Lublin, 2015, s. 51–67.

⁷⁵ J. Kiaupienė, *Mes, Lietuva: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a.: (viešasis ir privatus gyvenimas)*, Vilnius, 2003; L. Šedvydis, „Lucko (1507–1536) ir Vilniaus (1536–1555) vyskupo Pauliaus Alšėniškio dvaras: dvarioniai ir tarnybiniai bajorai“, in: *Darbai ir dienos*, 2015, nr. 64, p. 9–28; J. Zakarevičiūtė, „Didžiojo kunigaikščio dvarionys Žygimanto Senojo laikais (1506–1548)“, in: *Voruta*, 2015, lapkr. 28, p. 15; 2015, gruod. 19, p. 15; 2016, saus. 30, p. 15; 2016, vas. 27, p. 15; 2016, kovo 26, p. 15; R. Ragauskienė, „XVI a. Vilniaus pilininkai: kolektyvinis portretas“, in: *Lietuvos pilys*, 2010, nr. 5, p. 130–145.

⁷⁶ W. Pociecha, „Dybowski Sebastian“, in: *PSB*, t. 6. Wrocław, 1948, s. 43–44.

⁷⁷ Žr. 58, 61, 62 nuorodas.

⁷⁸ K. Pietkiewicz, „Królowej Bony księgi Metryki Litewskiej“, in: *Studia z dziejów Europy Wschodniej*, Poznań, 2010, s. 99–110.

⁷⁹ A. Bondarenko, *Грамоты польской королевы...*

⁸⁰ М. Довнар-Запольский, *Государственное...*

apie Bonos matininkų veiklos specifiką. Istoriko tyrimas yra itin svarbus visų pirma dėl aiškaus bandymo rasti Bonos vykdytų reformų vietą bendrame Valakų reformos kontekste, visų antra – dėl bandymo paskaičiuoti realius dvarų ūkinių pajėgumų pokyčius po reformos. Valakų matavimo darbų eiga bei reikšmę Polesės teritorijoje, ūkinių pertvarkų atneštus pokyčius analizavo A. Gruševskis.⁸¹ Bonos dvaruose vykdytas ūkinės pertvarkas kaip pradinį visuotinės Valakų reformos etapą aptarė Ludwikas Kolankowski, publikavęs ir nuostatus, skirtus Bonos dvarams.⁸² Vladimiras Pičeta analizavo Bonos vykdytas ūkinės pertvarkas plačiame visuotinės Valakų reformos kontekste.⁸³ Istorikas palygino valakų nuostatus Bonos ir Žygimanto Augusto dvarams.⁸⁴ V. Pičeta itin vertino Bonos ūkinės pertvarkas, jos žemės ūkio politiką vadino revoliucine, o jos išleistus nuostatus dvarams – teoriniu žemės ūkio politikos traktatu. Tyrėjai pastebėjo ir Bonos nurodymu valakų matavimus vykdžiusių, „Bonos mokyklą“ praėjusių matininkų profesionalumą.⁸⁵ Matininko tarnybą Bonai, kaip gabaus jaunuolio karjeros trampliną, aptarė Ignacy Tadeusz Baranowski.⁸⁶ Taigi galima konstatuoti, kad Bonos vykdytų ūkinių pertvarkų eiga ir reikšmė buvo plačiai analizuota, tyrimai detalūs, gausūs faktų, pabandyta įvertinti Bonos veiklą ir gautą naudą bendrame XVI a. LDK ūkio pokyčių kontekste. Kita vertus, tyrimai stokoja reikšmingesnių išvadų. Analizuojant Bonos vykdytas pertvarkas, pasitelkus naujus istorinius šaltinius reikalinga giliau atskleisti tiek valdovės vykdytų ūkinių pertvarkų ekonominę naudą, tiek ją vykdžiusių pareigūnų komandos veiklos specifiką.

Reikšminga Bonos ekonominės veiklos LDK dalis buvo LDK muitinių administravimas. Bonos vaidmenį valdant muitines ir valdymo pokyčius užfiksavo M. Dovnar-Zapolskis, siūlęs laikotarpį, kol LDK muitinės buvo sutelktos Bonos rankose, laikyti ne muitinių nuomos, o muitinių valdymo procesu.⁸⁷ Jis išvelgė reikšmingus pokyčius to meto muitinių administravimo sistemoje, susijusius tiesiogiai su Bona, tačiau neanalizavo jų kaip muitinių reformos proceso. Pirmasis Bonos veiksmus muitinių valdymo

⁸¹ А. С. Грушевский, *Op. cit.*

⁸² L. Kolankowski, „Pomiara włóczna“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1927, t. 4, z. 13, s. 237–251.

⁸³ В. И. Пичета, *Аграрная реформа Сигизмунда–Августа в Литовско–Русском государстве*, Москва, 1958.

⁸⁴ В. И. Пичета, *Белоруссия и Литва в XV–XVI веках: (исследования по истории социально–экономического, политического и культурного развития)*, Москва, 1961.

⁸⁵ М. Довнар-Запольский, *Государственное...*, с. 293.

⁸⁶ I. T. Baranowski, „Adam Pilchowski: działacz agrarny z czasów zyguntowskich“, in: *Przegląd Historyczny*, 20/2, 1916, s. 141–151.

⁸⁷ М. Довнар-Запольский, *Государственное...*, с. 542.

srityje „muitinių reforma“ pavadino W. Pociecha⁸⁸. Vladimiras Poliščiuкас taikliai pastebėjo, kad Bonos vykdytas mutinių reformų LDK klausimas iki šiol vis dar nėra išanalizuotas.⁸⁹ Jis konstatavo, jog šiuolaikinėje historiografijoje plėtojami klaidingi teiginiai, ignoruojami (ar nežinomi) reikšmingi dokumentai, daromos išvados iš esmės neatspindi 1532–1564 m. LDK muitinių sistemos padėties, o kai kurie tyrėjai ignoruoja ir Bonos inicijuotas muitinių reformas LDK.⁹⁰ Reikšminga V. Poliščiuко įžvalga, kad Bonos vykdyta LDK muitų sistemos reforma buvo žymiai platesnio LDK administracinių reformų proceso dalis.⁹¹ Bonos vaidmenį keičiant Voluinės muitų sistemą tyrinėjo ukrainiečių istorikė Larisa Žerebcova. Ji analizavo muitinių valdymo privilegijas ir kitus su LDK muitinėmis susijusius dokumentus⁹², nagrinėjo muitinių tinklo praktinę veiklą akcentuodama ir terminijos pokyčius, įvykusius XVI a. 4 deš., kai muitinių administravimą LDK perėmė Bona.⁹³ Iš jos publikacijos matyti, kad 1536 m. LDK įvedama nauja muitinių valdymo sistema LDK.⁹⁴ Istorikė aptarė 1536 m. dokumentą diplomatikos ir šaltinotyros požiūriais.⁹⁵ L. Žerebcova analizuodama Lietuvos Metrikos 22 Užrašų knygos dokumentus konstatavo, kad knygoje pateikti 1547 m. Voluinės žemvaldžių teisių valdyti maitus revizijos metu pateikti dokumentai yra tiesiogiai susiję su 1545 m. Voluinės pilių revizoriams pateiktais dokumentais.⁹⁶ Nors pati Bonos iniciatyva reformuota muitinių

⁸⁸ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III, s. 139.

⁸⁹ В. Полищук, „Ревизия Волынских мыт и особенности документального состава книги Литовской Метрики No. 22 (1547 г.)“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, T. 2, Vilnius, 2010, p. 129–160, čia – p. 144.

⁹⁰ П В. Полищук, „Ревизия...“, с. 148.

⁹¹ Ibidem, с. 144.

⁹² Л. Жеребцова, Д. Ващук, „Митні привілеї як джерело до вивчення правового становища євреїв–митників на території Великого князівства Литовського (кінець XV – середина XVI ст.)“, in: *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи, Кам'янець–Подільський*, 2011, Випуск 2, С.59–66.

⁹³ Л. Жеребцова, „Деякі аспекти практичної роботи митної служби на землях Великого князівства Литовського“, in: *Ukraina Lithuania: студії з історії Великого князівства Литовського*, t. II, 2013, с. 209–227.

⁹⁴ Ibidem, с. 224–226.

⁹⁵ Л. Жеребцова, „« Назначене правец мытных на всих коморах у Вел(иком) К(ня)з(стве) Лит(ов)ском. То есть справа мытная»: митна реформа 1536 р. Королеви Бони у Великому Князівстві Литовському (дипломатичний і джерелознавчий аналіз)“, in: *Ukraina Lithuania: студії з історії Великого князівства Литовського*, T. III, 2015, s. 313–331.

⁹⁶ Л. Жеребцова, „Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 22 (1547). Užrašų knyga 22. Lithuanian Metrica: Book of Inscriptions 22. [Литовская Метрика. Книга № 22. Книга записей 22]. A. Blanutsa, D. Vashchuk, D. Antanavičius. – Vilnius, 2010 [Рецензия]“, in: *Ukraina Lithuania: студії з історії Великого князівства Литовського*, t. III, 2015, с. 372–388.

sistema gyvavo 10 metų, vėliau vėl nuomos sąlygomis suteikiant muitus privatiems nuomotojams, šaltiniai, anot L. Žerevcovos, rodo, kad Bonos iniciatyva sukurtos sistemos geografinis pagrindas, t.y. vienam asmeniui suteikiamos valdyti muitinių grupės geografinės ribos išliko tokios ir po dešimtmečio.⁹⁷ Šiuolaikiniai tyrėjai konstatuoja, kad Bonos vaidmuo muitų sistemos raidos kontekste dar nėra iki galo aiškus, o mokslininkų skelbiami nauji istoriniai šaltiniai ir su jais susijusios įžvalgos istoriografijoje aktualizuoja tolesnius problemos tyrimus.

Šaltiniai

Bonos ekonominės veiklos LDK aktyvumas lėmė ją reprezentuojančių šaltinių gausą bei labai įvairių pobūdį. Šaltinių kiekis yra masyvus, o įvairovė – labai didelė. Nemažai Bonos veiklą atspindinčių šaltinių yra publikuoti. XIX a. buvo paskelbti pavieniai su LDK ūkiu ir ekonomika susiję šaltiniai rusėnų kalba.⁹⁸ Svarbiausias tyrimui šaltinių kompleksas – Lietuvos Metrika (toliau: LM), t.y. nuo XV a. pradėtos vesti LDK kanceliarijos knygos, tyrėjų laikomos pagrindiniu Lietuvos valstybės archyvu.⁹⁹ LM, kaip šaltinis, yra „dėkinga“ tyrėjui tuo, kad į ją pateko skirtingų, daugybę LDK gyvenimo sričių atspindinčių normatyvinio bei teisminio pobūdžio dokumentų nuorašai: privilegijos (luomams, asmenims, žemėms, kunigaikštystėms, miestams ir t.t.), valdovo, Ponų Tarybos ar kitų teismų sprendimai, įrašai apie gautus skundus, suteiktys, pirkimo, dovanojimo ir nuomos sandoriai, išdo dokumentai, diplomatinė medžiaga, kiti įvairaus pobūdžio aktai. LM teikiamos galimybės dar nėra išnaudotos atskleidžiant Bonos veiklos LDK aspektus. Atliekant tyrimą peržiūrėtos publikuotos LM

⁹⁷ Л. Жеребцова, „Повноваження підскарбія земського щодо контролю за доходами від митних зборів у Великому Князівстві Литовському“, in: *Соціально-економічні трансформації в Україні та Білорусі в XVI–XVIII ст.: фактор реформ.*, Київ, 2016, с. 85–100.

⁹⁸ *Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов*, 37 т., Киев, 1859–1914. *Акты Виленской археографической комиссии*, 38 томов, Вильна, 1865–1915; *Археографический сборник документов, относящийся к истории Северо-Западной Руси: издаваемый при Управлении Виленского учебного округа*, Вильна, 1867–1904; kt.

⁹⁹ *Susigrąžinant praeitį: Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai*. A. Dubonis, D. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė, ats. red. A. Dubonis, Vilnius, 2016, p. 8.

knygos¹⁰⁰ bei nepublikuotų knygų mikrofilmai¹⁰¹. Lietuvos metrikos knygose esantys dokumentai chronologiškai apima visą Bonos valdymo LK ir LDK laikotarpį, atskleidžia jos ekonominės ir teisinės veiklos LDK aspektus: reprezentuoja žemės valdų kaupimo ir valdymo procesą, vietinių pareigūnų skyrimo, jų veiklos bei komunikacijos su Bona aspektus, atspindi ūkinių pertvarkų dvaruose detales, atskleidžia Bonos įtaką miestų bei miestelių raidai ir kt. LM neabejotinai yra vertingiausias šaltinių kompleksas, be kurio aptariamų problematikos analizė iš esmės būtų neįmanoma.

Daugybė pavienių dokumentų yra saugomi Lietuvos ir Lenkijos archyvuose ir bibliotekų fonduose. Bonos veiklos LDK aspektus atskleidžia: privilegijos ir suteiktys asmenims bei vietovėms, steigiamojo pobūdžio ir fundaciniai dokumentai, pamokomieji ir informacinio pobūdžio raštai, prekybinės ir nuomos sutartys, sąskaitos, revizijų dokumentai ir inventoriai, teisiniai šaltiniai: skundai, apeliaciniai raštai, instrukcijos teisėjams bei komisariams, teismo sprendimai, kiti šaltiniai. Atliekant tyrimą naudoti publikuoti ir dar neskelbti istoriniai šaltiniai. Neskelbti šaltiniai „pabirę“ po archyvų, bibliotekų fondus, o publikuoti – po įvairias per daugiau nei šimtmetį paskelbtas šaltinių publikacijas. Kai kuriais atvejais patys dokumentai nėra išlikę, apie juos sužinome tik iš valdovės išduotų privilegijų registrų.¹⁰² Šiame skyrelyje bus aptarti tik svarbiausi, tyrimui aktualiausi šaltiniai. Informacija apie visus naudotus šaltinius – tyrimo bibliografiniame apraše.

Chronologiškai ankstyviausi dokumentai, susiję su Bonos veikla LDK, yra 1519 m. Žygimanto Senojo suteiktys¹⁰³, kurių pagrindu imta formuoti valdovės žemėvalda LDK. Vėlyviausi Bonos raštai – iš 1556 m.

¹⁰⁰ Pilnas naudotų publikuotų Lietuvos Metrikos knygų sąrašas pateikiamas naudotos literatūros ir šaltinių sąrašė.

¹⁰¹ Pilnas naudotų nepublikuotų Lietuvos Metrikos knygų, saugomų Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA) sąrašas pateikiamas naudotos literatūros ir šaltinių sąrašė.

¹⁰² Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, Dział rękopisów, nr. 5924, II; Archiwum Narodowe w Krakowie, f. 630. Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, nr. 1–35, l. 19.

¹⁰³ 1519 m. 12 04. Ldk Žygimanto raštas, kuriuo savo žmonai karalienei Bonai dovanoja [David–] Horodoką, Klecką, Pinską, Rogačevą, ir Viados (Viadlos) valsčių, Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS). Pergamentų rinkinys B1 F.1, ap.68, pgl. *Pergamentų katalogas*. Sudarė R. Jasas. Vilnius: LTSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka, 1980 (toliau – *Pergamentų katalogas*), p. 97; 1519 12 04, Ldk Žygimanto Senojo raštas, kuriuo savo žmonai karalienei Bonai dovanoja Kobryno miestą ir pilį. LMAVB RS Pergamentų rinkinys B1 F.1, ap.69, pgl. *Pergamentų katalogas*, p. 98.

sausio, išduoti prieš išvykstant į Italiją.¹⁰⁴ Bonos suteikčių perrašai aptinkami dar ir XVIII a. pab. dokumentuose.¹⁰⁵ Chronologiškai šaltiniai daugiau ar mažiau dengia visą Bonos gyvenimo ir valdymo LDK ir Lenkijoje laikotarpį. Mažiausiai šaltinių turime iš 1519–1520 m., kai Bonos ekonominė veikla LDK dar nebuvo išibėgėjusi, o pirmosiomis Žygimanto Senojo jai dovanotomis valdomis ji dar negalėjo pasinaudoti. Šaltinių daugėja apie 1521 m., kai Bona į savo rankas dovanotas valdas perėmė ir pradėjo jose tvarkytis. Tada šaltiniuose sutinkame ir pirmuosius Bonos valdų administratorius – seniūnus bei vietininkus. Palaipsniui šaltinių gausėjo, iš XVI a. 3–4 deš., kai Bona aktyviai kaupė savo rankose žemėvaldą, daug dokumentų yra susiję su Žygimanto Senojo suteiktimis savo žmonai, taip pat randame Bonos pirkčių, dovanojimo, mainymo aktų, suteikčių privatiems asmenims. Bona aktyviai bylinėjosi su kitais žemvaldžiais dėl žemės ribų, tad gausu ir jos, kaip bylininkės vaidmenį, atskleidžiančių šaltinių. Valdovo sutuoktinė „šmėžuoja“ ir Žygimanto Senojo išduodamuose dokumentuose, jam *primindama, užtardama, kalbėdama, skųsdama*, kas demonstruoja jos vaidmenį ne tik savos, tačiau ir valdovo bei valstybės žemėvaldos tvarkymo reikaluose, atskleidžia ir galios svertus, kuriais valdovė naudojosi. Paraleliai gausėjo ir Bonos žemėvaldos administravimą, jos žemės valdų ūkinius klausimus, valdovės dalyvavimą vietos teisminiuose reikaluose ir kitus dalykus atspindinčių dokumentų. Našlystės laikotarpio šaltiniai (1548–1556 m.) daugiausia susiję su Bonos žemėvaldos administravimu: pareigūnams Bona siuntė pamokymus, instrukcijas, komentavo jų nagrinėtas teismų bylas ir pati jas nagrinėjo, teikė raštiškus papeikimus, koordinavo žemės matavimus ir t.t. Tuo metu Bonos žemėvaldos tinklas jau buvo nusistovėjęs, ji taip aktyviai nebesibylinėjo, rečiau pasirodydavo ir Žygimanto Augusto suteiktyse. Būtent šio laikotarpio dokumentai nuosekliausiai atskleidžia, kaip Bona tvarkėsi savo valdose, su kokiais iššūkiais susidurdavo, kaip komunikavo ir kontroliavo vietinius pareigūnus, kokias ekonomines veiklas plėtojo ir t.t. Šaltiniuose ne vienodai atsispindi skirtingų Bonos žemėvaldos kompleksų raidos klausimai. Daugiausia šaltinių susiję su tomis teritorijomis, kurias Bona valdė per visą savo gyvenimo ir veiklos LK ir LDK laikotarpį – Pinsko seniūnijos ir kitų *doviu* gautų valdų, po 1530 m. įgytų valdų Palenkėje, Gardino seniūnijoje ir

¹⁰⁴ Bonos raštas, laidžiantis Kovelio miesto amatininkams steigti cechą, 1556 m. sausio 10 d. *Акты Виленской археографической комиссии*: Том XXIV. Акты о боярах. Вильна: Тип. А.Г. Сыркина, 1897, c. 58.

¹⁰⁵ 1793 m. Pinsko pavieto žemės teisėjams buvo pateiktas 1524 m. Bonos išduotas dokumentas Pinsko bajorui Miknai Valasavičiui, kuriuo jam ir jo palikuoniams patvirtinamos teisės į turimą žemę. *Ibidem*, c. 29–30.

Voluinėje. Mažesnis kiekis šaltinių atskleidžia jos įtaką dabartinės Lietuvos teritorijoje buvusiems dvarams, trumpą laiką valdytoms teritorijoms.

Bonos veiklą LDK atspindi įvairių rūšių dokumentai. Itin vertingi įvairūs pamokomojo, instrukcinio pobūdžio raštai, skirti vietiniams pareigūnams. Tokiuose šaltiniuose gali būti aptarti vietos mokestiniai, teismo organizavimo, administravimo niuansai, gyventojams iškylančios problemos ir būdai, kuriais Bona jas išspręsdavo, atspindi Bonos bei vietos pareigūnų komunikacija, pareigūnų veiklos kontrolės mechanizmai. Bonos valdų ekonominę būklę konkrečiu metu atspindi sudarytas valdos inventoriūs ar aprašymas. Nors tokių šaltinių, susijusių tiesiogiai su Bona, yra nedaug, tie iš jų, kurie pasiekė mūsų dienas, yra itin vertingi. Apie Bonos išdo pajamas informacijos teikia Bonos raštai, susiję su mokesčiais, suteikiamomis lengvatomis, nuomos ir pardavimo-pirkimo, prekybinės sutartys. Valdovės santykį su vietos administratoriais apibrėžia pastarųjų duotų priesaikų tekstai.

Aptariamai problematikai analizuoti pasitelkiami ekonominę Bonos žemėvaldos LDK būklę atskleidžiantys *revizinio bei inventarinio pobūdžio* šaltiniai. Teisių į žemėvaldą revizijos dėka turime išlikusių dokumentų, atskleidžiančių Bonos įgytose žemės valdose buvusių teritorijų valdymo, administravimo specifiką. Išlikę keli bajorų bei dvasininkijos teisių į žemės valdas patikrinimų metu pateiktų dokumentų kompleksai. Su Bonos apanažo – Pinsko, Klecko, Horodoko, Rahačovo, Sielcų – valdų revizija susiję šaltiniai.¹⁰⁶ 1534 m. teisių į žemėvaldą patikrinimo Kobryne šaltinius savo tyrimo prieduose publikavo A. Wawrzynczyk¹⁰⁷, LM yra Maišiagalos, Mistobovo bajorijos teisių į žemėvaldą patikrinimo medžiaga¹⁰⁸. Tokie šaltiniai leidžia spręsti, kokia buvo Bonos perimtų teritorijų ar turto objektų situacija ir kaip ji keitėsi valdant Bonai. Palyginti negausūs yra *inventarinio pobūdžio šaltiniai*. Kai kurie su Bonos valdomis susiję tokio pobūdžio dokumentai yra publikuoti kaip atskiri šaltiniai, kai kurie jų pateko į mišrių šaltinių publikacijų sudėtį, dalis dar yra neskelbti. Vertingas šaltinis – Pinsko seniūno Stanislovo Chvalčevskio 1552–1555 m. sudaryta Pinsko ir Klecko valdų knyga.¹⁰⁹ Joje fiksuojama Bonos vykdytos ūkinės pertvarkos eiga,

¹⁰⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (toliau – AGAD), Zesp. 10, Tzw. Metryka litewska. Dz. III. A/28; *Ревизия пуц и переходов звериных в бывшем Великом Княжестве Литовском* [1554,1559], Вильна, 1867.

¹⁰⁷ A. Wawrzynczyk, *Op. cit.*, s. 307–336.

¹⁰⁸ 18-я и 32-я книги записей Литовской метрики. Op. Ю. А. Петров et al, Москва, 2018 (toliau – LM Ūžr. 18).

¹⁰⁹ *Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств, составленная Пинским старостою Станиславом Хвальчевским в 1552–1555 г.*, įvadą parašė K. Снитко, Вильно, 1884.

numatyti mokesčiai ir prievolės, darbų atlikimo tvarka, atsiskleidžia Pinsko ir Klecko valdų su visais priklausiniais teritorinė sudėtis, dirvos kokybė ir ūkiniai pajėgumai, taip pat socialinė, ekonominė ir administracinė padėtis ir prieš pradedant vykdyti ūkines pertvarkas, ir po jų. Šį šaltinį papildė kiti istoriniai šaltiniai, atskleidžiantys seniūnijos ūkinius bei administravimo klausimus.¹¹⁰ Gardino seniūnijoje palyginti anksti pradėtos vykdyti ūkinės pertvarkos, tad ten nuolat keliavo Bonos pasiuntiniai, dvarų valdytojai, revizoriai ir valakų raštininkai. Seniūnijos dvarų būklę ir vykdytų ūkinių reformų eigą atspindi iš dokumentų, atsiradusių jau po Bonos mirties, sudaryta Gardino valdų knyga¹¹¹, kiti dokumentai¹¹². Kai kurie tiek Bonos nurodymu sudaryti¹¹³, tiek jau po Bonos mirties atsiradę¹¹⁴ inventorinio bei aprašomojo pobūdžio dokumentai, yra vertingi, tačiau ne visi jie yra tiek išsamūs ir pilni, chronologiškai nuoseklūs. Pavyzdžiui, iš Palenkės vaivadijos dvarų turime tik vieną kitą tokio pobūdžio šaltinį, leidžiantį spręsti apie konkretaus dvaro ar miesto padėtį tam tikru metu. Nagrinėjant Bonos ekonominės veiklos LDK

¹¹⁰ *Акты Виленской археографической комиссии: Том IX. Акты Виленского земского суда, Вильна, 1878; Акты Виленской археографической комиссии: Том XXIV. Акты о боярах, Вильна, 1897; Акты Виленской археографической комиссии: Том XXVIII. Акты о евреях, Вильна, 1901.*

¹¹¹ *Писцовая книга Гродненской экономии с прибавлениями, изданная Виленской Комиссией для разбора древних актов, ч. 1, Головацкий, Я. О. Снитко, К. И. Шолкович, С. В. Спрогис, И. Я., Вильна, 1881.*

¹¹² *Акты Виленской археографической комиссии: Том I. Акты Гродненского земского суда, Вильна, 1865; Ibidem. Том XVII, Вильна, 1890; Ibidem. Том XXI, Вильна, 1894. LVIA F264–333;*

¹¹³ *Акты Виленской археографической комиссии, Т. VI, Акты Брестского городского суда, акты Брестского Подкоморского суда, акты Брестской Магдебургии, акты Кобринской Магдебургии, акты Каменецкой Магдебургии, Вильна, 1872, с. 492–494;*

¹¹⁴ Ревизия Кобринской экономии, составленная в 1563 году королевским ревизором Дмитрием Сапегой, с присовокуплением актов Браславского земского суда, относящихся к Кобринской архимандрии: Изд. Вилен. комис. для разбора древ. актов. – Вильна, 1876. – XII, 388, 56 с., 1 л. ил.; 29. Акты Браславского земского суда; Акты Виленской археографической комиссии. Том XIV. Инвентарии имений XVI в., Вильна, 1888, с. 24–76, 551–599; XVI amžiaus Lietuvos inventoriai, sud. Jablonskis K., Istorijos archyvas I tomas, Kaunas, 1934; Lustracje województwa podlaskiego, 1570 i 1576, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław–Warszawa, 1959; „Rejestr pomiarowy miasta Suraża z roku 1562“, in: *Teki Archiwalne*, t. 2, wyd. J. Kazimierski Warszawa 1954; Inwentarz starostwa kobryńskiego, AGAD, Zesp. 10, Tzw. Metryka litewska., Dział IV B, 29.

aspektus, revizinio ir inventorinio pobūdžio šaltinius dera papildyti kitais, mišriais dokumentais.¹¹⁵

Su Bonos veikla LDK susijusių dokumentų kompleksai saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyriuje (LMAVB RS). F-16¹¹⁶ esantys dokumentai atskleidžia Bonos valdų Palenkėje vidaus tvarkos problemas, pateikia informacijos apie vietinės administracijos pareigūnus. Ankstyviausiais dokumentas, liudijantis Bonos veiklą yra iš 1536 m., o vėlyviausi surašyti jau po jos mirties. Susiję su Gardino seniūnijoje, Palenkėje buvusių Bonos valdų administravimu. Fonde esantys teismo pobūdžio šaltiniai aktualūs tiek analizuojant Bonos žemėvaldos formavimo, tiek Bonos, kaip teisėjos, vaidmens problemas. F-17¹¹⁷ dokumentai papildo anksčiau minėto fondo medžiagą Bonos su žemėvaldos tvarkymu Palenkėje susijusiais raštais. Konstantino Jablonskio fonde¹¹⁸ saugomi dokumentai teikia informacijos apie Bonos žemėvaldą, po jos išvykimo Žygimantui Augustui likusių dvarų būklę, pajamingumą. Povilo Karazijos fonde¹¹⁹ esantis dokumentų kompleksas atskleidžia Bonos valdų administravimo aspektus, Bonos kaip teisėjos vaidmenį. Lenkijos valstybiniame archyve Krokuvos Vavelio pilyje saugomi su Sanguškų¹²⁰, Chodkevičių¹²¹ giminėmis susiję dokumentų kompleksai. Juose yra dokumentų, susijusių su Bonos dvarais Voluinėje, Palenkėje, Bonos laiškų ir raštų Sanguškų, Chodkevičių gimininių atstovams dėl įvairių ūkinių reikalų. Ypač vertingi Lenkijos senųjų aktų

¹¹⁵ Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ высочайше учрежденною при Киевскомъ Подольскомъ и Волынскомъ генералъ Ч. 5, Т. 1, Киевъ, 1869; Ibidem. Ч. 7, Т. 1., Киев, 1886; Ibidem. Ч. 7, Т. 2., Киев, 1890; Ibidem. Ч. 8, Т. 4., Киев, 1907; Ibidem. Ч. 8, Т. 5., Киев, 1907; Ibidem. Ч. 8, Т. 6., Киев, 1911. *Archiwum ksiąg z Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, T. 1–7, sud. Radzimiński, Z. L. Lwów, 1887–1910; *Archiwum Sanguszków*, *Archiwum Narodowe w Krakowie na Wawelu*, Zesp. 637; *Archiwum Młynowskie- Chodkiewiczów*,

¹¹⁶ LMAVB RS, F16 Rankraščių kolekcija B2.

¹¹⁷ LMAVB RS, F17 Rankraščių kolekcija B3.

¹¹⁸ LMAVB RS, F256, Konstantino Jablonskio fondas.

¹¹⁹ LMAVB RS, F264, Povilo Karazijos fondas.

¹²⁰ *Archiwum Narodowe w Krakowie*, Zesp. 637, *Archiwum Sanguszków*. Dalis dokumentų publikuota: *Archiwum ksiąg z Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, T. 1–7, sud. Z. L. Radzimiński, Lwów, 1887–1910.

¹²¹ *Archiwum Narodowe w Krakowie*, Zesp. 630, *Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów*.

archyve, Radvilų giminės¹²² bei kituose fonduose¹²³ saugomi dokumentai, aprėpę beveik visas Bonos veiklos sritis.

Ne pagrindiniai, tačiau taip pat svarbūs Bonos veiklos LDK klausimui analizuoti yra *epistoliniai* šaltiniai. Publikuota valdovės korespondencija visų pirma svarbi dėl joje minimų jos dvarų bei pareigūnų, pasiuntinių.¹²⁴ Laiškuose aptariamos LDK bei Prūsijos pasienyje iškildavusios problemos tarp Bonos ir Prūsijos kunigaikščio pavaldinių, tad šaltiniai yra reikšmingi pasienio apgyvendinimo klausimams analizuoti. Pavieniai Bonos rašyti, jai adresuoti ar su jos asmeniu susiję laiškai svarbūs analizuojant ir jos ekonominės veiklos LDK atgarsius, publikuoti ne viename leidinyje.¹²⁵ Nuo 1989 m. iki dabar Lenkijoje vystomas projektas, kurio metu renkami ir publikuojami diplomato ir vyskupo Jano Dantyszeko tekstai ir laiškai. Šio projekto rėmuose jau surinkti 258 laiškai, reprezentuojantys Bonos ir J. Dantyszeko komunikaciją.¹²⁶ Nors apskritai jų turinys yra menkai tiesiogiai susijęs su Bonos ekonominės ir teisminės veiklos LDK aspektais, jie visų pirma reprezentuoja Boną kaip valstybininkę, leidžia identifikuoti tam tikrus jos veiklos prioritetus, išgryninti svarbiausius interesus tiek Lenkijoje, tiek LDK.

Ginamieji teiginiai

1. Lk ir Ldk Bona Sforca, susidūrusi su Lenkijos ir LDK vidaus ir geopolitinėmis realijomis, savo veiklą santykiuose su valdiniais pasuko dinastijos materialinių galių įtvirtinimo ir išplėtimo link.

¹²² AGAD, zesp. 354: Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (toliau – AR), Dz. III, nr. 28; AR, dz. 2.1; AR Dz. I, 7605; AR Dz. I, 7619; AR Dz. X, nr. 53, kt.

¹²³ AGAD, zesp. 358: Archiwum Zamoyskich, nr. 2945; AGAD, Zesp. 10, Tzw. Metryka litewska, Dz. III. A/28;

¹²⁴ *Elementa ad fontium editiones*. Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia. T.I–LXXXVI, ed. K. Lanckorońska, W. Meysztowicz, L. Olech, C. H. Talbot, W. Wyhowska de Andreis, kt., Romae: Institutum Historicum Polonicum Romae, 1960–1992; *Elementa ad fontium editiones*. Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia. T. XXX, ed. K. Lanckorońska, Romae, 1973; *Elementa ad fontium editiones*. Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia. T. XXXI, ed. K. Lanckorońska, Romae, 1974.

¹²⁵ M. Baliński, *Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta*. T. 1–2, Warszawa, 1837–1840; *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*. Oprac. Kaniewska, Irena. Kraków, 1999; *Listy polskie XVI wieku*. T.1–2, red. K. Rymut, Kraków, 1998–2001; A. Przezdziecki, *Jagiellonki polskie x XVI wieku*. T. 1–5, Kraków, 1868–1872; *Acta Tomiciana*. T. 1–17, red. W. Kętrzyński, Z. Celichowski, W. Pociecha, Poznań, 1852–1966.

¹²⁶ Laiškai paskelbti projekto internetiniame puslapyje: <http://dantiscus.ibi.uw.edu.pl/?f=showCorrespondence&person=7&alpha=B>

2. Valdovo sutuoktinės santykis su LDK diduomene buvo grįstas galios ir naudos svertais, tačiau Bonos įtaka pareigybių perskirstyme ar siekiant karjeros aukštumų nebuvo reikšminga. Bona nesuformavo stabilaus šalininkų, kuriais būtų galėjusi kliautis iki 1556 m., rato, o daugiausia politinės galios turėjo iki 1548 m., iki sutuoktinio Žygimanto Senojo mirties.

3. Bonos žemėvalda LDK formavosi valdovo suteikčių ir leidimo išpirkti stambius įkaitus dėka, daugiausia dinastijos žemėvaldos pagrindu, o privačių asmenų žemės jos valdų tinkle sudarė nereikšmingą dalį. Jos sukauptos žemėvaldos dėka Žygimanto Augusto laikais susiformavo valdovo stalo dvarų konceptas.

4. Bonos žemės valdų tinklas LDK aktyviausiai plėtėsi XVI a. 3–4 deš., iki 1536 m. (imtinai) o 5–6 deš. tinklas traukėsi tiek dėl besiplėtusios Žygimanto Augusto žemėvaldos, tiek dėl nebevykdytų prikimų ir kitų transakcijų.

5. Bonos žemėvaldą LDK pirmiausia administravo vietinės kilmės pareigūnai, susiję su administruota teritorija. Plečiantis žemėvaldai buvo įtraukiama vis daugiau pareigūnų lenkų, tačiau atvykėliai iš Lenkijos tarp Bonos pareigūnų nedominavo.

6. Valdovė inicijavo eilę su dinastijos materialinių resursų auditu ir optimizavimu susijusių iniciatyvų, kurios turėjo atskleisti didžiojo kunigaikščio žemėvaldos LDK tikrąją padėtį ir valdovo turtą geriau administruoti. Įtakos Bonos supratimui apie optimalų valdovo ūkio tvarkymą turėjo stipriai biurokratizuota Neapolio Karalystės (valdytos jos senelio ir kitų Aragonų dinastijos atstovų) apskaitos ir ūkio tvarkymo sistema.

7. Bonos dvaruose inicijuotoms ūkinėms reformoms pavyzdžiu ir pagrindu buvo tiek Vakarų Europos bei Lenkijos ūkinės sistemos, tiek valdovo XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais inicijuotos ūkinės ir mokestinės pertvarkos, pradėjusiuos perėjimą nuo natūrinių duoklių ir prievolių prie piniginės rentos. Nors mokestinės sistemos pertvarkos buvo svarbi Valakų reformos dalis, ypač kalbant apie visuotinę, 1557 m. Žygimanto Augusto nuostatais reglamentuotą reformą, Bonos inicijuoti jos dvarų valdų matavimai visų pirma buvo svarbi platesnio, didžiojo kunigaikščio žemėvaldos auditavimo ir pejų gumų vertinimo proceso dalis.

8. Per XVI a. 3–5 deš. Bona savo rankose sutelkė daug reikšmingų galios svertų, stiprinusių tiek jos asmeninę, tiek dinastijos padėtį: su stambiausiais žamveldžiais laisvai savo dydžiu konkuravusį valdų tinklą visoje LDK, teisę į LDK girių plotų valdymą ir eksploatavimą, visų kunigaikštystės regionų muitų administravimą. Tai leido jai ir valdovui dėti pastangas į šių resursų (nešusių išdui didelę finansinę naudą) monopolizavimą išstumiant privačius žaidėjus.

Tyrimo struktūra

Tyrimą sudaro 4 dalys. Pirmoji dalis – kontekstinė, kurioje aptariama Jogailaičių dinastijos padėtis XVI a. LDK, LK ir Europoje, aptariamos LDK problemos XVI a. pradžioje, su kuriomis buvo susidurta ir kurių dėka buvo reikalingi dinastijos materialinio pagrindo stiprinimo veiksmai. Joje taip pat apibendrinama informacija apie Bonos veiklą LDK politikos baruose, santykius su LDK valdančiuoju elitu, įtaką jų žemėvaldos ir karjeros pokyčiams. Kitos trys tyrimo dalys apima tris svarbius Bonos veiklos LDK dėmenis: 1. erdvę, 2. žmones, 3. veiklą stiprinant Jogailaičių dinastiją ir kuriant asmeninę materialinę gerovę. Antrojoje dalyje bus apibrėžtas Bonos žemėvaldos tinklas LDK, atskirų žemėvaldos kompleksų juridinis santykis su Bona, jos valdų geografija ir tipologija, žemėvaldos komplekso plėtros dinamika ir esminiai pokyčiai. Trečiojoje dalyje – aptartas minėtą tinklą administravusių pareigūnų kontingentas, analizuojant tiek Bonos žemėvaldos, kaip atskirų valdų kompleksų administravimą, tiek išskiriant Bonos vietinės administracijos pareigūnų grupinę charakteristiką įvairiais pjūviais. Ketvirtojoje dalyje atsispindės aptartoje erdvėje minėtų pareigūnų ir kitų asmenų pagalba Bonos vykdyta ūkinė, verslo ir administracinė veikla susitelkiant į Bonos pastangas audituoti, revizuoti, teisiškai įtvirtinti dinastijos ir asmeninius valdų kompleksus, didžiojo kunigaikščio rankose sutelkti svarbių valstybės išdo resursų šaltinių valdymą, paprastinti ir reorganizuoti valstybės ūkį. Darbo prieduose – Bonos žemės valdas LDK iliustruojantys žemėlapiai. Žemėlapiuose neatsispindi Bonos valdos Voluinės žemėje, ten 1536-1556 m. valdovė turėjo tik Kremenecą, o 1543-1556 m. ir Kovelį, tačiau plačiau žemėvalda šiame regione nebuvo išplėta.

I. BONOS SFORCOS SOCIOPOLITINĖS VEIKLOS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE ASPEKTAI

1.1 Jogailaičių dinastija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė–Lenkija–Europa

Jogailaičių dinastijos įtaka XIV–XVI a. skleidėsi plačioje geografinėje erdvėje. Kitaip nei kitų galingų Europos dinastijų – Tiudorų, Habsburgų, Valua – Jogailaičių valdytos žemės sudarė daugiau ar mažiau koncentruotą geografinį masivą, į kurį įėjo ne viena monarchija.¹²⁷ Žvelgiant į šiandieninį Europos politinį žemėlapi, apie 25 proc. visų Europos Sąjungai priklausančių valstybių (visos arba iš dalies), pateko į Jogailaičių įtakos zoną.¹²⁸ Dinastijos valdyta teritorija driekėsi dab. Čekijos, Slovakijos, Vengrijos, Rumunijos, Kroatijos, Serbijos, Lenkijos, Latvijos, Baltarusijos, Ukrainos, Rusijos žemėmis. Tekėdamos Jogailaitės pasiekė Švediją, Suomiją, Austriją, Vokietiją. Perfrazuojant medievistę Natalią Nowakowską, Jogailaičių dinastija yra istorinis Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų Europos fenomenas¹²⁹, nepelnytai prapuolęs regiono istorinėje atmintyje.¹³⁰ Šiame skyriuje bus atskleidžiamas Jogailaičių dinastijos santykis su LDK, Lenkija, Čekija ir Vengrija: dinastijos kilmė, raida, plėtra, valdžios ribos ir „Jogailaičių Europos“ kūrimas XV–XVI a. I pusėje. Suprasti Jogailaičių dinastijos prigimtį ir valdovo–LDK–LK jėgų balansą, užsienio ir vidaus politikos realijas yra svarbu siekiant visapusiškai atskleisti Bonos Sforcos veiklą Jogailaičių dinastijos stiprinimo baruose.

Jogailaičių dinastijos lopšys buvo *Lituania propria* žemės, nuo pat valstybės susidarymo buvusios politiniu ir ekonominiu centru. XIV a. savo įtaką iš branduolio į rytus ir pietus plėtė didieji kunigaikščiai Vytenis (†1316 m.) Gediminas (†1341 m.), Algirdas (†1377 m.), Vytautas (†1430 m.).¹³¹ Prie

¹²⁷ N. Nowakowska, „Time, space and dynasty“, in: *Remembering the Jagiellonians*, ed. By N. Nowakowska, London; New York, 2019, p. 1–27, p. 3.

¹²⁸ Ibidem, p. 1.

¹²⁹ Plačiau apie Jogailaičių idėją ir paveldą: B. Stankevič, „Jogailaičių idėja ir jos implikacijos lenkų XX a. geopolitinėje mintyje“, in: *Socialinių mokslų studijos*, 2012, 4(3), p. 867–886; A. Bumblauskas, „LDK paveldo dalybos ir „Litva–Letuva“ distinkcijos konceptas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, Vilnius, 2008, p. 15–66.

¹³⁰ N. Nowakowska, *Op. cit.*, p. 2.

¹³¹ Plačiau apie valstybės plėtrą į rytus ir pietus: М. К. Любавский, *Областное...*, с. 1–62; O. Halecki, *Geografia polityczna ziem ruskich Polski i Litwy, 1340–1569*, Warszawa, 1917; B. Dundulis, *Lietuvos užsienio politika XVI a.*, Vilnius, 1971; J. Pficneris, *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas*, Vilnius, 1989; S. Rowell, *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva: pagonių imperija Rytų ir Vakarų Europoje*,

pagonių valdomos valstybės palaipsniui prijungiant stačiatikių ortodoksų apgyvendintas žemes LDK, kaip pastebėjo Robertas Frostas, tapo sėkmingu dinastiniu kondominiumu, sukurtu ištikimybės giminei pagrindu.¹³² Besiplečiančioje teritorijoje administracinės ir karinės struktūros buvo plėtojamos užimtas teritorijas valdyti paskiriant giminytės ir asmeniniais ryšiais su didžiuoju kunigaikščiu susijusius asmenis, kas leido formuotis ir valdančiosios giminės viršenybės idėjai, ir dinastiniam mąstymui.

XIV–XV a. sandūroje radosi tradicija valdančiosios giminės pradininku laikyti Ldk Gediminą.¹³³ Jis (valdė 1316–1341 m.) buvo jau trečiasis tos pačios šeimos asmuo Ldk soste, perėmęs valdžią iš savo brolio Vytenio.¹³⁴ Jo laikais jau galima kalbėti apie atsirandančią valdančiąją giminę (*strips regia*): aukščiausia valdžia „rezervuojama“ vienos giminės atstovams, kunigaikščiais tituluojami tik giminei priklausantys ar su ja artimai susiję asmenys, valdančiosios giminės prestižas stiprinamas tarptautinėmis dinastinėmis vedybomis.¹³⁵ Gedimino palikuonys¹³⁶ įsitvirtino LDK kaip tėvoniniai ir suverenūs valdovai. Vienam Gediminaičiui valdant *Lituania propria* žemes kiti kunigaikščiai pasklido po užimtas kunigaikštystes Rusioje. Jų santykiai buvo grįsti ne instituciniais įsipareigojimais, bet asmeniniais ryšiais. XIV a. pab. dinastija įžengė į naują raidos etapą. Valdanti giminė ėmė reikšti jau nebe per platų giminaičių ratą, bet vienas kitą keičiančių valdovų

1295–1345, Vilnius, 2001, p.88–126; Z. Norkus, *Nepasiskelbusioji imperija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2009, p. 262–277.

¹³² R. Frost, *The Oxford history of Poland–Lithuania. Vol. 1: The making of the Polish–Lithuanian Union, 1385–1569*, Oxford; New York, 2015, p. 24.

¹³³ R. Petrauskas, „Gediminaičiai, Algirdaičiai, Jogailaičiai – *strips regia* Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai–kultūriniai ryšiai/Lithuania–Poland–Sweden: European dynastic unions and historical–cultural ties*: [mokslinių straipsnių rinkinys, parengtas 2012 m. spalio 4–5 d. Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose vykusios Jono Vazos ir Kotrynos Jogailaitės vestuvių 450 metų sukakčiai (1562–2012) skirtos tarptautinės konferencijos pranešimų pagrindu]. Sud. E.Saviščevas, M. Uzorka. Vilnius, 2014, p. 22–34; Tekstas taip pat publikuotas: R. Petrauskas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*. Vilnius, 2017, p. 179–201.

¹³⁴ Plačiau: A. Nikžentaitis, *Gediminas*, Vilnius, 1989; J. Ochmanskis, „Gediminaičiai – Skalmanto provaikaičiai“, in: *Senoji Lietuva*. Vilnius, 1996, p. 19–25; E. Gudavičius, „Gediminas. Politinio portreto bruožai“, in: *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, Vilnius, 2019, p. 193–197.

¹³⁵ R. Petrauskas, „Gediminaičiai...“, p. 179–201, čia – p. 184–187.

¹³⁶ Plačiau apie Gedimino vaikus ir anūkus: J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań, 1999.

eilę.¹³⁷ Asmeniniais ryšiais pagrįstus valdovo ir pavaldinių santykius keitė besirandančios institucijos, vietos ir centrinių pareigybių sistema.¹³⁸ Kito dalinių kunigaikštysčių administravimo tvarka, joms vadovavo nebe daliniai kunigaikščiai, bet LDK diduomenės atstovai. Nors Jogaila XIV a. pab. išplėtė valdančiosios dinastijos įtaką už LDK ribų, tėvoninių teisių į LDK jis neatsisakė. Kunigaikštystė ir toliau išliko dinastijos atrama, labai aiškiai pačių dinastijos atstovų identifikuojama kaip tėvonija.¹³⁹

Šalia Ldk svarbiu valdžios dėmeniu buvo ir vietiniai kilmingieji. Ldk ir didikų santykiai buvo grįsti asmeniniu ryšiu ir ištikimybe, atsiradus valdžios institucijomis radosi ir pareigybinis ryšys. Valdovo valioje buvo diduomenės valdžios ribų plėtimas ar siaurinimas, tačiau visiškas diduomenės valdžios pašalinimas buvo neįmanomas. Ldk ir diduomenės santykis nebuvo grįstas konkurencija. Dvi politinės galios koegzistavo, vienos valdžia buvo neįmanoma be kitos palaikymo. Privilegijuotųjų teises Ldk apibrėžė ir nuolat plėtė suteikiamomis privilegijomis, materialinę bazę stiprino iš valdovo suteikiamų pareigybių ir žemėvaldos gaunamos pajamos. Tik ištikima tarnyba dinastijai ir glaudžių ryšių su kitais didikais palaikymas garantavo didikui įtakos išlaikymą.¹⁴⁰ Valdovo įsipareigojimai jam ištikimybę prisiekiančiai diduomenei tapo privalomu santykių atributu. Jogailaičiams valdant iš Krokuvos, LDK diduomenė įgijo vis daugiau realios įtakos valstybės viduje.

Bonos Sforcos sutuoktinis Žygimantas Senasis priklausė tai Jogailaičių kartai, kuri dėl savo teisės į valdžią neturėjo tiek kovoti, kiek ankstesnės kartos, jau puikiai suvokė savo dinastines prerogatyvas.

¹³⁷ R. Petrauskas, „Gediminaičiai...“, p. 198.

¹³⁸ R. Petrauskas, „Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro formavimasis Lietuvoje (XIV a. pabaigoje–XV a. viduryje)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2005*, t. 1, Vilnius, 2006, p. 5–38.

¹³⁹ R. Petrauskas, „Ojczyzna dzieci króla”: Wielkie Księstwo Litewskie w systemie władzy Jagiellonów w końcu XV – pierwszej połowie XVI wieku“, in: *Jagiellonowie i ich świat. Centrum a peryferie w systemie władzy Jagiellonów*. Pod red. B. Czwojdrak, J. Sperki, P. Węcowskiego, Kraków, 2018, s. 113–123; L. Korczak, „Dynastia Jagiellonów w Wielkim Księstwie Litewskim“, in: *Europa Jagellonica 1386–1572: sztuka, kultura i polityka w Europie Środkowej za panowania Jagiellonów*. Materiały sesji zorganizowanej przez Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum i Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego. Zamek Królewski w Warszawie. Studia i Materiały, t. 5. Red. P. Mrozowski, P. Tysza, P. Węcowski, Warszawa, 2015, s. 43–56; R. R. Trimonienė, „Jogailaičių titulatura ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo problema (XV a. antra pusė–XVI a. pradžia)“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos: profesoriaus Mečislovo Jučo 90–mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2016, p. 250–259.

¹⁴⁰ L. Korczak, *Monarcha i poddani: system władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesnojagiellońskim*, Kraków, 2008s. 161.

Jogailaičių valdomą teritoriją Žygimantas Senasis suvokė kaip Jogailaičių *dinastijos* nuosavybę, nesvarbu, kuris Jogailaitis buvo jos valdovu. Iškėlus idėją dėl Žygimanto Senojo aprūpinimo valdomis skaidant LDK teritoriją ir atskiriant jam Kijevo kunigaikštystę, tiek Žygimantas, tiek Vladislovas II jai pritarė, tačiau LDK Ponų Taryba užkirto tam kelią.¹⁴¹ Atskiros kunigaikštystės išskyrimas neatitiko LDK viešojo intereso, nors dinastiniu požiūriu Kijevas vis tiek būtų išlikęs Jogailaičių rankose. Tapęs Ldk ir Lk Sileziją Žygimantas Senasis grąžino Vladislavui II, nesvarstęs jos natūralaus ryšio su LK. Jogailaičių požiūris į LDK, kaip galimą dalybę dinastijos viduje objektą vardan valdų jos nariams užtikrinimo pastebimas XV a. vid., tačiau XV–XVI a. sandūroje buvo suvokta LDK, kaip nedalomos tėvonijos svarba, garantavusi ir Jogailaičių, kaip tėvonių, statuso neliečiamumą.¹⁴²

Dinastijos įtaka už LDK ribų išsiplėtė XIV a. pab. Išmirus LK valdžiusiems Piastų ir Anžu dinastijų atšakams, Lenkijos karaliumi tapo Ldk Jogaila. LDK ir LK unijiniai ryšiai – istoriografijoje plačiai nagrinėta ir daug interpretacijų sulaukusi tema.¹⁴³ XV a. valdžioje įsitvirtino Jogailos palikuonys, XV–XVI a. sandūroje nusistovėjo paveldimas Jogailaičių dinastinis vardas.¹⁴⁴

Lenkijoje Jogailaičiai buvo elekciniais valdovais. LK ir LDK valdę Jogailaičiai turėjo laviruoti tarp dviejų valstybių, kurias atstovavo, interesų, stengdamiesi patenkinti abi puses. LK ir LDK tarpusavio įsipareigojimai dėl bendro valdovo rinkimo apibrėžti 1401 m., 1413 m., 1499 m., 1501 m.

¹⁴¹ R.R. Trimonienė, „Jogailaičių titulatura...“, p. 254, Z. Norkus, *Op. cit.*, p. 326.

¹⁴² R. R. Trimonienė, „Jogailaičių titulatura...“, p. 257.

¹⁴³ Lietuvos ir Lenkijos unijos klausimu istoriografija yra itin plati ir įvairiakalbė. Keletas svarbių pozicijų: R. Frost, *Op. Cit.*; M. Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija: (XIV a. vid. – XIX a. pr.)*, Vilnius, 2000; U. Borkowski, *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, Warszawa, 2012; H. Lowmianski, *Polityka Jagiellonów*, do druku przygotował K. Pietkiewicz. Poznań, 1999; R. Petrauskas, „Lenkijos–Lietuvos unija ir lenkų–lietuvių diduomenės ryšiai: realios unijos link“, in: *Lietuvių–lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis/ Stosunki polsko–litewskie na przestrzeni wieków. Pamięć historyczna*, Vilnius, 2009, p. 60–75. A. Bumblauskas, „Ką davė Lietuva ir Lenkija Europai: lietuvių ir lenkų istorinės minties paralelės: straipsnis parengtas pagal pranešimą Lietuvos ir Lenkijos kultūros kūrėjų konferencijoje Vygiuose 2001 m. birželio 17–19 d.“, in: *Kultūros barai*, 2001, Nr. 7, p. 68–77; Idem, „Unia polsko–litewska: spojrzenie z Wilna/ Lietuvos ir Lenkijos unija: žvilgsnis iš Vilniaus“, in: *440 lat Unii Polsko–Litewskiej/ 440 metų Lenkijos–Lietuvos unijai*, Warszawa, 2009, s. 7–13; J. Żenkiewicz, *Litwa na przestrzeni wieków i jej powiązania z Polską*, Toruń, 2001; O. Halecki, *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, T. 1–2, Kraków, 1919–1920; G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków Polsko–Litewskich : od czasów najdawniejszych do współczesności*, T. 1–3, Poznań, 1998–;

¹⁴⁴ R. Petrauskas, „Gediminaičiai...“, p. 201.

sutartyse.¹⁴⁵ Realybėje tiek LDK didikai, tiek lenkai neretai nepaisydavo susitarimų dėl bendros valdovo rinkimo procedūros, bet dinastinių ryšių nenorėta nutraukti. XV a. valdovų rinkimo praktika parodė, kad kelias į LK sostą veda per Vilnių: lenkai buvo linke, vardan ryšių išlaikymo, pripažinti Lk lietuvių didikų pasirinktą asmenį, o Jogailaičiai tuo sėkmingai naudojosi. 1506 m. sužinojęs apie atsilaisvinantį LK sostą, Žygimantas Senasis skubėjo ne į LK, o į LDK, kur visų pirma užsitikrino Ldk sostą. Net ir išmirus tiesioginiams Jogailaičių palikuoniams, jų kraujas išliko svarbus lenkų diduomenei, kas leido soste įsitvirtinti šalutinių dinastijos linijų atstovams.¹⁴⁶

Jogailaičių įtaka regione XV a. tik plėtėsi, jie tapo potencialiais Habsburgų dinastijos sąjungininkais. 1440 m. Jogailos vyriausias sūnus, Lenkijos karalius Vladislovas Jogailaitis (Varnietis), tapo Vengrijos, didesnės plotu ir turtingesnės nei Lenkija, karalystės karaliumi.¹⁴⁷ Ypatingai pasižymėti Jogailaitis nespėjo, nes 1444 m. žuvo mūšyje prie Varnos, kovodamas prieš turkus, o dinastinė unija kuriam laikui nutrūko¹⁴⁸, nors dinastinė ir teritorinė konkurencija tarp Jogailaičių ir Habsburgų tęsėsi.¹⁴⁹ Ldk Kazimieras Jogailaitis 1454 m. susituokė su Šventosios Romos Imperijos imperatoriaus Alberto II dukra Elžbieta Habsburgaite, o valdovo sėkmingos dinastinės politikos dėka Jogailaičiai vėl gavo šansą išplėsti savo valdžios ribas. 1471 m. jų sūnus Vladislovas karūnuotas Čekijos¹⁵⁰, 1490 m. – ir Vengrijos karaliumi. Taigi XV a. pab. Jogailaičių atstovai sėdėjo ne tik LDK ir LK, tačiau ir Čekijos bei Vengrijos sostuose.

¹⁴⁵ *Akta unjii Polski z Litwą: 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba, S. Semkowicz, Kraków, 1932.

¹⁴⁶ F. Roşu, *Elective monarchy in Transylvania and Poland–Lithuania, 1569–1587*, Oxford, 2017, p. 64–67.

¹⁴⁷ N. Nowakowska, *Op. cit.*, p. 5.

¹⁴⁸ Plačiau apie Vladislovo Varniečio valdymą: Á. Novák, „Additions to the itinerary and seals of King Władysław I of Hungary in the light of recent Hungarica research“, in: *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*, ed. Bárány, Attila. Debrecen, 2016, p. 41–55.

¹⁴⁹ T. Homoa, „Polish–Hungarian Rivalry for the Bohemian Crown in the 1460s.“, in: *Hungaro–Polonica. Young Scholars on Medieval Polish–Hungarian Relations*, ed. D. Bagi, G. Barabás, Z. Máté, Pécs, 2016, p. 291–313.

¹⁵⁰ W. Fałkowski, „Jagiellonowie w Europie Środkowej“, in: *Europa Jagiellonica 1386–1572: sztuka, kultura i polityka w Europie Środkowej za panowania Jagiellonów*. Materiały sesji zorganizowanej przez Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum i Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego. Zamek Królewski w Warszawie. Studia i Materiały, t. 5. Red. P. Mrozowski, P. Tyszką, P. Węcowski, Warszawa, 2015, s. 21–41, čia – s. 34–35.

Apie Jogailaičių valdymo periodą Vengrijoje ir Čekijoje vis dar žinoma nedaug.¹⁵¹ Istoriografijoje sukurtas neigiamas Jogailaičių valdymo laikotarpio paveikslas, patys jie laikomi silpnomis asmenybėmis, neigiamas požiūris dominuoja ir viešojoje erdvėje.¹⁵² Jogailaičių Vladislovo II (1490–1516 m.) ir Liudviko II (1516–1526 m.) valdymas Vengrijoje ir Čekijoje – vidinės suirutės laikas.¹⁵³ Vladislovas II iš karto turėjo spręsti finansines problemas, atlaikyti vietinės diduomenės ir bajorijos spaudimą bei užtikrinti dinastijos tęstinumą. 1516 m. Vladislovą Vengrijos ir Čekijos sostuose pakeitė Vladislovo II sūnus Liudvikas II.¹⁵⁴ Vos 10 metų sulaukęs Liudvikas II negalėjo tinkamai savo rankose akumuliuoti valdžios. Žygimantas Senasis ir Šventosios Romos imperijos imperatorius Maksimilijonas tapo jo globėjais. 1512 m. Žygimanto Senojo sudaryta santuoka su įtakingos Vengrijos Zapoljų giminės atstove Barbora¹⁵⁵ rodė, kad Jogailaičių dinastijos politiniai interesai regione nekinta. Tai nebuvo socialiai lygiavertė sąjunga, kadangi Barbora buvo ne valdančiosios giminės kraujo, kita vertus, Zapoljų giminės reali galia ir antihabsburgiškos nuostatos šiuo atveju pranoko nuotakos kilmės argumentą.¹⁵⁶ Po to, kai 1526 m. Liudvikas II žuvo prie Mohačo, sėkminga Habsburgų agentų veikla Čekijoje sostą užtikrino Ferdinandui Habsburgui, Vengrijoje įsitvirtino didikas Janas Zapolija.

Bonai tapus Lk ir Ldk, Jogailaičių dinastija buvo viena dominuojančių jėgų Vidurio ir Rytų Europos regione: valdė LDK, Lenkijos Karalystę, Čekiją ir Vengriją, nors pastarosiose Jogailaičių dominavimas netrukus baigėsi. LK ir LDK sostuose jau buvo įsitvirtinę Jogailaičiai, suvokę savo, kaip regiono dinastų, statusą. Bonos sutuoktinis Žygimantas Senasis tuo metu buvo pagrindinis Jogailaičių dinastijos jėgos šaltinis regione: tiesioginis LK ir LDK valdovas, mažamečio Vengrijos ir Čekijos karaliaus vienas iš globėjų. Valdovas balansavo tarp LDK ir Lenkijos interesų, jo valdžia koegzistavo šalia LDK ir LK diduomenių bei bajorijos galios, viena kitą papildė. LDK buvo svarbi dinastijos atrama, nedaloma tėvonija, tuo pačiu ir neatsiejama

¹⁵¹ T. Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman–Hungarian Warfare, 1389–1526. The Ottoman Empire and its Heritage*, Vol. 63, Leiden, Boston, 2018, p. 4.

¹⁵² I. Afanasyev, „Did Bohemian Jagiellonians exist?“, in: *Remembering the Jagiellonians*, ed. By N. Nowakowska, London; New York, 2019, p. 100–120.

¹⁵³ M. Rady, „Rethinking Jagiello Hungary (1490–1526)“, in: *Central Europe*, Vol. 3, No. 1, May 2005, p. 3–18.

¹⁵⁴ R. Frost, *Op. cit.*, p. 282.

¹⁵⁵ T. Szulc, „Nierówność stanowa w małżeństwach Jagiellonów i królów elekcyjnych“, in: *Studia Prawno-ekonomiczne*, t. CIV, 2017, s. 135–158.

¹⁵⁶ *Ibidem*, s. 142.

visos „Jogailaičių Europos“ dalis, dinastijos nariams tapusi tiesiu keliu į LK sostą.

Aptarus bendras „Jogailaičių Europos“ formavimosi tendencijas ir LDK, kaip Jogailaičių dinastijos lopšio, vaidmenį bendrame giminės valdomo regiono kontekste, ir padėti Lk ir Ldk tapus Bonai, svarbu yra įsigilinti į priežastis ir kontekstą, kodėl Jogailaičių dinastiją XVI a. pr. reikėjo stiprinti ir kokių veiksmų jau buvo imtasi tam pasiekti.

1. 2. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pradžioje

1.2.1 Žygimanto Senojo valdymo pradžia: iššūkiai ir reformos

Ldk ir Lk Žygimantas Senasis tapo palyginti vėlai: sostą iš brolio perėmė sulaukęs beveik 40-ies. Lk ir Ldk Kazimiero Jogailaičio sūnums valdant karalystes Vidurio ir Rytų Europoje Žygimantas neužėmė tokių svarbių pozicijų, priklausė nuo brolių valios. Daug laiko jis praleido Vengrijos ir Čekijos karaliaus Vladislovo II dvare Budoje, palaikė artimus ryšius su Lk Jonu Albertu. 1499–1506 m. valdė iš brolių gautas žemes: Glogovą, Opavą ir Lužicus Silezijoje, dalyvavo Jogailaičių politikoje Vidurio ir Rytų Europoje.¹⁵⁷ Glogove jis įvykdė teismų sistemos, ilgą laiką buvusios didelių ginčų objektu, reorganizaciją. Po reformos teismų sistema įgijo daugiau reikšmės ir galios, buvo užkirstas kelias vidaus vaidams, trukdžiusiems teismų darbą.¹⁵⁸ Krašto ekonomikos baruose Žygimantas siekė palengvinti vietinių pirklių sąlygas gabenti prekes per Lenkiją. Jis įvykdė ir monetarinę reformą, išsprendusią įvairių valiutų, cirkulavusių krašto prekyboje, keltus sunkumus.¹⁵⁹ Nors piniginė reforma nebuvo įvykdyta visoje Silezijoje, tačiau jau vien piniginės sistemos reorganizacija keliose Silezijos kunigaikštystėse lėmė prekybos suaktyvėjimą, gyventojų turtinės padėties pagerėjimą.¹⁶⁰ Žygimantas tai pat ėmėsi veiksmų užkirsti kelią plėšikavimui keliuose ir nors problema nebuvo iki galo išspręsta, tai Žygimantui pelnė didelę vietos

¹⁵⁷ G. Błaszczyk, *Litwa na przełomie...*, p. 48–49; L. Korczak, *Dynastia Jagiellonow...*; J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Lietuvos istorija. T. IV: Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius, 2005, p. 434.

¹⁵⁸ S. Nowogrodzki, *Rządy Zygmunta Jagiellończyka na Śląsku i w Łużycach (1499–1506)*, Oświęcim, 2015, s. 37–38; P. Jasienica, *Polska Jagiellonów*, Warszawa, 1990, s. 292–293; Z. Wojciechowski, *Op. cit.*, s. 82–84.

¹⁵⁹ S. Nowogrodzki, *Op. cit.*, s. 87–95.

¹⁶⁰ *Ibidem*, s. 95.

gyventojų pagarbą.¹⁶¹ Ėmęs valdyti LK ir LDK jis susidūrė su vidaus ir išorės problemomis: valdovo valdžią LK smarkiai riboja seimas ir senatas, LDK reikėjo rasti sutarimą su vietine diduomene, išdai drastiškai stokojo grynųjų pinigų¹⁶², valdovo domenai LK ir LDK jau buvo sumažėję ir, aplinkybėms verčiant, mažėjo dar labiau, LDK buvo įsitraukusi į varginančius karus su Maskva, kurie reikalavo ir LK finansinės paramos, buvo neišspręstų LDK ir LK užsienio politikos problemų ir teritorinių klausimų¹⁶³, tarptautinėje arenoje susidurta su Habsburgų hegemonija. Žygimanto Senojo laikais brendusios reformos kai kuriais atvejais savo kulminaciją pasiekė, aiškesnių rezultatų davė Žygimanto Augusto laikais. Žygimanto Senojo politikos kursas buvo gana nuoseklus ir apdairus.¹⁶⁴ Jis sugebėjo pasinaudoti jo statuso teikiamomis prerogatyvomis, kad tuometinėmis finansinėmis ir politinėmis aplinkybėmis pasiektų reikšmingų rezultatų.

Karinės reformos. Bajorų, priklausomai nuo turimos žemės, išrengiamas raitelių skaičius sudarė pagrindinę LDK kariuomenės organizacinę struktūrą – pašauktinių kariuomenę. Kariuomenės sušaukimas buvo Ldk valioje, vėliau šaukiama buvo kartu su Ponų Taryba.¹⁶⁵ XV–XVI a. sandūroje tapo akivaizdu, kad LDK kariuomenė negali atliepti šalies gynybinių poreikių. Kariuomenė rinkosi lėtai, taigi, nebuvo efektyvi atremiant staigias karines invazijas. Turtinė diferenciacija bajorų luomo viduje lėmė nevienodas galimybes kokybiškai išruošti raitelį ar išsiruošti pačiam. 1502 m. išleisti pirmieji nuostatai, reglamentuojantys karinės tarnybos principus. Juose numatytas išrangos dydis, raitelių išrengimo tvarka.¹⁶⁶ Žygimanto Senojo 1507 m. išleisti kariuomenės organizavimą reglamentuojantys dokumentai

¹⁶¹ S. Nowogrodzki, *Op. cit.*, s. 103.

¹⁶² G. Lesmaitis, „Nuo Viedrošos iki Oršos. Permainos LDK kariuomenės komplektavimo sistemoje“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, Vilnius, 2007, p. 131–142, čia – p. 131.

¹⁶³ L. Bucevičiūtė, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XV–XVI a.: valstybės erdvės ir jos sienų samprata*, Kaunas, 2015, p. 162.

¹⁶⁴ J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Op. cit.*, p. 438; R. Frost, *Op. cit.*, p. 361.

¹⁶⁵ K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim państwach w XVII wieku*, Białystok, 2018, s. 165–166.

¹⁶⁶ G. Lesmaitis, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pašauktinės kariuomenės surašymai: sąvoka, teisė, mechanizmai (1520–1567 m.)“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis: mokslinių straipsnių rinkinys*: skiriama profesorės Jūratės Kiaupienės 65-mečiui. Sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2012, p. 483–501, čia – p. 487; E. Gudavičius, „Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai“, in: *Karo archyvas*. T. 13, Vilnius, 1992, p. 43–118, čia – p. 77.

buvo teisės požiūriu originalūs, laikytini atskirais karo nuostatais.¹⁶⁷ Apie karo tarnybos atlikimo kontrolę LDK signalizuoja 1520 m., 1524 m. dokumentai.¹⁶⁸ Žygimanto Senojo pastangas optimizuoti karinius ir piniginius resursus vainikavo 1528 m. LDK kariuomenės surašymas.¹⁶⁹ Jis buvo sudarytas kariniais ir fiskaliniais tikslais. Surašytas LDK didikų ir bajorų privalomai išrengiamų raitelių skaičius atspindi jų turtinius pajėgumus, tad sąrašas galėjo tarnauti ir surenkamų mokesčių kontrolės tikslais. Kariuomenės rinkimosi ir registravimo klausimai reglamentuoti ir Pirmajame Lietuvos Statute.¹⁷⁰ LDK Žygimanto Senojo vykdyta pašauktinės kariuomenės reorganizacija buvo ne vienkartinis veiksmas, o nuoseklus procesas siekiant efektyvinti pajėgas, bet pašauktinės kariuomenės trūkumai išliko, valdovą nuolat pasiekdavo žinios apie tarnybos vengiančius bajorus.

Lėšų radimas samdomos kariuomenės plėtrai buvo vienas Žygimanto Senojo prioritetų. LDK bajorija 1507 m.¹⁷¹, 1516 m., 1522 m. karo reikmėms sutiko mokėti sidabrinę.¹⁷² 1518–1519 m. sandūroje Brastos seime LDK numatytas pagalvės mokestis. 1517 m. Žygimantui Senajam pavyko įkalbėti nepatenkintus karo išlaidomis lenkus ir toliau remti LDK kariuomenę. Nors pastangos reorganizuoti pašauktinių kariuomenę buvo tik laikinas sprendimas, kadangi tokio pobūdžio pajėgos apskritai nebegalėjo atliepti karinių poreikių¹⁷³, reikia pripažinti, kad Žygimanto Senojo veiksmai 1507–1508 m. karinės kampanijos metu buvo nuoseklūs ir logiški. Reorganizuoti visas karines pajėgas, atsisakyti pašauktinės kariuomenės per trumpą laiką nebuvo jokių galimybių. Išdo padėtis neleido samdyti pakankamai karių. Tad pašauktinės kariuomenės „revizija“ ir piniginiai mokesčiai tuo metu buvo efektyviausios priemonės.

¹⁶⁷ G. Błaszczyk, „Ustawy i artykuły wojskowe polski i Litwy do 1569 roku“, in: *Lietuvos valstybė XII – XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 529–548.

¹⁶⁸ G. Lesmaitis, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pašauktinės kariuomenės surašymai...“, p. 491.

¹⁶⁹ Ibidem, p. 484–485; A. Tyla, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pašauktinių kariuomenė – visuomenės valstybinio sąmoningumo atspindys (XVI a. antra pusė – XVII a.)“, in: *Darbai ir dienos*, 2014, nr. 61, p. 183–189; A. Dubonis, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės 1528 m. surašymo tyrinėjimai“ in: *Lietuvos Metrika* (1528 m.) Viešųjų reikalų knyga 1 (523). Parengė A. Baliulis, A. Dubonis, Vilnius, 2006, p. 9–15.

¹⁷⁰ E. Gudavičius, „Lietuvių pašauktinės kariuomenės...“, p. 77–78.

¹⁷¹ Ustawy pojedyncze, serebszczyzny wybieranie roku 1507 nakazane. Zbior Praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529 tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563. Sud. T. A. Działyński. Poznań, 1841, s. 112–113.

¹⁷² H. Lowmianski, *Polityka...*, s. 421.

¹⁷³ Ibidem, s. 529.

LK ir LDK domenų problemų sprendimas. Įprasta praktika buvo valdovams vykdyti įvairius sandorius, susijusius su efektyviu turimų resursų panaudojimu. Jogailaičiams neretai buvo prikišamas lengvabūdiškas karališko bei kunigaikštiško domenų tvarkymas¹⁷⁴, ypač daug valdų išdalinta per ilgą Kazimiero Jogailaičio valdymo laikotarpį¹⁷⁵, kritikuojamas dėl to buvo ir Aleksandras.¹⁷⁶ Valdų dalybos tiek LK, tiek LDK buvo įprasta praktika. Skaičiuojama, kad 1492 m. apie 25–30 proc. visų karališkų žemių Lenkijoje buvo išnuomota ar įkeista, nemaža dalis išdo pajamų buvo skiriama išmokėti kreditams. Jonas Albertas mirdamas paliko 28 000 florinų skolą, stambiausias jo kreditorius buvo pirklys Jonas Boneris, paskolinęs valdovui 15 000 florinų.¹⁷⁷ Valdos buvo suteikiamos įvairiomis sąlygomis, dovanojamos, išnuomojamos. Nuo jų buvo atliekama karo tarnyba, mokami mokesčiai. Valdos laikyti galėjo būti atiduodamas: 1. iki gyvos galvos, 2. „už ištikimą tarnybą“, t.y. administravimui, 3. kaip įkaitai. Pirmieji du atvejai XV–XVI a. sandūroje nebuvo dažni. Pirmuoju atveju suteiktys buvo sunkiai kontroliuojamos, laikymo laikas buvo neapibrėžtas, tad kildavo pavojus laikymui tapti paveldima valda.¹⁷⁸ Antruoju atveju suteiktys buvo duodamos aiškiai reglamentuojant gavėjo finansinius įsipareigojimus. Išdui tokios suteiktys buvo palankiausios, tačiau įsipareigojimų vykdymo priežiūra buvo sudėtinga, tad jos nebuvo dažnos¹⁷⁹. Trečiasis atvejis buvo populiariausias, nors išdui nepalankus. Už paskolintą pinigų sumą valda buvo įkeičiama iki tol, kol kreditorius per surenkamus mokesčius išsiieškos paskolintą sumą arba kol skola bus atiduota.¹⁸⁰ Po to valda turėjo būti grąžinta valdovui. Realybėje kontroliuoti, kada skola yra išsieškota, buvo labai sudėtinga. Praktikoje suteiktys galiodavo tol, kol valda iš kreditoriaus būdavo išperkama. Turint omenyje sudėtingą išdo situaciją, tą padaryti buvo sunku. Kuo sudėtingesnė buvo finansinė padėtis padėtis, tuo paskolos sąlygos buvo nepalankesnės išdui. Žygimanto Senojo laikais įkeistos valdos dažniausiai buvo įkeistos iki

¹⁷⁴ A. Sucheni-Grabowska, *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny*. Cz. 1, Geneza egzekucji dóbr, Wrocław, 1974, s. 52.

¹⁷⁵ A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa...*, s. 39. M. Bogucka, *Kazimierz Jagiellończyk i jego czasy*, Warszawa, 1981.

¹⁷⁶ K. Pietkiewicz, „Spór wokół osoby Aleksandra Jagiellończyka (1461–1506). *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*. Vilnius, 2007, p. 16–34.

¹⁷⁷ J. Rutkowski, „Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka“, in: *Kwartalnik Historyczny*. R. 23, 1909, s. 1–77, čia–s. 57.

¹⁷⁸ A. Wyczanski, „Rozdawnictwo dóbr królewskich za Zygmunta I.“, in: *Przegląd Historyczny*, 1953, 44/3, s. 281–308, čia – s. 285.

¹⁷⁹ *Ibidem*, s. 283.

¹⁸⁰ *Ibidem*, s. 284.

skolos atidavimo, tik nedidelė dalis buvo įkeista „iki gyvos galvos“, dalis – suteikiant kreditoriui galimybę „išsieškoti“ skolą.¹⁸¹

Praktikoje skirtis tarp valstybinės ir valdovo žemės nuosavybės neegzistavo, ir vieno, ir kito domeno žemių duodamos pajamos patekdavo į LDK iždą.¹⁸² Valdovui ir valstybei pajamas nešė žemės plotai su juose buvusiais statiniais (dvarais, palivarkais bei visais kitais priklausiniais), miestais ir miesteliais. Didžiojo kunigaikščio domeno padėtis Žygimanto Senojo valdymo pradžioje buvo sudėtinga. Domenas buvo sumažėjęs, prastai administruojamas, prievolių ir mokesčių surinkimo sistema nebuvo nuosekli. Finansiniai sunkumai vertė valdovą įkeisti domeno dvarus, o mažėjant LDK teritorijai iš dinastijos žemių rezervo buvo suteikiamos valdos tiems asmenims, kurių turtas buvo užimtas maskvėnų. Valdovo pagrindiniais kreditoriais buvo didikai, o už paskolas gautos valdos reikšmingai prisidėjo prie jų žemėvaldos plėtos. Per Lk ir Ldk Aleksandro valdymo laikotarpį suskaičiuojamos 1126 žemėvaldos suteiktis bajorams ir didikams.¹⁸³ Stambiausios jų: Lucko seniūnui, Voluinės žemės maršalkai, Trakų vaivada Petrui Mantigirdaičiui suteiktas Nesvyžius, Vilniaus vaivada, LDK kancleriui Mikalojui Radvilai – Liepinė ir Bobrikas, dvaro maršalkai Mykolui Glinskiui – Turovas, Raigardas ir Gonionzas, Trakų kaštelionui, didžiajam maršalkai Jonui Zaberezinskiui – Alytus, Simnas ir Nemunaitis.¹⁸⁴ 1503–1506 m. LDK žemvaldžiams žemės įkeista už 7250 kapų grašių, t.y. apie 1800 kapų grašių per metus.¹⁸⁵ Žygimantas Senasis nesiskyrė nei nuo Aleksandro, nei nuo Kazimiero Jogailaičio. Grynųjų pinigų stygius lėmė, kad valdos ir toliau buvo įkeičiamos, tai silpnino ir dinastijos, ir valstybės pozicijas. 1514–1516 m. Žygimantas Senasis įkeitė valdų už daugiau nei 4000 kapų grašių.¹⁸⁶ Daug įkaitų valdovas išdalino 1518 m.

Vyko ir atvirkštinis, valdų susigrąžinimo procesas. 1522 m. Gardino seime peržiūrėtos ankstesnės suteiktys ir kai kurios įkeistos valdos sugrįžo į valdovo rankas, dalis skolų valdovui buvo dovanota. Dinastijai sugrįžo Utenos, Darsūniškio, Eišiškių, Ukmergės, Merkinės, Punios, Žiezmarų,

¹⁸¹ М. Довнар-Запольский, *Государственное...*, с. 180.

¹⁸² Ibidem, с. 135.

¹⁸³ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka: studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*. Poznań, 1995, s. 150.

¹⁸⁴ Ibidem; *LM* (1380–1584): Užrašymų knyga 1, parengė Algirdas Baliulis, Romualdas Firkovičius, Vilnius, 1998 (toliau – *LM* Užr. 1), nr. 23, nr. 295.

¹⁸⁵ Ibidem, s. 198.

¹⁸⁶ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, s. 55.

Belicos, Anykščių, Astrynos, kt. dvarai.¹⁸⁷ Baigėsi 1512–1522 m. karas su Maskva ir toks masiškas žemėvaldos įkeitinėjimas kaip XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais nebepastebimas. Karo veiksmai atsinaujino tik 1534 m., kai jau buvo pakitusi tiek LK, tiek LDK iždų padėtis, vykdyta teisių į žemėvaldą patikrinimo ir domeno valdų susigrąžinimo iš didikų akcija XVI a. 4 deš. įgavo pagreitį.

Ūkinės reformos. 1514m. ir 1529 m. nuostatai. XVI a. pr. domeno žemių įkeitimas nebuvo vienintelė valdovo domeno problema. Žemės kentėjo nuo nesąžiningų administratorių, kurie savinosi iždo pajamas, savivaliavo, dėl vietinės administracijos pareigūnų veiksmų valdovas sulaukdavo skundų iš vietos gyventojų ir bajorijos. Dinastijos žemės nenešė į iždą tiek pajamų, kiek galėjo, vyravo valstiečių prievolių ir natūrinių duoklių įvairovė, kas apsunkino jų surinkimą ir administravimą. Kreditų politikos kontekste vis aktualesni buvo mokesčiai grynaisiais pinigais. Žygimantas Senasis ėmė efektyvinti ūkininkavimą Ldk dvaruose. 1514 m. buvo paskelbti pirmieji nuostatai Vilniaus ir Trakų vaivadijose buvusių didžiojo kunigaikščio dvarų valdytojams.¹⁸⁸ Juose numatyta iš dalies darbą, kai kurias natūrines duokles dvaruose pakeisti piniginiiais mokesčiais. Dvaruose turėjo likti tik tiek darbininkų bei specialistų, kiek reikalinga. Reglamentuota ir duoklių bei pinigų surinkimo į iždą tvarka, vietinių administratorių kompetencijos. Aiškiai atskirta, kurios duoklės turi tekti piliai, kurios – dvarui, t.y. atskirtos valdovo duoklės nuo vietos administratorių duoklių.¹⁸⁹ 1527 m. suteikdamas Žemaitijos seniūno pareigybę Stanislovui Kęsgailai, Žygimantas Senasis atskyrė didžiojo kunigaikščio dvarus nuo Žemaitijos seniūno dvarų, susiaurindamas Žemaitijos seniūno ir išplėsdamas valdovo kompetencijas Žemaitijoje.¹⁹⁰ Valdovo valsčiuose veikė valdovo paskirti tįūnai. 1527 m. Žygimantas Senasis perėmė iš Žemaitijos seniūno tankiai giriomis apaugusius Žemaitijos pakraščio valsčius.¹⁹¹ Turint omenyje sparčiai augančią miško produkcijos paklausą Europos rinkose, jų perėmimas ir eksploatavimas galėjo atnešti greitus grynuosius į iždą. Žygimanto Senojo iniciatyva buvo surašyti giriose būdas turėję bajorai ir pirkliai, taip stengiantis apriboti bajorų prieigą prie miškų ir galimybes dalyvauti prekyboje.¹⁹²

¹⁸⁷ LM (1528–1538): Užrašymų knyga 15, parengė Artūras Dubonis, Vilnius, 2002 (toliau – LM Užr. 15), nr. 224.

¹⁸⁸ „1514 m. Устава писана какъ по всемъ дворомъ Виленскаго повета, такъ и Троцкого“. Publikuota: М. К. Любавский, *Областное ...*, s. XIX–XXI.

¹⁸⁹ М. Довнар-Запольский, *Государственное...*, с. 269–270.

¹⁹⁰ E. Savišcevas, *Žemaitijos...*, p. 158.

¹⁹¹ Ibidem.

¹⁹² Ibidem, p. 49.

1529 m. buvo paskelbti nuostatai Žemaitijos dvarų valdytojams.¹⁹³ Valstiečių piniginių ir natūrinių prievolių įvairovė buvo pakeista piniginiu žagrės mokesčiu, piniginiiais mokesčiais pakeistos duoklės šienų ir avižomis, reglamentuoti teismų mokesčiai, teisingumo vykdymo, seniūno ir valdovo tįjūnų santykių aspektai. 1514 m. ir 1529 m. nuostatuose matoma tendencija kiek įmanoma keisti prievoles ir natūrinės duoklės piniginiiais mokesčiais, paliekant dvaro žemėse tik tiek darbo jėgos, kiek reikalinga joms apdirbti. 1537–1539 m. žagrės, avižų bei šieno mokesčiai XVI a. 4 deš. sudarė pagrindines pajamas, gaunamas iš valdovo valsčių Žemaitijoje.¹⁹⁴ 1538 m. išdas gavo 2861 kapą 47 grašius žagrės mokesčio ir 502 kapas 56 grašius pinigų vietoje avižų ir šieno duoklės.¹⁹⁵ Žygimanto Senojo vykdytų ūkinių ir mokestinių reformų pirminis tikslas buvo dinastijos žemių pajamingumo padidinimas. Tačiau ilgo laiko perspektyvoje šios reformos padėjo pagrindą platesnio masto valakų reformai.

Taigi Lk ir Ldk tapus Bonai Sforcai LDK jau kurį laiką kovojo su ilgalaikėmis problemomis, o Žygimantas Senasis jau buvo pradėjęs jas spręsti. XV–XVI a. kariniai konfliktai, ypač karai su Maskva, parodė LDK pašauktinės kariuomenės neefektyvumą, finansinių resursų trūkumą ir valstybės bei didžiojo kunigaikščio domeno problemas. Visi šie sunkumai buvo tarpusavyje tarpiai susiję. Iki 1518 m. jau buvo įvykdytos reikšmingos reformos, susijusios daugiausia su perorganizavimu ir kontrole, vėliau įgavo tik didesnę pagreitį.

1.2.2 LDK diduomenė XVI a. pradžioje

Diduomenė buvo svarbia politinė jėga šalia valdovo. Didikų (ne)palaikymas galėjo lemti LDK ir LK sosto likimą. Lk ir Ldk tapus Bonai LDK diduomenė buvo patyrusi reikšmingų transformacijų, pasižymėjo charakteringais išskirtinumais, turėjo savo lyderius, buvo nusistovėjęs jėgų balansas tarp pastarųjų ir Žygimanto Senojo. Analizuojant Bonos veiklą LDK ūkio kontekste kalbėti apie LDK diduomenę yra privalu – valdovė buvo dar

¹⁹³ Коньстытуция к(о)р(о)ля его м(и)л(о)сти Жикгимоньта всимь подданым тивунствъ земли Жомойтское учыненая. *LM* (1387–1546) Užrašymų knyga 25, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 1998 (toliau – *LM* Užr. 25), nr. 77, p. 133–137; J. Kiaupienė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 1988, p. 53; E. Saviščevas, *Žemaitijos...*, p. 159.

¹⁹⁴ J. Kiaupienė, *Kaimas...* p. 65.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 67.

vienas aktyvus „žaidėjas“ šalia didžiojo kunigaikščio, į kurį LDK didikai turėjo atsižvelgti ir kuris neretai buvo ryžtingesnis nei pats valdovas.

Didikais laikyti bajoriškos kilmės asmenys, teisiškai nesuformavę atskiros socialinės grupės, tačiau ir be to tai buvo aiškiai atpažįstamas elitas, išsiskiriantis savo narių pareigomis, turtu, reprezentacija¹⁹⁶. LDK didikų luomas nebuvo gausus, todėl vien jau priklausymas „elitinei“ giminei buvo tam tikros padėties visuomenėje garantas. Tai negarantavo aukščiausių politinių pozicijų, tačiau neabejotinai užtikrino bent jau smulkesnes ar garbės pareigybes bei materialinę bazę. Didikai, valdančiosios dinastijos pagalba plėtė savo žemėvaldą, jungdami ją į stambius ūkinius darinius, kilo hierarchijos laiptais užimdami pareigybes, tarpusavyje giminiavosi sudarydami socialiai lygiavertes ir politiškai bei ekonomiškai naudingas sąjungas. XV a. II pusėje–XVI a. pr. socialinė distancija tarp bajorų ir diduomenės didėjo¹⁹⁷, eilinis bajoras savo turtu didikui neprilygo, o smulkiųjų bajorų ekonominė padėtis neretai mažai kuo skyrėsi nuo valstiečių. LDK XV a. II pusėje dalis smulkiųjų ir vidutinių bajorų pateko į tiesioginę didikų įtaką.¹⁹⁸ LDK politinės sistemos specifika sudarė palankią terpę klientinių santykių vystymuisi, kas lėmė ir savarankiško, nuo didikų nepriklausomo bajorijos luomo nebuvimą XVI a.¹⁹⁹ Aukščiausių privilegijuotojo luomo dalį iš likusios bajorijos išskyrė ne tik turtai, bet ir perimami europiniai titulai. XVI a. 2–3 deš. prasidėjo vadinamasis „titulų vėjus“.²⁰⁰ LDK didikai sekė Europos bajorijos madomis savo išskirtinį statusą įtvirtinti išskirtiniais titulais. 1518 m. LDK kancleris Mikalojus Radvila tapo Šventosios Romos imperijos kunigaikščiu, 1529 m. Albertas Goštautas – Mūrinų Geranainių grafu²⁰¹, 1547 m. Stanislovas Kęsgaila tapo Kražių grafu. Titului gauti reikėjo atitikti

¹⁹⁶ R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.*, Vilnius, 2003, p. 49–50.

¹⁹⁷ E. Gudavičius, „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a. 2. Dėl XVI a. privilegijuotųjų ir „neprivilegijuotųjų“ bajorų“, in: *Lietuvos europėjimo keliais*, Vilnius, 2002, p. 155–167, čia – p. 163.

¹⁹⁸ R. Petrauskas, „Jei bajoras iš pono dvarą išsitarnautų“: feodalinės teisės apraiškos LDK“, in: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, Vilnius, 2017, p. 381–400, čia – p. 391; J. Kiaupienė, *Mes, Lietuva: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a.: (viešasis ir privatus gyvenimas)*, Vilnius, 2003.

¹⁹⁹ J. Kiaupienė, *Mes, Lietuva...*, p. 163; U. Augustyniak, *History of the Polish–Lithuanian commonwealth: state, society, culture*, Frankfurt am Main [etc.], 2015, p. 251.

²⁰⁰ R. Petrauskas, „Titulas ir valdžia: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų savimonės pokyčiai XVI amžiaus pirmojoje pusėje“, in: *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*. Vilnius, 2005, p. 35–46, čia – p. 35–36.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 38–41.

tam tikrus reikalavimus: išsiskirti gyvensena ir reprezentacija, disponuoti tam tikru žemėvaldos ir pavaldinių kiekiu.²⁰²

Nuo XV a. pabaigos LDK svarbiausios pareigybės imtos koncentruoti kelių diduomenės giminių atstovų rankose. Instituciškai LDK didikus vienijo tarnyba LDK Ponų Taryboje. Ldk Aleksandro laikais įvyko reikšmingi pokyčiai valdovo ir LDK politinės bendruomenės santykiuose: buvo išplėstos Ponų Tarybos teisės, institucionalizuotos kai kurios pareigybės, o valdovas įsipareigojo nekeisti kartu su taryba priimtų sprendimų²⁰³. Aptariamuoju laikotarpiu į Ponų Tarybą įsilieti pašaliniais asmenimis buvo sudėtinga, pareigybės cirkuliavo kelių įtakingų giminių atstovų rankose. Svarbiausi sprendimai buvo priimami dar siauresniame, nei visa Ponų Taryba, asmenų rate. Net ir priklausymas „elitinei“ giminei nereiškė, kad, pavyzdžiui, tėvo turėtą aukštą valstybinę pareigybę paveldės jo sūnus. Daug kas priklausė nuo bendros padėties valdančiojo elito viduje, valdovo požiūrio, jaunuolio amžiaus ir kitų dalykų. Iškalbingai situaciją iliustravo Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada ir LDK kancleris 1536 m. tekste karališkajai porai rašęs: „Tegul neatrodo, jog <...> aš nepaisau Jūsų Didenybių interesų. Žinau, jog kol kas turiu vienintelį sūnų <...> neaišku, ar jis kada nors taps vaivada, nes tai priklausys nuo Jo Karališkosios Didenybės interesų ir nuo jo paties nuopelnų“²⁰⁴.

Žygimantui Senajam bendrą kalbą su šalies elitu rasti pavyko nesunkiai. Jo valdymo laikotarpiu LDK politiniame elite išsilaikė Radvilų, Astikų, Zaberezinskių, Kiškų, Alšėniškių, Goštautų giminių atstovai, kurių tėvai ir protėviai tarnavo jo pirmtakams. Tai buvo senasis, katalikiškas politinis elitas, daugiausia kilęs iš *Lituania propria* žemių.

Valdovų suteiktys XV–XVI a. pr. leido formuotis stambiajai žemėvaldai.²⁰⁵ 1528 m. kariuomenės surašymo duomenys atskleidė, kad stambioji žemėvalda koncentravosi Palenkėje, Voluinėje, aplink Gardiną, Ašmenos, Naugarduko, Polocko, Valkavisko žemėse, taip pat etninėje Lietuvoje, Žemaitijoje²⁰⁶ Palenkėje XVI a. plytėjo stambios LDK didikų Radvilų, Goštautų, latifundijos, vėliau žemėvaldą plėtė ir Chodkevičiai.²⁰⁷

²⁰² R. Petrauskas, „Titulas ir valdžia“..., p. 38.

²⁰³ J. Kiaupienė, *Tarp Romos ir Bizantijos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros aukso amžius (XV a. antroji pusė – XVII a. pirmoji pusė)*, Vilnius, 2016, p. 19.

²⁰⁴ Ibidem, p. 55.

²⁰⁵ A. Wawrzyńczyk, *Op. cit.*; M. Malczewska, *Op. cit.*

²⁰⁶ M. Jučas, *Lietuvos ir Lenkijos unija*, Vilnius, 2002, p. 195.

²⁰⁷ A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Przemiany społeczno-gospodarcze...*, p. 101–112. M. Malczewska, *Op. cit.*; M. Butkiewicz, *Dobra szlacheckie w powiecie tykocinskim*,

Voluinėje – rusėniškos kilmės giminių Ostrogiškių²⁰⁸, Sanguškų²⁰⁹ valdos. Kęsgailų giminės žemės daugiausia buvo Deltuvoje ir Žemaitijoje.²¹⁰ Kadangi išrengiamų į karą raitelių skaičius tiesiogiai priklausė nuo turėtos žemėvaldos, 1528 m. kariuomenės surašymas atskleidžia ir didžiausias latifundijas valdžiusius LDK didikus. Lyginant su LDK didikais, lenkų ponai tokiomis stambiomis valdomis nedisponavo.²¹¹

LDK ir Lenkijos žemes ilgą laiką skyrė dykrų ir miškų masyvai, XV a. pastebima intensyvėjanti kolonizacija, Palenkėje formavosi stambioji žemėvalda.²¹² Miško ir žemės ūkio produkcijos auganti paklausa Europos rinkose darė šią plačią, miškingą ir menkai kolonizuotą teritoriją itin patrauklią. XVI a. pradžioje čia jau telkėsi plačios Radvilų, Goštautų, Chodkevičių latifundijos, neretai didikai vykdė agresyvią ekspansinę politiką.²¹³ Palenkėje plytėjo Chodkevičių stambioji žemėvalda, kurios centru buvo Supraslis. Aleksandras Chodkevičius vykdė Bludovo girios kolonizaciją, plėtė savo žemėvaldą Žygimanto Senojo suteikčių mainais į ištikimą tarnybą dėka²¹⁴, vėliau plėtrą tęsė jo vaikai iki 1569 m. Milžiniškoms giminės latifundijoms Palenkėje davė pradžią Mikalojus Radvila. Valdas jis kaupė sparčiai ir neretai agresyviais būdais, buvo vykdoma dykrų kolonizacija. Po 1508 m. Glinskio maišto Radvilos gavo iš Aleksandro Jogailaičio Raigardo ir Gonionzo valdas, tapusias valdų Palenkėje centru. Mikalojaus Radvilos palikuonys tėvo užgrobimus įtvirtino 1517 m. sukurdami Gonionzo-Raigardo „valstybę“ Palenkėje.²¹⁵ A. Goštautas taip pat plėtė savo latifundijas Palenkėje, kolonizavo Bielsko girią, nuo 1513 m. eidamas Bielsko seniūno pareigas steigė naujas ir plėtė senąsias gyvenvietes.

Lublin, 1998, s. 93–94; G. Kirkienė, *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*, Vilnius, 2008, p. 131.

²⁰⁸ T. Kempa, *Dzieje rodu Ostrogskich*. Toruń, 2002, s. 44.

²⁰⁹ J. Rogulski, „Nowożytny ród szlachecki jako „wspólnota pamięci”. Przypadek książąt Sanguszków (XV–XVIII w.)“, in: *Przegląd Historyczny*, vol. 108, zes. 3, 2017, s. 491–530.

²¹⁰ K. Pietkiewicz, *Kieżgajlowie...*, s. 99–138.

²¹¹ A. Wyczański, *Polska w Europie XVI stulecia*, Warszawa, 1973, s. 90.

²¹² A. Wawrzyńczyk, *Op. cit.*; M. Malczewska, *Op. cit.*

²¹³ A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Przemiany społeczno-gospodarcze...* s. 101–108; A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo belskie od schyłku XIV do początku XVII wieku*, Warszawa, 1993; D. Michaluk, „Granice województwa podlaskiego i postrzeganie obszaru Podlasia w latach 1513–2013“, in: *Podlasie nadbużańskie. 500-lecie województwa podlaskiego*, red. O. Łatyszonek, Oleg, Ciechanowiec, 2013, s. 169–191; J. Maroszek, *Pogranicze...*, kt.

²¹⁴ A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Przemiany społeczno-gospodarcze...* s. 106.

²¹⁵ M. Malczewska, *Op. cit.*, s. 95–96.

Iš šio skyrelio paaiškėjo, kad Lk ir Ldk tapus Bonai Sforcai LDK politiniame elite dominavo ir šalia valdovo svarbias pozicijas užėmė kelių didikų giminių atstovai. Politiniame elite dominavo Radvilos, Kęsgilos, aukštai buvo iškilę A. Goštautas, išskirtines pozicijas pavyko pasiekti K. Ostrogiškiui, kurio nei tėvas, nei sūnus panašaus vaidmens nesuvaidino. Didikai įvairiais būdais plėtė savo žemėvaldą, tačiau į konsoliduotus teritorinius darinius ji dar nebuvo panaši. Didikai buvo finansiškai gerai apsirūpinę ir tai leido jiems plėsti savo latifundijas Jogailaičių domeno valdų sąskaita. Kitas būdas buvo teritorinė ekspansija kolonizuojant miškingus pasienio plotus. Pirmuoju Bonos gyvenimo LK ir veiklos LDK dešimtmečiu LDK diduomenė buvo galinga jėga, kurią valdovo sutuoktinė turėjo pasitelkti savų ir dinastijos interesų gynimo labui. Toliau svarbu yra aptari kaip Bonos ir LDK diduomenės santykiai plėtojosi ir kito XVI a. 3–6 deš. ir kiek apskritai palankūs santykiai tarp jos ir LDK diduomenės buvo reikalingi valdovei siekti savo tikslų.

1.3. Bonos Sforcos santykių su LDK diduomene dinamika XVI a. 3–6 deš.

1.3.1. Pirmieji dinastinės politikos žingsniai: Sosto Žygimantui Augustui užtikrinimas

Pirmaisiais Bonos gyvenimo Lenkijoje metais nematome didelio jos aktyvumo LDK, iki 1527 m. Jos pagrindine pareiga buvo gimdyti vaikus, pageidautina – sosto įpėdinius. 1520 m. rugpjūtį gimė pirmasis jos ir Žygimanto Senojo sūnus Žygimantas Augustas. Po to, kai 1527 m. vos gimęs mirė valdovų sūnus Albertas, Žygimantas Augustas tapo vieninteliu teisėtu valdovo sūnumi. Spekučiuota, kad dinastijos atstovas, Žygimanto Senojo teisėtu sūnumi pripažintas jo ir Krokuvos miestietės Kotrynos Telničenkaitės sūnus Jonas galėjo tapti arba konkurentu Žygimantui Augustui, arba dinastijos tęstinumo garantu.²¹⁶ 1522 m. Bona pasiūlė valdovui pripažinti Žygimantui Augustui Glogovo kunigaikštystę Silezijoje, kurią, iki tapdams Lk ir Ldk valdė pats Žygimantas Senasis. Tuo metu Glogovą, kaip ir Čekiją bei Vengriją, valdė Žygimanto Senojo globotinis sūnėnas Liudvikas II. Galbūt Bona, matydama soste mažametį Jogailaitį, manė, kad Glogovo

²¹⁶ S. Rowell, „Jogailaičių dinasto Jono iš Lietuvos kunigaikščių sąsajos su Vilniaus katedra“, in: *Ženkla, simboliai, prasmė: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimai pagalbinių istorijos mokslų aspektu*, sud. R. Čapaitė, G. Zujienė. Vilnius, 2019, p. 123–146.

kunigaikštystės perdavimas Žygimantui Augustui – pirmasis ir paprasčiausias žingsnis ką tik gimusiam Jogailaičiui užtikrinti būsimą padėtį visoje „Jogailaičių Europoje“. Tačiau Žygimantas Senasis nesutiko atimti šios Liudvikui II priklausiusios valdos.²¹⁷ Tad Bonai teko ieškoti kito kelio.

Jau buvo nusistovėjusi LDK ir Lenkijos santykių tradicija, kai abi šalys valdė ta pati lietuviškos kilmės Jogailaičių dinastija. LDK ir Lenkijos susitarimai numatė bendrą valdovo rinkimo procesą. Būtent pastarasis LDK ir Lenkijos santykių punktas, panašu, neramino Boną. Nepaisant to, kad tiek Aleksandras Jogailaitis, tiek Žygimantas Senasis, jau palyginti greitai buvo lenkų pripažinti karaliais²¹⁸, teorinė galimybė, kad taip neatsitiks su Žygimantu Augustu vis dėlto buvo.

Žygimanto Augusto ateitis buvo viso valdovo dvaro rūpestis.²¹⁹ Nors pagrindinė šio projekto „architektė“ laikoma Bona, tai buvo jos ir Žygimanto Senojo bendras projektas. Turint omenyje valdovės pasiūlymą dėl Glogovo kunigaikštystės, sunku būtų patikėti, kad šiuo atveju Bona būtų ėmusis su valdovu nesuderintų veiksmų. Negalime atsakyti, kokias įtaigos formas ji pasitelkė, tačiau argumentacija turėjo būti racionali. Tik argumentuota pozicija galėjo įtikinti Žygimantą Senąjį pritarti jos minčiai. Ramaus būdo Žygimantas Senasis Bonos emocingą charakterį, greičiausiai puikiai suprato, tačiau vien emocijomis grįsta argumentacija jam nebuvo priimtina.²²⁰

Per kelis gyvenimo Lenkijoje metus ji turėjo būti neblogai susipažinusi su šio karšto visuomenės ir politikos veikimo principais, suprato, koks yra valdovo ir politinės tautos santykis. Su tokia visuomenės ir valdžios santykių schema gyvendama Vakarų Europoje ji nebuvo susidūrusi, tad Žygimanto Augusto tapimas po tėvo mirties Lenkijos karaliumi neatrodė toks savaime aiškus dalykas. Nereikėtų pamiršti ir jos ankstyvųjų patirčių. Jau vaikystėje Bona patyrė, ką reiškia kovoti dėl savo padėties, matė tai darant anksti našle likusią motiną. Nors Milaną, jos tėvo valdytą kunigaikštystę, po jo mirties ir toliau priklausė Sforcų giminei, nei Bona pati, nei jos motina į kunigaikštystės valdymą pretenduoti nebegalėjo. Nestabilumas ir priklausymas nuo kitų valios lydėjo Milano kunigaikštyte gimusią Boną nuo

²¹⁷ Žygimanto Senojo laikšas Bonai dėl šio reikalo publikuotas: A. Przezdziecki, *Jagiellonki polskie w XVI wieku*. T. 1, s. 75.

²¹⁸ A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August: król polski i wielki książę litewski, 1520–1562*. Kraków, 2010, s. 17.

²¹⁹ Ibidem.

²²⁰ K. Kosior, „Bona Sforza and the Realpolitik of Queen Counsel in Sixteen-Century Poland–Lithuania“, in: *Queenship and Counsel in Early Modern Europe*, ed. Matheson–Pollock, Helen, Paul, Joanne, Fletcher, Catherine. London, 2018, p. 15–34, čia – p. 29.

ankstyvo amžiaus. Tad negalima atmesti ir baimės dėl analogiško sūnaus likimo faktoriaus.

Nuo 1519 m. Bona gimdė beveik pamečiui iki 1527 m.²²¹, tad vykti kartu su valdovu į LDK 1521–1522 m. neturėjo galimybių. Be to, didžiųjų kunigaikščių rezidencijos būklė buvo netinkama karališkosios šeimos su mažamečiais vaikais rezidavimui.²²² Pirmuoju Bonos „ryšininku“ LDK tapo Kameneco vyskupas Laurynas Miendzileskis (lenk. Wawrzyniec Międzyziewski). Nuo maždaug 1511 m. jis buvo Vilniaus katedros klebonu ir Vilniaus vyskupijos kapitulos kanauninku, 1518 m. tapo Podolės Kameneco vyskupu, buvo Žygimanto Senojo sekretorius, atliko diplomatinės misijas.²²³ 1519 m. buvo pasiūstas sutaisyti Albertą Goštautą ir Mikalojų Radvilą.²²⁴ L. Mendzilevskis pagelbėjo M. Radvilai gauti Šventosios Romos imperijos kunigaikščio titulą, o A. Goštautui 1520 m. gauti atleidimą nuo popiežiaus Leono X dėl kažkokios priežasties jam paskirtos ekskomunikos.²²⁵ Tad šis asmuo tapo puikiu informacijos kanalu bei jungtimi tarp Bonos ir įtakingiausių to meto LDK didikų.

Apie pirmuosius veiksmus, kurių ėmėsi valdovė, liudija 1525 m. parašytas Vilniaus vaivados bei LDK kanclerio Alberto Goštauto memorialas. Kaip rašė A. Goštautas, išgirdęs apie jos idėją didikas paskelbė ir „<...> savo broliams ir geriausiems bičiuliams, turintiems šalyje nemenką svorį <...>“²²⁶, ir tik keletas jų idėjai nepritarė. Karališkosios poros idėjai pasipriešino LDK didysis etmonas Konstantinas Ostrogiškis.²²⁷ Jam pritarė ir dalis LDK didikų: Vitebsko vaivada Jonas Sapiega, LDK raikytojas Grigalius Astikas, kunigaikštis Jurgis Olekaitis Sluckis bei Radvilos, vadovaujami jauniausio

²²¹ K. Grzymalska, *Dzieci i dzieciństwo królów polskich epoki nowożytnej*, Kraków, 2015, s. 31.

²²² V. Dolinskas, „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai: istorinės raidos bruožai, atkūrimas, ekspozicijos“, in: *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų istorija ir rinkiniai*. Vilnius, 2010, p. 6–47, čia – p. 15.

²²³ K. Baczkowski, „Wawrzyniec Międzyziewski h. Jastrzębiec“, in: *PSB*, t. XX, naudotasi interaktyvia prieiga: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/wawrzyniec-h-jastrzebiec-miedzyziewski>

²²⁴ И. Малиновский, *Сборник материалов, относящихся к истории панов рады Великого Княжества Литовского*, ч. IV, no. 6, с. 393.

²²⁵ „Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilus“, vertė ir komentarus rašė Jasas, R. in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, sud. A. Samulionis ir kiti, Vilnius, 2000, p. 31–54, čia – p. 32, nuoroda nr. 5.

²²⁶ *Ibidem*, p. 32.

²²⁷ T. Kempa, *Op. cit.*, s. 39.

Mikalojaus Radvilos brolio, Kijevo vaivados Jurgio Radvilos.²²⁸ Konstantino Ostrogiškio pagrindinis motyvas nepritarti Žygimanto Augusto pripažinimui po tėvo mirties Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu nepasitarus su lenkais, buvo nenoras pakenkti Lietuvos ir Lenkijos personalinei unijai.²²⁹ Žygimantas Senasis K. Ostrogiškio pasipriešinimą įvertino kaip susirūpinimą dėl LDK interesų, nes valdovo, taip pat ir Bonos, palankumo etmonas neprarado. K. Ostrogiškį palaikė Vitebsko vaivada Jonas Sapiega, glaudžiais asmeniniais (draugystės) ryšiais susijęs su K. Ostrogiškiu bei su kitais, aptariamuoju metu jau velioniais LDK didikais. Asmeniniai ryšiai turėjo lemiamos įtakos J. B. Sapiegai akumuliuojant valdžią bei siekiant pareigybių.²³⁰ Tad nenuostabu, kad jis palaikė savo patrono poziciją. Apie artimus Jurgio Olelkaičio Sluckio santykius su Konstantinu Ostrogiškiu liudija faktas, kad 1522 m. K. Ostrogiškio antrąją žmoną tapo J. Olelkaičio Sluckio sesuo Aleksandra.²³¹ Grigaliaus Astiko tėvas dalyvavo karuose su Maskva ir kartu su K. Ostrogiškiu bei Mikalojumi Radvila buvo patekęs į maskvėnų nelaisvę.²³² Grigalius Stanislovaitis Astikas mirė apie 1518–1519 metus, jo sūnus galėjo išlaikyti glaudų santykį su K. Ostrogiškiu. Panašiai artimais ryšiais su karvedžiu buvo susiję ir Radvilos, Jurgis Radvila dalyvavo K. Ostrogiškio vadovaujamuose mūšiuose su totoriais, kartu su J. Olelkaičiu Sluckiu taip pat kovojo prieš totorius. 1521 m. buvo gavęs LDK lauko etmono pareigybę, tad su LDK didžiuoju etmonu jį saistė ir tiesioginis pareigybinis pavaldumas. Taigi, visi K. Ostrogiškio pusę palaikę asmenys buvo susiję su juo artimais – asmeniniais, giminystės bei tarnybiniais – ryšiais. Maskvėnų ir totorių antpuolius kartu su didžiuoju etmonu atmušę LDK didikai, manytina, laikėsi ir panašios nuomonės apie lenkų kariuomenės pagalbos LDK pajėgoms svarbą.

Karališkosios poros idėjai pritarė A. Goštautas, taip pat Naugarduko vaivada Jonas Zaberezinskis, Žemaitijos seniūnas Stanislovas Kęsgaila, Polocko vaivada Petras Kiška.²³³ 1520 m. J. Zaberezinskis palaikė A. Goštautą konflikte su Radvilomis, o sąjungą netgi įtvirtino sužadėtuvėmis tarp A.

²²⁸ T. Kempa, *Op. cit.*, s. 39; A. K. Urmański, *The Zaberezinskis Family among the 15th and 16th-century Lithuanian political Elite*, Summary of Doctoral Dissertation, Kaunas, 2017, p. 19.

²²⁹ H. Lowmianski, *Polityka ...*, s. 391; T. Kempa, *Op. cit.*, s. 39.

²³⁰ A. Ryčkov, „Valdovo raštininko Jono Bogdaničio Sapiegos (†1546) galios telkimas XVI a. pradžioje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2019/1. p. 5–31, čia – p. 19.

²³¹ T. Kempa, *Op. cit.*, s. 37.

²³² A. Winiarska, „Grzegorz Ościk h. Trąby“, in: *PSB*, [interaktyvus, nuoroda: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/grzegorz-oscik-h-traby>].

²³³ A. K. Urmański, *The Zaberezinskis family...*, p. 19.

Goštauto sūnaus Stanislovo ir J. Zaberezinskio sukters Onos.²³⁴ P. Kiška tuo metu kaip tik bylinėjosi su Jurgiu Radvila dėl sesers kraičio. Kiek anksčiau dėl to paties reikalo teismų bylos vyko ir su Jonu Radvila, kuris buvo vedęs kitą P. Kiškos seserį. Tuo metu P. Kiškos požiūris į Radvilą buvo neigiamas.²³⁵ Stanislovo Kęsgailos jauniausioji dukra Barbora buvo ištekėjusi už Jono Zaberezinskio.²³⁶ Tad visi Bonos ir Žygimanto Senojo planui pritarę Ponų tarybos nariai buvo asmeniniais ryšiais susiję ar bendrų, anti-radvilinių, interesų vedami asmenys.

1522 m. prisiekę Žygimantui Augustui LDK didikai pripažino jį po tėvo mirties tapsiant Ldk. 1526 m. LDK didikai iškėlė Lietuvos Karalystės idėją, pagal kurią karaliumi turėjo tapti Žygimantas Augustas.²³⁷ Ji buvo pateikta Žygimantui Senajam, tačiau žinių nei apie jo, nei apie Bonos reakciją nėra. Reikalą aptemdė Vengrijos ir Čekijos karaliaus Liudviko II žūtis prie Mohačo vos po kelių mėnesių. 1529 m. Vilniaus katedroje Žygimantas Augustas buvo iškilmingai pakeltas didžiuoju kunigaikščiu, o Lietuvos Karalystės idėja taip ir liko LDK separatistiškai nusiteikusios diduomenės projektu.

1.3.2 Bonos šalininkų klausimas XVI a. 3–6 deš.

Teoriją apie Bonos suburtą „dvaro partiją“ LDK, jau egzistavusią 3 deš. pabaigoje, suformulavo W. Pociecha, teigęs, kad asmenys, liudiję 1528 m. rugpjūčio 1 d. valdovo dekrete, sudarė Bonos šalininkų grupuotę. Dokumentą liudijo Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių, Lucko vyskupas Paulius Alšėniškis, Kijevo vyskupas Mikalojus Vieżgaila, LDK žemės maršalka ir Naugarduko vaivada Jonas Zaberezinskis, Žemaitijos seniūnas Stanislovas Kęsgaila, Kijevo vaivada Andrius Nemiravičius, Polocko vaivada Petras Kiška, Bresto seniūnas ir valdovo maršalka Aleksandras Chodkevičius ir maršalka Jonas Hlebavičius.²³⁸ Tarp liudijusių asmenų nėra A. Goštauto. 1525 m. rašytas A. Goštauto memorialas signalizuoja, kad didikas – vis dar Bonos šalininkas. Per XVI a. 3 deš. turėjo išryškėti naujos Bonos veiklos LDK kryptys, susiję su dinastijos žemių sugrąžinimu Jogailaičiams, tokios tendencijas turėjo neraminti stambiausius žemvaldžius, taip pat ir A. Goštautą. Greičiausiai būtent tai paskatino Radvilų

²³⁴ R. Ragauskienė, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius, 1999, p. 72.

²³⁵ N. Asadauskienė, *Kiškų giminė LDK XV–XVII a.* Vilnius, 2003, p. 120–122.

²³⁶ G. Kirkenė, *Op. cit.*, p. 130.

²³⁷ R. Petrauskas, „Vienas karalius ir du bandymai: karalystės projektai viduramžių Letuvoje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 65–66, 2012, p. 41–50, čia – p. 44.

²³⁸ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III, s. 63–64.

ir A. Goštauto suartėjimą.²³⁹ Tad nenuostabu, kad W. Pociecha 1528 m. jo prie Bonos šalininkų nepriskyrė.

W. Pociecha Joną Zaberezinskį (†1538 m.) vertino kaip vieną pagrindinių suartėjimo su LK šalininkų²⁴⁰, nors aiškos argumentacijos nepateikė. Didikas iki 1530 m. palaikė glaudžius ryšius su A. Goštautu, tad 1528 m. Bonos šalininku jis būti negalėjo.²⁴¹ Apie 1530 m. šaltiniai liudija J. Zaberezinskio orientacijos pokyčius, jis tuo metu jau palaikė artimus ryšius su dinastijai ištikimais ir A. Goštautui oponavusiais Vilniaus vyskupu Jonu ir Lietuvos kunigaikščių, išdininku Ivanu Hornostajumi.²⁴² Argumentu dėl J. Zaberezinskio artimumo Bonai gali būti didiko dovanojimais valdovei ir Žygimantui Augustui 1534 m. ir 1536 m.²⁴³, tačiau iki tol nėra Bonos ir šio didiko komunikaciją liudijančių šaltinių, o ir neaiškūs minėtų dovanojimų motyvai. Tad XVI a. 4 deš. J. Zaberezinskį priskirti prie Bonos oponentų neišeina, prie ištikimiausių jos šalininkų jį priskirti taip pat trūksta rimtų argumentų. Gali būti, kad minėto dokumento liudytoju jis tapo kaip karališkosios poros politiką palaikęs didikas.

Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių (†1538 m.) buvo dinastijos šalininkas, o jo palankaus požiūrio į Boną išraiška laiko 1536 m. jai dovanotą Kremeneco valdą.²⁴⁴ Tačiau vien ištikimybę ir atsidavimą demonstruojančia šaltinio retorika remtis nereikėtų, kaip ir J. Zaberezinskio atveju trūksta aiškių tokio dovanojimo argumentų. Manoma, kad Bona ne itin mėgusi Žygimanto Senojo nesantuokinį sūnų, kas lėmė, kad galimai jos pastangomis 1536 m. Jonas buvo perkeltas į Poznanę, kur po kelių metų mirė.²⁴⁵ Vilniaus vyskupu tapo Paulius Alšėniškis (†1555 m.). Pastarasis buvo dinastijos šalininkas, iki 1542 m. su Bona atvirai nekonfliktavęs. 1533 m. jis dovanuoja valdovei savo mūrnamį Vilniuje.²⁴⁶ Bonos ir didiko santykius sugadino valdovės prielankumas eretiku paskelbtam Abraomui Kulviečiui.²⁴⁷ P. Alšėniškis buvo aršus kovotojas su erezijomis, tuo tarpu valdovė aprūpino

²³⁹ J. Maroszek, *Pogranicze...*, s. 158;

²⁴⁰ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III, s. 64.

²⁴¹ A. K. Urmański, „On Efforts to improve...”, p. 55.

²⁴² Ibidem, p. 73.

²⁴³ *LM* (1522–1529): Užrašymų knyga 12, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2001 (toliau – *LM* Užr. 12), p. 75.

²⁴⁴ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III, p. 64.

²⁴⁵ V. Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius, 2002, p. 276.

²⁴⁶ *LM* Užr. 1, nr. 59.

²⁴⁷ L. Šedvydis, „Vilniaus vyskupo Pauliaus Alšėniškio klientų veikla Vilniaus kapituloje XVI a. 5–6 dešimtmečiais“, in: *LDK dvasingumas: tarp tradicijos ir dabarties*. Mokslinių straipsnių rinkinys, sud. V. Kamuntavičienė, A. Vasiliauskienė, Kaunas, 2010, p. 21–43, čia – p. 32.

eretiką apsaugos raštais ir netgi paskatino bėgti iš LDK nuo mirties bausmės.²⁴⁸ 1544 m. Barstos seime vyskupas priklausė Bonos opozicijai²⁴⁹, nepaisant to 1544 m. jai ir Žygimantui Augustui užrašė savo Alšėnų, Lebedžių ir Kozovo žemes.²⁵⁰ 1547 m. didikas šias dovanotas valdas nusprendė atsiimti jas išpirkdamas už 10 000 kapų grašių.²⁵¹ Šis faktas dar kartą įrodo, kad vien didiko užrašymo, nepasitelkus kitų argumentų, prielankumu laikyti negalima.

Stanislovas Kęsgaila (†1532 m.) buvo auklėjamas valdovo dvare, kur užmezgė ryšius su Bona.²⁵² Jis taip pat palaikė artimus ryšius su Prūsijos kunigaikščių Albertu Hohenzollernu, t. y. valdovės priešininku.²⁵³ 1527 m. Kęsgaila su Bonos ir Žygimanto Augusto užtarimu, tapo Žemaitijos seniūnu.²⁵⁴ 1529 m. didiko testamente atsispindėjo padėka valdovų porai – Žygimantui Augustui S. Kęsgaila užrašė trečdalį savo valdų Žemaitijoje²⁵⁵, bet 1532 m. S. Kęsgailai mirus Žygimantas Augustas dar buvo per jaunas valdyti žemes, tad jas administravo Bona. Pačiame testamente vadovė nebuvo minima.

Petras Kiška buvo Radvilų oponentas. Tą lėmė asmeniniai P. Kiškos ryšiai su šia didikų gimine, su kuria per dvi savo seseris jis buvo susigiminiavęs ir bylinėjosi dėl jų kraičių. Įdomu tai, kad 1534 m. savo testamentu P. Kiška savo vaikų globėjais įvardijo A. Goštautą ir Vilniaus vyskupą Joną iš Lietuvos kunigaikščių²⁵⁶, o testamentą paliudijo tokie asmenys, kaip Vitebsko vaivada Jonas Hlebavičius, Aleksandras Tarnovskis, LDK raštininkas ir dvaro maršalka, iždininkas Ivanas Hornostajus. Visi jie atstovo konkuruojančiai su Radvilomis grupei, išskyrus A. Goštautą. Tai gali rodyti, kad P. Kiška, nors nusistatęs prieš Radvilas, Goštauto oponentu nebuvo. Svarbiausias Bonos indėlis į didikų karjerą yra 1532 m. su jos užtarimu gauta Žemaitijos seniūnystė.²⁵⁷ Bonos įtaka šiuo atveju itin svarbi – remiantis žemės privilegija, žemaičiai turėjo teisę patys pasirinkti seniūną.

²⁴⁸ D. Pociūtė, „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų Tikėjimo išpažinimas Lietuvoje“, in: *Abraomas Kulvietis, pirmasis Lietuvos reformacijos paminklas*, parengė D. Pociūtė, Vilnius, 2011, p. 11–65.

²⁴⁹ L. Šedvydis, „Vilniaus vyskupo Pauliaus Alšėniškio...“, p. 32.

²⁵⁰ *LM Užr.* 1, nr. 40.

²⁵¹ *Ibidem*, nr. 383.

²⁵² N. Asadauskienė, *Op.cit.*, p. 127.

²⁵³ *Ibidem*, p. 129.

²⁵⁴ *LM Užr.* 12, nr. 638.

²⁵⁵ K. Pietkiewicz, *Kieżgałowie...*, s. 86.

²⁵⁶ N. Asadauskienė, *Op.cit.*, p. 139; *LM Užr.* 15, p. 243–246.

²⁵⁷ *LM* (1530–1536): Užrašų knyga 17, parengė L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2015 (toliau – *LM Užr.* 17), nr. 278.

Apie nuolat į šį postą paskiriamus „Bonos žmones“ dar bus kalbama kiek vėliau.

Apie Bonos kontaktus su Kijevo vyskupu Mikalojumi Viežgaila (†1533 m.), taip pat su Kijevo vaivada Andriumi Nemiravičiumi (†1540 m.), žinių neturime. Vyskupas nuo 1526 m. buvo ir Žygimanto Senojo sekretorius, tad greičiausiai dokumentą ir liudijo dėl šios priežasties.

Aleksandras Chodkevičius (†1549 m.) ir Jonas Hlebavičius (†1549 m.) W. Pociechos nurodytame sąraše atsirado bene pagriščiausiai. 1528 m., po netrumpo karjeros sąstingio, A. Chodkevičius tapo Brastos seniūnu, o 1530 m. Knišino laikytoju. Nepaisant to, kad Knišinas priklausė Žygimantui Augustui, tol, kol jis buvo mažametis, šią teritoriją administravo jo motina. Bonai A. Chdkevičius buvo naudingas žmogus: 1529 m. jis kartu su dvaro maršalka Motiejumi Vaitiekaičiu, Vilniaus tįjūnu Šimkus Mackavičiumi ir dijoku Bagdonu Mackevičiumi dalyvavo Gonionzo žemių ir karališkų valdų atribojime.²⁵⁸ Ilgą laiką atlikdamas įvairius matavimo darbus jis turbūt gerai susipažino su ta teritorija, kurioje telkėsi Bonos valdos.

Jonas Hlebavičius 1527 m. buvo įvardijamas kaip Bonos dvarionis.²⁵⁹ 1531 m. su Bonos užtarimu jis gavo Polocko vaivados postą.²⁶⁰ Turint omenyje būsimus J. Hlebavičiaus karjeros šuolius, 1528 m. jis gali būti priskiriamas prie Bonos šalininkų. Tai buvo Bonos šalininkas, padaręs išpūdingiausią karjerą ir pasiekęs savo giminei iki tol neregėtų pareigybinių aukštumų. 1542 m. jis iš Polocko vaivados tapo Vilniaus vaivada, 1546 m. – LDK kancleriu.²⁶¹ Nepaisant užimamų svarbių pareigybių XVI a. 5 deš. J. Hlebavičius nesugebėjo užsitarnauti autoriteto kitų LDK didikų akyse. Jo, kaip Vilniaus vaivados, autoritetas LDK sunkiai palyginamas su, pavyzdžiui, A. Goštauto padėtimi. 1544 m. Brastos seime, kai LDK diduomenė sutartinai išreiškė nepasitenkinimą Bonos politika LDK, vienintelis J. Hlebavičius tada ją užtarė²⁶² ir buvo apkaltintas nuolaidžiavimu valdovei bei LDK intereso nepaisymu.²⁶³

²⁵⁸ *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*, Т. 1, Вильна, 1867, nr. 15.

²⁵⁹ *LM* (1524–1529): Užrašų knyga 14, parengė L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2008 (toliau – *LM* Užr. 14), nr. 864.

²⁶⁰ *LM* Užr. 17, nr. 282; *LM* 1518–1523): Įrašų knyga 11, parengė A. Dubonis. Vilnius, 1997 (toliau – *LM* Įr. 11), nr. 119.

²⁶¹ A. Boniecki, *Poczet rodow...*, s. 72.

²⁶² Tą fiksavo 1544 m. Brastos seimo eigą aprašęs Stanisławas Górskis: De traditia Sigismundo Augusto Regi Lithuania. PAN Biblioteka Kórnicka, sygn.BK241; Mf1344. Interkatyvi priega:

<https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/487408/edition/395413/content>

²⁶³ H. Lowmianski, *Polityka...*, s. 397.

Tad iš 1528 m. rugpjūčio 1 d. dokumentą liudijusių asmenų Bonai palankiais galima laikyti tik keletą. Tiek tuo metu, tiek vėliau jai tarnavo A. Chodkevičius, J. Hlebavičius. Tiek jų veikla, tiek karjera buvo tiesiogiai susijusi su Bona. Galime kalbėti apie jos ir J. Zaberezinskio interesų sutapimą XVI a. 4 deš. Sunku vien remiantis didikų dovanojimais Bonai kai kuriuos jų priskirti jos šalininkų ratui. XVI a. 4 deš. didikų dovanojimai valdovei ne būtinai galėjo būti susiję su prielankumu. Šia akta buvo glaudžiai susiję su gaunamomis pareigybėmis, jų retorika nieko nepasako apie tikruosius motyvus ir neatskleidžia ar dovanojimai buvo savanoriški. S. Kęsgaila, P. Alšėniškis, J. Zaberezinskis, dovanoję Bonai ar Žygimantui Augustui (kuris tuo metu žemių tikrai nebūtų galėjęs valdyti pats) dalį savo žemėvaldos, gavo teisę ja disponuoti iki gyvos galvos ir tik po jų mirties valdos perėjo į Bonos rankas. Pastebėtina, kad panašiu metu valdovei atitekusios S. Kęsgailos valdos Žemaitijoje, J. Zaberezinskio – aplink Alytų ir Simną, šalia Nemuno, 1536 m. Jono iš Lietuvos kunigaikščių dovanotas Kremenecas buvo ypač tarptautinei prekybai plėtoti patogios žemės. Tuo metu Bona kaip tik intensyviai pildė savo žemėvaldą, steigė naujus miestelius LDK–Prūsijos kunigaikštystės pasienyje. LDK prekybai su Prūsija strategiškai reikšmingi keliai ėjo nuo Įsruties iki Virbalio, iš Virbalio į Kauną, per Matlaukius į Suvalkiją ir per Simną.²⁶⁴ Per 1536–1538 m. valdovė gavo teises valdyti visų LDK sričių muitines.²⁶⁵ Tad šie dovanojimai strategiškai buvo itin naudingi Bonai, todėl galėjo būti atlikti ir dėl jaučiamo spaudimo.

Nuo XVI a. 4 dešimtmečio valdovė palaikė nuolatinį ryšius su kunigaikščiais Sanguškėmis. 1533 m. ji užtarė prieš valdovą kunigaikštį Vasilijų Sangušką Kovelskį, kuris bylinėjosi su Andrejumi Sanguška Kaširskiu dėl patirtų skriaudų.²⁶⁶ Bona V. Sangušką Kovelskį įvardijo kaip savo tarnybininką ir prašė valdovo, kad šis suteiktų malonę ir nelieptų įvesdinti Kaširskio į Kovelskio dvarus.²⁶⁷ 1533 m. rugpjūčio 5 d. pati valdovė patvirtino taikos susitarimą tarp Sanguškų, savo teisę tai padaryti argumentuodama tuo, kad tiek Vasilijus, tiek toliau procese tėvą pakeitęs

²⁶⁴ Z. Ivinskis, *Lietuvos prekyba su prūsais, I dalis, iki XVI a. pradžios*, Kaunas, 1934, p. 124.

²⁶⁵ L. Karalius, „Kunigaikščių Zaslavskių „danilevščinos“ muito Lucke kilmė (XIV a.–XVI a.)“, in: *Ministri historiae: pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*, skirtas Edmundo Antano Rimšos 65–mečio sukakčiai, sud. Z. Kiaupa ir J. Sarcevičienė, Vilnius, 2013, p. 125–140, čia– 129; Л. Жеребцова, „Деякі аспекти...“, с. 209 – 227.

²⁶⁶ *LM Užr.* 17, nr. 314.

²⁶⁷ *Ibidem*.

Teodoras Sanguškos visai neseniai buvo priimti Bonos globon.²⁶⁸ Nepaisant to, kad minėtoje byloje valdovė užtarė V. Sangušką, per visą 4 dešimtmetį iki pat savo mirties 1544 m., Bona nuolatinį kontaktą palaikė su T. Sanguška (†1547 m.). Jis buvo ištikimas valdovui ir Bonai, nors daugiausia komunikavo ir atsiskaitinėjo būtent valdovo žmonai. Per ją netgi Žygimantas Senasis perduodavo paliepiamus kunigaikščiui. Pavyzdžiui, 1538 m. Bona savo laiške Sanguškai be visų kitų dalykų taip pat pranešė, kad valdovas įsakęs jam vykti į Braclavą ir Vinicą.²⁶⁹ Valdovei užtariant Žygimantas Senasis 1535 m. paskyrė T. Sangušką Voluinės žemės maršalka.²⁷⁰ Bona turėjo įtakos ir sprendžiant Sanguškų bylas dėl žemėvaldos: 1535 m. Andrejaus Sanguškos ir E. Ostrogiškio byloje dalyvavo valdovės paskirti komisoriai.²⁷¹ T. Sanguška su ja bendravo nuolat, informuodavo ją apie įvykius Voluinėje, o jie buvo valdovei aktualūs, nes būtent čia koncentravosi dalis jos žemės valdų.²⁷² Taigi, kunigaikštis buvo tarsi jos „ryšininkas“ arba atstovas šioje žemėje. T. Sanguška veikė ir kaip Bonos pasiuntinys bei klausė jos nurodymų.²⁷³

1541 m. žinutė, kad „ponas Palenkės vaivada [Jonas] Sapiega neteko vaivados, Drohičino seniūno ir maršalkos pareigų ir buvo įkalintas Aukštutinėje pilyje už tai, kad prikišo Merkinės seniūnui [Stanislovui Davainai], jog anas davęs priesaiką karalienei [Bonai] pragaišinti visus LDK didikus“²⁷⁴ leistų pastarąjį priskirti prie Bonos šalininkų. Nuo 1530 m. S. Davaina minimas kaip Bonos dvarionis.²⁷⁵

LDK Bona savo ištikimiausių šalininkų neteko iki 1550 m. XVI a. 5 deš. pabaigoje mirė T. Sanguška, A. Chodkevičius, J. Hlebavičius. Valdovų porai ištikimas P. Alšėniškis Bonos priešininku tapo 1542 m. Po Žygimanto Senojo mirties valdovės politinė įtaka sumenko. Jai ištikimų asmenų ratą LDK XVI a. 6 deš. sudarė jos žemes administravę asmenys, tačiau jie nepasižymėjo didele politine įtaka, o su Bona buvo susiję pirmiausia per savo pareigybę. Iš aukščiausias pozicijas LDK užėmusių asmenų valdovė rėmėsi A. Chodkevičiaus sūnumis Grigaliumi ir Jeronimu. XVI a. 5 dešimtmetyje

²⁶⁸ <...> в особливую есмо опеку и оборону нашу и заслуг наших особливых взяли <...>, *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t.3, 1432–1534, red. Bronisław Gorczak, Lwów, 1890 (toliau – *Arch. Liub.*, t. 3), s. 422.

²⁶⁹ *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*. T.4, 1535–1547, sud. B. Gorczak, Lwów, 1890 (toliau – *Arch. Liub.*, t. 4), s. 164.

²⁷⁰ *Arch. Liub.*, t. 4, s. 1.

²⁷¹ *Ibidem*, s. 2–5.

²⁷² *Ibidem*, s. 166.

²⁷³ *Ibidem*, s. 163–164.

²⁷⁴ *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, parengė R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 290.

²⁷⁵ *LM Užr.* 17, nr. 13; *Ibidem*, p. 63.

atsilaisvinus nemažai daliai svarbiausių šalies pareigybių, jie ėmė kopti karjeros laiptais. Tikrasis Chodkevičių giminės pakilimas prasidėjo į valdžią atėjus Žygimantui Augustui. Jaunasis valdovas, nors ir palankus Radviloms, negailėjo malonės ir broliams Chodkevičiams.²⁷⁶ Chodkevičiai politiniame LDK elite aptariamuoju laikotarpiu sudarė opoziciją ir rimtą atsvarą Radviloms. Vykstant ginčams dėl Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės vedybų, J. Chodkevičius pasisakė prieš jas. Jis išlaikė tvirtas pozicijas tiek valdovės, tiek su motina susipykusio Žygimanto Augusto atžvilgiu. 1551 m. Bona pranešė savo Rahačovo laikytojui, kad šis iš J. Chodkevičiaus pavaldinių Rahačove neimtų muitų iki valdovė įsakys kitaip.²⁷⁷ 1554 m. laiške J. Chodkevičiui kalbama apie Bonos jam ir jo žmonai Onai Šemetaitei paskolintą 1000 talerių sumą.²⁷⁸ G. Chodkevičiaus kovoje prieš Radvilas netgi buvo įtariamas šnipinėjimu valdovės naudai. Barbora Radvilaitė laiške motinai nepalankiai atsiliepė apie Grigalių, kuris dažnai lankydavosi B. Radvilienės namuose.²⁷⁹ Nepaisant to Žygimantas Augustas ir toliau palaikė draugiškus ryšius su G. Chodkevičiumi. Iš tiesų, manytina, kad Žygimanto Augusto palankumas Chodkevičiams taip pat buvo iš dalies suformuotas ar bent jau kažkiek paskatintas motinos. Nebuvo tokio reikalo, kuriame Chodkevičiai nebūtų parėmę Bonos. Iš dalies taip buvo ir dėl bendro intereso pažaboti Radvilų giminės hegemoniją, kita vertus valdovė vertino jai ištikimus žmones ir paprastai dosniai atsilygindavo už ištikimybę. Todėl abiem pusėms šie ryšiai išėjo į naudą.

Vertinant XVI a. 3–6 deš. Bonos ryšius su LDK diduomene pastebėtina, kad prie Bonos šalininkų galima priskirti vos keletą asmenų. Ištikimai jai tarnavo A. Chodkevičius, T. Sanguška. J. Hlebavičiui, palaikyti Boną jiems buvo naudinga jų karjerai. Ryšio su J. Hlebavičiumi naudą Bonai pamatuoti sunku, nes jis tvirto autoriteto tarp LDK didikų neįgijo, nepaisant pasiektų karjeros aukštumų. Valdovei naudingas galėjo būti jo ryšys ir galimybė patarti Žygimantui Augustui. XVI a. 5–6 deš. antiradvilines pozicijas užėmė bei tarp ištikimybės Bonai ir valdovui balansavo jaunieji Chodkevičiai. XVI a 6 deš. valdovė rėmėsi daugiausia didelės politinės įtakos neįėjusiais asmenimis. Panašiai kaip ir LK, LDK diduomenei ryšys su Bona

²⁷⁶ G. Kirkienė, *Op. cit.*, p. 137.

²⁷⁷ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), F. 389, Lietuvos Metrika, ap. 1, b. 33 (toliau – LM-33), l. 61v–62.

²⁷⁸ 1554 m. Bonos raštas Jeronimui Aleksandraičiui Chodkevičiui ir jo žmonai Onai Šemetaitei dėl skolos. LMAVB, RS F16–23, l. 19.

²⁷⁹ R. Ragauskienė, A. Ragauskas, *Barboros Radvilaitės laišakai Žygimantui Augustui ir kitiems: studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės moterų korespondenciją*, Vilnius, 2001, p. 201.

naudingas buvo iki Žygimanto Senojo mirties. Iki 1548 m. matome tiesioginę bei galime numanyti netiesioginę jos įtaką karjeroms, suteiktims. Po 1548 m. palankiau buvo būti Žygimanto Augusto pusėje, Chodkevičių atveju galime kalbėti apie tam tikrą paveldėtą ištikimybę.

1.3.3 Bonos įtaka LDK Ponų Tarybos sudėčiai

Europos kontekste politikoje dalyvaujančios moterys nebuvo joks fenomenas: aptariamuoju laikotarpiu politinė teorija neretai prasišlenkė su praktika. Tradiciškai politinė valdžia buvo telkiama vyrų rankose, realiai XVI a. Europoje susiduriame su įtakingų moterų gausa²⁸⁰, moterimis valdovėmis.²⁸¹ Tokios moterys amžininkų buvo vertinamos skeptiškai. Buvo manoma, kad moters mintis yra iracionali, tad abejota jų protinėmis galimybėmis dalyvauti politikoje.²⁸² Jų tiesioginis kišimasis į politinius

²⁸⁰ Moterų veiklos galimybės Europoje viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais šiandien yra plačiai analizuojamos, istoriografija šia tema Vakarų Europoje yra itin plati. Naujausi tyrimai atskleidžiami straipsnių rinkiniuose, tokiuose kaip: S. Jansen, *Debating Women, Politics, and Power in Early Modern Europe*, New York, 2008; *Tudor Queenship The Reigns of Mary and Elizabeth*, edited by A. Whitelock, A. Hunt. New York, 2010; *Royal Mothers and their Ruling Children: Wielding Political Authority from Antiquity to the Early Modern Era*. Edited by E. Woodacre, C. Fleiner, New York, 2015; *The Birth of a Queen Essays on the Quincentenary of Mary I*. Edited by S. Duncan, V. Schutte, New York, 2016; *Queenship and Power. Virtuous or Villainess? The Image of the Royal Mother from the Early Medieval to the Early Modern Era*, edited by C. Fleiner, E. Woodacre, New York, 2016; *Queenship and Counsel in Early Modern Europe*, edited by H. Matheson-Pollock, J. Paul, C. Fletcher, New York, 2018, kt.

²⁸¹ W. Monter, *The Rise of Female Kings in Europe, 1300–1800*, New Haven, 2012; H. Matheson-Pollock, „Counselloresses and Court Politics: Mary Tudor, Queen of France and Female Counsel in European Politics, 1509–15“, in: *Queenship and Counsel in Early Modern Europe*. Edited by H. Matheson-Pollock, J. Paul, C. Fletcher, New York, 2018, p. 59–82. R. J. Knecht, *Catherine De' Medici*, London and New York, 1997; N. R., Tomas, *The Medici Women: Gender and Power in Renaissance Florence*. New York, 2003; R. Russell, „Borgia, Lucrezia (1480–1519)“, in: *Encyclopedia of Women in the Renaissance: Italy, France, and England*. Edited by D. Robin, A. R. Larsen, C. Levin. Santa Barbara, Denver, Oxford, p. 51–54; A. Burgess Williams, „Rewriting Lucrezia Borgia: Propriety, Magnificence, and Piety in Portraits of a Renaissance Duchess“, in: *Wives, Widows, Mistresses, and Nuns in Early Modern Italy: Making the Invisible Visible through Art and Patronage*, edited by K. A. McIver, Burlington, 2012, p. 77–97.

²⁸² J. Broad, K. Green, „Introduction“, in: *Virtue, Liberty, And Toleration. Political Ideas of European Women, 1400–1800*, edited by Broad, J., Green, K., Dordrecht, 2007, p. xv–xxii.

reikalus, patarinėjimas monarchui laikytas nederamu, netgi pavojingu.²⁸³ Iš teisų Bona tam tikrą įtaką pareigybių dalybose turėjo tiek LK, tiek LDK. LK ji stengėsi savo žmonėmis užpildyti svarbias pasaulietines ir dvasines pareigybes. LDK valdovė darė tam tikrą įtaką pareigybių skirstymui, tačiau čia jos įtakos mastai buvo menkesni, o pozicijos, kurias Bona stengėsi parūpinti savo šalininkams – ne tokios reikšmingos. Taip pat jos įtaka šiuo klausimu Žygimantui Senajam yra menkiausiai dokumentuota.

Po Žygimanto Augusto pripažinimo Ldk įvyko pirmas reikšmingesnis persiskirstymas pareigybėse po Bonos tapimo Lk ir Ldk. 1521 m. mirė LDK kancleris, Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila, atsilaisvino jo pareigybės. 1522 m. jas gavo A. Goštautas.²⁸⁴ Stanislovas Kęsgaila gavo Vilniaus kašteliono pareigybę²⁸⁵, Jonas Zaberezinskis tapo LDK maršalka.²⁸⁶ Visi šie asmenys palaikė valdovų poros poziciją Žygimanto Augusto išrinkimo klausimu. Tačiau pareigybiniai pokyčiai palietė ir „opozicionierius“: Trakų vaivada tapo K. Ostrogiškis²⁸⁷, Trakų kaštelionu buvo paskirtas Jonas Radvila, bet tais pačiais metais mirė. Su Bonos užtarimu, Trakų kaštelionu tapo jo brolis Jurgis Radvila.²⁸⁸

Kalbant apie „Bonos žmones“ LDK Ponų Taryboje turime omenyje asmenis, kurių karjerą per XVI a. 3–5 deš. tiesiogiai vienaip ar kitaip paveikė valdovė. Ne visi jos užtarimai galėjo būti užfiksuoti šaltiniuose, greičiausiai ne visuomet toks užtarimas ir būdavo. Visiškai Bonos rankai priskirti Ponų Tarybos formavimo, be abejonės, negalima, tačiau pastebėtina, kad tam tikros įtakos valdovė tikrai turėjo. Aukščiausią Vilniaus vaivados ir LDK kanclerio poziciją XVI a. 5 deš. pavyko pasiekti J. Hlebavičiui, prieš tai buvusiam Polocko vaivada. Toks karjeros šuolis, „peršokant“ kelis tradicinius pareigybinius laiptelius buvo įspūdingas, turbūt įspūdingiausias bendrame Bonos proteguotų asmenų kontekste. Žemaitijos seniūno ir Trakų kašteliono pozicijoje buvo Stanislovas Kęsgaila, kurį Bona buvo užtarusi dėl Žemaitijos seniūnystės. 1532 m. jį abejose pozicijose pakeitė jo žmonos brolis Petras Kiška, ir nors žinių, kad Bona būtų prisidėjusi prie šio paskyrimo, nėra, tačiau anti-radvilininkas P. Kiška Ponų Tarybos sudėtyje jai turėjo būti naudingas. Per 1544–1545 m. abi pareigybės atiteko Jeronimui Chodkevičiui. 1542 m. Žemaitijos seniūnu tapo Motiejus Vaitiekaitis Jonaitis Kločka, kuris 1532 m.

²⁸³ K. Kosior, „Outlander...“, p. 199–223.

²⁸⁴ LM Užr. 1, nr. 34.

²⁸⁵ A. Boniecki, *Poczet rodow...*, p. 121.

²⁸⁶ A. K. Urmański, „On Efforts...“, p. 54.

²⁸⁷ Z. Wojtkowiak, „Ostrogski, Konstanty Iwanowicz“, in: *PSB*, t. XXIV, Wrocław, 1979, s. 486–489.

²⁸⁸ D. Karvelis, R. Ragauskienė, *Op. cit.*, p. 42.

su Bonos užtarimu buvo gavęs Vitebsko vaivadybę.²⁸⁹ 1543 m. Žemaitijos seniūnu tapo vietos bajoras Jurgis Bilevičius, 1537–1544 m. ėjęs Bonos Platelių ir Telšių laikytojo pareigas.²⁹⁰ Šiuo atveju greičiausiai reikšminga buvo ne tiek tarnyba Bonai, kiek gilios Bilevičių giminės šaknys Žemaitijos žemės valdančiajame elite. Taigi XVI a. 4–5 deš. Žemaitijos seniūnais buvo su valdove vienaip ar kitaip susiję, jai palankūs asmenys. Vienintelis paskyrimas, prie kurio neabejotinai prisidėjo Bona – S. Kęsgailos tapimas Žemaitijos seniūnu 1527 m. Visais kitais atvejais jos įtaka yra numanoma, trūksta tą įrodančių šaltinių, tačiau sunku abejoti, kad prie šių paskyrimų Bona neprisidėjo, kadangi visi asmenys buvo akivaizdžiai su valdove susiję.

Savų žmonių Bona turėjo Polocko vaivadijoje, šias pareigas paeiliui ėjo P. Kiška, J. Hlebavičius, S. Davaina. Panaši situacija buvo ir Vitebsko vaivadijoje, kur paeiliui vaivadomis buvo J. Hlebavičius, Motiejus Vaitiekaitis Jonaitis Kločka, P. Kiškos sūnus Stanislovas, G. Chodkevičius. XVI a. 6 deš. Ponų Tarybos formavimas nuo Bonos valios iš esmės nepriklausė. Joje aukštas pozicijas užėmė Grigalius ir Jeronimas Chodkevičiai, čia buvo ne tiek valdovės, kiek gerų santykių su Žygimantu Augustu dėka.

Palyginus su Bonos įtakos aukščiausių dvasinių pareigybių skirstymui LK mastais, LDK jos įtaka dvasininkų karjeroms ir apskritai ryšys su jais buvo menkas. 1536 m. Vilniaus vyskupą Joną iš Lietuvos kunigaikščių perkėlus į Poznanę vyskupu tapo P. Alšėniškis, o jo vietą Lucko vyskupijoje užėmė lenkas, Bonos patikėtinis Jurgis Chvalčevskis, kurį rėmė ir A. Goštautas. Valerijono Protasevičiaus dvasinę karjerą greičiau lėmė tarnyba valdovo raštinėje.

Panašu, kad LDK „geriausi Bonos laikai“ tęsėsi iki 1548 m. Panašios tendencijos pastebimos ir LK. Per XVI a. 4–5 deš. išmirė dauguma jos ištikimiausių šalininkų, kai kurie po Žygimanto Senojo mirties atsitraukė iš valdovės šalininkų gretų, jiems tuo metu didesnę naudą nešė gerų santykių su Žygimantu Augustu, o ne su senstančia ir, panašu, konflikte su sūnumi pralaiminčia Bona. Paskutiniaisiais jos gyvenimo LK metais jai laiko visai nedaug šalininkų, tik keli Mazovijos ir Plocko vietos pareigūnai, keletas dvarionių, nors ištikimi, tačiau visos LK politikos mastu neįtakingi. Apskritai Bona su Žygimantu Senuoju nesugebėjo sutelkti iš tiesų ištikimų jiems žmonių rato. Akivaizdi, nors ne absoliuti valdovės įtaka skirstant pareigybes iš pradžių traukė nemažai šalininkų. Menkstantis Bonos autoritetas po 1548 m., jos nereikšminga įtaka sūnui vertė buvusius šalininkus ieškoti naujų karjeros kelių, kurių ji nebegalėjo atverti. Kiek panašus scenarijus kalbant apie

²⁸⁹ *LM* Užr.17, nr. 276.

²⁹⁰ E. Saviščevas, „Bilevičių ...“, p. 11.

valdovės šalininkus ir priešininkus dėliojosi LDK. Iki Žygimanto Senojo mirties galime kalbėti apie gausesnes jų gretas, XVI a. 6 deš., kartu su įtakos mažėjimu Bona susilaukė ir mažiau palaikymo.

Bendrai apžvelgiant valdovės dalyvavimą LDK politiniame gyvenime XVI a. 3–6 deš. galima išvelgti Bonos įtakos augimo, stabilizacijos ir mažėjimo etapus. Pirmiausia Bonos santykis su įtakingiausiais LDK didikais buvo sąjunginio pobūdžio, buvo susitelkta Žygimanto Augusto ateities klausimu. Šiuo atveju svarbu yra pabrėžti Lk ir Ldk Žygimanto Senojo pritarimą, o *vivente rege* principo įgyvendinimą matyti valdovų poros dinastinių interesų kontekste, o ne išvelgti vien valdovės užgaidas. Bonai Žygimantą Senąjį sunkiai pavykdavo palenkti tais klausimais, kuriais pats valdovas turėjo kategoriškai priešingą nuomonę. Po Žygimanto Augusto pripažinimo būsimuoju Ldk vykęs pareigybių persiskirstymas laikytinas valdovų poros palankumo įtakingiausiems LDK didikams ženklui, į pareigybes buvo „prastumtas“ vienintelis Bonos žmogus – Jeronimas Chodkevičius. Kita vertus, šiuo laiku tarp valdovės ir LDK diduomenės įtampa dar netvyrojo, tad labai sunku čia būtų išvelgti išskirtinius Bonos interesus pareigybių dalybose. XVI a. 4–5 deš. pastebima didžiausia akivaizdi jos įtaka LDK pareigybių dalyboms, tačiau ir jos negalima laikyti nuoseklios Bonos politikos rezultatu. Valdovei palankūs asmenys tuo metu dominavo Vitebsko, Polocko vaivadų postuose, Žemaitijos seniūno pozicijose. Išskirtinis – J. Hlebavičiaus pareigybinis šuolis, ir beveik nekelia abejonių faktas, jog prie jo prisidėjo Bona. Valdovės šalininkai J. Ir G. Chodkevičiai sėkmingai kilo karjeros laiptais greičiau dėl santykio su Žygimantu Augustu, tuo tarpu ištikimas jos šalininkas A. Chodkevičius įspūdinga karjera XVI a. 3–5 deš. pasigirti negalėjo. Bonos, kaip stambios LDK žemvaldės, santykis su LDK valdančiuoju elitu visų pirma per žemėvaldos prizmę yra žymiai labiau daugiasluoksnis, nei jų santykis per pareigybinę prizmę. Todėl toliau svarbu yra aptarti Bonos žemės valdų tinklę LDK formavimosi aspektus ekonominiu bei juridiniu požiūriais.

II. BONOS SFORCOS ŽEMĖS VALDŲ TINKLAS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE

2.1. Bonos Sforcos žemės valdų tinklas LDK: valdų įgijimo aspektas

2. 1.1 Pirmieji Žygimanto Senojo dovanojimai Lenkijos Karalystėje

Pirmieji užrašymai Lk ir Ldk sutuoktinei buvo dovis. Dovo institutas buvo tiesiogiai susijęs su archajišku dovanojimo papročiu. Dovy (*dotalitium*, *wiano*, *вено*²⁹¹) – materialinė kompensacija privilegijuoto luomo ištekJusiai moteriai sutuoktinio turto dalimi už jos atsineštą kraitį. Jį davė moters kraitis ir vyro užrašytas priedovy ir turėjo užtikrinti moters materialinę gerovę našlystės atveju.²⁹² Dovo terminas buvo perimtas iš lenkų teisinės terminijos.²⁹³ LDK pirmiausia dovy dydis buvo paliktas vyro valiai, tačiau XVI a. pr. dovy užrašymo tvarka imta reguliuoti, vėliau reglamentuota ir Lietuvos Statutuose.²⁹⁴ LK ir LDK dovį sudarė dviguba jaunosios kraičio suma, garantuota jaunikio turto (ne didesne nei 1/3 jo turto dalimi).²⁹⁵ Dovy buvo abiejų sutuoktinių valdoma turto dalis. Likusi našle moteris laisvai galėjo disponuoti jo dalimi, t. y. savo kraičiu.

²⁹¹ Lot. *dotalitium*, *dotalicium*, *reformatio dotis*, *cautio dotis*, *reformatio*, lenk. *wiano*, *przywianek*, *oprawa*, *reformacja*, rus. *вено*, *оправа*, *отправа*, *привенок*. K. Avižonis, „Svetimųjų kalbų terminai“, in: *Rinktiniai raštai II*, red. A. Avižonienė, R. Krasauskas, Roma, 1978, p. 333–450.

²⁹² J. Kunsmanaitė, „Widows, Property, and Law in Lithuania and some other Countries“, in: *Regional Variations in Matrimonial Law and Custom in Europe, 1150–1600*, red. Korpiola, M., Leiden/Boston, 2011, p. 99–115, čia – p. 102.

²⁹³ I. Valikonytė, „The Venets of Noblewomen in the Grand Duchy of Lithuania“, in: *Lithuanian Historical Studies*, Vol. 2/1, 1997, p. 97–107, čia – p. 103; Idem, „Kai kurių I LS straipsnių, atspindinčių moterų padėtį, šaltiniai“, in: *Jaunuųjų istorikų darbai*, kn. 1, Vilnius, 1976, p. 32; С. Лазутка, И. Валиконите, „Имущественное положение женщины (матери, жены, дочери, сестры) привилегированного сословия по I Литовскому статуту“, in: *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija*, 1976, t. 16, c. 74–103, čia – c. 93 – 94

²⁹⁴ I. Valikonytė, „The Venets ...“, p. 98; N. Sliž, „Noblewomen’s Dowries in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth–Seventeenth Centuries“, in: *The Journal of Belarusian Studies*, 2013, vol. 7/1, P. 83–100, čia – p. 86; J. Kunsmanaitė, *Op. cit.*, p. 99–115; V. Andriulis, *Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588 m.) šeimos teisė*. Vilnius, 2003, kt.

²⁹⁵ *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius, Vilnius, 2001, IV, 1.

Pirmąsias suteiktis karūnuotos valdovų sutuoktinės gaudavo Lenkijoje. Tapusios našlėmis perimdavo savo apanažą, šiose valdose dažniausiai ir apsigyvendavo.²⁹⁶ Apanažo suteikimas buvo valdovo valioje, tačiau XVI a. I pusėje jau buvo nusistovėję tradiciniai Jogailaičių sutuoktinėms suteikiami valdų kompleksai.²⁹⁷ Jogailaičių nuotakų kraitis tradiciškai sudarė 100 000 aukso dukatų, tad gaunamas dovis buvo vertas 200 000 aukso dukatų.²⁹⁸ Apanažas LK buvo svarbi valdovių žemėvaldos dalis, tačiau 1545 m. Valdovės apanažas Lenkijoje atnešdavo palyginti nedideles metines pajamas, tik 7773 lenkiškus auksinus.²⁹⁹ Išskirtiniais atvejais apanažas buvo suteikiamas LDK teritorijoje. 1549 m. Ldk Barbora Radvilaitė, buvusi dar nekarūnuota Lk, tad gavo valdas etninės Lietuvos žemėse.³⁰⁰ LDK tai nebuvo nusistovėjęs žemėvaldos kompleksas, kaip kad Lenkijoje. Barbora Radvilaitė gavo Kauno pilį su Rumšiškių dvaru, kitas valdas aplink Kauną. Kai kurios jų kadaise buvo užrašytos kaip dovanojimas stačiatikei Ldk Elenai Aleksandrienei.³⁰¹

1518 m. Bona gavo apanažą Lenkijoje: Korčiną su Vislica ir Žarnovecu, Radomą, Chenciną su Radošicais, Lobzovą, Lenčicą, Pšedečą su Kłodava, Koniną, Pizdrus, Invroclavą, Radziejovo ir Slonsko muitus.³⁰² Valdos buvo analogiškos jos pirmtakės Barbaros Zapolijos gautosioms 1512 m.³⁰³, o pastarosios užrašymas buvo analogiškas 1461 m. Kazimiero

²⁹⁶ G. Rutkowska, „Status wdów po królach polskich z dynastii Jagiellonów“, in: *Kobiety i władza w czasach dawnych*, pod redakcją B. Czwojdrak, A.A. Kluczek. Katowice, 2015, s. 229–258.

²⁹⁷ A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa...*, s. 183.

²⁹⁸ M. Bogucka, *Op. cit.*, s. 55; T. Szulc, „Niedynastyczne małżeństwa Jagiellonów i królów elekcyjnych“, in:

Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu, Łódź 2016, s. 243–274, čia – s. 268.

²⁹⁹ A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa...*, s. 183.

³⁰⁰ R. Ragauskienė, *Barbora...*, p. 158.

³⁰¹ R. Ragauskienė, „Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Elenos (1476–1513) patronatas“, in: *Lietuvos Didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, Vilnius, 2007, p. 103–104; Przywilej króla Alexandra, dany królowej Helenie na dobra Kniaziczi, Teteryn i zamek Popowa Horam i t.d., rok 1501, in: *Historia Miasta Wilna przez Michała Balińskiego*. T. II, Zawierający dzieje miasta Wilna od początku rządów Swidrygajły do śmierci Stefana Batorego, Wilno, 1836, s. 194–199; Przywilej króla Alexandra najjaśniejszej królowej Helenie na zamek Mohilow i t.d., rok 1503, in: *Idibem*, s. 200–203.

³⁰² AGAD, Zesp. 4, Metryka Koronny ksn. 31, l. 281–282, virtuali prieiga: <http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/MK/0031/>

³⁰³ Dotis et dotalitii serenissimae Barbarae Reginae Poloniae in certis Bonis collocatio. 1512. *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae: in quo pacta, foedera, tractatus pacis, mutuae amicitiae, subsidiorum, induciarum, commerciorum, nec non conventiones, pactiones, concordata, transactiones, declarationes, statuta,*

Jogailaičio užrašymui žmonai Elžbietai.³⁰⁴ Vėliau tas pačias valdas kaip dovą gavo Elžbieta Habsburgaitė³⁰⁵, kiek papildytas ir Kotryna Habsburgaitė³⁰⁶, pirmoji ir trečioji Žygimanto Augusto žmonos. 1545 m. tradicinis karalienės apanažas Lenkijoje buvo užrašytas Žygimanto Augusto žmonai Elžbietai, nors Bona dar buvo gyva. Mainais į jas Bona gavo valdas Mazovijoje, kur gyveno ir tvarkėsi našlaudama. Bonos gautas apanažas Mazovijoje nešė apie 10 000–11 000 lenkiškų auksinų per metus.³⁰⁷ Tad tokie mainai valdovei finansiškai buvo naudingi.

Bonos žemės valdų LDK tinklas toliau bus analizuojamas išskirstant į kelias kategorijas: 1. Valdovo dovanotos (apanazinės/ dovinės) valdos, 2. pirktą žemėvalda, 3. privačių asmenų dovanota žemėvalda, 4. laikinai (Žygimanto Augusto vardu valdyta) žemėvalda.

2.1.2 Bonos latifundijų formavimasis vietinių kunigaikštysčių saulėlydžio fone

Pirmosios Žygimanto Senojo suteiktys Bonai LDK – 1519 m. gruodžio 4 d. Tuo metu LDK vadovo domeno nemaža dalis buvo įkeista už paskolas didikams. Tačiau LDK rusėniškose žemėse klostėsi palanki padėtis formotis stambesniems dinastijos valdų kompleksams. Pirmosios valdovės LDK įgytos žemės valdos buvo reikšmingą transformacijos etapą aptariamuoju metu išgyvenusios dalinės kunigaikštystės. Patekusios į LDK sudėtį jos buvo valdomos savarankiškų vietinių kunigaikščių dinastijų (daugumai jų pradžią davė Ldk Gedimino palikuonys), o centrinė valdžia neturėjo galių tomis žemėmis disponuoti. XV–XVI a. sandūra – minėtų vietinių dinastijų saulėlydis, kurio fone kito ir paskutiniųjų palikuonių santykis su centrine valdžia.

ordinationes, bullae, decreta, edicta, rescripta, sententiae arbitrales, infeudationes [...] nunc primum ex archivis publicis eruta ac in lucem protracta exhibentur / [a Mathia Dogiel], Vilnae, T. 1, 1758, s. 119–121.

³⁰⁴ 1461 m. Literae Casimiri Regis Poloniae, quibus Reginae Elisabeth sortiti suae, dotis et donationis propter nuptias nomine, certos terrarum tractus, civitates, oppida, et villas obligat, in: Ibidem, s. 160–161.

³⁰⁵ Dėl ankstyvos Elžbietos mirties dokumentas, kuriuo jai suteikiamas dovis, nebuvo surašytas. Išlikę vėlesni Žygimanto Augusto raštai, kuriuose aptariamas jos dovis LK klausimas. 1545 m. Obligatio de iuramento Serenissimae Reginae Elisabeth per praefectos et incolas terrarum eidem obligatorum praestando, in: Ibidem, s. 209–210.

³⁰⁶ 1556 m. Dotis, et contradotis serenissimae Catharinae Reginae Poloniae in certis terris, civitatibus, oppidis et villis collocatio, in: Ibidem, s. 229–231.

³⁰⁷ A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa...*, s. 184.

Pirmosios Žygimanto Senojo Bonai dovanotos valdos LDK telkėsi Pinsko kunigaikštystėje, valdytoje Pinsko-Turovo, vėliau – Pinsko kunigaikščių. Svarbiausi centrai buvo Piskas, Turovas, David-Horodokas. Vietinių kunigaikščių ryšiai su Lietuva užsimezgė XIII a., iki XIV a. Pinsko-Turovo kunigaikštystei nusilpus ji buvo prijungta prie LDK ir tapo Olelkaičių valda. Kazimieras Jogailaitis Horodoką kartu su Rahačovu ir Klecku atidavė valdyti kunigaikščiui Ivanui Jaroslavičiui, Olelkaičių palikuoniui, o 1471 m. atidavė Pinską Simono Olelkaičio našlei Marijai.³⁰⁸ Jos dukra Elena paskutiniaisiais XV a. metais ištėkėjo už Teodoro Ivanovičiaus Jaroslavičiaus, Ivano Jaroslavičiaus, valdžiusio Horodoką, Rahačovą ir Klecką, sūnaus.³⁰⁹ Po Pinsko kunigaikštienės Marijos mirties 1501 m. jis kartu su žmona tėvoninėmis teisėmis valdė šią kunigaikštystę. Po Ivano Jaroslavičiaus mirties apie 1508 m. Teodoras Ivanovičius Jaroslavičius gavo visas tėvo valdytas teritorijas.³¹⁰ Jis buvo vienas iš nedaugelio tuo metu dar valdžiusių sritinių kunigaikščių³¹¹, savo rankose sutelkęs Pinsko, Klecko kunigaikštystes, Horodoką ir Rahačovą ir valdęs jas kaip tėvonis.

Vietinio kunigaikščio valdžia teoriškai nebuvo neribota. Valdovų privilegijomis buvo reglamentuotas kunigaikščių ir jų pavaldinių santykis su centrine valdžia, privaloma buvo atlikti karinę tarnybą, gyventojai galėjo skųsti valdovui vietinius kunigaikščius dėl daromų nuostolių, nepaisomos „senovės“ ar kitų dalykų. Žygimantas Senasis su Teodoru Jaroslavičiumi bei jo žmona Elena 1509 m.³¹² ir 1518 m.³¹³ sudarė susitarimus. 1509 m. Žygimantas Senasis priėmė juos savo globon, vietinio kunigaikščio naudai atsisakė kai kurių savo prerogatyvų. Žygimantas Senasis prižadėjo iki Elenos ir T. Jaroslavičiaus mirties nesikišti į Pinsko reikalus, saugoti teritorijos vientisumą, pastarieji sutiko dėl jų, kaip tėvonių Pinske, teisių apkarpyimo ir didesnės kontrolės.³¹⁴ Elena ir T. Jaroslavičius negalėjo laisvai, be valdovo sutikimo, dalinti suteikčių ir dovanoti valdų. Tačiau realiai suteikčių praktika ir po 1509 m. nepakito. Nors minėti susitarimai numatė, kad po kunigaikščių Elenos ir Teodoro mirties, nelikus tiesioginio palikuonio, visos jų valdos pereis centrinei valdžiai, T. Jaroslavičiaus po 1509 m. išduotose suteiktyse

³⁰⁸ М. М. Кром, *Меж Русью и Литвой: западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV–первой трети XVI в.*, Археографический центр, 1995., с. 121. Šaltinis publikuotas: А. С. Грушевский, *Ор. cit.*, Пинские акты, с. 5–6.

³⁰⁹ А. С. Грушевский, *Ор. cit.*, с. 13.

³¹⁰ Ibidem, с. 10.

³¹¹ М. М. Кром, *Меж Русью...*, с. 119.

³¹² А. С. Грушевский, *Ор. cit.*, Пинские акты, с. 10–12.

³¹³ Ibidem, с. 34–35.

³¹⁴ Ibidem, с. 25.

valdą gaunantis asmuo įpareigojamas tarnauti jo palikuoniams ar kitiems giminaičiams.³¹⁵ Vadinas, T. Jaroslavičius tėvonišems žemėmis ir toliau disponavo taip, tarsi 1509 m. susitarimų nebūtų. Po T. Jaroslavičiaus mirties, tvirtinant išduotas suteiktis, pasirodė, kad daugelio jų jis neturėjo teisės išduoti. Nepaisant to, T. Jaroslavičiaus valdas perėmusi Bona suteiktis vis tiek patvirtino.³¹⁶

1518 m. pradžioje mirė T. Jaroslavičiaus žmona Elena, tačiau kunigaikštis išsirūpino valdovo leidimą valdyti Pinską ir kitas teritorijas iki savo gyvos galvos.³¹⁷ 1519 m. gruodžio 4 d. Žygimantas Senasis užrašė Bonai visas T. Jaroslavičiaus valdytas teritorijas: **Pinsko pilį su miesteliu, Klecko, Horodoko ir Rahačovo pilis su visais priklausiniais bei Viados valsčių.**³¹⁸ Tačiau perimti jas Bona galėjo tik po T. Jaroslavičiaus mirties. Nėra tiksliai žinoma kada tai atsitiko, greičiausiai 1520–1521 m. sandūroje.³¹⁹ Kunigaikštis palikuonių neturėjo.

Būta svarstymų apie tai, kad Bona perėmė realią valdžią Pinske dar iki T. Jaroslavičiaus mirties.³²⁰ Remtasi tik 1520 m. spalio 8 d. valdovės raštu Pinsko seniūnui Ivanui Michailovičiui³²¹, bet, remiantis rašte nurodytu 12 indiktu dokumentas turėtų būti datuojamas 1524 m.³²² Galima būtų plačiau svarstyti nurodytos dokumento datos bei indikto teisingumo klausimą, tačiau daugiau nėra žinoma anksčiau nei 1521 m., t.y. iki T. Jaroslavičiaus mirties, datuotų Bonos dokumentų, susijusių su šiomis valdomis. Pirmieji jos aktyvios veiklos Pinske ženklai, ankstesnių valdytojų suteikčių patvirtinimas, datuoti 1523 m.³²³, gausiau dokumentų sutinkama iš 1524 m.³²⁴ Iki tol, panašu, čia tvarkėsi valdovas.³²⁵ 1522 m. jis tvirtino sritinių kunigaikščių išduotas

³¹⁵ А. С. Грушевский, *Op. cit.*, Пинские акты, с. 26.

³¹⁶ *Ревизия пуц...*, с. 256, с. 258, kt.

³¹⁷ А. С. Грушевский, *Op. cit.*, Пинские акты, с. 34–35.

³¹⁸ 1519 m. 12 04. Ldk Žygimanto raštas, kuriuo savo žmonai karalienei Bonai dovanoja [David–] Horodoką, Klecką, Pinską, Rahačovą, ir Viados (Viadlos) valsčių, Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS). Pergamentų rinkinys B1 F.1, ap.68, pgl. *Pergamentų katalogas*. Sudarė R. Jasas. Vilnius: LTSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka, 1980 (toliau – *Pergamentų katalogas*), p. 97; AGAD, Zesp. 10, Tzw. Metryka litewska, Dział III A., 28, l. 1–2.

³¹⁹ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 106; J. Wolff, *Kniazowie litewsko–ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa, 1895, s. 157.

³²⁰ Ф. И. Леонтович, *Очерки истории литовско–русского права. Образование территории Литовского государства*. Санкт–Петербург, 1896, с. 137.

³²¹ *Ревизия пуц...*, с. 252.

³²² А. С. Грушевский, *Op. cit.*, с. 28.

³²³ *Ревизия пуц...*, с. 237.

³²⁴ *Ibidem*, с. 215, 226, 246, 259, 271, 273, t.t.

³²⁵ А. С. Грушевский, *Op. cit.*, Пинские акты, с. 37–42; *Ревизия пуц...*, с. 64,

privilegijas.³²⁶ Tad nėra tvirto pagrindo, leidžiančio svarstyti apie realią Bonos valdžią Pinske ir kitose T. Jaroslavičiaus valdytose teritorijose iki pastarojo mirties.

Pinkas buvo stambiausias iš Bonos 1519 m. gautų turto objektų. Pinsko pavieto šiaurinėje dalyje buvo Viados valsčius, į rytus nuo Pinsko – Horodoko pavietas, plotu ženkliai mažesnis už Pinską. Klecko pavietas buvo kiek labiau nutolęs nuo Pinsko ir Horodoko, priklausė Slucko kunigaikštystei. Rahačovo pavietas su pilimi buvo dar labiau nutolęs nuo Pinsko ir aplinkinių valdų, įsiterpęs tarp rusėniškų Čečersko, Babruisko, Rečicos valsčių. Bonos laikais Rahačovas buvo administraciškai atsietas nuo likusių Bonai atitekusių T. Jaroslavičiaus turėtų valdų. Kai kuriuose XVI a. 3 deš. dokumentuose valdovė tituluojasi Pinsko paveldėtoja: *Пинская пани дедичка*³²⁷, *отчычка Пинская*.³²⁸ Tokia titulatura daugiausia aptinkama 1524 m. dokumentuose t. y. vos perimus Pinską ir vykdant teises į žemėvaldą patvirtinančių dokumentų reviziją. Tačiau vėlesniuose dokumentuose, susijusiuose su Pinsku, Bona šios titulatos nebenaudojo.

1519 m. gruodžio 4 d. atskira suteiktimi valdovei padovanotas **Kobryno miestelis, pilis bei kiti priklausiniai**.³²⁹ Kobryno pavietas ribojosi su Pinsko, Slanimo, Valkavisko, Kameneco pavetais, buvo pasienyje su Lenkijos Karalyste. Priskiriamas Palenkės vaivadijai.³³⁰ Lyginant su Pinsku, tai buvo nedidelis pavietas su centru Kobryne. Kaip ir Pinsko, Kobryno valdymas anksčiau buvo tiesiogiai susijęs su sritinių kunigaikščių valdžia. Kobryno kunigaikštystė buvo Ldk Algirdo palikuonių kunigaikščių Kobrynskių paveldas. 1512 m. mirė paskutinė Kobryno kunigaikštystės tiesioginė paveldėtoja Sofija (iki priimant katalikybę 1508 m. vadinosi Teodora). Kadangi ji vaikų neturėjo, kunigaikštystė perėjo artimiausiai jos giminaitei, paskutiniojo kunigaikščio Ivano Semenovičiaus Kobrynskio seseriai Onai.³³¹ Dar jai esant gyvai, valdovas jos sutuoktiniui Venclovui Kostevičiui (nuo 1510 m. buvo valdovo maršalka, †1532 m.) suteikė teisę jos mirties atveju valdyti Kobryną su valsčiumi už 300 kapų grašių, po jos mirties

³²⁶ *Ревизия пущ...*, c. 85–86; 107–109; 123.

³²⁷ *Ibidem*, c. 253.

³²⁸ *Ibidem*, c. 266, 268, 269, 271; AGAD, Zesp. 355, Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa, Akta majątkowe i gospodarcze dawniejsze, I, I. 70–71, I. 147–148; I. 163–164.

³²⁹ 1519 12 04, Ldk Žygimanto Senojo raštas, kuriuo savo žmonai karalienei Bonai dovanoja Kobryno miestą ir pilį, LMAVB RS Pergamentų rinkinys B1 F.1, ap.69, pgl. *Pergamentų katalogas*, p. 98.

³³⁰ М. К. Любавский, *Областное ...*, c. 15; A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Przemiany społeczno-gospodarcze ...*, s. 9.

³³¹ J. Wolff, *Op. cit.*, s. 166.

V. Kostevičius turėjo sumokėti dar 700 kapų grašių. Onai iš Kobrynskių mirus 1519 m. balandį Žygimantas Senasis išdavė privilegiją V. Kostevičiui, leisdamas Kobryną valdyti iki gyvos galvos.³³² Už šį laikymą jis valdovui sumokėjo 1000 kapų grašių.³³³

Taigi 1519–1532 m. Kobrynas jau buvo užrašytas Bonai, tačiau V. Kostevičius jį valdė kaip valdovo paskirtas seniūnas. Plačią ekonominę veiklą Kobryne valdovė pradėjo tik po V. Kostevičiaus mirties.³³⁴ Su juo ji kontaktavo, vietos gyventojų teisinius klausimus nagrinėdavo tiek seniūnas³³⁵, tiek Bona³³⁶, tiek valdovas.³³⁷ Teisiškai Kobrynas priklausė Bonai, o V. Kostevičius atliko jos seniūno funkcijas, pvz., jis žemės valdas Kobryne suteikdavo valdovės palieptas.³³⁸ 1522 m. iškilo ginčas tarp V. Kostevičiaus ir kunigaikščių Sanguškų. Sanguškos pretendavo, remdamiesi giminyse³³⁹, į Kobryno valdą su Grušovo ir Čerevačičių dvarais, kurią, anot jų, V. Kostevičius valdė neteisėtai.³⁴⁰ 1522 m. Žygimantas Senasis priteisė Sanguškoms Kobryno pavieto Grušovo ir Čerevačičių dvarus, o Kobryno pilis ir valsčius toliau liko V. Kostevičiaus dispozicijoje.³⁴¹ Tai, kad Bona tuo metu jau aiškiai laikė Kobryną savo nuosavybe rodo faktas, kad 1523 m. ji kreipėsi į valdovą primindama, kad jis Kobryną yra suteikęs jai, kartu su minėtais Grušovo ir Čerevačičių dvarais ir visais kitais Kobrynui ir valsčiui nuo seno priskiriamais turto objektais. Kunigaikščiai Sanguškos, esą, neteisėtai prisiteisė iš V. Kostevičiaus šiuos dvarus, nors jis neturėjo nei teisės jų atiduoti Sanguškoms, nei apskritai dėl jų bylinėtis be Bonos žinios.³⁴² 1528 m. valdovo teismo sprendimu valdovei buvo sugrąžinti ginčytini dvarai.³⁴³

F. Leontovičius nepagrįstai teigė, kad 1529 m. Bona buvo nušalinusi V. Kostevičių nuo Kobryno reikalų.³⁴⁴ Kaip minėta, V. Kostevičius buvo valdovo paskirtas seniūnas, valdęs Kobryno valdą iki gyvos galvos. Tiek Kobryno, tiek aptartu Pinsko atveju Bonai teko laukti iki perimant šių valdų

³³² *Arch. Liub.*, T.3, s. 189.

³³³ J. Wisniewski, „Kostewicz Wacław“, in: *PSB*, t. 14/3–4. Wrocław, 1969, s. 344–345; *LM* [r. 11, nr. 67.

³³⁴ S. Wysłouch, *Rozwój...*, s. 22.

³³⁵ *LM* Użr. 18, nr. I–22; nr. I–26.

³³⁶ *Ibidem*, nr. I–48, nr. I–49, nr. I–50.

³³⁷ *Depositio privilegiorum nobilium Cobrinensium* 1534 aprili 13, in: A. Wawrzyńczyk, *Op. cit.*, załącznik, s. 307–336, čia – p.319.

³³⁸ *Ibidem*, s. 316–322.

³³⁹ J. Rogulski, *Op. cit.*, s. 493.

³⁴⁰ *Ibidem*, s. 223–224.

³⁴¹ *Ibidem*, s. 234, 240.

³⁴² *Archiwum książąt Lubartowiczów...* t. III, s. 251–252.

³⁴³ *Ibidem*, s. 337–339.

³⁴⁴ Ф. И Леонтович, *Op. cit.*, с. 67.

valdymą. Be to, ir po 1529 m. ji kontaktavo su V. Kostevičiumi dėl Kobryno reikalų.³⁴⁵ Teisių į žemėvaldą patikrinimą Kobryne Bona inicijavo tik 1534 m.³⁴⁶ F. Leontovičius rėmėsi 1529 m. valdovės dokumentais, patvirtinant ankstesnių valdytojų suteiktis dėl Sielcų dvaro.³⁴⁷ Visi minėti patvirtinimai yra susiję su Sielcų dvaru bet ne su Kobrynu. Nors tiek M. Liubavskis, tiek S. Wyslouchas Sielcų dvarą priskiria Kobryno kunigaikštystei, vėliau ir pavietui³⁴⁸, tačiau 1521 m., kai Bona perėmė Sielcus, administraciškai ji juos atskyrė nuo Kobryno, taigi minėtais 1529 m. Sielcų valda buvo visiškai atskiras nuo Kobryno valsčiaus valdovės turto objektas. 1529 m. Bonos dokumentuose pavartojamas netgi „Sielcų pavieto“ terminas.³⁴⁹ Sielcų dvaras nebuvo V. Kostevičiaus dispozicijoje, tad suteikčių patvirtinimai nepagrindžia teiginio, jog Bona nušalino V. Kostevičių nuo Kobryno reikalų iki 1532 m.

Sielcų valda Bonos žemėvaldą papildė 1521 m.³⁵⁰ Jai priklausė **Sielcų dvaras ir Chrisų dvarelis**.³⁵¹ Palyginti vėlai atsiradęs istoriniuose šaltiniuose Sielcų valsčius buvo nutolęs nuo svarbiausių prekybinių kelių bei nuo prekybinių centrų, tokių kaip Kobrynas. Iš šiaurės nuo likusios LDK teritorijos Sielcus skyrė sunkiai peržengiama miškų juosta ir pelkėti plotai.³⁵² Teritorija apgyvendinta vėlai, čia nebuvo senų bajorų giminių. Nėra daug žinių apie Sielcų administravimą iki XVI a. Eilė valdovės nuo 1529 m. patvirtintų dokumentų rodo, kad iki 1521 m. Sielcus valdė Stanslovas Vieštartavičius. Sielcai buvo viena pagrindinių giminės valdytų teritorijų, kurią valdė jau jo senelis Miška.³⁵³ XV–XVI a. sandūroje valdos statusas, panašu, keitėsi. S. Vieštartavičius 1519–1521 m. įvardijamas tik kaip Sielcų laikytojas iki gyvos galvos.³⁵⁴ Pats S. Vieštartavičius, sprendžiant iš jo išduotų dokumentų, save traktavo kaip tėvonį. Tačiau iš Bonos dokumentų retorikos aišku, kad jo išduotos suteiktys buvo neteisėtos, nes jo, kaip laikytojo statusas neleido dalinti žemių.³⁵⁵ Jo tėvas Jonas mirė 1494 m., nėra žinių apie S. Vieštartavičiaus vyresnius brolius, galėjusius paveldėti Sielcus iš tėvo. Gali būti, kad 1519 m. jo, kaip tėvonio, teisės buvo apribotos susitarimų su

³⁴⁵ LM Užr. 18, nr. I–6, nr. I–7; 1563 m. Kobryno ekonomijos revizija. LMAVB RS f.16–212, p. 340.

³⁴⁶ *Depositio privilegiorum...*, s. 307–336.

³⁴⁷ *Ревизия пуц и переходов...*, c. 146, 147, 149–159.

³⁴⁸ M. K. Любавский, *Областное...*, c. 192; S. Wyslouch, *Rozwój...*

³⁴⁹ *Ревизия пуц и переходов...*, c. 156.

³⁵⁰ LM Užr. 1, nr. 288; nr. 380.

³⁵¹ AGAD, Zesp. 10, Tzw. Metryka litewska., Dział III A., 28, l. 33–33v.

³⁵² S. Wyslouch, *Rozwój...*, s. 53.

³⁵³ P. S. Towpik, *Op. cit.*, s. 127.

³⁵⁴ *Ibidem*, s. 152.

³⁵⁵ *Ревизия пуц и переходов...*, c. 146–160.

valdovu, analogiškas scenarijus jau aptartas Pinsko kunigaikštystės atveju. Gali būti, kad tuo metu jau buvo aišku, kad S. Vieštartavičius mirs bevaikis ir Sielcai išmaros teise atiteks valdovui. Tačiau nėra dokumento, liudijančio Vieštartavičiaus statuso pokyčius Sielcuose.

1521 m. po S. Vieštartavičiaus mirties valdovas Sielcus užrašė Bonai. Pastaroji leido S. Vieštartavičiaus našlei Sofijai valdyti Sielcus iki gyvos galvos.³⁵⁶ Ši išteikė už Felikso Gžimalos.³⁵⁷ 1524 m. dokumente minima, jog Bona jam atidavė laikyti Sielcų dvarą.³⁵⁸ F. Gžimala veikė kaip jos administracijos pareigūnas, vykdydamas jos pavedimus.³⁵⁹ Neaišku kada Sofija mirė, greičiausiai po 1532 m.³⁶⁰ 1536 m. Sielcų laikytoju jau įvardijamas Ivanas Michailovičius, Pinsko, Klecko, Horodoko, Rahačovo ir Kobryno seniūnas³⁶¹, t.y. pirmas tikras „Bonos žmogus“.

XVI a. 3 deš. Bonos žemėvalda Žygimanto Senojo dovanojimų dėka plėtėsi ir toliau. Gardino paviete 1524 m. jai dovanotas **Berznyko dvaras**, neseniai įsteigtas Mikalojaus Paco.³⁶² Greičiausiai valdovo suteikti valdovės rankose atsidūrė ir **Mastų dvaras**. 1531 m. Konstantino Krašinskio našlė Ona į valdovų porą kreipėsi dėl to, kad **Dubno dvarui** Gardino paviete buvo nuolat daromi nuostoliai iš M. Paco kaimyninių dvarų, o pati apsiginti ji negalėjo. Dubno dvarą jos vyrui buvo suteikęs Ldk Aleksandras mainais už maskvėnų užimtą tėvoniją, o Žygimantas Senasis patvirtino valdymą jai ir jos vaikams iki gyvos galvos. Tokiomis aplinkybėmis Dubnas grįžo į valdovo globą, o po Onos Krašinskienės mirties atiteko Bonai.³⁶³

1528 m. Bonai valdovas dovanuoja **Obolcų dvarą** ir **Dologubovo valdą**.³⁶⁴ **Lučino valdą**, kurią valdovas jai dovanuoja 1524 m. laikė valdovo bajoras Jonas Ganusevičius.³⁶⁵ Valda buvo Rahačovo pilies, dar 1519 m. užrašytos Bonai, dalis.

Žemaitijoje reikšminga valdovo dovanota valda buvo **Jurbarko dvaras ir valsčius**. Nors didelę dalį Žemaitijos seniūno dispozicijoje buvusių dvarų 1527 m. privilegija Žygimantas Senasis susigrąžino³⁶⁶, Jurbarko dvaras,

³⁵⁶ LM Užr. 1, nr. 290.

³⁵⁷ A. Boniecki. *Herbarz...* Cz. 1. T. 7. Warszawa, 1904, s. 175.

³⁵⁸ LM Užr. 12, nr. 344, *Ревизия нуц и переходов...*, c. 154.

³⁵⁹ *Ревизия нуц и переходов...*, c. 153; LM Užr. 18, nr. I–5.

³⁶⁰ P. S. Towpik, *Op. cit.*, s. 152.

³⁶¹ *Ревизия нуц и переходов...*, c. 153, c. 243.

³⁶² 1524 m. vasario 20 d. Žygimanto Senojo raštas, kuriuo Bonai dovanoja Berznyko dvarą Perlamo valsčiuje. LMAVB, F1, ap. 80.

³⁶³ Ibidem, nr. 103.

³⁶⁴ Ibidem, nr. 516.

³⁶⁵ AGAD, Zesp. 10, Tzw. Metryka litewska. Dz. III. A/28.1. 5v–6.

³⁶⁶ LM Užr. 12, nr. 638, p. 489.

kaip įkaitas, tada liko Žemaitijos seniūno S. Kęsgailos rankose. Bet 1530 m., S. Kęsgailai dar esant gyvam, Jurbarko jau veikė Bonos vietininkas Stanislovas Steckavičius³⁶⁷, tad įkaitas greičiausiai buvo išmokėtas, o dvaras perėjo valdovei.

Reikšmingas žemėvaldos kompleksas iš valdovo dovanojimų susiformavo dab. Pietų Lietuvoje. **Punios dvarą** šalia Nemuno valdovo suteikti iki gyvos galvos laikė Trakų vaivada, didysis maršalka J. Zaberezinskis, po jo mirties Punia grįžo į dinastijos dvarų rezervą. Iki XVI a. 6 deš. čia tikrai šeiminkavo Bona. 1550 m. ji suteikė du laisvus nuo mokesčių valakus žemės Punios miestelėnui Mikalojui Stankevičiui.³⁶⁸ Tais pačiais metais ji nurodė savo raštininkui, kunigui Jeronimui Kvileckiui sutikti miestelio žmonėms tinkamą ganymui pievą.³⁶⁹ Už ištikimą tarnybą 1551 m. J. Kvileckiui Bona suteikė žemės sklypą Punios valsčiuje su 15 apgyvendintų valakų.³⁷⁰ Tad valdovės dispozicijoje, spėtina, iki pat 1556 m. išliko ir Punios miestelis, ir valsčius.

Daugų ir Perlojos dvarai – dinastijos dvarai, XVI a. 4 deš. atsidūrę Bonos rankose. Daugų dvaras ne kartą buvo įkeistas Trakų kaštelionui J. Zaberezinskiui už 700 kapų grašių.³⁷¹ Greičiausiai dvaras grįžo į valdovo rankas išmokėjus įkaitą, nes 1530 m. ten Žygimantas Senasis jau turėjo ten savo vietininką Leoną Dimitrevičių³⁷². O 1532 m. tas pats asmuo jau įvardijamas kaip Bonos vietininkas.³⁷³ Tad dvaras į valdovės rankas turėjo patekti 1530–1532 m. Perlojos dvaras didžiajam kunigaikščiui sugrįžo apie 1528 m.³⁷⁴, po to, kai 1525 m. mirė Mikalojus Basa, kuriam valdovas jį buvo suteikęs.³⁷⁵ 1537 m. Leonas Dimitrevičius jau valdė Daugų ir Perlojos dvarus.³⁷⁶

Žygimanto Senojo Bonai dovanotos pilys, dvarai, žemės, kaimai sudarė jos žemėvaldos LDK pagrindą. Iš diagramos nr. 1 matyti, kad

³⁶⁷ LM Užr. 17, nr. 32.

³⁶⁸ LVIA, F. 389, Lietuvos Metrika, ap. 1, b. 33 (toliau – LM-33), l. 39v–40.

³⁶⁹ Ibidem, l. 16–17.

³⁷⁰ LM-33, l. 81–81v.

³⁷¹ A. Miškinis, „Daugai“, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės*. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai. T. I., p. 64–101, Čia – p.66.

³⁷² LM Užr. 17, nr. 32.

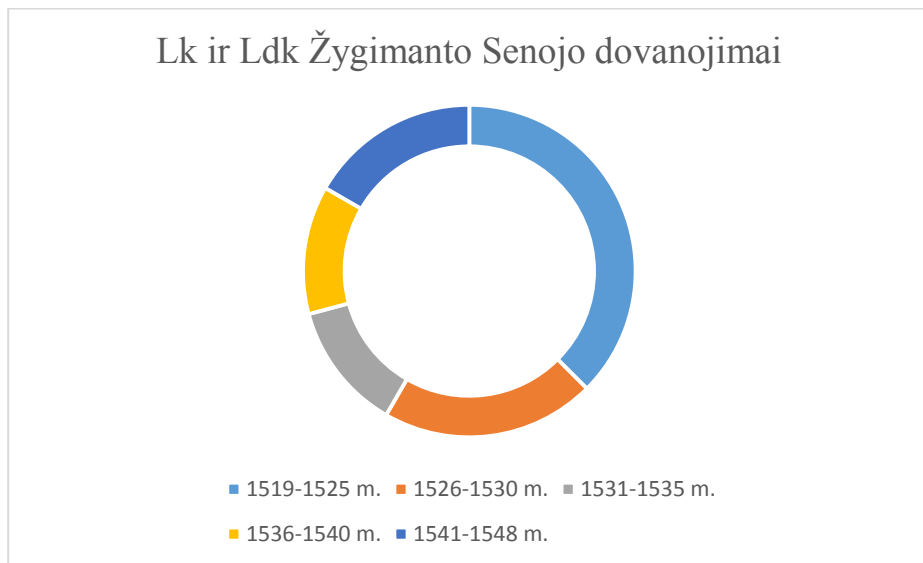
³⁷³ LM (1532–1534): 7-oji Teismų bylų knyga, parengė L. Karalius, Vilnius, 2019 (toliau – LM TBK 7), nr. 36.

³⁷⁴ LM (1506–1539): Užrašymų knyga 7, parengė I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2011 (toliau – LM Užr. 7), nr. 292.

³⁷⁵ A. Boniecki, *Poczet rodow...*, s. 5.

³⁷⁶ LM (1536–1537): Užrašymų knyga 21, parengė A. Dubonis, Vilnius, 2019 (LM Užr. 21), nr. 60.

Žygimantas Senasis Bonai valdas LDK dovanuoja per visą 1519–1548 m. laikotarpį. Gausiausiai valdų (beveik 40 proc. visų dovanotų valdų) dovanota 1519–1525 m., vėliau dovanojimų sistemingai mažėjo. Svarbiausi dovanojimai atlikti iki 1536 m. imtinai (per 80 proc.).

Grafikas nr. 1. Lk ir Ldk Žygimanto Senojo dovanojimai: chronologinis pjūvis

Pirmosios Bonos žemės valdos LDK telkėsi nuo LDK centro tiek geografiškai, tiek kultūriškai nutolusiose buvusiose dalinėse kunigaikštystėse. Ilgą laiką tai buvo palyginti savarankiški politiniai dariniai, bendruomenėse vietinis kunigaikštis vaidino svarbesnį vaidmenį negu Ldk.³⁷⁷ XVI a. pradžioje jos jau buvo įžengusios į reikšmingų administracinių pokyčių etapą, kunigaikščių valdžią keitė centrinės valdžios (šiuo atveju centrinės valdžios vaidmenį atliko Bona) seniūnai. Čia dar nesiekė LDK jau nuo XIV a. pab. plitusi Magdeburgo teisė. Gyvenviečių tinklas nebuvo toks tankus kaip Vilniaus ir Trakų vaivadijose, kraštovaizdyje dominavo kaimavietės, daugiausia besitelkusios upių pakrantėse ir žiotyse. Dirva nebuvo derlinga ar patogi įdirbti. Tačiau plotu tai buvo didelė, palyginti vientisa miškinga teritorija, vagojama upių, patogių prekių gabenimui gilyn į LDK. XVI a. 3–4 deš. Bonos žemėvaldą reikšmingai papildė kiti valdovo dovanojimai, daugiausia į valdovo rankas sugrįžę dinastijos dvarai. Teritoriškai jie nebeformavo tokių plačių kompleksų, kaip valdos buvusioje Pinsko

³⁷⁷ М. К. Любавский, *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно*. Москва, 1915, с. 186.

kunigaikštystėje, greičiau papildė Bonos kitais būdais įgytus valdų kompleksus.

Lentelė nr. 1. Žygimanto Senojo dovanota žemėvalda

Valda	Valdos sudėtis	Lokacija	Metai	Šaltinis
Pinskas	Pilis, valsčiai, ir miestelis, Noblio miestelis	Trakų vaivadija, Pinsko pavietas	1519	LMAVB, Pergamentų rinkinys B1 F.1, ap.68. Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, Вып. 3, Вильна, 1898, nr. 10
Kleckas	Pilis, valsčius, miestelis	Naugarduko vaivadija, Klecko pavietas	1519	LMAVB, Pergamentų rinkinys B1 F.1, ap.68. Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, Вып. 3, Вильна, 1898, nr. 10
Horodokas	Pilis, miestelis, valsčius	Naugarduko vaivadija, Horodoko pavietas	1519	LMAVB, Pergamentų rinkinys B1 F.1, ap.68. Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, Вып. 3, Вильна, 1898, nr. 10
Rahačovas	Pilis, miestelis, valsčius	Rahačovo pavietas	1519	LMAVB, Pergamentų rinkinys B1 F.1, ap.68. Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, Вып. 3, Вильна, 1898, nr. 10
Kobrynas	Pilis, miestelis, valsčiai.	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė, Suražo pavietas	1519	LMAVB RS Pergamentų rinkinys B1 F.1, ap.69 Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, Вып. 3, Вильна, 1898, nr. 11.

Sielcai	Dvaras	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė, Surazo pavietas	1521	LM Užr. 1, nr. 380; AGAD, Tzw. Metryka litewska. Dz. III. A/28.l. 33–33v.
Teterinas	Pilis, dvaras, valsčius	Mogiliovo valsčius	1523	LM Užr. 1, nr. 623
Berznykas	Dvaras	Trakų vaivadija, Perlamo pavietas	1524	LMAVB, F1, ap. 80.
Lučinas	Dalis valdos	Vilniaus pavietas	1524	LM Užr. 1, Nr. 112; AGAD, Tzw. Metryka litewska. Dz. III. A/28.l. 5v–6.
Obolcai	Dvaras, valsčius	Vitebsko pavietas	1528	LM Užr. 1, nr. 516
Dologubovas	Dvaras, kaimai	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė, Bransko pavietas	1528	LM Užr. 1, nr. 516
Perloja	Dvaras, miestelis, valsčius	Trakų vaivadija, Perlojos pavietas	Po 1528	Nėra dokumento
Daugai	Dvaras, valsčius, miestelis	Trakų vaivadija, Perlojos pavietas	Apie 1530	Nėra dokumento
Jurbarkas	Pilis, dvaras, valsčius	Žemaitija, Jurbarko valsčius	1530	Nėra dokumento
Dubnas	Dvaras ir valsčius	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	1531	LM Užr. 17, nr. 103.
Krasnojė	Dvaras	Voluinė, Lucko pavietas	Prieš 1548	LM Užr. 32, nr. 39
Malavičė	Dvaras su palivarkais	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Prieš 1534	LM Užr. 1, nr. 298 (1555 m. įrašas apie išduotą dokumentą)
Mastai	Dvaras, valsčius ir miestelis	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Apie 1536	
Kremenecas	Pilis, miestas ir kaimai	Voluinė, Kremeneco pavietas	1536 m.	AIO3P, Č. V, T. I, c. 42–43.
Punia	Pilis, virtusi dvaru, valsčius, miestelis	Trakų pavietas	1536	Nėra dokumento
Perstūnis	Dvaras, valsčius	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Prieš 1550	Nėra dokumento
Labna	Dvaras, valsčius	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Prieš 1534	Nėra dokumento
Harvolė	Valsčius	Vitebsko pavietas	1543	Arch. Liub., T. IV, s. 334–335.

Smolnianai	Dvaras, valsčius	Vitebsko pavietas	1543	Arch. Liub., T. IV, s. 334–335.–
------------	------------------	-------------------	------	----------------------------------

2.1.3 Bonos pirкта žemėvalda

Bonos žemėvaldos tinklą LDK papildė pirktinės valdos. Iš jų suformuoti valdovės žemėvaldos kompleksai Palenkėje ir Gardino seniūnijoje. Jau pirmoje disertacijos dalyje aptarta nuo Kazimiero Jogailaičio laikų vykdyta Ldk valdų įkeitimo už paskolas praktika. Ta pati valda neretai būdavo įkeičiama kelis metus iš eilės tam pačiam didikui už tą pačią sumą. Pavyzdžiui, Merkinės dvaras Trakų vaivada Jonui Zaberezinskiui buvo įkeistas už 1000 kapų grašių sumą. Stambūs įkaltai, nuo seno esantys LDK didikų rankose ir greičiausiai seniai atneštomis jiems pajamomis pranokę valdovui paskolintą sumą buvo pagrindinis Bonos interesas. Valdovė juos išpirko leidus Žygimantui Senajam.

Aptariamuoju metu stambiausi įkaltai buvo Bielsko seniūnija su dvarais ir miesteliais, Gardino seniūnija su visais priklausiniais ir dvarais. Bielskas buvo įkeistas Vilniaus vaivada, LDK kancleriui Albertui Goštautui nuo 1522 m.³⁷⁸ Jo valdžioje buvo beveik visa Bielsko žemė. Vietos bajorai kreipėsi į Boną, prašydami ją išpirkti iš A. Goštauto seniūniją, patys rinko tam pinigus. Reikalinga suma nebuvo surinkta, tad valdovė 1533 m. gruodžio 22 d. savo lėšomis, su valdovo leidimu, išpirko seniūniją iš A. Goštauto.³⁷⁹ Jos rankose atsидūrė **Bielskas, Branskas, Narevas, Surazas, Kleščelė**. Išpirkusi šias valdas Bona perėmė ir visas pajamas, anksčiau plaukusias A. Goštautui. Į valstybės iždą ėjo tik stacijos, muitinių (rus. komop) ir karčemų mokesčiai.

Gruodžio 22 d., 1533 m. Bona su valdovo leidimu iš Vilniaus kašteliono, Lietuvos didžiojo etmono Jurgio Radvilos išpirko **Gardino seniūniją su Skidliaus, Krinkų, Jeziorsko, Žersolavkos ir Maišiagalos dvarais**.³⁸⁰ 1517–1518 m. valdovas buvo Jonui Radvilai įkeitęs Skidliaus, Krinkų, Žoroslavkos ir Maišiagalos dvarus už 2581 kapą grašių ir 300 vengriškus auksinus.³⁸¹ Nors suma už Žoroslavkos ir Skidliaus dvarus buvo

³⁷⁸ *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quaecunque in Archivo Regni in arce Cracoviensi continentur*. Wyd. E. Rykaczewski, Paryž [Lutetia Parisiorum] 1862, s. 363

³⁷⁹ Dokumentą publikavo: L. Kolankowski, *Zygmunt August...*, s. 355–357.

³⁸⁰ Wilno, 22 XII 1533 r. Wykupienie przez królową Bonę z rąk Jerzego Radziwiłłą starostwa grodzieńskiego z dworami Skidiel, Krynki, Jeziora, Żoroslówka, Mejszagoła itd., in: W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III, dodatki, no. 3, s. 202–204.

³⁸¹ M. Malczewska, *Op. cit.*, s. 90–91.

numatyta 1981 kapa grašių, tačiau 1000 kapų grašių J. Radvila valdovui dovanojo. 1521 m. Gardino seniūnija buvo įkeista Radvilai už 3000 kapų grašių sumą, suteikti ir visi kiti seniūnijos dvarai, kurie anksčiau nebuvo įkeisti Radvilai. Bona minėtą seniūniją išpirko už tokią pat sumą – 3000 kapų grašių. Tačiau už Skidliaus, Krinkų, Jeziorsko, Žersolavkos ir Maišiagalos dvarus sumokėjo 3581 kapą grašių ir 300 vengriškų auksinų, t.y. grąžino Jurgiui Radvilai ir jo „dovanotus“ 1000 kapų grašių. Jurgis Radvila išlaikė Gardine tam tikras teismines galias. Bielsko ir Gardino seniūnijų bei dvarų pagrindu formuotos Bonos latifundijos Palenkėje ir aplink Gardiną.

Per XVI a. 4 deš. Bona sistemingai telkė Gardino seniūnijoje buvusias privačias valdas, kurių prijungimas leido kurti daugmaž vientisą žemės valdų kompleksą. 1533 m. gruodžio 20 d., t.y. dvi dienas prieš išperkant Gardino seniūniją ir pavieto dvarus, Bona iš Jono Iljiničiaus nupirko **Kvasovkos dvarą** Gardino paviete.³⁸² Tai buvo privati didiko valda, įsiterpusi didžiojo kunigaikščio žemėvaldoje. 1536 m. valdovė iš Konstantino Jozefovičiaus išpirko **Novy Dvoro dvarą**.³⁸³ Jį valdovas buvo įkeitęs jo tėvui LDK iždininkui Abraomui Jozefovičiui.³⁸⁴ 1540–1541 m. Bona supirko dalis **Katros dvaro** Gardino paviete žemių iš privačių asmenų.³⁸⁵ Anksčiau panašiu principu Katros dvaro žemes supirkinėjo Jurgis Radvila, išleidęs tam 402 kapas grašių.³⁸⁶ Per XVI a. 3–4 deš. susiformavo palyginti koncentruota dvarų ir kaimų aplink Gardiną grupė, tapusi reikšminga Bonos žemėvaldos LDK dalimi.

Jei galime pagrįstai teigti, kad valdovės dispozicijoje Gardino seniūnija išbuvo iki 1556 m., tai **Gardino miesto** priklausomybės Bonai klausimas yra probleminis. Itin aktyviai ji dėl Gardino veikė nuo 1540 m. Greičiausiai Gardino miestas jos dispozicijon ir pateko tik 1540 m., nes turint omenyje valdovės pastangas ekonomiškai stiprinti jos žinion patekusias valdas, Bona Gardinui ekonomines lengvatas būtų pradėjusi taikyti žymiai anksčiau. Apie 1542 m. miestas buvo perduotas Žygimantui Augustui.³⁸⁷

³⁸² AGAD, Zesp. 10, Tzw. Metryka litewska. Dz. III. A/28, l. 141 v.–142 v.

³⁸³ *Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки*, Вып. 3, Вильна, 1898, nr. 15, c. 53–54.

³⁸⁴ *LM* (1535 – 1537): Užrašymų knyga nr. 19, parengė D. Vilimas, Vilnius, 2009 (toliau – *LM* Užr. 19), nr. 171.

³⁸⁵ *LM* Užr. 1, nr. 281, nr. 283

³⁸⁶ *Ibidem*, nr. 281; M. Malczewska, *Op. cit.*, s. 159–160.

³⁸⁷ E. Gudavičius, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 m.*, Vilnius, 1999, p. 546.

Apie 1540 m. iš LDK raikytojo, Kauno ir Upytės seniūno Grigaliaus Astiko jį nupirko **Kauną**, greičiausiai už 10 000 vengriškų auksinų.³⁸⁸ Būtent už tokią sumą Kauno seniūnija ir **Rumšiškių dvaras** buvo įkeistas LDK išdininkui Abraomui Jozefovičiui 1514 m.³⁸⁹, 1523 m. už tokią sumą Kauno pilį ir miestą valdyti gavo Lietuvos dvaro maršalka Jurgis Iljiničius. Kaunas Bonos dispozicijoje buvo palyginti trumpai: 1545 m. jį Žygimantui Augustui leido išsipirkti Kauno miestą ir pilį su Rumšiškių dvaru, dvareliais, palivarkais ir t.t., už 15 000 auksinų.³⁹⁰

Bona valdų LDK nusipirko už daugiau nei 17 000 kapų grašių ir 16300 vengriškų auksinų. Įkaitų kainos, panašu, išliko tokios pat juos išperkant. Kitos valdovės pirktos valdos nebuvo tokios brangios, kaip Bielsko ir Gardino seniūnijos, ir prisidėjo prie jau turėtų teritorijų plėtros. Iš didikų nupirkti kiti valdovo įkeisti ar suteikti laikyti dvarai jau nebesudarė žemėvaldos kompleksų, o tik juos papildė. Visi svarbiausi pirkimai atlikti XVI a. 4 deš., o 5 deš. įsigyti tik paskiri turto objektai (pvz. malūnai).

Pirkimai papildė ir Bonos žemėvaldą Voluinėje. 1536 m. jį pirkto **Kremeneco valdą su pilimi, miestu, dvarais ir kitais priklausiniais** Voluinės žemėje. Valdas Kremenecę valdovė nusipirko iš Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių³⁹¹, kuris dar dovanojo ir du Kremeneco priemiesčius.³⁹²

Įdomus Bonos pirkinys buvo **Lucko vaitystė**. Ją valdovė nusipirko iš Lucko vaito Jono Segnatariaus apie 1535–1536 m. jį, kaip vaitijos savininkę, galėjo skirti vaitą, jai priklausė dalis miesto mokesčių.

1545 m. Kremeneco pilies revizijos metu fiksuota, kad Lepesuvkos dvarą Bona nupirko iš pono Voriskio Kremenecą administruojant jos seniūnui Dachnai Vasiljevičiui.³⁹³ Pastarasis asmuo buvo pirmasis Bonos seniūnas Kremenecę, pareigas ėjęs 1536–1538 m.³⁹⁴

³⁸⁸ Z. Kiaupa, *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 m.*, T. 1, Vilnius, 2010, p. 274.

³⁸⁹ *LM Užr.* 1, nr. 292.

³⁹⁰ *Ibidem*, nr. 41

³⁹¹ 1536 m. birželio 30 d. Žygimanto Senojo raštas, kuriuo patvirtina Bonai teisę į du Kremeneco miesto priemiesčius. LMAVB RS F2–6, pgl. *Pergamentų katalogas...*, p. 159.

³⁹² 1536 m. birželio 30 d. Žygimanto Senojo raštas, kuriuo patvirtina Bonos teisę į dvarus ir kaimus Kremeneco pavietai. LMAVB RS F2–12, pgl. *Pergamentų katalogas...*, p. 159.

³⁹³ *Литовська метрика*, Книга 561: Ревізія українських замків 1545 року, Підготував В. Кравченко, Київ, 2005, с. 205.

³⁹⁴ *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S.J., powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*. T. 9. Lipsk, 1842, s. 245; *LM* (1536–1539): Užrašymų knyga 20, parengė R.

1543 m. su valdovo leidimu, valdovė išmainė kai kurias savo valdas į Vasilijaus Sanguškos tėvoninę **Kovelio valdą**.³⁹⁵ Žygimantas Senasis jai vietoje Usviatų ir Ozeriščės valdų mainais davė Smolnianų dvarą ir Harvolės valsčių bei leido juos kartu su Obolcais mainyti į Vasilijaus Sanguškos Kovelį. Taip Bona įgijo dar vieną stambią valdą Voluinės žemėje.

Lentelė nr. 2. Bonos pirktos valdos

Valda	Valdos sudėtis	Lokacija	Statusas	Metai	Išpirkta iš	Suma	Šaltinis
Anykščiai	Dvaras, valsčiai, miestelis	Vilniaus vaivadija, Anykščių paviatas	Įkaitas	1532 m.	Trakų kašteliono Jono Zaberezinski	1500 kapų grašių	LM Užr. 1, nr. 31
Bielskas	Bielsko seniūnija, pilis ir miestas, valsčius	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė, Bransko paviatas	Įkaitas	1533 m.	Vilniaus vaivados, LDK kanclerio Alberto Goštauto	5000 vengriškų auksinių ir 2760 kapų grašių.	Kolankowski, Ludwik. Zygmunt August, Wielki Książę Litwy do roku 1548. Lwów: nakł. Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej, 1913, s. 355–357.
Narevas	Miestas ir priklausantys kaimai						
Kleščelė	Dvaras, kaimai, miestas						
Surazas	Pilis, miestas, valsčius						
Branskas	Pilis, miestas, valsčius						
Kvasovka	Dvaras	Trakų vaivadija, Gardino paviatas	Privatūs nuosavybė	1533 m.	Jono Iljiničiaus	1600 kapų grašių	AGAD, Tzw. Metryka litewska. Dz. III. A/28.

Ragauskienė, D. Antanavičius. Vilnius, 2009 (toliau – LM Užr. 20), nr. 122; LM Užr. 21, nr. 27, nr. 28, nr. 30;

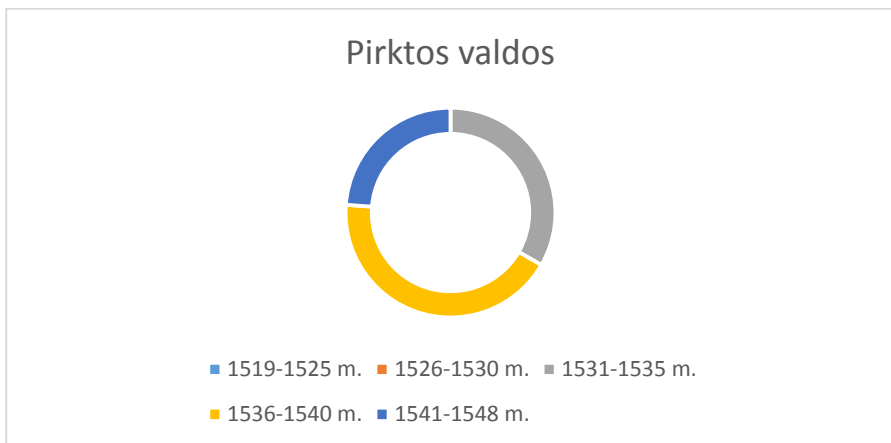
³⁹⁵ Arch. Liub., t. 4, s. 334–335.

							K. 141 v.– 142 v.
Gardinas	Valsčius, pilis, miestas	Trakų vaivadija , Gardino pavietas	Įkaitas	1533 m.	Viliaus kašteliono, LDK etmono Jurgio Radvilos	3000 kapų grašių	W. Pociecha. Królowa Bona, czasy i ludzie odrodzeni a, t. III. Dodatki, s. 202–204.
Krinkai Jeziorskas	Dvaras, valsčius, miestelis Dvaras, valsčius, miestelis	Trakų vaivadija , Gardino pavietas	Įkaitas	1533 m.	Viliaus kašteliono, LDK etmono Jurgio Radvilos	1000 kapų grašių	W. Pociecha. Królowa Bona, czasy i ludzie odrodzeni a, t. III. Dodatki, s. 202–204.
Skidlius Žoroslavk a	Dvaras, valsčius, miestelis Dvaras ir valsčius	Trakų vaivadija , Gardino pavietas	Įkaitas	1533 m.	Viliaus kašteliono, LDK etmono Jurgio Radvilos	1981 kapa grašių (iš jų 500 už Skidlių)	W. Pociecha. Królowa Bona, czasy i ludzie odrodzeni a, t. III. Dodatki, s. 202–204.

Maišiagala	Dvaras, valsčius, miestelis	Vilniaus vaivadija, Maišiagalos pavietas	Įkaitas	1533 m.	Viliaus kašteliono, LDK etmono Jurgio Radvilos	600 kapų grašių ir 300 vengriškų auksinių	W. Pociecha. Królowa Bona, czasy i ludzie odrodzenia, t. III. Dodatki, s. 202–204.
Novy Dvoras	Dvaras	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Įkaitas	1536 m.	Konstantino Jozefovičiaus	1000 vengriškų auksinių	LM 1, nr. 284. LMAVB, F. 1, ap. 116. Publikuota: Opisanie rukopisnogo t. 3, c. 53–54.
Dunajėvas Kulikovas Rudka Demkovičiai	Kaimas Kaimas Kaimas Kaimas	Voluinė, Kreminės pavietas	Privati nuosavybė	1536 m.	Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių	Nežinoma	LMAVB RS. Pergamentai rusų kalba F.2, ap. 12
Cecinevas	Dvaras	Voluinė, Kreminės pavietas	Privati nuosavybė	1536 m.	Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių	Nežinoma	LMAVB RS. Pergamentai rusų kalba F.2, ap. 12
Šerešovas	Dvaras	Kobryno pavietas, Palenkė, Trakų vaivadija	Privati nuosavybė	1536 m.	Jono Jozefovičiaus	4000 kapų grašių	AGAD, Tzw. Metryka litewska. Dz. III. A/28, l. 38–42. LM 19, nr. 62, 63

Olizarovščina	Žemės valda su malūnant Sviločės upės	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Privati nuosavybė	1536 m.	Jurbarko vietininko Jono Kuncevičiaus	30 kapų grašių	LM Užr. 1, nr. 281
Luckas	Vaitija	Voluinė, Lucko pavietas	Privati nuosavybė	1535–36 m.	Lucko vaito Jono Segnatarijaus	Suma nežinoma	LM Užr. 19, nr. 124, nr. 214.
Kaunas Rumšiškės	Miestas Dvaras	Trakų vaivadija, Kauno pavietas	Įkaitas	1540 m.	LDK raikytojo, Kauno seniūno Grigaliaus Astiko	Greičiausiai 10 000 vengriškų auskinų	Zigmantas Kiaupa, Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 m., T. 1, Vilnius, 2010, p. 274
Bludovas	Dvaras	Voluinė, Lucko pavietas	Privati nuosavybė	1539 m.	Bagdono Chreptavičiaus	1200 kapų grašių	LM Užr. 22, nr. 6.23–6.24
Žemės valda Katros dvare		Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Privati nuosavybė	1541 m.	Bogušo Koščico	100 kapų grašių	LM Užr. 1, nr. 281
Žemės valda Katros dvare		Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Privati nuosavybė	1541 m.	Mykolo Koto	100 kapų grašių	LM Užr. 1, nr. 283
Toliatiškės	Valda		Privati nuosavybė	1541 m.	Stanislovo Skindaravičiaus	40 kapų grašių	LM Užr. 1, nr. 309

Malūnas ant Lososnos upės kranto		Trakų vaivadija , Gardino pavietas	Privati nuosavy bė	1542 m.	Judo Bogdanoviči aus, Gardino žydo	Suma nenurody ta	LM Užr. 1, nr. 282
Stavrai	Dvaras	Voluinės žemė, Lucko pavietas	Privati nuosavy bė	1543 m.	Motiejaus Zenkevičiaus Krasovskio	Nurodo ma 250 kapų grašių arba 400 kapų grašių suma	250 kapų grašių: h. Liub., t. IV, c. 336. 400 kapų grašių: LM Užr. 32, nr. 39

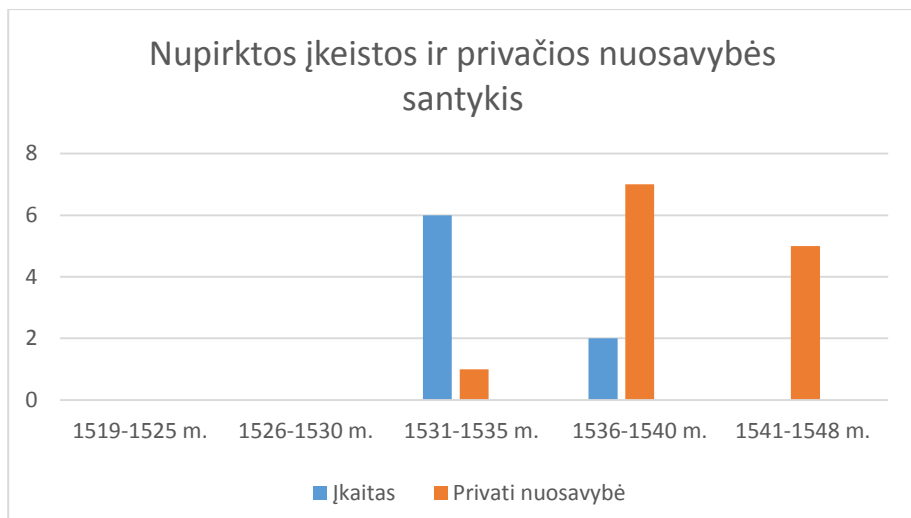

Grafikas nr. 2. Pirktos žemės valdos

Sudarant grafiką nr. 2 tiek stambūs, tiek smulkūs pirkimai traktuoti vienodai, t.y. iš LDK kanclerio ir Vilniaus vaivados pirka Bielsko valda su kitais priklausiniais traktuojama kaip vienas pirkimas, nes už visas šias valdas sumokėta bendra pinigų suma ir įvykdytas vienas, bendras įkaito išpirkimas. 1519–1530 m. laikotarpiu Bona jokių valdų LDK nepirko. Iki XVI a. 4 deš. Bona jokių valdų nepirko ir Lenkijos Karalystėje.³⁹⁶ Greičiausiai jos išde dar nebuvo pakankamai lėšų vykdyti stambias finansines operacijas. 1531–1535 m. ir 1536–1540 m. laikotarpiai – žemėvaldos LDK pirkimo aktyviausi laikotarpiai. Per juos įvykdyta 76 proc. visų pirkimų ir išleistos didžiausios

³⁹⁶ A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa...*, s. 155.

pinigų sumos. Po 1540 m. įvykdyti pirkimai jau buvo smulkūs tiek pinigine, tiek perkamo objekto dydžio prasme.

Grafikas nr. 3. Nupirktos įkeistos ir privačios nuosavybės santykis.

Grafikas nr. 3 vaizduoja, kokią dalį Bonos nupirkto nuosavybės LDK sudarė valdovo anksčiau didikams įkeistos valdos, o kokią – privačių asmenų jai parduota žemėvalda ar turto objektai. 1531–1535 m. laikotarpiu valdovė daugiausia išpirko valdovo įkeistą žemėvaldą, o privačios nuosavybės pirkimų buvo vos vienas. 1536–1540 m. Bona baigė išpirkinėti įkaitus ir nusipirko nemažai privačių valdų. Nuo 1541 m. visi pirkimai buvo susiję su privačių turto objektų įsigijimu. Iš viso 1519–1548 m. atlikti 8 įkaitų išpirkimo sandoriai ir 13 su privačia nuosavybe susijusių sandorių. Vertinant pinigines šių sandorių išraiškas pastebėtina, kad 1519–1548 m. laikotarpiu įkaitams išpirkti Bona išleido 10 841 kapą grašių ir 27 141 vengrišką auksiną. Privačios nuosavybės per tą patį laikotarpį ji įsigijo už 3920 kapų grašių. Nors dalies privačios nuosavybės valdų kainos nėra žinomos, tačiau sunkiai tikėtina, kad pridėjus ir nežinomas sumas privačios nuosavybės pirkimų kaina pranoktų įkaitų išpirkimui išleistas sumas. Taigi galima daugiau ar mažiau drąsiai teigti, jog nepaisant to, kad privačios nuosavybės pirkimo operacijų Bona per 1519–1548 m. atliko daugiau, finansine prasme įkaitų išpirkimas jai kainavo žymiai daugiau lėšų. Kainos, kuriomis valdovė išpirko įkeistas valdas, atitiko kainas, kuriomis šias valdas valdovas buvo įkeitęs privatiems asmenims (žr. priedą nr. 1).

Sumos, išleistos įkaitų išpirkimui LK, lyginant su LDK, buvo žymiai didesnės. Tiesa, ne visas jas dengė pati Bona iš savo išdo, kai kuriais atvejais dalį arba pusę sumos dengdavo LK didikai savomis lėšomis, o vėliau, per tam tikrus susitarimus su Bona investuotas sumas susigražindavo iš konkrečios valdos mokesčių.³⁹⁷ Iš lentelės nr. 6 matyti, kad kai pirkimus valdovė atlikdavo LDK, tais metais ji nieko nepirkdavo LK. Išimtimi yra 1532 m., kai Bona pirko įkaitus ir LK ir LDK, tačiau jų sumos palyginti buvo nedidelės.

Lentelė nr. 3. Bonos išlaidos LDK ir LK įkaitams išpirkti

	LDK		LK*
Metai	Suma	Metai	Suma
1530 m.	0	1530 m.	33 366 zl./ 21 025 zl. iš Bonos išdo, 12 341 zl. Iš F. Šrenskio.
1531 m.	0	1531 m.	13 284 zl. Visi iš Bonos išdo.
1532 m.	1500 k. g.	1532 m.	1780 zl. Visi iš Bonos išdo.
1533 m.	9341 k. g. ir 5300 veng. auk.	1533 m.	0
1534 m.	0	1534 m.	6360 zl. Visi iš Bonos išdo.
1535 m.	0	1535 m.	0
1536 m.	1000 veng. auk.	1536 m.	0
1537 m.	0	1537 m.	28 962 zl./ visi iš Bonos išdo.
1538 m.	0	1538 m.	0
1539 m.	0	1539 m.	0
1540 m.	10 000 veng. auk.	1540 m.	0
1541 m.	0	1541 m.	0
1542 m.	0	1542 m.	0

³⁹⁷ A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa...*, s. 155–160.

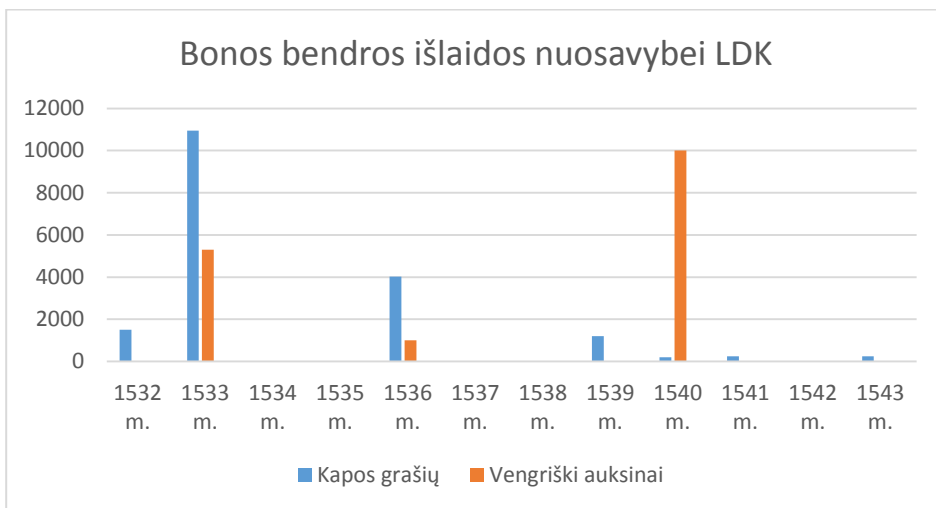
1543 m.	0	1543 m.	0
1544 m.	0	1544 m.	0
1545 m.	0	1545 m.	4069 zl. Neaišku iš kur; antros pirkties suma neaiški, žinoma, kad iš jos 1000 zl. sumokėjo E. Serpska.
1546 m.	0	1546 m.	0
1547 m.	0	1547 m.	3000 zl./ 1000 iš Bonos išdo, 2000 iš S. Bonerio
Viso	11 841 k. g. 16 300 veng. auk.	Viso	90 821 zl. / iš Bonos išdo tikrai 72 411 zl.

*Duomenys apie įkeistų valdų išpirkimą LK paimti iš: A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa...*, s. 156.

Duomenys apie dvarų pirkimus LDK: žr. Lentelę nr. 4.

Abejose šalyse ji pirmiausia išpirko pačius stambiausius ir brangiausius įkaitus – LK tai buvo Plockas, Rogożnas, kuriuos ji išpirko 1530 m. Plocko žemėje ūkinė padėtis buvo ypač vargana, skubėta jį kuo greičiau susigrąžinti tad, greičiausiai, stokojant lėšų, valda išpirkta sumą dalijantis pusiau su F. Šrenskiu, gavusiu teisę išsieškoti sumokėtą sumą iš šios valdos.³⁹⁸ A. Sucheni-Grabowskos vertinimu, Bona buvo nusižiūrėjusi valdas Mazovijoje dar iki 1545 m., kai jas gavo mainais į anksčiau turėtą apanažą. Valdovės pirkimai patvirtintų istorikės mintį, nes čia valdas pradėjo išpirkinėti anksti ir būtent šioje vaivadijoje, greičiausiai stokodama lėšų, išpirkdama įkaitus valdovė daugiausia klio vėsi LK diduomenės, ypač jau minėto F. Šrenskio, pagalba. LDK taip pat pirmiausia buvo imtasi stambiausių įkaitų – 1533 m. išpirktos Bielsko ir Gardino seniūnijos su daugybe reikšmingų priklausinių. Panašiai kaip ir Mazovijoje, Palenkėje ir Gardino paviete buvo galimybių formuoti vientisus ir stambius žemėvaldos kompleksus, ką greičiausiai Bona ir turėjo galvoje išpirkdama šias valdas.

³⁹⁸ A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa...*, s. 155.

Grafikas nr. 4. Bonos išlaidos nuosavybei LDK

Iš grafiko nr. 4 matyti keli Bonos žemėvaldos LDK pirkimo “šuoliai”, t.y. vienu metu buvo išleidžiama didelė pinigų suma, o ne perkama palaipsniui. Daugiausia pinigų LDK valdovė išleido 1533 m. tada iš A. Goštauto buvo išpirkta Bielsko seniūnija su Bransku, Suražu, Narevu ir Kleščele, taip pat iš Jurgio Radvilos buvo išpirkta Gardino seniūnija su jai priklausiusiais dvarais. Apie kai kurių 1536 m. įvykdytų pirkimų sumas nėra žinių, tad išleista pinigų suma iš tiesų turėtų būti didesnė. 1534 m., 1535 m., 1537 m., ir 1538 m. Bona apskritai LDK nieko neįsigijo. Iki 1534 m. ji jau buvo išleidusi nemažas sumas LK ir LDK, tad greičiausiai didesniems pirkimams atlikti išde stigo lėšų. 1536–1537 m. ji vėl išleido stambias sumas LK ir LDK, tad nenuostabu, kad po to matome keletą “tuščių” metų. LDK 1540 m. stambus pirkimas buvo Kauno seniūnija su Rumšiškių dvaru, nupirktą iš LDK raikytojo, Kauno seniūno Grigaliaus Astiko. Visi kiti pirkimai, išskyrus Kauną, įvykdyti po 1536 m. buvo smulkūs pinigine prasme ir didelės reikšmės Bonos valdų tinklui neturėjo, taip pat smarkiai nepaveikė jos išdo.

2.1.4. Privačių asmenų dovanotos valdos

Didžiąją dalį dovanojimų Bona gavo iš Žygimanto Senojo, tai buvo dinastijos dvarai, kaimai, žemės ir kiti turto objektai. LDK didikų dovanotos, testamentais užrašytos valdos visų pirma buvo dovanos dinastijai, t.y.

Žygimantui Augustui, o Bona buvo tik laikina administratore. Kalbant apie privačių asmenų dovanojimus valdovei, visų pirma turime omenyje valdas, dovanotas ne dinastijai, o konkrečiai Bonai. Tokie dovanojimai sudarė nedidelę jos žemėvaldos dalį. Tai buvo privati žemėvalda, daugiausia paskiri turto objektai, sklypai. Kai kuriais atvejais sunku įvertinti, ar dokumentas liudija apie dovanojimą, ar žemėvalda iš tiesų buvo įgyta kitu būdu. Pavyzdžiui, 1533 m. ponia Jonienė Iljiničienė Bonai dovanojo **Kvasovkos dvarą** Gardino paviete.³⁹⁹ Tačiau kitas dokumentas liudija, kad jos vyras buvo dvarą valdovei pardavęs⁴⁰⁰, tad žemės valda priskirtina prie Bonos pirkčių. Kai kurie dovanojimai greičiau susiję su ištikimybės dinastijai pademonstravimu, pavyzdžiui, Lucko vyskupo Pauliaus Alšėniškio, LDK didžiojo maršalkos, Trakų vaivados Jono Zaberezinskio dovanojimai Vilniaus mieste ir priemiestyje. Tokiu būdu Bona įgijo nuosavybės, tačiau reikšmingai jos žemės valdos nuo to neprasipletė. Bajorų dovanojimų jai buvo vos keletas ir daugiausia jie buvo platesnio sandorio dalimis. 1542 m. bajorė Ždana Bubnovskaja su vyru, dovanojusi Bonai trečdalį savo dvarų, valdovei buvo skolinga 500 kapų grašių, kurių negalėjo atiduoti.⁴⁰¹ Tad dovanojimas buvo tiesiogiai susijęs su šia skola. Gardino miestietis Juknavičius, dovanodamas valdovei dvi žemes, ištarnautas pas Ldk Aleksandrą ir savomis lėšomis pastatytą malūną, mainais gavo Bonos globą ir apsaugą, nes dėl senyvo amžiaus pats savo valdų negalėjo apsaugoti.⁴⁰² Savo **Višnevo valdą ir Zalusės duoklininkus** valdovei užrašė po savo mirties valdovo maršalka Jonas Steckevičius. 1522 m. jis buvo šias valdas užrašęs savo sesers trims dukterims, tačiau 1538 m. apsigalvojo.⁴⁰³ 1524 m. Bona užtarė J. Steckavičių prieš valdovą, kad bylinėjimosi laikas būtų atidėtas.⁴⁰⁴ 1523 m. besibylinėjant su valdovės užtarimu jam buvo atidėtas priteistos sumos sumokėjimo terminas.⁴⁰⁵ Panašu, kad su Bona jį siejo tam tikri ryšiai, galėję pagrįsti ir žemėvaldos dovanojimą. Tad galima sakyti, kad nei vienas privatus asmens dovanojimas Bonai nebuvo atsitiktinis. Kaip rodo grafikas nr. 5, daugiausia

³⁹⁹ *LM Užr.* 1, nr. 273.

⁴⁰⁰ AGAD, Zesp. 10, Tzw. Metryka litewska. Dz. III. A/28, k. 141 v.–142 v.

⁴⁰¹ Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ высочайше учрежденною при Киевскомъ Подольскомъ и Волынскомъ генераль. Ч. 8, Т. 4., Киев: Тип. С.В. Кульженко, 1907, с. 253–256; *LM* (1547 m.): Užrašymų knyga 22, parengė A. Blanutsa, D. Vashchuk, D. Antanavičius, Vilnius, 2010 (toliau – *LM Užr.* 22), nr. 6.19–6.22.

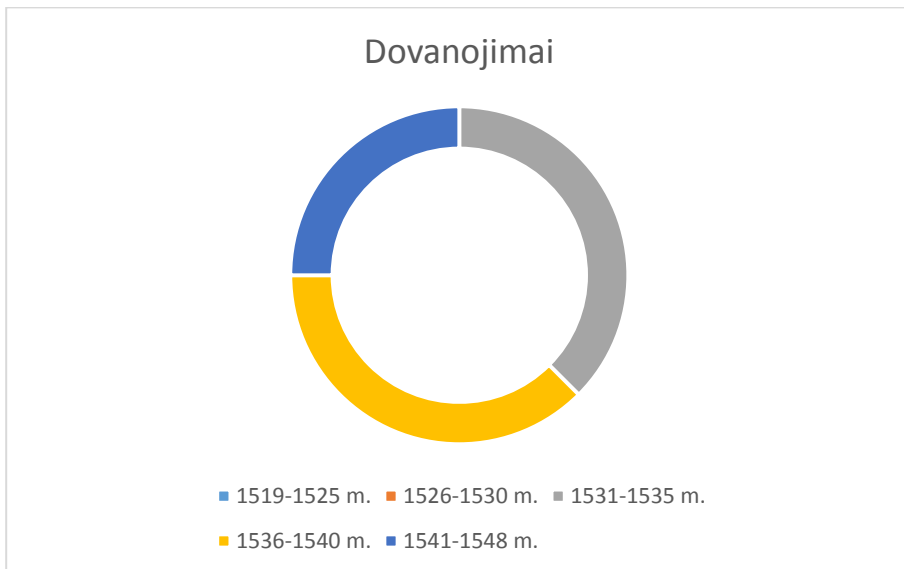
⁴⁰² W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III, p. 97.

⁴⁰³ *LM Užr.* 1, nr. 57.

⁴⁰⁴ *LM Užr.* 14, nr. 507.

⁴⁰⁵ *LM* (1522–1530): 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), parengė S. Lazutka ir kiti, Vilnius, 1997 (toliau – *LM TBK* 4), nr. 58.

privačių asmenų dovanojimų ji sulaukė tuo metu, kai sparčiausiai plėtėsi jos žemės valdų tinklas LDK, XVI a. 4 deš.

Grafikas nr. 5. Dovanojimai

Lentelė nr. 4. Privačių asmenų dovanotos valdos

Valda	Valdos sudėtis	Lokacija	Metai	Dovanojėjas asmuo	Šaltinis
Alkalva	Dvaras	Trakų vaivadija, Vosyliškių pavietas	1533 m.	Gardino žydas Iguda Bagdovaičius atidavė už išmokėtą jo skolą	LM Užr. 15, nr. 148.
Sklypas ir mūrmamis Vilniuje		Vilnius	1533 m.	Lucko vyskupas Paulius Alšėniškis	LM Užr. 1, Nr. 59.
Ivaškovščizna ir Varidovičiai	dvarai su malūnu ant Gornicos upės	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	1532 m., patvirtinta 1535 m.	Gardino miestietis Valačka Juknavičius	LM Užr. 1, nr. 266.
Lepesuvka	Dvaras	Voluinės žemė, Kremeneco pavietas	1536 m.	Išmainyta su Teodoru Sanguška	LM Užr. 21, nr. 15.

				Kovelskiu į Stavrų dvarą	
Višnevas Zalusė	Žemės valda duoklininkai	Krėvos pavietas	1538 m.	Valdovo maršalka Jonas Steckevičius (po savo mirties)	LM Užr. 1, nr. 241
Dvaras Lukiškėse		Lukiškės	1540 m.	Jonas Zaberezinskis (Trakų kašteliono J. Zaberezinskio sūnus)	LM Užr. 1, nr. 107
Bubnas ir Vojsečius	Dvarų trečdalis	Voluinė, Lucko pavietas	1542 m.	Ždana Bubnovskaja su vyru Michailu Vasiljevičiumi	АЮЗР, Ч. 8, Т. 4, с. 253–256.
Kovelis Milenovičiai Vižva Familičiai	Pilis, miestas, priklausantys dvarai (Moščėnas, Dubnas, Klevecas, Tuličiovas) ir kaimai. Pilis, miestelis, dvarai (Paridubas, Jaina, Sominas) Pilis, miestelis, Chotešovo dvaras Pilis, miestelis, kaimai	Voluinės žemė, Kovelio pavietas	1543 m.	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu į Obolcus, Harvolę ir Smolnianas	Arch. Liub., t. IV, c. 339–344.

2.1.5 Žygimanto Augusto ir Bonos bendrai valdyta žemėvalda

Dalis į Bonos rankas patekusių dvarų LDK buvo Žygimanto Augusto nuosavybė. Iki 1544 m. atlikdavęs tik simbolines Ldk funkcijas Žygimantas Augustas dar negalėjo valdyti ir įgytos žemėvaldos. Teritorijas jam dovanojo daugiausia LDK didikai, paprastai jaunasios valdovas figūravo jų testamentuose. Tokias valdas iki Žygimantas Augustas oficialiai tapo Ldk valdė Bona ir jos aktyviai veikė.

1528 m. Žemaitijos vyskupas Mikalojus Radvila testamentu užrašė Žygimantui Augustui **Knišino dvarą** Palenkėje⁴⁰⁶. 1529 m. Žemaitijos seniūno Stansilovo Kęsgailos testamente⁴⁰⁷ 1/3 jo žemėvaldos Žemaitijoje, t.y. **Plateliai su pilimi ir valsčiumi, Palanga, Kretinga, Gargždai**⁴⁰⁸, buvo užrašyta Žygimantui Augustui. 1533 m. Bona ir Žygimantas Augustas Vilniuje priėmė bajorus iš **Mstibovo**, atvykusius pateikti teisę į jų turimas valdas patvirtinančius dokumentus. Minima, kad Mstibovas Volkovysko paviete yra sena Kęsgailų giminės valda, vadinasi, atiteko Bonai ir Žygimantui Augustui po Stanislovo Stanislovaičio Kęsgailos mirties.⁴⁰⁹ 1536 m. Trakų vaivada Jonas Zaberezinskis valdovei ir Žygimantui Augustui testamentu užrašė **Alytaus, Simno ir Nemunaičio dvarus**.⁴¹⁰ Tai buvo vertingos valdos, 1506 m. Ldk Aleksandras Jonui Zaberezinskiui šiuos dvarus dovanojo mainais už valdovui didiko dovanotus 4000 vengriškų auksinų.⁴¹¹

Klausimas, kiek LDK didikų dovanojimai Žygimantui Augustui buvo savanoriški, jau keltas istoriografijoje. A. K. Urmianskis rėmėsi Stanisława Górskio atsiliepimu, iš kurio galima suprasti, kad Jono Zaberezinskio tėvonijos užrašymas Žygimantui Augustui nebuvo savanoriškas.⁴¹² Istorikas pabrėžia, kad neigiamas teksto autoriaus nusiteikimas Bonos atžvilgiu galėjo paveikti jo nuomonę ir šiuo klausimu. Be to, J. Zaberezinskio užrašymas statomas į vieną gretą šalia iš A. Goštauto perimtos Bielsko seniūnijos ir iš J. Radvilos išpirtos Gardino seniūnijos. Pastaraisiais atvejais yra puikiai žinoma apie valdų atitekimą valdovei aplinkybes: valdovo leidimu jos abi,

⁴⁰⁶ *Acta Tomiciana*. Tomus Decimus Epistolarum. Legationum. Responsorum. Actionum. et Rerum Gestarum; Serenissimi Principis Sigismundi Primi Regis Poloniae Magni Ducis Lithuaniae. Oprac. S. Górski, Poznań, 1898, s. 445–446.

⁴⁰⁷ K. Pietkiewicz, *Kieżgajłowie...*, s. 87.

⁴⁰⁸ *LM* (1540–1543) 12-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), parengė I. Valikonytė ir kiti, Vilnius, 2007 nr. 83, p. 85 – 86.

⁴⁰⁹ *LM Užr.* 18, nr. I–61–I–91.

⁴¹⁰ *LM Užr.* 1, Nr. 503; nr. 39.

⁴¹¹ *Ibidem*, nr. 23.

⁴¹² A. K. Urmański, „On Efforts...“, p. 58.

kaip įkaitai, buvo išpirktos iš didikų, o pastarųjų pasipiktinimas atsiskleidžia ir istoriniuose šaltiniuose⁴¹³. A. Goštauto ir J. Radvilos korespondencijoje Bielskas ir Gardinas be užuolankų įvardijami kaip svarbiausi didikų praradimai.⁴¹⁴ J. Zaberezinskio, S. Kęsgailos tėvoninių valdų atvejai kiek kitokie: visų pirma, jos buvo suteiktos ne Bonai, o Žygimantui Augustui, antra – valdų užrašymas testamentu forma nėra tas pats, kas privertimas valdas parduoti. Kita vertus, abu didikai turėjo sūnus, kuriems būtų atitekę tėvoniškos valdos. Šaltiniuose J. Zaberezinskio, S. Kęsgailos valdų užrašymo Žygimantui Augustui aplinkybės neatsiskleidžia.

1536 m. Bonos ir Žygimanto Augusto užtarimu, valdovas suteikė J. Zaberezinskiui iki gyvos galvos laikyti **Merkinės ir Punios dvarus**.⁴¹⁵ Merkinės dvaras anksčiau ne kartą buvo įkeistas J. Zaberezinskiui.⁴¹⁶ Numatyta, kad po J. Zaberezinskio mirties minėti dvarai grįš valdovui. Panašu, kad vėliau dvaras buvo suteiktas dar nepilnamečiui Žygimantui Augustui, kurį laikinai ėmė valdyti Bona. 1538 m. jau minimas jos urėdininkas Merkinėje, valdovo dvarionis Jonas Simonavičius.⁴¹⁷ Tačiau iš vėlesnių dokumentų aiškėja, kad nemažai Merkinės valsčiaus nuosavybės savo rankose laikė Jurgis Radvila, iki 1514 m. ėjęs seniūno pareigas. Dalį Merkinės dvaro žemių Radvilos buvo neteisėtai prišlieję prie savo Mardasavo dvaro, apie 1540 m. Bona dėl šių žemių bylinėjosi su Radvilomis.⁴¹⁸ 1541 m. Jurgio Radvilos našlė Barbora Radvilienė ir sūnus Mikalojus Radvila Merkinės valsčiaus dvarus ir kitas valdas perdavė Žygimantui Augustui ir Bonai.⁴¹⁹ Tad 1541 m. grįžę į valstybės rezervą dvarai taip pat tapo Žygimanto Augusto ir jo motinos nuosavybe.

Greičiausiai 1544–1545 m. Žygimantui Augustui jau buvo grįžę S. Kęsgailos dovanoti Plateliai, nuo 1546 m. čia veikė jo paskirtas laikytojas Jeronimas Chodkevičius, valdovas tvirtino ir anksčiau Bonos bei jos laikytojo Jurgio Bilevičiaus išduotas suteiktis.⁴²⁰ Iki 1549 m. Žygimantui Augustui grįžo Alytus su Nemunaičio, Simno ir kitais dvarais. Juos, kartu su kitais

⁴¹³ *Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки: первая половина XVI в.*, (Toliau – *Радзивилловские акты...*) parengė M. M. Кром, Москва-Варшава, 2002, c. 172–177.

⁴¹⁴ *Радзивилловские акты...*, c. 174.

⁴¹⁵ *LM* Užr. 1, nr. 18.

⁴¹⁶ *Ibidem*, nr. 80, nr. 184.

⁴¹⁷ *LVIA*, F. 389, Lietuvos Metrika, ap. 1, b. 23 (toliau – *LM-23*), l. 22v.

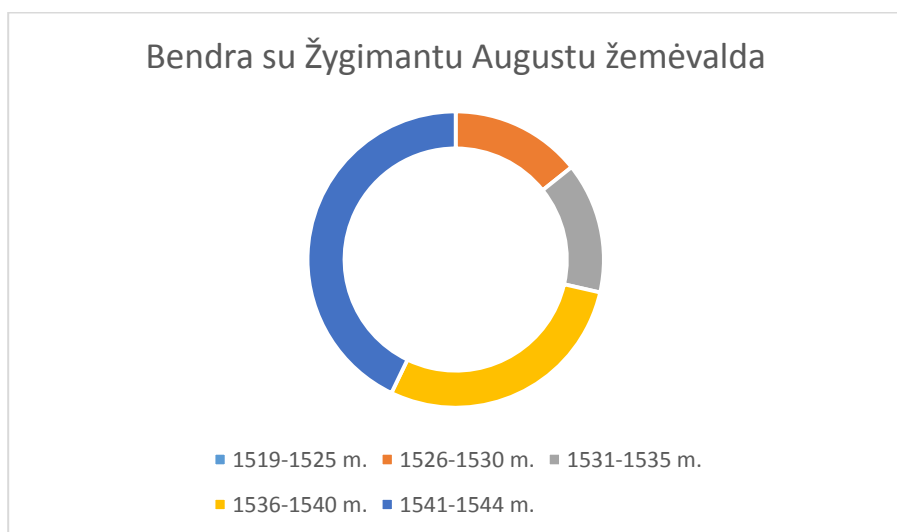
⁴¹⁸ *LM TBK* 21 (231), nr. 106, nr. 142, nr. 155, nr. 175.

⁴¹⁹ *LVIA* F. 389, Lietuvos Metrika, ap. 1, b. 31 (toliau – *LM-31*), l. 98v–103v.

⁴²⁰ *LM* (1546–1547): Užrašymų knyga 29, parengė I. Ilarienė. Vilnius, 2016 (toliau – *LM* Užr. 29), nr. 98.

dvarais, jis užrašė Barborai Radvilaitei.⁴²¹ Greičiausiai 1544 m. Merkinės dvaras su valsčiumi ir jam priklausiusiais kitais dinastijos dvarais atiteko Žygimantui Augustui, 1546 m. jis, būdamas Merkinėje, priėmė bylininkus⁴²², tvirtino suteiktis⁴²³, sprendė kitas problemas⁴²⁴ o 1549 m. užrašė Barborai Radvilaitei. Kartu valdytas Punios dvaras liko Bonos nuosavybe iki 1556 m.

Taigi, Bonos laikinai administruota Žygimanto Augusto žemėvalda buvo dalis Kęsgailų ir Zaberezinskių giminių valdų. Būtent laikinai administruotos valdos leido susiformuoti ir laikiniams valdovės žemėvaldos kompleksams Žemaitijoje bei aplink Alytų, palei Nemuno upę. Po 1544 m. Bonos dispozicijoje Žemaitijoje liko tik Jurbarko dvaras, valsčius ir miestelis, o aplink Alytų – Punios, Perlojos, Daugų dvarai, suteikti Žygimanto Senojo. Didžiąją dalį valdų minėtose teritorijose valdovė grąžino sūnui.

Grafikas nr. 6. Bendra su Žygimantu Augustu žemėvalda

Grafikas nr. 6 rodo, kad per 40 proc. bendros su Žygimantu Augustu kurį laiką valdytos žemėvaldos Bona gavo 1541–1544 m., t.y. prieš pat Žygimantui Augustui perimant LDK reikalus į savo rankas. Tokio pobūdžio dovanojimų apskritai sistemingai gausėjo augant ir bręstant Žygimantui Augustui, tad didelę dalį jų Bona savo rankose laikė palyginti neilgai.

⁴²¹ Pisma historyczne Michała Balińskiego. *T. I. Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta. Warszawa, 1843*, nr X, s. 314–315.

⁴²² *LM Użr.* 29, nr. 73, nr. 78.

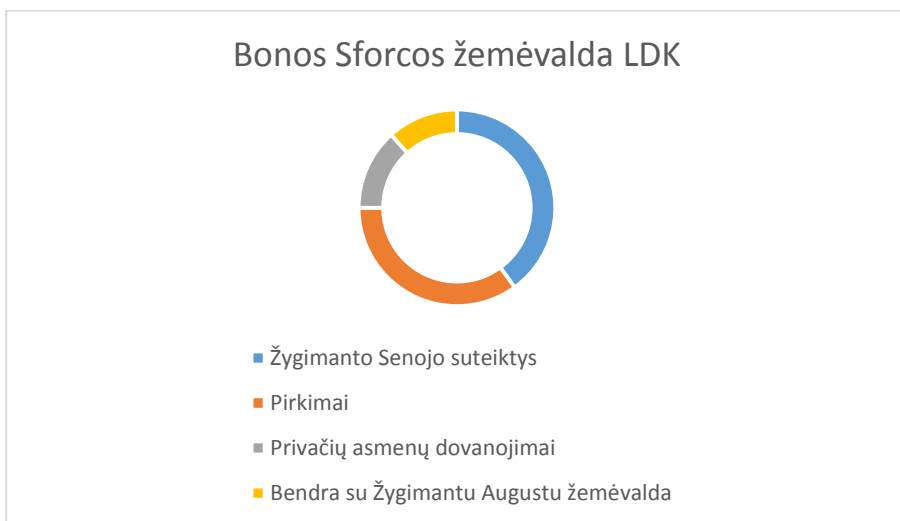
⁴²³ *LM-31*, l. 118–118v.

⁴²⁴ *Ibidem*, l. 247v–248v.

Lentelė nr.5. Bendros Žygimanto Augusto ir Bonos Sforcos valdos LDK

Vlada	Valdos sudėtis	Lokacija	Buęs savininkas	Gavimo būdas	Bendrai valdyta	Šaltinis
Knišinas	Dvaras ir valsčius	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė, Suražo pavietas	Mikalojus Radvila	Užrašyta testamentu	1528–1544 m.	Acta Tomiciana. Tomus Decimus, p. 445–446.
Plateliai	Pilis, miestelis ir valsčius, Gargždų, Kretingos, Palangos dvarai	Žemaitija, Platelių valsčius	Stanislovas Stanislovaitis Kęsgaila	Užrašyta testamentu	1532–1544 m.	LM Užr. 1, nr. 500
Alytus Simnas Nemunaitis	Miestelis, pilis, virtusi dvaru, valsčius Dvarelis Pilis, virtusi dvaru, valsčius	Trakų vaivadija, Alytaus pavietas	Jonas Jonaitis Zaberezinskis	Užrašyta testamentu	1536–1544 m.	LM Užr. 1, nr. 503
Merkinė	Pilis, virtusi dvaru, miestelis, valsčius	Trakų vaivadija, Merkinės pavietas	Žygimantas Senasis	Suteikta	Po 1536–1544 (?) m.	
Katra	Dvaras	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Barbora Radvilienė ir Mikalojus Radvila	Grąžinta	1541–1556 m. Katrą valdė Bona	
Mardasavas	Dvarelis	Trakų vaivadija,	Barbora Radvilienė ir	Grąžinta	1541–1544 m.	

		Merkinės pavietas	Mikalojus Radvila			
Alšėnai Lebedevas Chozovas	Valda (dobra) Miestelis Dvaras	Vilniaus vaivadija, Ašmenos ir Markovo pavietai	Paulius Alšėniškis	Dovanota	1544–1547 m. (P. Alšėniškis dvaras atsiėmė sumokėjęs Bonai ir Žygimantui Augustui 10 000 kapų grašių)	LM Užr. 1, nr. 52

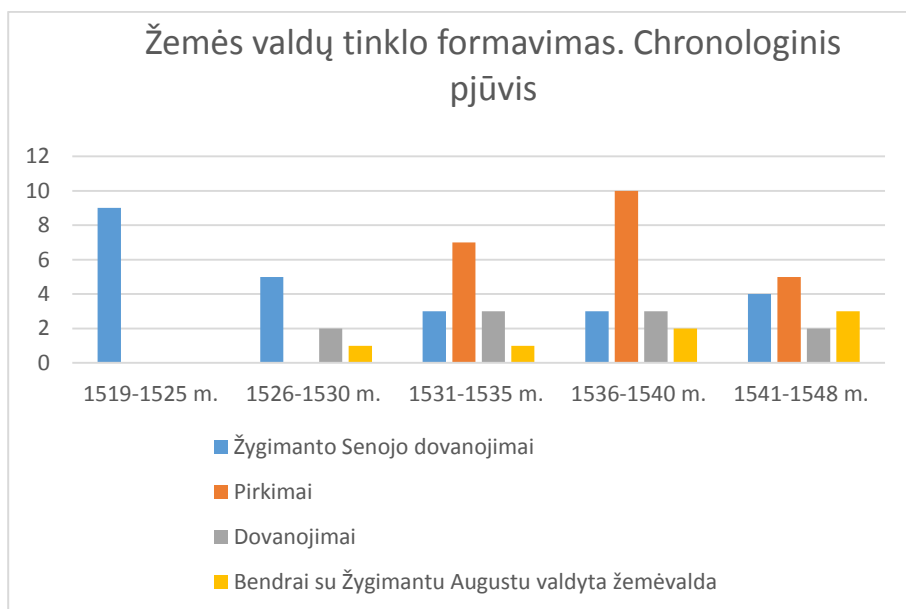

Grafikas nr. 7. Bonos Sforcos žemėvalda LDK. Pagal įgijimo būdą

Apibendrinant Bonos žemėvaldos tinkle LDK formavimosi aspektus reikia pastebėti, kad didžiąją dalį jos žemėvaldos LDK sudarė Žygimanto Senojo suteiktys (40 proc.) ir pirkimai (35 proc.). Stambiausi pirkimai įvykdyti taip pat su sutuoktinio leidimu, išperkant įkeistas stambias valdas. Kompleksai susiformavo senųjų kunigaikštysčių Pinske, Klecke, Kobryne pagrindu, jos transformavosi į seniūnijas, kurias Bona valdė kaip dinastijos teritorijas. Pirtų valdų pagrindu susiformavo valdovės žemėvalda Palenkėje, Bielsko žemėje ir Gardino pavieta. Laikiniai administruotos Žygimanto Augusto valdos daugiausia telkėsi dabartinės Lietuvos teritorijoje, Žemaitijoje

ir aplink Alytų, po 1544 m. čia liko vos keletas Bonai priklausiusių dvarų. Iki 1544 m. tokio pobūdžio žemėvalda bendrame kontekste sudarė vos 12 proc. visų valdovės valdų. Privačių asmenų dovanojimai Bonai buvo negausūs (13 proc. nuo visų žemės valdų LDK), o kai kurių dovanojimų aplinkybės rodytų, kad atlikti jie dėl skolų ar kitų įsipareigojimų, o ne laisva valia.

Bonos žemėvaldos tinklas LDK susiformavo per XVI a. 3–4 deš., vėliau įgyta jau vos keletas valdų, tinklas sumažėjo perdavus Žygimantui Augustui jo žemėvaldą.

Grafikas nr. 8. Bonos žemės valdų tinklo formavimasis: chronologinis pjūvis

Iš grafiko nr. 8 matyti, kad valdovės žemėvaldai LDK neabejotinai startą davė Žygimanto Senojo suteiktys, itin gausios 1519–1525 m., kai jos žemės valdų tinklas LDK dar nesipildė iš jokių kitų šaltinių. Manytina, kad būtent šios suteiktys leido sukaupti pakankamai išdo lėšų pirkimams, vykdytiems nuo 1533 m. atlikti. Iki pat XVI a. 5 deš. valdovo suteiktys pildė Bonos žemėvaldą LDK. Vėliau sistemingai daugėjo pirktos žemėvaldos ir turto objektų, itin aktyvūs buvo 1533 m., 1536 m. 1536–1540 m. pasiektas pirkimų pikas. XVI a. 5 deš. jos žemės valdų plėtotė nuslūgo, daugiausia vis dar buvo gauta suteikčių iš valdovo bei nusipirkta smulkių žemės valdų. Taigi

Bonos žemės valdų tinklas susiformavo per XVI a. 2–4 deš. valdovo suteičių ir pirkto žemėvaldos pagrindu.

2.2 Bonos žemės valdų tinklo dinamika

Bonos žemės valdų tinklas 1519–1556 m. nuolat kito. Kai kurie žemės valdų kompleksai jos valdose buvo stabilūs, nekito arba mažai kito jų sudėtis. Pavyzdžiui, žemėvalda Pinske, Klecke, Horodoke ir Rahačove 1519–1556 m. išliko stabiliu teritoriniu dariniu su minimaliais pokyčiais.

Kaita valdovės žemės valdų tinkle vyko keliomis kryptimis. 1. Plėtra. Susiformavusi žemėvalda Plenkėje, Bielsko žemėje, taip pat Gardino paviete buvo pildoma smulkiais turto objektais, steigtos miesto tipo gyvenvietės (apie tai bus kalbama vėliau). Tačiau kai kuriuose Bonos žemės valdų kompleksuose pastebimas didesnis dinamiškumas, negu LDK-Prūsijos kunigaikštystės-LK pasienyje susiformavusiuose kompleksuose.

2. Mažėjimas. Bonos žemėvaldos tinklas kai kuriose vietose visų pirma mažėjo dėl to, kad teisės į dalį valdų ji dalijosi su Žygimantu Augustu. Jam tapus pilnamečiu, 1544 m. realiai ėmus eiti Ldk pareigas, jis perėmė ir dalį motinos anksčiau valdytos žemėvaldos. Apie tai kalbėta jau anksčiau, aptariant Bonos ir Žygimanto Augusto bendrai valdytos žemėvaldos tinklą. Tačiau kai kuriuose regionuose valdovės žemėvaldos tinklo dinamiką lėmė Bonos asmeniniai sandoriai.

3. Trumpalaikis valdymas. 1536 m. pradėjo formuotis Bonos dvarų tinklas Voluinės žemėje, tačiau tinklas čia buvo labai nepastovus. 1539 m., vos įsigijusi Bludovo dvarą, valdovė jį iškart pardavė už tą pačią sumą valdovo raštininkui Michailui Sviniuskiui.⁴²⁵ 1542 m. Voluinės bajorės Ždanos Bubnovskajos su vyru jai dovanotus Bubno ir Vojsičių dvarus Bona iš pradžių priėmė.⁴²⁶ Tačiau jau metų pabaigoje inicijavo susitarimą tarp minėtos Voluinės bajorės ir valdovo raštininko Michailo Vasiljevičiaus Sviniuskio, su kuriuo dėl šių dvarų konfliktavo, įvykdyti mainus, po kurių Bubno ir Vojsičių dvarai atiteko Sviniuskiui ir jo palikuoniams, o Bona nepasiliko jokių teisių į juos.⁴²⁷ Kartu su Lucko vaityste ji nusipirko ir Stavrų dvarą, tačiau istoriniai šaltiniai liudija, kad jis buvo itin nestabili Bonos žemėvaldos dalis. 1536 m. kunigaikštis Teodoras Saguška paprašė jam minėtą

⁴²⁵ *LM Užr.* 22, nr. 6.25.

⁴²⁶ *Ibidem*, nr. 6.21.

⁴²⁷ *Ibidem*, nr. 6.22.

dvarą suteikti mainais į jo Lepesuvkos dvarą Kremeneco paviete.⁴²⁸ Pastarajame paviete Bonos žemėvalda taip pat jau buvo pradėjus formuotis, tad valdovė patenkino T. Sanguškos prašymą. Tačiau vėliau Stavų dvaras vis tiek atsidūrė valdovės dispozicijoje. 1539 m. Teodoras Sanguška Stavų dvarą išmainė su Motiejumi Krasovskiu⁴²⁹, kuris 1543 m. pranešė valdovui, kad už 250 kapų lietuviškų grašių pardavė Bonai savo Stavų dvarą.⁴³⁰ Įdomu ir tai, kad 1544 m. dokumentai liudija apie mainus, vykusius tarp valdovės ir Andrejaus Sanguškos, kurių metu A. Sanguška Bonai atidavė Rečicos valdą mainais į jos Krasnojės ir Stavų dvarus.⁴³¹ Dokumentu valdovė atsisakė bet kokių pretenzijų į šias valdas. Tačiau 1548 m. Bona pardavė tris turto objektus Lucko paviete, tame tarpe ir Stavų bei Krasnojės dvarus Ivanui Barzobogatui už 2000 kapų lietuviškų grašių.⁴³² Pastarajame dokumente ji aiškiai argumentavo savo veiksmą: parduodami dvarai Lucko paviete buvo per daug nutolę nuo kitų jos valdytų teritorijų LDK.⁴³³ Taigi iš esmės iki 1548 m. Bona buvo pardavusi ar kitais būdais perleidusi visus turėtus dvarus Lucko paviete.

Pavieniai dvarai Vitebsko paviete Bonos valdų tinklo sudėtyje neužsibuvo, 1543 m. Obolcai ir Smolnianai buvo išmainyti į kunigaikščio Sanguškos Koveliskio žemes Voluinės žemėje. Pastarosios buvo geografiškai žymiai patogiau lokuotos, negu minėti dvarai Vitebsko paviete, palyginti toli į rytus nutolę nuo likusio Bonos žemės valdų tinklo.

Voluinės žemės Kremeneco paviete valdovės žemėvalda nebuvo gausi. 1536 m. ji gavo valdyti Kremeneco pilį ir miestą, tais pačiais metais jos valdos pasipildė keliais Poznanės vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių dovanotais kaimais ir Cecenovo dvareliu ant aukštutinės Vilijos kranto. Tais pačiais metais kunigaikštis Teodoras Sanguška savo Lepesuvkos dvarą Kremeneco paviete išmainė į Bonos Stavų dvarą Lucko paviete. Nei vienas šių turto objektų, išskyrus pačią Kremeneco pilį ir miestą, didesnio vaidmens jos valdų tinklo LDK kontekste nevaicino. Lepesuvkos dvarą Kremeneco paviete 1548 m. Bona už 1000 kapų grašių pardavė Beatai Košcieleckai Ostrogiškienei.⁴³⁴ Tad nepanašu, kad valdovė apskritai turėjo interesą kaip nors plėsti savo žemėvaldą Voluinės žemėje, Kremeneco paviete. Bonos prioritetus gali signalizuoti ir kompleksų stabilumas LDK-Prūsijos

⁴²⁸ LM Užr. 21, nr. 15.

⁴²⁹ Arch. Liub., t. 4, s. 179–181.

⁴³⁰ Ibidem, c. 336.

⁴³¹ Ibidem, c. 402–403.

⁴³² LM (1548–1549): Užrašymų knyga 32, parengė A. Blanutsa, D. Vashchuk, D. Antanavičius, E. Deveikytė, Vilnius, 2012 (toliau – LM Užr. 32), nr. 39.

⁴³³ LM Užr. 32, nr. 39

⁴³⁴ Ibidem, nr. 40.

kunigaikštystės bei LDK-LK pasienyje. Kita vertus, lyginant su Vilniaus, Trakų vaivadijomis, Voluinėje dinastijos nuosavybės buvo žymiai mažiau. Jei dalis dvarų Gardino pavieta, Palenkėje buvo valdovo įkeisti ir Bona juos galėjo išsipirkti su Žygimanto Senojo leidimu ir turėdama tam pakankamai lėšų, tai Voluinėje plytėjo stambios kunigaikščiškos kilmės didikų – Ostrogiškių, Višnioveckių, Zbaraskių, Zeslavskių, Čartoriskių, Koreckių ir kt. – latifundijos su tėvoniniais dvarais.⁴³⁵ Tokiomis aplinkybėmis žemėvaldos čia įgyti buvo sudėtingiau. Tačiau tai, kad net ir įgyti atskiri turto objektai Bonos rankose ilgai neužsibūdavo, rodytų ir antraeilį šių žemės valdų kompleksų vaidmenį bendrame valdovės žemės valdų tinkle.

Aptarus Bonos Sforcos žemėvaldos tinklo LDK dinamikos ypatumus matyti, kad valdovė LDK kūrė stambias latifundijas. Pavienės, didelio potencialo neturėjusios valdos jai nebuvo reikalingos ir greitai būdavo parduodamos, išmainomos ar kitaip apleidžiamos.

2.3 Bonos Sforcos žemės valdų tinklas LDK: tipologinis aspektas

Aptarus Bonos Sforcos žemės valdų tinklo LDK formavimosi aspektus vertinant, kaip ir kada konkreti valda pateko į jos žemėvaldos kompleksą, svarbiu klausimu dar išlieka valdovės žemės valdų tinklo LDK sudėtis tipologiniu požiūriu. Suskaičiuoti visas Bonos žemėvaldos tinklui LDK priklausiusias valdas ir išvesti tikslią statistiką – sudėtinga. Visų pirma, neretai tiksliai nežinome, kiek gyvenviečių, kaimų ar kitų priklausinių turėjo konkreti pilis ar dvaras, o suteiktyse dažniausiai minimi (jei apskritai konkretizuojami) stambiausi turto objektai – pilys, dvarai, miestai ir miesteliai, valsčiai. Kita vertus, ir Bonos valdų tinklas LDK buvo kintantis darinyš, nereti žemės valdas, kaimus, dvarelius ji užrašydavo privatiems asmenims bei jų palikuoniams. Tad gali būti atliekami tik apytikriai skaičiavimai. Nepaisant to, skaičiavimai, atskleidžiantys bendras Bonos žemės valdų tinklo sudėties ir plėtros tendencijas, gali būti atlikti ir yra reikalingi. Jos žemės valdose stambiausiais objektais buvo dvarai su ar be valsčių, pilys, savivaldūs miestai ir miesteliai.

⁴³⁵ М. К. Любавский, *Обзор истории русской колонизации с древнейших времен и до XX века*. Отв. ред. А.Я. Дегтярев. Вст. статья А.Я. Дегтярева, Ю.Ф. Иванова, Д.В. Карева, Москва, 1996, с. 178.

2.3.1 Dvarai Bonos žemės valdų tinklo sudėtyje

Daugumą Bonos žemės valdų tinklo LDK sudarė dvarai su valsčiais ir priklausiusiais kaimais. Iš 81 valdovės nekilnojamojo turto objekto (neskaičiuojant smulkių turto objektų, pvz. malūnų), 54 objektai – tai dvarai su ar be jiems priklausančių valsčių, dvareliai. Į bendrą dvarų skaičių įtraukiamos ir pilys, kurių funkcija aptariamuoju laikotarpiu jau buvo administracinė, t.y. pilis funkcionavo kaip dvaras, kuriame veikė Bonos vietininkas. Tokiomis pilimis buvo Punia, Merkinė, Perloja, Alytus, Nemunaitis. 15 dvarų bei dvarų su valsčiais valdovei dovanojo Žygimantas Senasis. 13 jį nusipirko pati. 14 dvarų Bonai padovanojo privatūs asmenys, 11 valdyta kartu su Žygimantu Augustu. Didžioji dalis pastarųjų po 1544 m. iš jos dispozicijos pateko į Žygimanto Augusto rankas.

Arti pusės – 25 dvarai – buvo Trakų vaivadijoje. Kiek daugiau nei pusė dvarų telkėsi Trakų vaivadijos pavietuose, kita pusė buvo pasklidusi po visą LDK, kur kompleksiškesniausiai jie buvo išsidėstę Voluinėje, Kovelio paviete.

Lentelė nr. 6. Bonos dvarų pasiskirstymas LDK teritorijoje

Lokacija	Dvarų skaičius	% nuo visų dvarų (suapvalinta iki vienetų)
Palenkė	5	9
Trakų vaivadija, Gardino pavietas	14	26
Trakų vaivadija, kiti pavietai	11	20
Vitebsko pavietas	2	4
Voluinė, Lucko pavietas	5	9
Voluinė, Kremeneco pavietas	2	4
Voluinė, Kovelio pavietas	8	15
Žemaitija	4	7
Vilniaus vaivadija	3	6
Viso	54	100

Įdomu tai, kad šaltiniuose nėra fiksuojami dvarai buvusiose vietinių kunigaikščių valdose, tuo metu Bonos Pinsko, Klecko, Horodoko, Rahačovo seniūno valdytose valdose. Bonos valdose Pinske, Horodoke dominavo vien kaimai.⁴³⁶ Privačių asmenų žemėse buvo nedidelių dvarelių.

⁴³⁶A. С. Грушевский, *Op. cit.*, c. 50

Pagal dvarų lokaciją matyti, kad jie telkėsi LDK-Prūsijos kunigaikštystės bei LDK-LK pasieniuose. Itin tankus dvarų tinklas buvo šalia Prūsijos ir LDK pasienyje buvusių miškingų plotų. Toliau nuo pasienių nutolusiose teritorijose Bonai priklausiusių dvarų – vos vienas kitas. Vitebsko žemėje, kaip jau minėta, valdovė turėtų dvarus išmainė. Pagal dvarų lokacijas akivaizdu, kokie buvo Bonos dvarų koncentravimo prioritetai. Voluinėje įvykdyti mainai su kunigaikščiu Sanguška Kovelskiu lėmė gausesnę dvarų koncentraciją, tačiau iki 1543 m. Bonos nuosavybės kiekis Voluinės žemėje nebuvo reikšmingas, o gavusi ten kokį nors dvarą ar jo dalį ja paprastai jį parduodavo, išmainydavo. Iki 1543 m. pagrindinė valdovės žemėvalda telkėsi aplink Kremenecą. 1543 m. Vasilijaus Sanguškos Kovelskio pasiūlytos valdos greičiausiai buvo patrauklios kaip jau suformuotas kompleksas, per daug nenutolęs nuo Kremeneco. Pilių, miestelių ir dvarų kompleksą turėti buvo naudingiau, nei keletą dvarų Vitebsko pavieta, kurie buvo gerokai nutolę nuo likusių Bonos valdų ir nevaiddino ryškaus vaidmens bendrame jos žemėvaldos kontekste.

Lentelė nr. 7. Dvarai Bonos valdose pagal įgijimo būdą

Įgijimo būdas	Dvarų skaičius	% nuo visų dvarų (suapvalinta iki vienetų)
Dovanojo Žygimantas Senasis	16	30
Pirko	14	26
Dovanojo privatūs asmenys už išmokėtas skolas	4	7
Išmainyti	9	17
Užrašyti Žygimantu Augustui	8	15
Kiti būdai	3	5
Viso	54	100

Didelę dalį dvarų Bonai dovanojo Žygimantas Senasis. Valdovo dovanojimai sudarė beveik trečdalį visų jai priklausiusių dvarų. Beveik tiek pat valdovė nusipirko, išpirkdama tiek įkaitus, tiek privačius dvarus. Nemažą dalį dvarų Bona išmainė su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu, praradusi vos du dvarus ji įgijo 8. Reikšmingą dalį valdų sudarė laikinai, iki Žygimantas

Augustas sulauks pilnametystės, valdyti dvarai, kurie valdovei ir būsimam Ldk buvo užrašyti didikų. Taigi po 1544 m. Bona neteko apie 15 proc. jos valdose buvusių dvarų.

Lentelė nr. 8. Dvarai Bonos valdose

Dvaro pavadinimas	Lokacija	Gavimo būdas	Bonai priklausė
Sielcai	Trakų vaivadija, Palenkė, Kobryno pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	1521–1556 m.
Berznykas	Trakų vaivadija, Perlamo pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	1524–1556 m.
Obolcai	Vitebsko pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	1528–1543 m.
Dologubovas	Trakų vaivadija, Palenkė, Bransko pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	1528–? m.
Perloja	Trakų vaivadija, Perlojos pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	Po 1528–1556 m.
Daugai	Trakų vaivadija, Perlojos pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	1530–1556 m.
Dubnas	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	1531–1556 m.
Jurbarkas	Žemaitija, Jurbarko valsčius	Dovanojo Žygimantas Senasis	1530–1556 m.
Krasnojė	Voluinė, Lucko pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	Iki 1548–1548 m.
Malavičė	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	Iki 1534–1556 m.
Mastai	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	Apie 1536–1556 m.
Punia	Trakų pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	1536–? m.
Perstūnis	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	Iki 1550–1556 m.
Labna	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	Iki 1534–1556 m.
Smolnianai	Vitebsko pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	Iki 1543–1543 m.
Anykščiai	Vilniaus vaivadija, Anykščių pavietas	Išpirkta iš Jono Jonaičio Zaberezinskio	1532–? m.

Kleščelė	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė, Bransko pavietas	Išpirkta iš Alberto Goštauto	1533–1556 m.
Kvasovka	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Išpirkta iš Jono Iljiničiaus	1533–?
Krinkai	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Išpirkta iš Jurgio Radvilos	1534–1556 m.
Jeziorskas	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Išpirkta iš Jurgio Radvilos	1534–1556 m.
Skidlius	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Išpirkta iš Jurgio Radvilos	1534–1556 m.
Žoroslavka	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Išpirkta iš Jurgio Radvilos	1534–1556 m.
Maišiagala	Vilniaus vaivadija, Maišiagalos pavietas	Išpirkta iš Jurgio Radvilos	1534–? m.
Novy Dvoras	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Išpirkta iš Konstantino Abromavičiaus Jozefovičiaus	1536–1556 m.
Cecinevcas	Voluinė, Kremeneco pavietas	Pirktą iš Poznanės vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių	1536–? m.
Šerešovas	Kobryno pavietas, Palenkė, Trakų vaivadija	Pirktą iš Jono Abromavičiaus Jozefovičiaus	1536–? m.
Bludovas	Voluinė, Lucko pavietas	Pirktą iš Bagdono Chreptavičiaus	1539–1539 m.
Stavrai	Voluinės žemė, Lucko pavietas	Pirktą iš Motiejaus Zenkevičiaus Krasovskio	1543–1548 m.
Alkalva	Trakų vaivadija, Vosyliškių pavietas	Dovanotas Gardino žydo Igudos Bagdonavičiaus už išmokėtą skolą	1533–? m.
Ivaškovščizna	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Dovanojo Gardino miestietis Valačka Juknavičius	1532–? m.
Lepesuvka	Voluinės žemė, Kremeneco pavietas	Išmainyta su Teodoru Sanguška Kovelskiu į Stavų dvarą	1536–1548 m.
Bubnas	Voluinė, Lucko pavietas	Dovanojo Ždana Bubnovskaja su vyru	1542–1542 m.

		Michailu Vasiljevičiumi už skolų išmokėjimą	
Vojsečius	Voluinė, Lucko pavietas	Dovanojo Ždana Bubnovskaja su vyru Michailu Vasiljevičiumi už skolų išmokėjimą	1542–1542 m.
Moščenas	Voluinė, Kovelio pavietas	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu	1543–? m.
Dubnas	Voluinė, Kovelio pavietas	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu	1543–? m.
Klevecas	Voluinė, Kovelio pavietas	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu	1543–? m.
Tuličiovas	Voluinė, Kovelio pavietas	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu	1543–? m.
Paridubas	Voluinė, Kovelio pavietas	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu	1543–? m.
Jaina	Voluinė, Kovelio pavietas	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu	1543–? m.
Sominas	Voluinė, Kovelio pavietas	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu	1543–? m.
Chotešovas	Voluinė, Kovelio pavietas	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu	1543–? m.
Knišinas	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė, Suražo pavietas	Užrašyta Mikalojaus Radvilos testamentu Žygimantui Augustui	1528–1544 m.
Alytus	Trakų vaivadija, Alytaus pavietas	Testamentu Žygimantui Augustui užrašė Jonas Jonaitis Zaberezinskis	1536–1544 m.
Simnas	Trakų vaivadija, Alytaus pavietas	Testamentu Žygimantui Augustui užrašė Jonas Jonaitis Zaberezinskis	1536–1544 m.
Nemunaitis	Trakų vaivadija, Alytaus pavietas	Testamentu Žygimantui Augustui užrašė Jonas Jonaitis Zaberezinskis	1536–1544 m.
Merkinė	Trakų vaivadija, Merkinės pavietas	Dovanojo Žygimantas Senasis	1536–1544 m.
Katra	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Perdavė Barbora Radvilienė ir Mikalojus Radvila	1541–1556 m.

Mardasavas	Trakų vaivadija, Merkinės pavietas	Perdavė Barbora Radvilienė ir Mikalojus Radvila	1541–1544 m.
Chozovas	Vilniaus vaivadija, Markovo pavietas	Bonai ir Žygimantui Augustui dovanojo Paulius Alšėniškis	1544–1547 m.
Varidovičiai	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Dovanojo Gardino miestietis Valačka Juknavičius	1532–? m.
Rumšiškės	Trakų vaivadija, Kauno pavietas	Pirko iš Grigaliaus Astiko kartu su Kaunu	1540–1545 m.
Kretinga	Žemaitija, Platelių valsčius	Žygimantui Augustui testamentu užrašė Stanislovas Stanislovaitis Kęsgaila	1532–1544 m.
Palanga	Žemaitija, Platelių valsčius	Žygimantui Augustui testamentu užrašė Stanislovas Stanislovaitis Kęsgaila	1532–1544 m.
Gargždai	Žemaitija, Platelių valsčius	Žygimantui Augustui testamentu užrašė Stanislovas Stanislovaitis Kęsgaila	1532–1544 m.

2.3.2 Miestai Bonos valdų tinklo sudėtyje

Nors Bonos žemės valdų tinkle dominavo dvarai su valsčiais ir jiems priklausiusiais kaimais, t. y. kraštovaizdis buvo „kaimiškas“, neatsiejama tinklo dalis buvo ir miestiškos gyvenvietės. Kalbant apie miestus, įėjusius į valdovės žemėvaldos tinklą, visų pirma bus kalbama apie miestus juridine prasme.⁴³⁷ Nepaisant to, kad šaltiniuose konkreti gyvenvietė yra įvardijama

⁴³⁷ Plačiau apie LDK miestų juridinę prasme problematiką: J. Karpavičienė, „Magdeburgo teisė: ištakos ir transformacijos“, in: *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*. Kn.3. Vilnius, 2001, p. 186–191; J. Bardach, „Ustrój miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVII wieku“, in: J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań, 1988, s. 80; Z. Kiaupa, „Lietuvos miestų savivalda XIV–XVIII a.“, in: *Lietuvos heraldika*. T. 1. Sud. E. Rimša, Vilnius, 1998, p. 166–167; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės...*; W. Jarmolik, „Rozwój niemieckiego prawa miejskiego na Podlasiu do Unii Lubelskiej 1569 roku“, in: *Przegląd Historyczny*, 1982, t. 73, zes. 1–2, s. 23–46; Z. Kiaupa, „Miestai“, in: *Lietuvos*

kaip miestas (rus. городъ), o jo gyventojai kaip miestiečiai, jei gyvenvietė neturėjo Magdeburgo ar analogiškos savivaldos teisės, jis bus priskiriamas į miestelių kategoriją.

Bonos žemės valdų tinklui priklausė 9 miestai teisine prasme, absoliuti dauguma jų vadovavosi Magdeburgo miesto teise, tik Kleščelė naudojosi Kulmo teise. 5 miestai buvo senos magdeburgijos, miesto teisės iš valdovų gavę dar XV a., kiti 4 gavo miesto teisės pirmaisiais XVI a. dešimtmečiais. Kovelis, Narevas ir Kleščelė gavo miesto teisės dėl privačios iniciatyvos. 1514 m. valdovo nurodymu Narevą įkūręs A. Goštautas paprašė valdovo miestui suteikti savivaldą⁴³⁸, Narevas tuo metu gavo Kulmo miesto teisę, kuri neilgai trukus buvo pakeista į Magdeburgo. 1523 m. Kulmo teisę tas pats didikas išrūpino Kleščelės miesteliui.⁴³⁹ 1518 m. savo tėvoniniam Koveliumi miesto teisę išrūpino Mykolas Sanguška Kovelskis.⁴⁴⁰ 5 miestai buvo Palenkėje, visi perpirkti iš anksčiau juos valdžiusio A. Goštauto. Tai buvo gausiausias miestų Bonos valdų tinklo LDK regionas. Čia telkėsi tiek XV a. iš didžiųjų kunigaikščių savivaldos privilegijas gavę miestai, tiek ir ką tik iš miestelių į miestų kategoriją dėka asmeninės A. Goštauto iniciatyvos patekusios gyvenvietės. Daugumą miestų Bona įgijo XVI a. 4 deš., ypač „vaisingi“ buvo 1533 m., kai atliktos tokios svarbios pirkty, kaip Bielsko bei Gardino seniūnijos, su kuriomis pasipildė miestų tinklas jos valdose. Akivaizdu, kad miestai sudarė neskaitlingiausią valdovės žemės valdų tinklo dalį. Kita vertus, tai nestebina, nes apskritai miestų LDK, palyginti su LK, juo labiau su likusia Europa, buvo nedaug.⁴⁴¹

Bona prie Magdeburgo ar kitos savivaldą miestui suteikdavusios teisės sklaidos savo žemėse neprisidėjo. Istoriografijoje yra užuominų apie tai, kad 1543 m. iš kunigaikščio Vasilijaus Sanguškos Kovelskio perimtos dvi gyvenvietės – Vižva ir Milenovičiai, iš Bonos gavo Magdeburgo teisės

Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai. Sud. V. Ališauskas L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila. Vilnius, 2001, p. 351–364; kt.

⁴³⁸ D. Michaluk, „Miasteczko Narew ...“; M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska: pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*, Warszawa, 1843–1846, T. III, s. 1427–1428.

⁴³⁹ Ldk Žygimanto Senojo raštas, kuriuo patvirtina valdymosi nuostatus Kleščelių miestui Palenkėje, paremtus Kulmo teise, kurią Kleščeliuose įvedė LDK kancleris, Vilniaus vaivada Albertas Goštautas. LMAVB RS. Pirmoji pergamentų kolekcija, F4-4.

⁴⁴⁰ *Arch. Liub.*, t. 3, c. 182–184.

⁴⁴¹ J. Karpavičienė, J. *Op. cit.*; Idem, „Liubeko ir Magdeburgo teisių raiška Europoje viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais“, in: *Acta historica universitatis Klaipedensis*. 2008, t. 17, p. 29–50; K. Kaminska, *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. (Studium historycznoprawne)*, Torun, 1990; kt.

привілеґіяс.⁴⁴² Та́čiau леїдїнїо сударытоҗай недудоду нуороду і җокїус т́а паҗрїндзїанчїус ш́алтїнїус, о кїтуосе аптарїамай проблематїкаї скїртуосе тырїмуосе н́ера җокїу зу́уомїну ́апїе токіас Бонос suteiktis.⁴⁴³ Netgi istorikas A. Blauca, savo monografijoje paskyręs atskirą skyrių valdovės veiklai Voluinėje nušviesti, tokių privilegijų nemini.⁴⁴⁴ Be to, iki 1543 m. Bonos valdose buvo ir kitų miestais teisine prasme galėjusių tapti gyvenviečių, tad neaišku, kodėl ne jiems, o būtent šiems, kątik perimtiems miesteliams valdovė būtų suteikusi Magdeburgo teisės privilegijas.

Bonos valdose buvo miestelių, turėjusių potencialą jau jos valdžioje gauti savivaldos teises. Viena ryškiausių pavyzdžių gali būti Pinskas. Tai buvo sena gyvenvietė, ilgą laiką buvusi Pinsko kunigaikštystės centru ir svarbiausia gyvenvietė⁴⁴⁵, Pinsko-Turovo vyskupystės centru.⁴⁴⁶ Vėlyvas Magdeburgo teisės atėjimas į, panašu, tam jau pribrendusią Pinsko bendruomenę, gali būti nulemtas fakto, jog Pinskas ilgą laiką buvo savarankiškos dalinės kunigaikštystės sostinė. Tai lėmė ir atskirą miestelio raidą, ir atitolimą nuo *Lituania propria* žemių bei čia vykusių procesų, tuo pačiu ir Magdeburgo teisės sklaidos.⁴⁴⁷

Anot A. Gruševskio, Magdeburgo teisę Pinskas gavo anksti, o 1581 m. ji tebuvo atnaujinta.⁴⁴⁸ E. Rimša taip pat buvo iškėlęs teoriją apie Pinsko

⁴⁴² *Katalogi testamentów mieszkańców miast z terenów Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1795 roku*. Tom 2: Testamenty mieszkańców miast Wołynia od końca XVI – do początku XVIII wieku, oprac. Natalia Biłous, Warszawa, 2017, s. 15–16.

⁴⁴³ J. Bardach, „Miasta na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim od schyłku XIV do połowy XVII stulecia“, in: *Kwartalnik Historyczny* R. 87 nr 1 (1980), s. 21–51; В. Атаманенко, „Господарський розвиток міста Вишва та виживського ключа у другій половині XVI ст. (за даними інвентарів 1556 та 1590 pp.)“, in: *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовиживщина та її населені пункти в історії України та Волині*, Випуск 40. Матеріали XXXX Всеукраїнської наукової історико–краєзнавчої конференції, смт. Стара Виживка. Упоряд. А. Силук, В. Недзельський. Луцьк, 2011, с. 113–116; А. В. Бортнікова, „Місто Ковель в умовах запровадження магдебурзького права“, in: *Політикус: наук. журн. Південноукр. нац. пед. ун–ту ім. К. Д. Ушинського*. Одеса, 2018. Вип. 1. С. 29–35. Idem, „Города Волини на магдебургском праве в составе Великого Княжества Литовского (XV – 60-е годы XVI века)“, in: *Шосты міжнародны кангрэс даследчыкаў Беларусі Працоўныя матэрыялы*, Том 6 (2017), с. 52–55; М. Кобилецький, „Магдебурзьке право в Україні“, in: *Wrocławsko–Lwowskie Zeszyty Prawnicze*, Том 10 (2019), с. 9–21; А. Заяць, *Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст.*, Львів 2019; kt.

⁴⁴⁴ А. Блануца, *Op. cit.*, s. 298–322.

⁴⁴⁵ А. Т., Нетылькин, *Пинск: исторический очерк*, Минск, 1961; А. И. Лозицкий, *Пинск XVI столетия*, Минск, 1994; S. Wyslouch, *Poslugi...*

⁴⁴⁶ А. С. Грушевский, *Op. cit.*, с. 126.

⁴⁴⁷ S. Wyslouch, *Poslugi...*, с. 193.

⁴⁴⁸ А. С. Грушевский, *Op. cit.*, с. 130.

savarankiškumą Bonos laikais.⁴⁴⁹ Tačiau nėra jokių dokumentinių įrodymų, kurie leistų manyti, kad šis teiginys yra tiesa, tad šiandien istoriografijoje sutariama dėl 1581 m., kaip Pinsko savivaldos pradžios datos.⁴⁵⁰ 1519–1556 m. su Pinsku susijusiuose šaltiniuose fiksuojamos keturios pagrindinės tarpusavyje sąveikavusios jėgos – Bona, jos seniūnas Pinske, Pinsko vaitas ir miestelėnai. Gausu valdovės dokumentų, susijusių su Pinsku, tačiau nei viename nefiksuojamas Bonos seniūno ar jo tarnybininkų santykis su miesto savivaldos pareigūnais – burmistras, tarėjais, suolininkais – kaip, pavyzdžiui, buvo Gardine⁴⁵¹, Bielske.⁴⁵² Kadangi buvusios Pinsko kunigaikščio valdos Bonos rankose išbuvo 1524–1556 m., per tokį ilgą laikotarpį istorinių šaltinių gausoje tikrai būtų iškilęs bent vienas, susijęs su Pinsko savivaldos organais. Tyriėjus gali klaidinti Pinsko miestelėnų palyginti didelis savarankiškumas, Pinsko vaito plačios teisės, šalia pastarojo veikę ir prisiekusieji miestelėnai.⁴⁵³ 1551 m. Bonos raštu Pinsko bendruomenėje įvesta tvarka galėtų signalizuoti apie tai, kad valdovė ne tik neslopino vietinių savarankiškumo, bet ir jį skatino. Dokumentu numatyta, kad bendruose reikaluose sąveikaus Pinsko seniūnas, miestelio vaitas ir prisiekusieji bendruomenės atstovai, renkami pačių miestelėnų.⁴⁵⁴ Seniūnas be vaito ir dviejų arba trijų prisiekusių miestelėnų negalėjo nagrinėti Pinsko miestelėno bylos. Mirus vienam iš prisiekusių miestelėnų, vaitas ir visas miestelis turėjo vėl išrinkti kelis patikimus žmones, nusiųsti pas seniūną, kuris išrinkdavo vieną, užimsiantį velionio vietą. Tokia sistema turi nemažai panašumų su magdeburginių miestų tvarka, signalizuoja apie gana savarankišką miestelio bendruomenės dalyvavimą vietos reikaluose. Tačiau tokios tvarkos įvedimas gali būti lemtas visų pirma konkretaus Pinsko seniūno veiklos. Dėl Petro Kirdejevičiaus Myslchio, ėjusio Pinsko, Klecko ir Horodoko seniūno pareigas 1544–1552 m., ar jo tarnybininkų veiklos Bona sulaukdavo skundų iš Pinsko gyventojų.⁴⁵⁵ Seniūnas esą nepaisė šaukimų į teismą įteikimo tvarkos⁴⁵⁶, spręsdamas teismo bylas nesivadovavo Statutu⁴⁵⁷, įžeidinėjo bylininkus ir neatidavė jiems teismo raštų⁴⁵⁸, t.t. 1551 m. Bona pranešė seniūnui, kad dėl nuolat gaunamų skundų

⁴⁴⁹ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės...*, p. 569.

⁴⁵⁰ J. Bardach, „Miasta na prawie magdeburskim ...“, s. 40; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės...*, p. 569.

⁴⁵¹ LM-33, l. 1v–3; LM-36, l. 42–42v; kt.

⁴⁵² Ibidem, l. 48v–49.

⁴⁵³ Ibidem, l. 67–69.

⁴⁵⁴ Ibidem l. 67–69.

⁴⁵⁵ Ibidem l. 69v–73.

⁴⁵⁶ LM Užr. 32, nr. 7.

⁴⁵⁷ Ibidem nr. 68.

⁴⁵⁸ Ibidem, nr. 7.

pasiuntė pas jį savo pasiuntinius, kad jie išklaustų visos bendruomenės nusiskundimus⁴⁵⁹, visai netrukus buvo išleistas ir minėtas dokumentas, reguliuojantis seniūno veiklą. Tad Pinsko miestelėnų savarankiškumo apraiškos gali būti traktuojamos kaip konkrečios problemos, iškilusios konkrečiu metu ir dėl konkretaus žmogaus, sprendimo rezultatas. Iki 1544 m. Pinske seniūnavęs Ivanas Michailovičius Chorejevičius nebuvo ribojamas vietinių pinskiečių, nors smulkių nesutarimų dėl mokesčių taip pat buvo kilę.⁴⁶⁰ Manytina, kad tokių priemonių Boną privertė imtis būtent minėto seniūno savivalė mokesčių, teismo vykdymo srityse, o ne noras paskatinti pačių miestelėnų savarankiškumą. Greičiausiai Magdeburgo teisės privilegiją tokiai senai gyvenvietei kaip Piskas išrūpinti nebūtų buvę sudėtinga, tačiau pritrūko tiek pačios valdovės iniciatyvos, tiek ir, greičiausiai, miestelio bendruomenės valios.

Apibendrinant Bonos žemės valdose buvusių miestų juridine prasme tinklą verta pastebėti kelis dalykus. Valdovės žemės valdų tinkle miestai sudarė tik labai nedidelę viso tinklo dalį. Tai lėmė LDK specifika: savivaldžių miestų tinklas dar nebuvo toks platus, kaip LK, juo labiau – Vakarų Europoje. Daugiausia miestų buvo Bonos žemėse Palenkėje, Bielsko žemėje. Visus juos ji išpirko iš Alberto Goštauto. 5 miestai buvo senosios magdeburgijos, 4 – neseniai savivaldos teisę gavusios gyvenvietės. Nėra žinoma nei viena Bonos išduota ar bent jau jos inicijuota savivaldos privilegija miestui. Visos užuominos apie galimas tokias iniciatyvas nėra paremtos svariais įrodymais. Pinske, kur miestelio bendruomenė, vaitas ir Bonos Pinsko seniūnas sąveikavo panašiais principais kaip magdeburginiai miestai, tą lėmė ne bendruomenės ar valdovės siekis Pinske vystyti savarankišką, savivaldos principais besitvarkiusią bendruomenę, tačiau konkrečios vietos administravimo problemos. Iki joms išskylant nebuvo jokių Bonos bandymų minėtą savarankiškumą skatinti.

Lentelė nr. 9. Miestai Bonos Sforcos žemės valdų tinklo sudėtyje

Miestas	Savivaldos teisė	Tapimo miestu metai	Lokacija	Bonai atiteko
Kremenecas	Magdeburgo	XVI a. I pusė	Voluinės žemė, Kremeneco paviatas	1536 m.

⁴⁵⁹ LM-33, l. 64–65.

⁴⁶⁰ Ibidem, l. 117–117v.

Bielskas	Magdeburgo	1495 m.	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė	1533 m.
Gardinas	Magdeburgo	1496 m.	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	1533 m.
Suražas	Magdeburgo	1445 m.	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė	1533 m.
Branskas	Magdeburgo	1493 m.	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė	1533 m.
Narevas	Kulmo, 1529 m. pakeista į Magdeburgo	1514 m.	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė	1533 m.
Kaunas	Magdeburgo	1408 m.	Trakų vaivadija, Kauno pavietas	1540 m.
Kovelis	Magdeburgo	1518 m.	Voluinės žemė, Kovelio pavietas	1543 m.
Kleščelė	Kulmo	1523 m.	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė	1533 m.

2.3.3 Miesteliai Bonos valdose

Į Bonos valdų tinklą įėjo 22 įvairiais būdais įgytos miesteliais šaltiniuose įvardijamos gyvenvietės. Visi miesteliai priklausė platesniems teritoriniams dariniams, t.y. buvo šalia pilies ar dvaro, valsčiaus (valsčių) ir buvo tiesiogiai su jais susiję. Pirmieji Bonos įgyti miesteliai buvo šalia Pinsko, Klecko, Horodoko, Rahačovo pilių, taip pat šalia Kobryno pilies. Ilgą laiką jie buvo dalinių kunigaikštysčių centrais, o juos perėmus valdovei įsiliejo į dinastijos žemėvaldos kompleksą. 11 miestelių Bonai užrašė Lk ir Ldk Žygimantas Senasis, kiti buvo išpirkti, dovanoti, užrašyti testamentu. 9 miesteliai buvo įsteigti arba pirmą kartą istoriniuose šaltiniuose paminėti dar XV a.⁴⁶¹, apie kitus žinoma tik nuo XVI a., o kai kuriais atvejais pirmieji paminėjimai ir sutampa su užrašymais Bonai. 11 miestelių anksčiau priklausė

⁴⁶¹ S. Alexandrowicz, *Studia z dziejów...*, Dodatek 2. Wykaz miast i miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII wieku, s. [41]–[55].

tėvoninėms didikų, kunigaikščių valdoms, t.y. buvo privatūs, 11 – dinastijos, tačiau buvę įkeisti arba atiduoti valdyti privatiems asmenims. 10 miestelių valdovės rankose atsidūrė XVI a. 4 deš., kai apskritai sparčiausiai plėtėsi jos žemėvaldos kompleksas LDK. Daugiausia miestelių telkėsi Trakų vaivadijoje, kur buvo gausu ir Bonos dvarų. Nors miestelių tinklas buvo retesnis nei dvarų, jie vis tiek gausiai buvo padengę miškingą pasienio su Prūsijos kunigaikštyste zoną, kur buvo patogų verstis miško verslais, plukdyti miško produkciją upėmis per LDK sieną.

Lentelė nr. 10. Miesteliai Bonos valdose LDK

Miestelis	Lokuotas (šaltiniuose paminėtas)	Lokacija	Bonai atiteko	Ilgijimo būdas
Pinkas	1460 m.	Trakų vaivadija, Pinsko pavietas	1519 (1524 m.)	Užrašė Žygimantas Senasis
Kleckas	1519 m.	Naugarduko vaivadija, Klecko pavietas	1519 (1524 m.)	Užrašė Žygimantas Senasis
Horodokas	1519 m.	Naugarduko vaivadija, Horodoko pavietas	1519 (1524 m.)	Užrašė Žygimantas Senasis
Rahačovas	1519 m.	Rahačovo pavietas	1519 (1524 m.)	Užrašė Žygimantas Senasis
Kobrynas	1465 m.	Trakų vaivadija, Palenkė	1519 (1532 m.)	Užrašė Žygimantas Senasis
Perloja	1486 m.	Trakų vaivadija, Perlojos pavietas	Po 1528 m.	Užrašė Žygimantas Senasis
Daugai	1486 m.	Trakų vaivadija, Perlojos pavietas	Apie 1530 m.	Užrašė Žygimantas Senasis
Nobelis	1518 m.	Trakų vaivadija, Pinsko pavietas	1519 (1524 m.)	Užrašė Žygimantas Senasis
Mastai	1486 m.	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Apie 1536 m.	Užrašė Žygimantas Senasis

Maišiagala	1486 m.	Vilniaus vaivadija, Maišiagalos pavietas	1534 m.	Išpirkta iš Jurgio Radvilos
Punia	Iki 1430 m.	Trakų pavietas	1536 m.	Užrašė Žygimantas Senasis
Anykščiai	1486 m.	Vilniaus vaivadija, Anykščių pavietas	1532 m.	Išpirkta iš Jono Jonaičio Zaberezinskio
Plateliai	Prieš 1526 m.	Žemaitija, Platelių valsčius	1532 m.	Užrašyta Stanislovo Stanislovičio Kęsgailos testamentu
Merkinė	Prieš 1480 m.	Trakų vaivadija, Merkinės pavietas	1536 m.	Užrašė Žygimantas Senasis
Lebedevas	1544 m.	Vilniaus vaivadija, Markovo pavietas	1544 m.	Dovanota Pauliaus Alšėniškio
Skidlius	1516 m.	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	1534 m.	Išpirkta iš Jurgio Radvilos
Krinkai	Prieš 1518	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	1534 m.	Išpirkta iš Jurgio Radvilos
Alytus	1524 m.	Trakų vaivadija, Alytaus pavietas	1536 m.	Užrašyta Jono Jonaičio Zaberezinskio testamentu
Jeziorskas	1518 m.	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	1534 m.	Išpirkta iš Jurgio Radvilos
Milenovičiai	Prieš 1543 m.	Voluinės žemė, Kovelio pavietas	1543 m.	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu
Vižva	Prieš 1543 m.	Voluinės žemė, Kovelio pavietas	1543 m.	Išmainyta su V. S. Kovelskiu
Familičiai	Prieš 1543 m.	Voluinės žemė, Kovelio pavietas	1543 m.	Išmainyta su V. S. Kovelskiu

2.3.4 Bonos įsteigti miesteliai

Miestų ir miestelių tinklą papildė ir Bonos įsteigti nauji miesteliai. Jiems steigti valdovė išsirūpindavo privilegijas iš valdovo. Miesteliai buvo steigiami palei pasienį su Prūsijos kunigaikštyste, apgyvendinant plačią miškingą dvi valstybes skyrusią juostą. Pirmas Bonos įsteigtas miestelis – Sieniavka – geografiškai buvo nutolęs nuo vėliau steigimų miestelių. Jis įsteigtas šalia Klecko, ant Lanos upės kranto, greičiausiai atsižvelgiant į retą miesto tipo gyvenviečių tinklą minėtoje teritorijoje. Vėliau valdovė steigdama miestelius orientavosi į minėtas pasienio teritorijas, kur miškingas pasienio dykras apgyvendinti buvo naudingiau dėl tankesnio upių tinklo ir potencialo vystyti verslus. XVI a. 6 deš. Įsteigti Berznyko, Motolų miesteliai buvo Valakų matavimų šioje seniūnijoje rezultatas.⁴⁶² Sielcų, Motolų miesteliai buvo įsteigti ant Jaseldos upės kranto, kuris nebuvo itin gausiai apgyvendintas. Pastaroji upė tekėjo iki pat Pinsko, tad įsteigti miesteliai tapo patogiais taškais ir prekių gabenimui. Greičiausiai panašiu tikslu galėjo būti įsteigtas ir Lunos miestelis ant Nemuno upės kranto, lokuotas upės pakrantėje šalia Bonos Mastų, Dubno, Skidliaus, Žoroslavkos dvarų ir miestelių.

Kai kurie miesteliai buvo įsteigti šalia valdovei priklausiusių dvarų. Žoroslavka, Knišinas, Sielcai, Berznykas visų pirma buvo dvarai. Knišinas buvo įsteigtas apie 1528 m., t.y. vos Bonai gavus Knišino dvarą (tai buvo Žygimanto Augusto nuosavybė, tad motina jį valdė laikinai). Panašu, kad ir miestelis Žoroslavoje buvo įsteigtas iškart po to, kai valdovas suteikė Bonai dalį šio dvaro žemių. Tuo tarpu Sielcai jos rankose atsidūrė 1521 m., tačiau miestelis lokuotas tik 1532 m. Taip galėjo atsitikti dėl to, kad Sielcų dvaras iki gyvos galvos buvo suteiktas paskutinio valdytojo S. Viešartavičiaus našleis Sofijai, kuri mirė apie 1532 m. Berznyko dvarą Bona gavo 1524 m., tačiau miestelis šalia dvaro atsirado tik vykdant valakų matavimus. Nova Volia (Virbalis) ir Pilviškės, abu įsteigti 1536 m., lokuoti ant Šešupės upės kranto Prūsijos pasienyje, girioje. Jų steigimą galima laikyti bandymu kolonizuoti miškus ir stiprinti pasienį.

Įdomios yra Jurbarko miestelio ir Bonos santykio klausimas. Jurbarko valsčių jai 1530 m. dovanojo Žygimantas Senasis. S. Alexandrowiczius Jurbarko muitinės įsteigimą 1540 m. sieja su paties miestelio įsteigimu, teigdamas, kad jo steigėja – Bona.⁴⁶³ Pirmoji istoriko teiginio dalis yra teisinga. 1540 m. Žygimanto Senojo rašte, kuriuo, siekiant išvengti

⁴⁶² *Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств...*, c. 104, c. 389.

⁴⁶³ S. Alexandrowicz, *Studia z dziejów...*, s. [79].

išsisukinėjimų nuo maitų mokėjimo, įkuriamos dvi maitinės šalia Bonos dvarų Žemaitijoje, Jurbarkas vadinamas miestu.⁴⁶⁴ Šiuo dokumentu valdovas leido gyvensvietėje šalia Jurbarko dvaro kurtis žmonėms, statyti būstus, prekiauti. Penktadieniais leista rengti turgus. Akivaizdu, kad yra įkuriamas naujas miestelis šalia jau egzistavusio dvaro, o jo įkūrimas tiesiogiai gali būti siejamas su čia naujai įsteigta maitine. Tačiau dokumente nekalbama apie tai, kad miestelis būtų Bonos dispozicijoje. Steigimo dokumentas gerokai skiriasi nuo, pavyzdžiui, 1532 m. Sielcų miestelio steigimo privilegijos⁴⁶⁵ ar 1536 m. leidimo steigti Nova Volios miestelį⁴⁶⁶. Pirmasis buvo surašytas pačios Bonos, kuriuo valdovė nurodė savo pareigūnui lokuoti miestelį, antrasis buvo išduotas valdovo, tačiau akivaizdu, kad miestelio steigėja ir šeimininke bus jo žmona. 1524 m. lokavus Sieniavkos miestelį jis buvo tradiciškai dešimčiai metų atleistas nuo mokesčių. 1534 m. į valdovę kreipėsi miestelio bendruomenė, prašydama nustatyti miesteliui mokesčius.⁴⁶⁷ Iš dokumento akivaizdu, kad miestelio šeimininkė ir steigėja – Bona. Tuo tarpu Jurbarko miestelio steigimo privilegija niekaip nerodo, kad jo savininke būtų Bona. 1550 m. dokumente ji, numatydama, kad Novy Volios miestelėnams jau laikas pradėti mokėti mokesčius teigia, kad tai jie privalo daryti taip pat, kaip ir kiti Jurbarko pavaldiniai moka mokesčius savo urėdininkams.⁴⁶⁸ Tačiau dokumente neminimas Jurbarko miestelis, kuris, pagal tradicinę 10 metų lengvatą naujakuriams taip pat tuo metu turėjo pradėti mokėti mokesčius. 1554 m. ji patvirtino savo Jurbarko urėdininko Jono Kuncevičiaus 1545 m. raštą, kuriuo numatoma žemė Jurbarko bažnyčios ir klebonijos pastatymui bei paskiriamas išlaikymas klebonui.⁴⁶⁹ Iki tol Bonos pavaldiniai Jurbarko priklausė Veliuonos parapijai. Tačiau dokumente taip pat neakcentuojama, jog Jurbarko miestelis priklausytų Bonai. Dėl šių aplinkybių Jurbarko miestelio nepriskiriame prie jos įsteigtų miestelių.

Lentelė nr. 11. Bonos įsteigti miesteliai LDK

Pavadinimas	Steigimo metai	Lokacija	Informacijos šaltinis
Sieniavka	1524	Naugarduko vaivadija, Klecko pavietas	W. Pociecha, <i>Królowa Bona...</i> , t. III, s. 130.

⁴⁶⁴ LM TBK 12, nr. 83.

⁴⁶⁵ LM Užr. 18, nr. I–27.

⁴⁶⁶ LM Užr. 19, nr. 231.

⁴⁶⁷ LM Užr. 18, nr. I–250.

⁴⁶⁸ LM-33, l. 13v–14.

⁴⁶⁹ 1554 m. spalio 24 d. Bonos raštas, transumuojantis ir patvirtinantis Jurbarko vietininko 1545 gegužės 25 d. raštą. LMAVB RS F1–557.

Žoroslavka	1524	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	LM AVB F16–22, l. 59–59v.
Knišinas	1528	Trakų vaivadija, Palenkė	Ed. Rimša, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės..., p. 315.
Luna	1531	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	LM Užr. 18, nr. 1–3.
Sielcai	1532	Trakų vaivadija, Kobryno pavietas	LM–18, l. 49–49v.
Nova Volia	1536	Žemaitija	LM Užr. 19, nr. 231.
Kužnica	1536	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств, с. 237.
Pilviškės	1536	Trakų vaivadija, Kauno pavietas	S. Alexandrowicz, Studia z dziejów..., s. [78].
Berznykas	1551	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств, с. 389.
Motolai	1554	Trakų vaivadija, Pinsko pavietas	Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств, с. 104.

2.3.5 Pilys Bonos žemės valdų tinkle

Anot pilies fenomeną LDK tyrinėjusio istoriko Vytauto Volungevičiaus, dinastijos pilių kiekis, kuriuo disponavo Bona, buvo nepalyginamai didesnis, nei kad ankstesni Lk ir Ldk patikėdavo valdyti savo sutuoktinėms ar kitiems giminaičiams.⁴⁷⁰ 1519 m. Žygimanto Senojo užrašymais ji gavo valdyti 5 pilis: Pinsko, Klecko, Horodoko, Rahačovo ir Kobryno. Visos jos buvo vietinių kunigaikščių dinastijų palikimas. Ilgainiui valdovės rankose buvusių pilių tinklas plėtėsi, ji įgijo pilių Trakų vaivadijoje, Voluinėje.

Bonos valdų tinklui LDK priklausė 17 pilių. 7 jų žmonai dovanojo Žygimantas Senasis, dauguma jų išmaros teise perėjo dinastijai po buvusių valdytojų mirties. 5 dinastijos pilys buvo laikytos LDK didikų kaip įkaitai, o Bona, su valdovo leidimu, jas išpirko. 4 pilys buvo privačios, atitekusios

⁴⁷⁰ V. Volungevičius, *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 2015, p. 281–282.

valdovei mainų būdu. Vieną pilį Bona valdė mažamečio Žygimanto Augusto vardu.

Tankiausiai buvo išsidėsčiusios pilys Voluinėje aplink Kovelį ir Palenkėje, Bielsko žemėje. Čia jas vieną nuo kitos skyrė palyginti nedideli atstumai. Pinsko, Klecko pavietuose, rusėniškuose valsčiuose pilys buvo gerokai labiau nutolusios viena nuo kitos. Matyti, kad Bona pilių turėjo LDK pasienio ruožuose vakaruose, pietvakariuose ir rytuose, jų visai neturėjo pasienyje su Livonija LDK šiaurėje bei pietiniuose LDK pasieniuose.

Lentelė nr. 12. Pilys Bonos Sforcos valdose

Pilis	Lokacija	Igijimo metai	Igijimo būdas
Pinskas	Trakų vaivadija, Pinsko pavietas	1519 m.	Dovanojo Žygimantas Senasis
Kleckas	Naugarduko vaivadija, Klecko pavietas	1519 m.	Dovanojo Žygimantas Senasis
Horodokas	Naugarduko vaivadija, Horodoko pavietas	1519 m.	Dovanojo Žygimantas Senasis
Rahačovas	Rahačovo pavietas	1519 m.	Dovanojo Žygimantas Senasis
Kobrynas	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė	1519 m.	Dovanojo Žygimantas Senasis
Teterinas	Mogiliovo valsčius	1523 m.	Dovanojo Žygimantas Senasis
Bielskas	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė	1533 m.	Išpirkta iš Alberto Goštauto
Branskas	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė	1533 m.	Išpirkta iš Alberto Goštauto
Suražas	Trakų vaivadija, Palenkė, Bielsko žemė	1533 m.	Išpirkta iš Alberto Goštauto
Plateliai	Žemaitija, Platelių valsčius	1532m.	Užrašyta Žygimantui Augustui Stanislovo Stanislovaičio Kęsgailos testamentu
Kremenecas	Voluinė, Kremeneco pavietas	1536 m.	Dovanojo Žygimantas Senasis
Kaunas	Trakų vaivadija, Kauno pavietas	1540 m.	Išpirkta iš Grigaliaus Astiko
Kovelis	Voluinė, Kovelio pavietas	1543 m.	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu

Gardinas	Trakų vaivadija, Gardino pavietas	1533m.	Išpirkta iš Jurgio Radvilos
Milenovičiai	Voluinė, Kovelio pavietas	1543 m.	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu
Vižva	Voluinė, Kovelio pavietas	1543 m.	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu
Familičiai	Voluinė, Kovelio pavietas	1543 m.	Išmainyta su Vasilijumi Sanguška Kovelskiu

Apibendrinant Bonos žemės valdų tinklo tipologiniu požiūriu specifiką konstatuotina, kad Bonos valdose buvo:

- 54 dvarai su arba be jiems priklausančių valsčių;
- 32 miesteliai, iš kurių 10 buvo įsteigti Bonos;
- 17 pilių;
- 9 savivaldūs miestai;

Lentelė nr. 13. Bonos nuosavybė LDK: tipologinis aspektas

Nuosavybės tipas	Skaičius	% nuo visos nuosavybės (suapvalinta iki vienetų)
Dvaras	54	48
Miestelis	32 (10 įsteigtų)	29 (31)
Pilis	17	15
Savivaldus miestas	9	8
Viso	112	100

Dažnu atveju vieną turto objektą sudarė keli dėmenys, pavyzdžiui, miestelis buvo šalia pilies, kaip kad Pinkse, Klecke, Horodoke ir pan., šalia pilies buvo savivaldus miestas, kaip kad Kremenece, Kovelyje, miestelis buvo lokuotas šalia dvaro ir panašiai. Beveik pusę visos Bonos nuosavybės LDK sudarė dvarai su priklausiniais: valsčiais ir kaimais. Tai rodo „kaimišką“ valdovės žemėvaldos pobūdį. Kai kuriuose regionuose, pavyzdžiui, Pinsko seniūnijoje, Bonos žemėvaldą sudarė vien piliai priklausiusių valsčių kaimai, o aplinkiniai dvareliai buvo privati bajorų nuosavybė. Miesteliai Bonos valdose dažniausiai egzistavo šalia dvarų ar pilių, tačiau buvo ir savarankiškai gyvavusių miestelių. Per 30 proc. valdovės valdose buvusių miestelių buvo lokuoti jo pačios, daugiausia pasienyje su Prūsija, LK, vykdant pasienio girių apgyvendinimo planą. Tankiausias dvarų bei miestelių tinklas Bonos valdose buvo Trakų vaivadijoje Palenkėje ir Gardino paviete. Šie turto objektai taip pat koncentravosi pasienyje su Prūsija. XVI a. 5 deš. Bonos žemėvaldos

tinklas reikšmingai pasipildė miesteliais, dvarais ir pilimis Voluinėje, Kovelio pavieta. Mažiausiai valdovės žemės valdų tinkle buvo savivaldžių miestų, nes apskritai jų koncentracija LDK dar buvo palyginti reta.

III. BONOS ŽEMĖVALDOS TINKLO LDK ADMINISTRAVIMAS

3.1 Administraciniai kompleksai ir jų kaita

Bonos Sforcos žemėvaldos tinklas LDK buvo gausus, tad gausus buvo ir administracinis aparatas, kurio reikėjo tokiam tinklui tinkamai valdyti. Valdovės žemėvaldą LDK administravo jos vardu veikę seniūnai, laikytojai, jos vietininkai ir kiti pareigūnai, atlikdavę įvairias funkcijas. Bona dažniausiai pareigūnus paskirdavo pati.

Apie valdovės žemėvaldą LDK administravusius jos paskirtus asmenis, jų veiklą ir santykį su Bona istoriografijoje jau yra šiek tiek kalbėta. Kai kurių pareigūnų biografijų detales pristatė W. Pociecha⁴⁷¹, tačiau giliau Bonos pareigūnų, kaip struktūruotos grupės jis nenagrinėjo. Be to, istorikas kalbėjo tik apie 1528–1539 m. žemėvaldą administravusius asmenis. Jau anksčiau aptarėme, kad iki 1539 m. net valdovės žemėvaldos kompleksas LDK dar nebuvo iki galo susiformavęs. Detalesnės informacijos apie Bonos pateikė A. A. Bondarenka savo daktaro disertacijoje⁴⁷², tačiau jis koncentravosi į pareigų atlikimo chronologiją, sudarė pareigūnų sąrašus⁴⁷³, nors konkrečių asmenų kilmės ir karjeros klausimų neanalizavo. Gilesnė Bonos žemės valdas administracinių pareigūnų asmenų, kilmės, karjeros ir veiklos klausimų analizė leistų atidžiau pažvelgti į jos tarnus ir patikėtinius, kaip struktūruotą grupę, analizuoti principus, kuriais remdamasi ji formavo savo personalą. Deja, ne apie visus Bonos pareigūnus šaltiniai teikia platesnės informacijos. Kai kuriais atvejais nežinome nieko daugiau, išskyrus žmogaus vardą ir keletą jo veiklos chronologiją atspindinčių datų. Kitais atvejais galima nusakyti gana detalų pareigūno portretą. Tad toliau nagrinėjant minėtus klausimus tam tikras nenuoseklumas yra neišvengiamas. Toliau Bonos žemėvaldą administravusių pareigūnų klausimas bus analizuojamas keliais aspektais. Viena vertus pareigūnai bus analizuojami kaip struktūruota grupė, kita vertus, per jų pareigybių analizę bus išskiriami Bonos žemės valdų kompleksai, į kuriuos administraciškai buvo suskaidyta visa valdovės žemėvalda LDK.

Bonos žemėvaldos tinklas LDK buvo platus, pati valdovė daugiausia rezidavo LK, Vilniuje ji lankėsi 4 kartus ir čia bendrai praleido apie 7 metus. Nors yra žinučių apie jos trumpus apsilankymus kituose LDK miestuose

⁴⁷¹ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III., s. 142–143; 189–197.

⁴⁷² А. Бондаренко, Грамоты польской ...

⁴⁷³ Ibidem, c. 355–380.

(pavyzdžiui, Gardine), apie ilgesnį rezidavimą kalbėti negalime. Tad ryšys su vietos pareigūnais buvo kuriamas visų pirma per asmeninį įsipareigojimą, o komunikuojama buvo raštu arba tiesiogiai, arba per tarpininkus – po LDK keliavusius Bonos pasiuntinius, kurie atvykdavo pas Boną į Krokuvą, vėliau – į Varšuvą, o į LDK išvykdavo gabendami jos raštiškas instrukcijas ar žodinius nurodymus LDK vietos pareigūnams. Pavyzdžiui, 1552 m. Pas Boną į Varšuvą atvykęs Gardino seniūnijos pareigūnas, kurį Bona informavo dėl stacijos rinkimo iš Gardino valsčių pavaldinių, jei kartais atvyktų valdovas. Šis pareigūnas informaciją turėjo perduoti vietos administratoriams, o apie stacijos rinkimo tvarką Bona jiems priminė dar ir atskiru savo raštu.⁴⁷⁴ Taigi dažniausiai Bonos ir jos vietinių pareigūnų komunikacija buvo tiesioginė, mažai kas buvo perduodama per tarpininkus (dažniausiai atvykdavusius iš LDK), o ir perduodama informacija buvo dar kartą patikslinama jos raštu.

Asmeninių pareigūnų įsipareigojimų Bonai ypatumai atspindi išlikusiose pareigūnų priesaikose. Tokias priesaikas duodavo ir ištikimybę prisiekdavo taip pat ir valdovo domeno pilių pareigūnai.⁴⁷⁵ Priesaika turėjo įpareigoti tiek formaliai, tiek ir moraliai. Visos priesaikos turi krikščioniškos priesaikos formuluotes, buvo duodamos greičiausiai prie kryžiaus ar relikvijos. Jos atskleidžia pagrindinius reikalavimus, keliamus valdos administratoriui ir numato administruojamos valdos likimą mirus ją suteikusiai valdovei. Priesaikos atspindi asmeninį prisiekiančiojo įsipareigojimą Bonai. 1551 m. tokią priesaiką davė Pranciškus Chvalčevskis, gaudamas Kovelio seniūnystę.⁴⁷⁶ Pareigūnas prisiekė iš valdovės rankų gautą Kovelio pilį, seniūniją ir miestą laikyti sąžiningai, atlikti visas jam kartu su pareigybe tenkančias pareigas bei teisingai, pagal Pirmąjį Lietuvos Statutą, teisti prieš jį stojusius pavaldinius. Pareigos buvo suteikiamos iki gyvos galvos arba tol, kol valdovė pati neatšauks asmens iš pareigų. O Bonos mirties atveju įsipareigota valdą perduoti Žygimantui Augustui arba jo palikuoniams. Tokią priesaiką jo brolis Stanislovas Chvalčevskis, jau būdamas Kobryno seniūnu, 1552 m. vasarį davė gaudamas iš Bonos valdyti Pinsko, Klecko ir Horodoko pilis su visais priklausiniais.⁴⁷⁷ Priesaikos tekstas iš esmės toks pats, jis taip pat surašytas lenkų kalba, tačiau pridėtos ir kelios detalės: S. Chvalčevskis įsipareigojo šiose pilyse gausinti pajamas valdovės naudai ir viską atiduoti į jos iždą bei ginti pilis nuo priešų. Tais pačiais metais Levas Michailovičius prisiekė Bonai, tapdamas Gardino pilies laikytoju.⁴⁷⁸ Šios

⁴⁷⁴ LM-33, l. 110v-111.

⁴⁷⁵ V. Volungevičius, *Op. cit.*, p. 275.

⁴⁷⁶ LVIA, F. 389, Lietuvos Metrika, ap. 1, b. 36 (toliau – LM-36) l. 57v–58.

⁴⁷⁷ LM-33, l. 99–99v.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, l. 121.

priesaikos tekstas rusėniškas, o turinys – analogiškas jau aptartoms lenkiškoms priesaikoms. Tokiomis standartinėmis formuluotėmis buvo reglamentuoti valdovės ir jos valdą administravusio pareigūno santykiai.

3.1.1. Pinsko seniūnija: Pinskas, Kleckas, Horodokas, Rahačovas ir Sielcų dvaras

Po Teodoro Jaroslavičiaus mirties Pinsko kunigaikštystė transformavosi į seniūniją. Čia ėmė veikti pirmiausia valdovo ir Bonos paskirtas seniūnas – Jurgis Iljiničius⁴⁷⁹, tačiau pareigas jis ėjo neilgai, iki maždaug 1522–1523 m. 1524 m. Pinsko, Klecko, Horodoko ir Rahačovo seniūno pareigas jau ėjo Bonos raštininkas Ivanas Michailovičius Chorejevičius Kuženeckis.⁴⁸⁰ Apie 1532 m. perėmė ir Kobryną, mirus jį valdžiusiam Vaclovui Kostevičiui.⁴⁸¹ Pastarojo santykis su vietove ir su valdove jau aptartas ankstesniame skyriuje. Apie 1536 m. I. M. Chorejevičius gavo laikyti ir Sielcų dvarą.⁴⁸² Jis buvo pirmasis „Bonos žmogus“, gavęs laikyti šį dvarą.⁴⁸³ Anksčiau I. Michailovičius Chorejevičius ėjo aptariamuoju metu jau velionio Vilniaus vaivados Mikalojaus Mikalojaitis Radvilos vietininko Bielske pareigas.⁴⁸⁴ Iš kitų dokumentų paaiškėjo, kad iš M. M. Radvilos jis buvo gavęs administruoti ne vieną turto objektą.⁴⁸⁵ Įdomu tai, kad po M. M. Radvilos mirties I. M. Chorejevičius prašė valdovo atleisti jį nuo bet kokios galimos teisminės atsakomybės dėl veiksmų, padarytų veikiant kaip M. M. Radvilos pareigūnui, jo nurodymu.⁴⁸⁶ Viena nedatuotame dokumente, surašytame po Radvilos mirties, valdovui pranešama apie tai, kad velionio žmona Elžbieta ir trys jos sūnūs pasidalino tėvoninį turtą į keturias dalis, o šį susitarimą paliudijo jų giminaičiai⁴⁸⁷: Jurgis Mikalojaitis Radvila, Jonas Jonaitis Zaberezinskis ir Ivanas Michailovičius, Pinsko, Klecko,

⁴⁷⁹ LM Užr. 32, nr. 12, *Ревизия пуц и переходов...*, c. 65–66, c. 255.

⁴⁸⁰ *Ревизия пуц и переходов...*, c. 289, 290, 291, 297, LM Užr. 14, nr. 200, nr. 222.

⁴⁸¹ LM Užr. 18, I–50.

⁴⁸² Ibidem, s. 153.

⁴⁸³ Iki 1536 m. Sielcų dvarą valdė Feliksas Gžimala, tačiau jis dar nebuvo Bonos paskirtas laikytojas.

⁴⁸⁴ LM TBK 4, nr. 193.

⁴⁸⁵ Ibidem, nr. 284.

⁴⁸⁶ Ibidem.

⁴⁸⁷ <...> на то межи себе записы вчынили под печатями пановъ радъ н(а)шых, кровных своих <...> Ibidem, nr. 417, p. 346.

Horodoko seniūnas ir Bonos raštininkas. Pastarasis esą pats valdovui šį raštą ir pristatė. Tačiau neaišku, kokie giminystės ryšiai Bonos seniūną Pinske siejo su Radvilomis. Tokių giminystės ryšių tyrėjai iki šiol nėra nustatę. Gali būti, kad terminas „giminaičiai“ taikomas tik pirmiesiems dviem asmenims, o I. M. Chorejevičius dalyvavo, kaip, panašu, ištikimas ir ilgametis Radvilų tarnybininkas. Taigi Ivanas Michailovičius Chorejevičius buvo patyręs pareigūnas, administravęs ne vieną M. M. Radvilai priklausiusį turto objektą. Jis puikiai išmanė žemės matavimo valakais techniką, perimtą iš Mazovijos ir taikytą Radvilos žemėse Palenkėje.⁴⁸⁸ Valdydamas M. M. Radvilos vardu visą Bielsko seniūniją, tvarkydamas išdą, šis pareigūnas neabejotinai buvo pasisėmęs stambių valdų kompleksų administravimo patirties. Toks asmuo turėjo būti neįkainojamas pareigūnas Bonos žemėvaldos administravimo sistemoje.

Ivanas Michailovičius Chorejevičius Pinską, Klecką, Kobryną, Horodoką, Rahačovą ir Sielcus administravo iki savo mirties. A. Bonieckis nurodo tai įvykus 1541 m., tačiau ir 1542 m. šaltiniuose šio seniūno buvimas Pinske dar fiksuojamas.⁴⁸⁹ Iš vieno 1544 m. datuojamo dokumento galima spręsti, kad seniūnas jau yra miręs, tačiau tai įvykę neseniai.⁴⁹⁰ Viename 1541 m. šaltinyje Pinsko ir Kobryno seniūnu įvardijamas Adomas Ivanovičius iš Kuženecų (Jadam Iwachno z Kurzenca).⁴⁹¹ Sprendžiant iš vardo, tai turėjo būti velionio seniūno giminaitis, pagal prievardį spėtina, kad sūnus. Tačiau A. Boneckis sūnaus Adomo tarp Ivano Michailovičiaus vaikų nemini⁴⁹², nefiksuoja ir kiti tyrėjai.⁴⁹³ Šaltiniuose šis asmuo daugiau nepasirodo, kaip minėta, ir po 1541 seniūnu įvardijamas I. M. Chorejevičius. Gali būti, kad šis šaltinis suklaidino A. Boneckį, kuris nurodė 1541 m. I. M. Chorejevičiaus mirties data.

Ivanas Michailovičius Chorejevičius Pinską, Klecką ir Horodoką Bonos vardu valdė apie 20 metų. Po to jo pareigas perėmė Petras Kirdejevičius Mylskis (Петр Кирдеевич Мылски). Tikrai žinoma, kad 1544 m. jis jau seniūnavo Pinske, Klecke ir Horodoke.⁴⁹⁴ Tarp jo valdų nebuvo Kobryno,

⁴⁸⁸ J. Maroszek, A. Studniarek, *Dzieje obszaru gminy Jasionówka*, Białystok, 2009, s. 20.

⁴⁸⁹ *Ревизия пуц и переходов...*, c. 275.

⁴⁹⁰ Ibidem c. 276.

⁴⁹¹ *LM Użr.* 1, nr. 537.

⁴⁹² A. Boniecki, *Herbarz...*, Cz. 1, t. 13, s. 267.

⁴⁹³ J. Wiśniewski, „Kurzeniecki Iwan Michałowicz h. Własnego (odm. Bogoria)“, in: *PSB*, t. XVI, Wrocław, 1971, s. 295–296.

⁴⁹⁴ *Ревизия пуц и переходов...*, c. 276, c. 330, c. 334.

Rahačovo ir Sielcų dvaro. P. K. Mylskis buvo Voluinės žemionis⁴⁹⁵, kilęs iš Kirdėjų giminės. Iki pradedant tarnybą pas Boną, P. K. Mylskis buvo įvardijamas kaip Žygimanto Senojo dvarionis.⁴⁹⁶ Valdovės Pinsko, Klecko ir Horodoko seniūnu jis buvo iki maždaug 1552 m., tačiau tarnyba baigėsi ne su pareigūno mirtimi. Manytina, kad dėl nuolat gaunamų skundų iš pavaldinių ir vietinių gyventojų dėl seniūno neteisėtos veiklos, įgaliojimų viršijimo ir net fizinio jo tarnybininkų smurto, Bona 1552 m. P. K. Mylskį pakeitė. Dar 1555 m. jis bylinėjosi valdovo teisme dėl žalos, kurią padarė būdamas jos urėdininku Pinske.⁴⁹⁷ Dokumente jis įvardijamas kaip valdovo maršalka. Apskritai tai irgi buvo patyręs tarnybininkas. Dar iki tarnybos Bonai tarnavo valdovui Žygimantui Senajam, būdavo skiriamas ir komisoriumi bylose.⁴⁹⁸ Tokios karjeros, kaip jo pirmtakas Pinsko seniūno poste jis nebuvo padaręs, tačiau nebuvo ir naujokas valdovo tarnyboje.

1552 m. Bonai prisiekė naujas Pinsko, Klecko, Horodoko ir Rahačovo seniūnas Stanislovas Chvalčevskis⁴⁹⁹ (šaltiniuose pavardės užrašymas varijuoja, dar įvardijamas kaip Falčevskis, Faličovskis, Palčevskis). Nuo 1529 m. buvo diplomatas, valdovo pasiūstas pas imperatorių Karolį V.⁵⁰⁰ Baigęs diplomato karjerą, nuo 1539 m. ėmė tarnauti Bonai. Pirmiausia tapo jos seniūnu Kremenece⁵⁰¹, 1548 m. S. Chvalčevskis ėmė valdyti Bono Kobryno seniūniją ir Sielcų dvarą⁵⁰², galiausiai, 1552 m. tapo jos seniūnu Pinske, Klecke, Kobryne ir Horodoke, ir toliau turėjo teisę naudotis Sielcų dvaru.⁵⁰³ S. Chvalčevskis buvo kilęs iš Lenkijos, giminės šaknys – Kielcų paviete, Falčovo kaime.⁵⁰⁴ 1549 m. parašė veikalą „Kronika Polska“, kuriame aprašė

⁴⁹⁵ LM (1533–1535): 8-oji Teismų bylų knyga, parengė I. Valikonytė ir kiti, Vilnius, 1999 (toliau – LM TBK 8), nr. 190, LM 19, nr. 94, nr. 175.

⁴⁹⁶ LM Užr. 20, nr. 5; 1537 m. Žygimanto Senojo raštas paskirtiems komisoriams dėl Bonos dvarionio Levo Ivanovičiaus Polozo bylos. Archiwum Narodowe w Krakowie, f. 630. Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, nr. 1–395, l. 89–96.

⁴⁹⁷ LM (1554–1556): 34-oji Teismų bylų knyga, parengė N. Šlimienė, I. Valikonytė, Vilnius, 2018 (toliau – LM TBK 34), nr. 89.

⁴⁹⁸ LM Užr. 20, nr. 5.

⁴⁹⁹ LM-33, l. 99–99v.

⁵⁰⁰ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III, p. 193.

⁵⁰¹ LM-36, l. 102v–103.

⁵⁰² LM Užr. 32, nr. 33, 63. 1555 05 03. Raštas, kuriuo Bona Sforca po Felikso Gžimalos mirties Sielcus su dvarais ir Sielcų miesteliu suteikia valdyti Stanislovui Chvalčevskiui ir jo žmonai Barborai. LMAVB RS. Rankraščių kolekcija B2 F.16, ap. 23, l. 29.

⁵⁰³ 1554 m. Bonos raštas Jeronimui Aleksandraičiui Chodkevičiui ir jo žmonai Onai Šmetaitei dėl skolos. LMAVB RS. Rankraščių kolekcija B2 F.16, ap. 23, l. 29.

⁵⁰⁴ Предмова. *Литовська метрика*, Книга 561..., с. 14.

X–XII a. Lenkijos istoriją.⁵⁰⁵ S. Chvalčevskis turėjo 3 brolius, kurių karjera taip pat buvo glaudžiai susijusi su tarnyba valdovei. Jo brolis Jurgis 1536 m. su Bonos užtarimu tapo Lucko vyskupu.⁵⁰⁶ Brolis Petras 1548 m. įvardijamas kaip jos dvarionis⁵⁰⁷, vėliau jis tapo vienu svarbiausių žemės ūkio specialistų LDK suvaidino svarbų vaidmenį vykdant Žygimanto Augusto Valakų reformą.⁵⁰⁸ S. Chvalčevskio brolis Pranciškus Chvalčevskis taip pat tarnavo valdovei. Jis nuo 1555 m. buvo Bonos seniūnas Kovelyje.⁵⁰⁹

Kalbant apie Pinsko, Klecko ir Horodoko seniūnų, kurių dalis taip pat laikė Sielcų dvarą, kolektyvinį portretą, reikia pastebėti, kad visų pirma visi jie buvo daugiau ar mažiau patyrę administratoriai. Ivanas Michailovičius Chorejevičius ir Stanislovas Chvalčevskis buvo įgiję administravimo patirties kitose LDK teritorijose. S. Chvalčevskio ankstesni karjeros laipteliai buvo glaudžiai susiję su valdovės žemėvaldos administravimu. Bene mažiausiai žinome apie Petro Kirdejevičiaus Mylskio karjerą, jis, panašu, buvo ir mažiausiai Bonos lūkesčius atitikęs seniūnas. Nors šaltiniuose anksčiau figūravo, tačiau apie kokias nors valdų administravimo pozicijas iki tarnybos valdovei žinių nėra. Tai vienintelis iš Pinsko, Klecko ir Horodoko seniūnų, pasitraukęs (greičiausiai ne savo noru) iš šių pareigų.

Nei vienas Bonos pasirinktas Pinsko, Klecko ir Horodoko seniūnas nebuvo vietinės kilmės, t. y. iš Pinsko, Klecko, Horodoko ar Rahačovo. Pirmieji du buvo kilę iš LDK, paskutinytis – lenkas, tačiau stipriai susijęs su LDK, jo karjera plėtojosi būtent LDK. Panašu, kad kilmė nebuvo tokia svarbi valdovei kaip administravimo patirtis. Ilgiausiai Pinsko, Klecko ir Horodoko seniūno pareigas ėjo Ivanas Michailovičius Chorejevičius. Jis priskirtinas prie ilgiausiai Bonai tarnavusių pareigūnų per visą jos veiklos LDK laikotarpį. Jo tarnyba truko apie 20 metų. Kiti du seniūnai Bonai tarnavo palyginti trumpai – Petras Kirdejevičius Mylskis apie 7 metus, o S. Chvalčevskis iki Bonos išvykimo – apie 4 metus. Tačiau pastarasis tarnybą Pinske tęsė ir po jos išvykimo.

Ivanas Michailovičius Chorejevičius ir Stanislovas Chvalčevskis buvo vedę po vieną kartą, turėjo vaikų. Apie Petro Kirdejevičiaus Mylskio šeimą šaltiniuose neužsimenama. Sprendžiant iš ankstesnių karjeros etapų abu turėjo būti vidutinio amžiaus, nors tiesioginių užuominų apie tai šaltiniuose nėra, kaip ir nekalbama apie jų sveikatos būkles. Turint omenyje, kad I. M.

⁵⁰⁵ S. Chwalczewski, *Kronika polska Stanisława Chwalczewskiego pisana 1549 roku*, Warszawa, 1829.

⁵⁰⁶ Предмова. *Литовська метрика*, Книга 561..., с. 14.

⁵⁰⁷ LM Użr. 32, nr. 39.

⁵⁰⁸ В. И. Пичета, *Аграрная реформа...*, с. 185.

⁵⁰⁹ LM- 36, l. 57v–58.

Chorejevičius tarnavo dar M. M. Radvilai Bielske, kur Radvila seniūnavo iki 1504 m., jis turėjo būti solidaus amžiaus, kai tarnavo Bonai. S. Chvalčevskis, turint omenyje 1529 m. prasidėjusią diplomatinę karjerą, kuri, tikėtina, taip pat nebuvo pirmas karjeros laiptelis, taip pat turėjo būti bent jau vidutinio amžiaus, kai ėmė tarnauti valdovei. Apie P. Kirdejevičiaus Mylskio amžių spręsti yra sunku, nėra duomenų apie jo šeimą, nei žmona, nei vaikai nėra minimi istoriniuose šaltiniuose.

Nors I. M. Chorejevičius šaltiniuose buvo įvardijamas ir Rahačovo seniūnu, tuo pat metu ten veikė ir laikytojas Mikna Jokūbavičius.⁵¹⁰ Platesnių žinių apie šį asmenį, jo karjerą ir socialinius ryšius, deja, neturime. Apskritai jis šaltiniuose beveik nefigūruoja. Greičiausiai dėl to, kad jis veikė tik kaip seniūno tarnybininkas Rahačove, tačiau pats didesnių galių veikti savarankiškai neturėjo. Apie 1548 m. čia jau sutinkamas kitas laikytojas – Paulius Popelžinskis. Jis įvardijamas kaip Bonos Rahačovo pilies laikytojas⁵¹¹, kai kada vadintas ir vietininku⁵¹², ten tvarkęsis savarankiškai ir turėjęs pagalbininkų, t.y. buvo jau nebe seniūno, o valdovės paskirtas asmuo. Anksčiau jis tarnavo Pinsko, Klecko, Horodoko ir Rahačovo seniūnui Ivanui Michailovičiui Chorejevičiui, buvo Pinsko paseniūnis⁵¹³, tad buvo gerai susipažinęs su vietos reikalais, turėjo administravimo patirties. Nėra žinoma apie ankstesnius jo karjeros laiptelius. Vedybų keliu buvo susigiminiavęs su kitu Bonos pareigūnu Vasilijumi Pileckiu. Abu jie buvo vedę seseris Počiapkovskaites, abu tarnavo Ivanui Michailovičiui Chorejevičiui Pinske. Tuo metu, kai P. Popelžinskis buvo Rahačovo laikytoju, V. Pileckis buvo vienas iš Bonos valakų revizorių.⁵¹⁴ Nėra tiksliai žinoma kada, tačiau P. Popelžinskis savo dukrą Oną ištekinio už valdovę Novy Dvore, o vėliau ir visuose Gardino pavieta dvaruose tarnavusio Sebastijono Dybovskio. P. Popelžinskis tarnavo Bonai iki savo mirties 1552 m.

Po P. Popelžinskio mirties Rahačovą ėmė administruoti Bagdonas Motiejaitis Dolmatas. Jis buvo Klecko žemionis.⁵¹⁵ Iš pradžių pareigūnas buvo įvardijamas kaip Rahačovo valdytojas (rus. *справца*)⁵¹⁶, bet ne kaip laikytojas. Tačiau 1555 m. nurodoma, kad jis yra buvęs Rahačovo

⁵¹⁰ LM-33, l. 6–6v.

⁵¹¹ *Ревизия пуц и переходов...*, с. 234, LM-33, l. 11v., l. 27v–28v., l. 61v–62, l. 103v–104; LM Užr. 32, nr. 12, nr. 16, nr. 38.

⁵¹² Ibidem, nr. 13.

⁵¹³ *Ревизия пуц и переходов...*, с. 234–236.

⁵¹⁴ LM-33, l. 19–19v, LM-36, l. 112

⁵¹⁵ LM Užr. 32, nr 7, 8, 48. LM Užr. 29, nr. 91. А. С. Грушевский, *Op. cit.*, Пинские акты XV–XVI вв. с. 96.

⁵¹⁶ LM-33, l. 121v–122v.

laikytojas.⁵¹⁷ Apie 1555 m. Rahačovą laikyti Bona suteikė Motiejui Vaitiekaičiui.⁵¹⁸ Tai buvo Pinsko žemionis⁵¹⁹, kurį valdovė yra siuntusi ir su teismo pobūdžio pavedimais.⁵²⁰ Taigi visi asmenys, laikę Bonos laikais Rahačovą (išskyrus Mikną Jobūbavičių, apie kurį žinių neturime, tačiau jo prie „Bonos žmonių“ ir nederėtų priskirti), kilmės ir karjeros keliais buvo glaudžiai susiję su anksčiau kunigaikščio Teodoro Jaroslavičiaus valdytoma kunigaikštyste.

Be seniūnų Pinske, Klecke ir Horodoke, taip pat be Rahačovo pilies laikytojų buvo dar eilė pareigūnų, veikusių šiame Bonos žemėvaldos komplekse. Tai jau nebuvo jos pasirinkti asmenys, bet dažniausiai pačių seniūnų ar laikytojų pasirinkti pagalbininkai, vadinti paseniūniais, vietininkais, urėdininkais, tarnybininkais. Pinsko seniūnai turėjo savo paseniūnius, veikusius Pinske, Horodoke, Klecke. Ivano Michailovičiaus Chorejevičiaus paseniūniai veikė Pinske ir Horodoke.⁵²¹ Petras Kirdejevičius Mylskis paseniūnius turėjo dar ir Klecke⁵²², jie liko ir seniūnaujant Stanislovui Chvalčevskiui.⁵²³

Daugeliu atvejų apie tokius asmenis istoriniai šaltiniai itin plačiai nekalba. Vis dėlto kai kurie asmenys vėliau tapo Bonos tarnybininkais. Jau anksčiau minėtas Pinsko seniūno I. M. Chorejevičiaus vietininkas Vasilijus Pileckis – vienas tokių, apie kuriuos žinome kiek daugiau. Jis buvo Horodoko žemionis⁵²⁴, išsitarnavęs pas Pinsko seniūną žemės.⁵²⁵ 1536 m. pati Bona užtarė šį asmenį prieš valdovą, prašydama jam patvirtinti jo pirktis aplink Horodoką ir suteikdama jam ir jo šeimai paskirų žemių bei sklypą Rahačovo pilies teritorijoje namui pasistatyti.⁵²⁶ Apie XVI a. 5 deš. šaltiniuose fiksuojama, kad jis pats, su seniūno leidimu, supirkinėjo žemes aplink Horodoką, Pinską.⁵²⁷ XVI a. 5 deš. jis buvo Bonos paskirtas valakų revizorius – vienas pareigūnų, vykdžiusių valakų matavimus jos dvaruose.⁵²⁸ V. Pileckis buvo vietinės kilmės asmuo, kurio žemėvalda telkėsi Pinkse, Horodoke ir Rahačove. Finansiškai turėjo būti pasiturintis, kad galėtų supirkinėti žemes.

⁵¹⁷ LM-36, l. 61–62v.

⁵¹⁸ *Ревизия пуц и переходов...*, c. 87–88; LM-36, l. 59–62v.

⁵¹⁹ *Ibidem*, c. 93–95;

⁵²⁰ LM-33, l. 95–96v.

⁵²¹ *Ревизия пуц и переходов...* c. 153–154, c. 320, c. 326, c. 338, c. 360,

⁵²² LM Užr. 32, nr. 2, 68.

⁵²³ *Ревизия пуц и переходов...* c. 363; LM-36, l. 59v–61; LM-33, l. 71v.

⁵²⁴ LM-33, l. 135–136v.

⁵²⁵ *Ревизия пуц и переходов...* c. 346.

⁵²⁶ LM-33, l. 135–136v.

⁵²⁷ *Ревизия пуц и переходов...* c. 310.

⁵²⁸ LM-33, l. 19–19v.; LM-36, l. 112

Apibendrinant reikia pastebėti, kad pirmosios Bonos LDK įgytos žemės valdos, t. y. buvusi Pinsko kunigaikštystė, buvo administruojamos kaip kompleksas, t. y. taip, kaip buvo perimtos iš kunigaikščio Jaroslavičiaus, o 1536 m. dar prisidėjo ir Sielcų dvaro laikymas. Nuo maždaug XVI a. 5 deš. paskirai visame komplekse buvo valdoma Rahačovo pilis su visais priklausiniais. Tai greičiausiai lėmė visų pirma jos geografinė padėtis, mat pilis buvo gerokai nutolusi į rytus nuo likusio žemėvaldos komplekso. Jau Ivano Michailovičiaus Chorejevičiaus laikais ten veikė Bonos laikytojas, nors į seniūno titulą Rahačovas buvo įrašytas. Seniūno Petro Kiredjevičiaus Mylskio titule Rahačovo jau neberandame, ir iki pat 1556 m. pilis ir valsčius buvo administruojami atskirai nuo Pinsko, Klecko ir Horodoko. Rahačovo pilį Bona laikyti patikėjo asmenims, glaudžiai susijusiems su buvusios Pinsko kunigaikštystės teritorija. Nors nežinome, iš kur buvo kilęs pirmasis laikytojas Paulius Popelžinskis, tačiau jo žemėvalda telkėsi aplink Pinską bei Horodoką, o karjera anksčiau buvo susijusi su Pinsko seniūnijos administravimu. Jo sutuoktinė buvo kilusi iš Pinsko, kas irgi rodo jo gilesnį ryšį su vietos bendruomene. Kiti du po jo Rahačovą laikę asmenys buvo kilę iš buvusių Pinsko ir Klecko kunigaikštysčių, taip pat anksčiau susiję su aptariamų teritorijų administravimu. Apie jų asmeninius ryšius, deja, platesnių žinių istoriniai šaltiniai nepateikia. Taigi, asmenys, Bonos suteiktimi laikę Rahačovo pilį ir kitus priklausinius nebuvo atsitiktiniai asmenys. Jie savo kilme, karjera bei asmeniniais ryšiais buvo glaudžiai susiję su buvusio Pinsko ir Klecko kunigaikščio valdyta teritorija, kurios neatsiejama, nors ir šiek tiek nutolusi dalis buvo Rahačovas.

Seniūno Ivano Michailovičiaus Chorejevičiaus laikais palaipsniui suformuotas žemėvaldos kompleksas iš Pinsko, Klecko, Horodoko, Rahačovo, Kobryno ir Sielcų dvaro. 1536–1544 m. visas šias valdas administravo minėtasis seniūnas. Po jo mirties kompleksas buvo suskaidytas. Petras Kirdejevičius Mylskis jau valdė tik Pinską, Klecką ir Horodoką. Rahačovas tapo atskiru laikymu ir toks išliko iki pat 1556 m. Kobrynas ir Sielcai į komplekso sudėtį sugrįžo seniūnu tapus Stanislovui Chvalčevskiui.

3.1.2. Palenkė: Bielsko žemė

Nors Bielską Bona iš Alberto Goštauto išpirko 1533 m., jos seniūnų ar vietininkų čia ilgą laiką šaltiniuose nesutinkame. Čia ir toliau seniūnavo A.

Goštautas.⁵²⁹ Tačiau 1535 m. Bielsko seniūno vietininkas Motiejus Levickis⁵³⁰ buvo ir Bonos dvarionis.⁵³¹ 1539 m. mirė A. Goštautas, tais pačiais metais jau minimas valdovės žmogus – Bielsko seniūnijos valdytojas (*cnपावया*) Andrejus Nepreckis.⁵³² Tačiau jis buvo tik pereinamojo laikotarpio pareigūnas, greičiausiai turėjęs po seniūno mirties organizuoti seniūnijos perėjimą Bonos žmonėms. Vėliau jis atliko kitas funkcijas jos dvarų administravimo sistemoje, o 1540 m. Bielsko vietininku tapo Motiejus Levickis⁵³³ lenkas, įsikūręs Palenkėje, kur svarbi giminės valda, kurią paveldėjo, buvo Levickių Nevodnica.⁵³⁴ Pastaroji valda atsirado Nevodnicos upės pakrantės intensyvaus kolonizavimo procese ir tokių, su konkrečia bajorų gimine susijusių valdų šioje teritorijoje buvo ne viena.⁵³⁵ 1549 m. dokumentuose M. Levickis minimas kaip buvęs Bonos vietininkas.⁵³⁶ Nuo 1540 m. buvo ir Bielsko žemės teismo pateisėjis – vėliau ir teisėjas.⁵³⁷ Motiejus Levickis laikytinas pirmuoju “Bonos žmogumi” Bielsko seniūnijoje, bet jos vietininku čia buvo ne iki savo mirties. Po 1549 m. ir toliau buvo Bielsko žemės teisėju, XVI a. 6 deš. buvo vienas iš valakų reformos vykdytojų Gardino seniūnijoje.⁵³⁸

Nuo 1548 m. Bielsko vietininku buvo Petras Koninskis.⁵³⁹ Jis pareigas ėjo iki 1555 m.⁵⁴⁰ LDK ir Lenkijoje egzistavo ne viena Koninskių giminė, jos turėjo ir skirtingus herbus. A. Bonieckis Petrą Koninskį, ėjusį Biesko vietininko pareigas, priskiria iš Sandomiežo pavieta kilusiai Koninskių giminei. Tačiau šios giminės atstovų žemės valdos ir karjeros buvo daugiausia susiję su Lenkija, o apie patį Petrą pateikiama tik tiek informacijos, kad jis nuo 1549 m. buvo Bonos vietininku Bielske.⁵⁴¹

Bielsko žemėje valdovei priklausė ir Bransko bei Surazo dvarai. Branskas buvo Bielsko žemės svarbus taškas. Aptariamuoju metu tai buvo

⁵²⁹ LM Užr. 1, nr. 94, 95; LM Užr. 20, nr. 194.

⁵³⁰ LM Užr. 17, nr. 482.

⁵³¹ LVIA, F. 389, Lietuvos Metrika, ap. 1, b. 24 (toliau – LM-24), l. 36.

⁵³² LM-36, l. 49–50v., 73v–74. LM-24, l. 37v–40.

⁵³³ *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto dvaro sąskaitos (1543–1548)*, kn. 2, parengė D. Antanavičius, Vilnius, 2012, p. 11; LM-31, l. 10v–11v.

⁵³⁴ A. Boniecki, *Herbarz...*, Cz.1, t. 14, s. 185.

⁵³⁵ W. F. Wilczewski, J. Maroszek, *Niewodnica. Dzieje kościoła i parafii 1596–1996*, Białystok, 1996, s. 7.

⁵³⁶ LM Užr. 32, nr. 61, 66.

⁵³⁷ A. Boniecki, *Herbarz...*, Cz.1, t. 14, s. 185.

⁵³⁸ LM Užr. 32, nr. 61, LM-33, l. 20–20v.

⁵³⁹ *Ibidem*, nr. 14, nr. 66.

⁵⁴⁰ LM-33, l. 127–128v, LM-36, l. 40–40v., 69v–70.

⁵⁴¹ A. Boniecki, *Herbarz...*, Cz. 1, t. 11, s. 85.

svarbus prekybinis centras, palaikęs glaudžius ryšius su Gdansku.⁵⁴² Branske vykdavo Bielsko žemės bajorų seimeliai, buvo organizuojami teismai.⁵⁴³ Pirmasis Bonos Bransko ir Suražo dvarų vietininkas buvo Mikalojus Korickis. Korickių giminė buvo kilusi iš Lenkijos, Sandomiežo pavieta, bet M. Korickis įsikūrė Palenkėje. buvo Bielsko žemionis⁵⁴⁴, 1533 m. trumpam gavo laikyti Sielcų dvarą.⁵⁴⁵ Korickių Nevodnicos valdų pradininkas⁵⁴⁶. Jis tarnavo LK kariuomenėje, tuo pačiu tarnavo ir Bonai LDK.⁵⁴⁷ Karjerą Bielske pradėjo 1531 m. buvo Bielsko pateisėjis⁵⁴⁸, nuo 1537 m. – Bielsko žemės teisėjas⁵⁴⁹, apie 1538 m. taip pat ir Bonos Bransko ir Suražo dvarų laikytojas.⁵⁵⁰ 1531 m. jam, su valdovės ir A. Goštauto užtarimu, valdovas suteikė Bielsko vaitystę.⁵⁵¹ Mikalojus Korickis buvo susigiminiavęs tolimais ir netiesioginiais giminystės ryšiais su Motiejumi Levickiu, Bonos vietininku Bielske. Korickio žmonos sesuo Aleksandra buvo ištekejusi už M. Levickio žmonos brolio.⁵⁵² Svarbiau už šį ryšį buvo profesiniai ryšiai, kadangi abu tarnavo valdovei administruojant jos žemėvaldą Bielsko žemėje. 1553 m. mirus Mikalojui Korickiui, jo palikto kilnojamojo ir nekilnojamojo turto sąrašo vienas iš sudarytojų buvo Motiejus Levickis.⁵⁵³ Taigi jo kilmė ir karjera buvo tiesiogiai susijusi su Bonai nuo 1533 m. priklausiusiomis žemėmis, o karjerą jis pradėjo tada, kai Bielską dar valdė A. Goštautas. Tai buvo vietinis asmuo, jau turėjęs patirties administruojant Bielską, taip pat išmanęs teisę.

Apie 1542–1544 m. Branske ir Suraže Bonos vietininku buvo Andrius Bužinskis⁵⁵⁴, ir jis, ir po jo vietininku buvęs Andrius Kunickis⁵⁵⁵ buvo jos dvarionys. Apie jų karjerą platesnių žinių nėra. A. Bonieckis priskiria A. Bužinskį kilusių iš Lenkijos, Viznos žemės Bužinskių, giminei.⁵⁵⁶ Jis taip pat

⁵⁴² A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Przemiany społeczno-gospodarcze...*, s. 145.

⁵⁴³ J. Siedlecki, „Sądy ziemskie i grodzkie szlachty ziemi bielskiej w Brańsku w XVI–XVIII w.“, in: *Zeszyty Naukowe UW. Filia w Białymstoku*, z. 60. *Humanistyka. Prace historyczne*, t. 11, 1988, s. 33–59; Idem, „Sejmiki szlachty ziemi bielskiej w Brańsku w XVI–XVIII wieku“, in: *Przegląd Historyczny*, t. 80, 1989, z. 2, s. 239–272.

⁵⁴⁴ *LM Użr.* 17, nr. 109.

⁵⁴⁵ *Ibidem*, nr. 481, nr. 494.

⁵⁴⁶ W. F. Wilczewski, J. Maroszek, *Op. Cit.*, s. 10.

⁵⁴⁷ M. Plewczyński, „Szlachta podlaska w wojsku polskim za ostatnich Jagiellonów“, in: *Studia Podlaskie*, 1991, tom III, s. 5–26, čia – s. 6.

⁵⁴⁸ J. Siedlecki, „Działalność...“, s. 220.

⁵⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁵⁰ *LM Użr.* 20, nr. 184.

⁵⁵¹ *LM Użr.* 17, nr. 109.

⁵⁵² W. F. Wilczewski, J. Maroszek, *Op. Cit.*, s. 11–12.

⁵⁵³ *Ibidem*, s. 12.

⁵⁵⁴ A. Boniecki, *Herbarz...*, Cz. 1. T. 2., s. 258.

⁵⁵⁵ A. Boniecki, *Poczet rodow...*, s. 163.

⁵⁵⁶ A. Boniecki, *Herbarz...*, Cz. 1. T. 2, s. 258.

turėjo nuosavybės prie Nevodnicos upės, vadinamos Bužinskių Nevodnica.⁵⁵⁷ 1545 m. Branską ir Suražą laikiusį A. Kunickį informacijos beveik nėra.

Tomas Ovsianas buvo valdovės vietininkas Bransko ir Suražo dvaruose 1549–1554 m.⁵⁵⁸ 1557 m. įvardijamas kaip valdovo dvarionis.⁵⁵⁹ Buvo lenkas⁵⁶⁰, turėjęs nuosavybės Palenkėje, Drohičino žemėje.⁵⁶¹ T. Ovsianas, kaip ir M. Korickis, buvo LK kariuomenės karys, organizavęs ir gynybą Palenkėje.⁵⁶² Su laikytais dvarais jo santykis buvo palyginti pasyvus, o dėmesį asmuo koncentravo į karinės ir diplomatinės tarnybos atlikimą.⁵⁶³ Net du Bonos pareigūnai – Bransko ir Suražo laikytojai Mikalojus Korickis ir Tomas Ovsianas buvo vieni įtakingiausių tarnybinės bajorijos atstovų Palenkėje.⁵⁶⁴ 1555–1558 m. Bransko ir Suražo dvarus laikė Mikalojus Senkovskis.⁵⁶⁵ Jis taip pat buvo lenkas, iš Plocko.⁵⁶⁶ Tačiau apie platesnį jo vaidmenį bendruomenėje žinių nėra, net su Bonos valdomis susijusiuose šaltiniuose jis beveik nefigūruoja.

Taigi Bransko ir Suražo dvarai Bonos laikais buvo atiduodami vienam laikytojui. Nors yra keletas asmenų, laikiusių šiuos dvarus, apie kurių santykį su valdove ir su vietos bendruomenėmis platesnių žinių nėra, du šių dvarų laikytojai – Mikalojus Korickis ir Tomas Ovsianas buvo įtakingi bajorijos atstovai Palenkėje. Ypač svarbi buvo jų karinė veikla renkant samdinius iš Palenkės bajorų, kuri leido plėstis jų giminės žemėvaldai ir įtakai tiek LK, tiek LDK. M. Korickis gerai išmanė teisę, nes ėjo svarbias Bielsko pateisėjo, vėliau – teisėjo pareigas. Apie T. Ovisano šeimos ryšius nieko nežinome, tačiau M. Korickis buvo susigiminiavęs su įtakingu LK visuomenės veikėju Lenkijos primu Jokūbu Uchanskiu, kuris dar buvo ir Bonos atstovu kai kuriose teismo bylose⁵⁶⁷, o Jurgio Radvilos pasiuntinys Jonas Haika savo laiške Radvilai J. Uchanskį įvardijo kaip vieną Bonos favoritų.⁵⁶⁸ Abu šie asmenys, panašu, buvo įtakingi ne vien Bielsko žemėje, bet ir visos Palenkės lygmeniu.

⁵⁵⁷ W. F. Wilczewski, J. Maroszek, *Op. Cit.*, s. 11.

⁵⁵⁸ *LM Užr.* 32, nr. 14,

⁵⁵⁹ *LM* (1555 – 1558): 37-oji Teismų bylų knyga, parengė I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2010 (toliau – *LM TBK* 37), nr. 37, nr. 39.

⁵⁶⁰ E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewí w XVI–XVII wieku*. Praca doktorska na kierunku Historia w zakresie Historii nowożytnie, Warszawa, 2018, s. 82.

⁵⁶¹ M. Plewczyński, *Op. cit.*, s. 5–26.

⁵⁶² *Ibidem*, s. 7.

⁵⁶³ *Ibidem*.

⁵⁶⁴ *Ibidem*, s. 12.

⁵⁶⁵ *LM-36*, l. 107.

⁵⁶⁶ E. Kalinowski, *Op.cit.*, s. 82.

⁵⁶⁷ *LM Užr.* 19, nr. 214;

⁵⁶⁸ AGAD, AR, Dział V, nr. 5080, psl. 16.

Nors apie kelis Bonos laikytojus Branske ir Suraže informacijos neturime, pastebėtina, kad jos vietininkai Bielske, taip pat laikytojai Branske ir Suraže, apie kurių kilmę ir karjerą žinome daugiau, buvo lenkai. Jie turėjo nuosavybės Palenkėje, buvo čia įsigyvenę ir išmanė vietos reikalus. Ne vienas Bonos pareigūnas Bielske, Branske ir Suraže turėjo nuosavybės prie Nevodnicos upės. Ten kolonizacijos procese formavosi bajoriškų giminių žemėvalda, prie šio proceso prisidėjo ir Žygimanto Senojo suteiktys.⁵⁶⁹

Palenkė, kaip LDK pasienio su Lenkija teritorija, išlaikė glaudžius ryšius su LK. Čia stipriai tarpusavyje sąveikavo lenkiškos kilmės ir LDK bajorija.⁵⁷⁰ Be to, Bielsko žemės bajorų bendruomenė anksčiau demonstravo aiškius savarankiškumo siekius, išskirtinis vien jų bandymas išsivaduoti iš seniūno A. Goštauto valdžios. Tad nekelia didesnės nuostabos, kad Bona savo seniūnais ir vietininkais rinkosi lenkus, tačiau stipriais ryšiais su Palenke susijusius asmenis, įtakingus bajorus, galėjusius, manytina, daryti įtaką Bielsko žemės bajorijai.

3.1.3 Gardino seniūnija ir pavieto dvarai

Gardino paviete buvo gausu Bonai įvairiais būdais atitekusių dvarų ar kitų turto objektų. Kitaip nei Bielsko žemėje ar Pinsko seniūnijoje, čia tokie vientisi, vieno ar kelių asmenų administruojami valdų kompleksai nebuvo formuojami. Gardine veikė valdovės vietininkai, o seniūnijos dvarai būdavo atiduodami laikytojams. Laikytojai galėjo valdyti vieną ar kelis dvarus, o pastaruoju atveju laikymų sudėtis galėjo kisti keičiantis laikytojams. Jei Bielsko žemėje Bransko ir Suražo dvarai visuomet būdavo atiduodami laikyti vienam asmeniui, tai Gardino seniūnijos dvarų valdymas buvo žymiai dinamiškesnis. Tačiau tam tikri įrankiai, siekiant organizuoti bendrą seniūnijos dvarų administravimo sistemą, buvo kuriami ir naudojami.

Yra žinoma, kad 1536 m. valdovo leidimu Bona išpirko Gardino seniūniją iš Jurgio Radvilos, tačiau jis iki savo mirties 1541 m. dar ėjo Gardino

⁵⁶⁹ W. F. Wilczewski, J. Maroszek, *Op. Cit.*, s. 10.

⁵⁷⁰ J. Maroszek, „Osadnictwo drobnoszlacheckie...“, s. 201–217; J. Maroszek, „Struktura osadnictwa rycerskiego i drobnoszlacheckiego dawniej ziemi bielskiej do końca XVIII wieku“, in: *Białostoczczyzna*, Nr 1–2/61–62/2002, s. 66–152; J. Maroszek, „Prawo polskie na Podlasiu do 1569 roku“, in: *O prawie i jego dziejach księgi dwie : studia ofiarowane profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, Ks. I. Białystok, 2010, s. 327–336.

seniūno pareigas.⁵⁷¹ Viename 1534 m. dokumente Bona J. Radvilą pavadino savo seniūnu.⁵⁷² 1536 m. ji savo dvarioniui Vaitiekui Tšebskiui rašė, kad šis paleistų Gardino pilyje laikomus keliuočius ir tarnus, kuriuos valdovas priteisė Gardino seniūnui J. Radvilai⁵⁷³. Taigi Gardino pilyje, šalia seniūno J. Radvilos veikė ir Bonos pareigūnas.⁵⁷⁴ 1537 m. Vaitiekus Tšebskis įvardijamas ir kaip Bonos Gardino pavieto dvarų valdytojas – *снравца*⁵⁷⁵. Tuo pačiu terminu šaltiniuose buvo įvardijamas ir Bielske po A. Goštauto mirties trumpai veikęs A. Nepreckis. Panašu, kad abu pareigūnai buvo susiję su pereinamuoju etapu tarp buvusio seniūno ir Bonos valdžios.

V. Tšebskis buvo lenkas⁵⁷⁶. 1523–1531 m. jis administravo Tarnuvą LK, buvo pilininku. 1528–1531 m. buvo Peremislio vyskupo Jano Karnkovskio dvaro maršalka.⁵⁷⁷ Jis nebuvo naujas žmogus Bonos aplinkoje, buvo vienas iš nuolatinių komisorių, Žygimanto Senojo paskirtų nagrinėti 1536–1537 m. vykusius ir užsitęsčius Bonai priklausiusių Gardino pavieto Skidliaus, Mastų ir Dubno dvarų gyventojų ginčus su Mikalojaus Paco Rožankos ir Miklovščėiznos dvarų gyventojais. V. Tšebskio pareigos LDK, palyginti su užimtomis LK, yra žymiai menkesnės. Iš esmės tai buvo lenkas pareigūnas, pasitarnavęs Bonai jos reikaluose LDK.

Dvarų valdytojas atliko visos didelės teritorijos, į kurią įėjo ir Gardino seniūnija su pilimi, ir Gardino pavieto dvarai bei kaimai, seniūno ir vyriausio administratoriaus funkcijas. Viena vertus, ši pareigybė galėjo atsirasti kaip priemonė Bonai įteisinti savo įtaką Gardine ir perimti iš J. Radvilos realius galios svertus čia, kita vertus, kadangi valdovė iš karto perėmė nemažai Gardino paviete buvusių dvarų, kuriuos pavedė administruoti įvairiems asmenims, dvarų valdytojas galėjo atsirasti kaip optimali priemonė suvaldyti didelę ir gausią dvarų teritoriją.

Po J. Radvilos mirties „seniūnu“ Gardine tapo Bona. Svarbiausiu jos administracijos pareigūnu buvo vietininkas Gardino pilyje. Pirmuoju valdovės vietininku Gardino pilyje 1541 m. paskirtas Vaitiekus Griškaitis Kimbaras.⁵⁷⁸

⁵⁷¹ LM Užr. 20, nr. 194.

⁵⁷² LM Užr. 18, I–163.

⁵⁷³ 1536 06 15. Bonos Sforzos raštas jos dvarioniui Vaitiekui Tšebskiui, kuriuo liepiama grąžinti Jurgiui Mikalojaičiui Radvilai valdovo jam priteistus Gardino valsčiaus žmones. LMAVB RS. Rankraščių kolekcija B2 F.16, ap. 22, l. 73.

⁵⁷⁴ Ibidem.

⁵⁷⁵ LM Užr. 21, nr. 154.

⁵⁷⁶ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III., s. 142.

⁵⁷⁷ Informacija iš duomenų bazės „CORPUS of Ioannes Dantiscus' Texts & Correspondence“, <http://dantiscus.ibi.uw.edu.pl/?f=personDetails&person=2754>.

⁵⁷⁸ *Акты Виленской археографической комиссии*, том XVII, Вильна, 1890, s. 301. Nors dokumentas be datos, sprendžiant iš nurodyto indikto surašytas 1541 m.

Anot A. Bonieckio, Kimbarai buvo bajorai kilę iš Smolensko.⁵⁷⁹ Tačiau jie ėjo įvairias pareigas Vilniaus vaivadijoje⁵⁸⁰, taip pat jų katalikiški vardai rodytų abejotiną jų ryšį su šia rusėniška žeme. Prieš tapdamas Bonos vietininku, V. Kimbaras tarnavo Vilniaus vaivada A. Goštautui, buvo jo vietininkas Bielske⁵⁸¹, 1540 m. buvo įvardijamas kaip Vilniaus vaivadijos valdytojas⁵⁸². Vaitiekaus Griškaičio Kimbaro tėvas Griška Kimbaras taip pat buvo A. Goštauto žmogus, ėjo vietininko Vilniuje pareigas⁵⁸³. Bonos vietininku Gardine V. Kimbaras buvo iki 1551 m. Taigi, tai buvo iš LDK kilęs, valdų administravimo patirties turėjęs asmuo.

1552 m. valdovės vietininku Gardino pilyje paskirtas Levas Michailovičius XVI a. 3 deš. tarnavo Slucko kunigaikščiui, buvo jo pareigūnas Aukštadvaryje⁵⁸⁴. Apie Levo Michailovičiaus kilmę nėra žinių. Žinoma, kad jo nuosavybė telkėsi Trakų paviete, XVI a, 5 deš. čia jis intensyviai supirkinėjo ir kitais būdais įgijo nemažai žemės⁵⁸⁵. 1552 m. paskyrimas Bonos vietininku Gardino pilyje nėra atsitiktinis. Jau daugiau nei dešimtmetį L. Michailovičius valdė Gardino pavietui priklausiusius Skidliaus ir Krinkų dvarus⁵⁸⁶. Tiek Vaitiekus Griškaitis Kimbaras, tiek ir Levas Michailovičius savo veikla buvo susiję su *Lituania propria* žemėmis, abu prieš tai buvo LDK didikų tarnybininkai, turėjo administravimo patirties.

Gardino paviete telkėsi nemažai Bonai priklausiusių dvarų. Čia buvo Dubno, Mastų, Malavičės, Perstūnos, Labnos, Kvasos, Krinų, Jeziorsko, Skidliaus, Žoroslavkos, Novy Dvoro dvarai. Iš jų buvo formuojami laikymai, kuriuos Bona atiduodavo savo vietininkais bei laikytojais įvardijamiems asmenims. Laikymų sudėtis nebuvo pastovi, ilgainiui jie stambėjo. Jei apie

⁵⁷⁹ *Poczet rodów*, s. 124; A. Boniecki, *Herbarz...*, Cz.1, T. 10, s. 76.

⁵⁸⁰ *LM Užr.* 19, nr. 195.

⁵⁸¹ *LM Užr.* 17, nr. 270.

⁵⁸² 1540 m. Raštas, kuriuo Trakų pavieto bajoras Predslavas Daugirdas (Daugirdavičius) Vaitiekui Kimbarui užstatė tris valstiečius: Toleiką, buvusį tijūną, ir kitus su turtu. LMAVB RS. Povilo Karazijos fondas F. 264, ap. 913.

⁵⁸³ J. Kiaupienė, *Mes, Lietuva...*, p. 153.

⁵⁸⁴ XVI a. Semeliškių bajoro Chodkos Medvilos pakvitavimas, kad Slucko kunigaikščio urėdas Aukštadvaryje Levas [Michailovičius] atsilygino už Medvilos žemę, priskirtą prie jo Slucko valdų. LMAVB RS. Povilo Karazijos fondas F. 264, ap. 827.

⁵⁸⁵ 1544 m. Martynas Ganusovičius Levui Michailovičiui, Krynų ir Skidelių administratoriui, pardavė Dubės lauką, pievą ir mišką (Semeliškių apyl.) LMAVB RS. Povilo Karazijos fondas F.264, ap. 832; 1542 m. Bonos vietininko Skideliuose ir Krynkuose Levo Michailovičiaus byla su Kotryna Augustinavičiene ir jos sūnumis dėl Vizonos ežero. LMAVB RS Povilo Karazijos fondas F.264, ap. 179; 912 ir kt.

⁵⁸⁶ 1540 m. Trakų pavieto bajorai Kodka Laurynas ir Vaitiekus Medvilos Skidelio ir Krynų valdytojui Levui Michailovičiui (Bonos urėdas) užstatė Eigulių dvarą. LMAVB RS. Povilo Karazijos fondas F.264, ap. 912.

1535 m. Bonai gavus Mastų dvarą jis buvo suteiktas laikyti vienam asmeniui, tai vėliau Mastai niekada nebebuvo suteikiami laikyti kaip atskiras objektas, palaipsniui tapo sudėtine vis didėjančio laikomų dvarų komplekso dalimi. Iki 1555 m. į kompleksą įėjo Mastų, Dubno, Novy Dvoro, Skidliaus dvarai.⁵⁸⁷ Dubnas, Novy Dvoras irgi iš pradžių buvo suteikiami kaip atskiri laikymai⁵⁸⁸, tačiau ilgainiui prijungti į minėtą kompleksą ir iki 1556 m. jame išliko. Šis dvarų kompleksas telkėsi Gardino pavieto šiaurritinėje dalyje, pietinė jo riba ėjo ties Nemuno upe.

Skidliaus ir Krinkų dvarai kurį laiką buvo laikomi vieno asmens, vėliau prijungti prie skirtingų kompleksų. Skidlius, kaip jau minėta, imtas laikyti kartu su Mastais, Dubnu, Novy Dvoru. Šie dvarai buvo išsidėstę Katros upės pakrantėje, vandens keliu buvo nesunku iš vieno dvaro nukeliauti į kitą. Skidlius, kaip jau minėta, priskirtas prie Mastų, Dubno, Jeziorsko ir Novy dvoro dvarų komplekso. 1554 m. jie dar buvo valdomi kaip kompleksas.⁵⁸⁹ Krinkų dvaras jau laikytas Andriejaus Tarnovskio 1548–1555 m. kartu su Kvasos ir Katros dvarais.⁵⁹⁰ Čia susiformavo Gardino pavieto viduryje atsідūręs Bonos dvarų kompleksas, kurio pagrindine ašimi buvo Katros upė.

Berznykas, Perstūna, Malavičė ir kai kada kiti dvarai buvo kitas daugiau ar mažiau pastovų dvarų „stuburą“ išlaikęs dvarų kompleksas. Tai buvo vakarinis Gardino pavieto pakraštys, šalia miškų juostos, skyrusios LDK nuo Prūsijos Kunigaikštystės. Dvarai buvo išsidėstę iš šiaurės į pietus, juos vieną nuo kito skyrė (lyginant su anksčiau aptartais dvarų kompleksais) nemaži atstumai. 1555 m. kartu dar buvo laikomas ir Labnos dvaras, buvęs geografiškai patogioje vietoje, kad patektų į šį dvarų kompleksą.⁵⁹¹

Taigi Gardino paviete iš esmės galime kalbėti apie tris dvarų kompleksus, kuriuos Bona duodavo laikyti saviems žmonėms. Didžiausias jų buvo šiaurritinėje valdovės žemėvaldos Gardino paviete dalyje ir tarsi išgaubtas lankas atribojo jos žemėvaldą nuo kitų Gardino pavieto dvarų žemių, o pietine komplekso riba buvo Nemunas. Antrasis dvarų kompleksas

⁵⁸⁷ LM Užr. 32, nr. 14, nr. 54; LM Užr. 29, nr. 33; *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага* (1480–1546). Кніга запісаў 30, Мінск, 2008 (toliau – LM Užr. 30), nr. 88; LVIA, F. 389, Lietuvos Metrika, ap. 1, b. 31 (toliau – LM-31), l. 208–209; LM-36, l. 52v.

⁵⁸⁸ LM-31, l. 208–209; A. Boniecki, *Herbarz...*, Cz. 1. T. 6, s. 13; LM Užr. žr. 32, nr. 14, nr. 54; LM-33, l. 31.

⁵⁸⁹ LM-36, l. 36v.

⁵⁹⁰ LM (1569–1570): Užrašymų knyga 52, parengė Algirdas Baliulis, Romualdas Firkovičius, Vilnius, 2004 (toliau – LM Užr. 54), nr. 55, nr. 61; LM-36, l. 36v–37.

⁵⁹¹ LM-36, l. 46v–47; LVIA, F. 389, Lietuvos Metrika, ap. 1, b. 38 (toliau – LM-38), l. 204v–206.

buvo mažesnis, „apkabino“ Katros upę, įtekančią į Nemuną ir brėžė pietrytinę Bonos žemės valdų Gardino pavietę ribą. Nuo jos, į šiaurės vakarus, palei miškų zoną, skyrusią Gardino pavietą nuo Palenkės ir Prūsijos Kunigaikštystės, buvo išsidėsčius dar viena dvarų grupė, juos vieną nuo kito skyrė žymiai didesni atstumai.

1533 m. iš Jurgio Radvilos išpirkti Skidliaus, Krinkų, Jeziorsko, Žoroslavkos dvarai. Pirmuosius tris ir Novy Dvoro dvarą 1535 m. laikė Bagdonas Grinkavičius Valavičius.⁵⁹² Rusėniškos kilmės Valavičių giminė buvo kilusi iš Gardino.⁵⁹³ B. G. Valavičius buvo Gardino arklidininku bei vaikiu⁵⁹⁴. 1532 m. buvo komisoriumi byloje tarp Bonos ir J. Radvilos šioms bylinėjantis dėl Žoroslavkos dvaro.⁵⁹⁵ Tad greičiausiai gerai išmanė vietos reikalus. Mirė apie 1539 m.

Žoroslavka buvo Jurgio Zelepūgos, taip pat laikusio Labnos, Malavičės ir Kvasos dvarus, rankose.⁵⁹⁶ Mirė prieš 1549 m.⁵⁹⁷ Visi minėti dvarai Bonos buvo įgyti 1533–1534 m., mirus minėtiems dvarų laikytojams šių laikymų sudėtis reikšmingai kito.

1539 m. mirus Bagdonui Grinkavičiui Valavičiui⁵⁹⁸ jo valdyti dvarai nebuvo išlaikyti kaip vientisas kompleksas, bet perduoti skirtingiems asmenims. Skidliaus ir Krinkų dvarą valdė jo sūnus Jonas Valavičius. Visų aptariamojo laikotarpio Valavičių giminės atstovų karjera ir valdos buvo glaudžiai susiję su Gardino pavietu, kur buvo gausu Bonos nuosavybės. Bagdonas Valavičius buvo ir Gardino arklidininkas bei vaikius, jo brolis Jonas Valavičius buvo taip pat ir Trakų arklidininkas. Jų brolis Eustachas (Ostafijus) Valavičius padarė įspūdingiausią karjerą lyginant su broliais, tai leido jam patekti į uždaramu pasižymėjusį LDK elitą⁵⁹⁹. E. Valavičiaus karjeros viršūnė buvo pasiekta Žygimanto Augusto valdymo laikais. Taigi pirmieji asmenys, kurie laikė Bonos Skidliaus ir Krinkų dvarus Gardine, buvo savo kilme ir karjera susiję su šiuo pavietu. Skidliaus ir Krinkų dvarai iki 1548 m. buvo

⁵⁹² LM Užr. 20, nr. 34, nr. 176, nr. 177; LM Užr. 21, nr. 68, nr. 150;

⁵⁹³ R. Ragauskienė, „Valavičiai...“, p. 212.

⁵⁹⁴ LM Užr. 17, nr. 463.

⁵⁹⁵ LM Užr. 15, nr. 147.

⁵⁹⁶ *Ревизия пущ и переходов...*с. 179; 1532 m. Bonos raštas jos urėdininkui Jurgiui Zelepūgai dėl skundo prieš jį. LMAVB F16–22, l. 59–59v.; LM Užr. 18, I–51.

⁵⁹⁷ LM Užr. 32, nr. 70.

⁵⁹⁸ LM-23, l. 74.

⁵⁹⁹ R. Ragauskienė, „Valavičiai...“, p. 215.

laikomi to paties asmens. Paskutinis juos kaip atskirą laikymą turėjo 1552 m. Bonos vietininku Gardino pilyje tapęs Levas Michailovičius.⁶⁰⁰

Kuriam laikui kaip atskiras laikymas buvo suteikiamas Novy Dvoro dvaras. 1539 m. mirus Bagdonui Grinkavičiui Valavičiui vietininkas Novy Dvore buvo Simonas Gecas⁶⁰¹, kilęs iš Žemaitijos.⁶⁰² 1545 m. čia vietininku buvo Andrius Nepreckis⁶⁰³, kuris anksčiau ėjo Bonos vietininko Bielske pareigas.⁶⁰⁴ Apie 1548 m. Novy Dvoro vietininku įvardijamas Sebastijonas Dybovskis.⁶⁰⁵ A. Nepreckis buvo Palenkės lenkas⁶⁰⁶, anksčiau buvęs Bonos seniūnu Bielske. Sebastijonas Dybovskis irgi buvo lenkas, Dybovskių giminė buvo kilusi iš Lenčicos pavieto, o pats S. Dybovskis karjerą pradėjo tarnaudamas Bonai LDK.⁶⁰⁷ S. Dybovskis buvo paskutinis asmuo, kaip atskirą laikymą valdęs Novy Dvorą.

Į rytus nuo Skidliaus, Krynų ir Novy Dvoro buvo apie 1535 m. Bonos įgytas Mastų dvaras, kurį laikė Andrius Nekšinskis.⁶⁰⁸ Po 5 metų jis jau valdė ir Dubno dvarą⁶⁰⁹, buvusį visai šalia Mastų. A. Nekšinskis kilęs iš Mazovijos, Plocko pav., buvo Vilniaus vyskupo Mastų dvaro mokesčių rinkėju.⁶¹⁰ 1546 m. Mastus laikė lenkas Aleksėjus Pokšivnickis⁶¹¹, apie 1549 m. jo rankose buvo Novy Dvoro, Mastų, Dubno ir Jeziorsko dvarai.⁶¹² Vėliau kompleksą laikant Tomui Kaminsiui prisidėjo dar ir Skidliaus dvaras.⁶¹³ Kaminskis taip pat buvo lenkiškos kilmės, tarnavo kaip Bonos pasiuntinys⁶¹⁴. Jonas Viktorinas, 1555 m. buvęs vietininku valdovės Mastų, Dubno, Novy Dvoro ir Skidliaus dvaruose, 1540 m. buvo įvardijamas kaip jos dvarionis, Žygimanto Senojo pasiūstas atlikti Lucko ir Vladimiro pilių reviziją⁶¹⁵, veikė

⁶⁰⁰ 1540 m. Trakų pavieto bajorai Kodka Laurynas ir Vaitiekus Medvilos Skidelio ir Krynų valdytojui Levui Michailovičiui (Bonos urėdas) užstatė Eigulių dvarą. LMAVB RS. Povilo Karazijos fondas F.264, ap. 912.

⁶⁰¹ A. Boniecki, *Herbarz ...*, Cz. 1. T. 6, s. 13.

⁶⁰² *Ibidem*, s. 35.

⁶⁰³ *LM Užr.* 32, nr. 54

⁶⁰⁴ 1555 02 30. Bonos Sforzos raštas jos tuometiniam vietininku Bielske Petrui Koninskiui dėl vietinio gyventojų Jono Gortopolocho skundo. LM-36, l. 49.

⁶⁰⁵ *LM Užr.* 32, nr. 14.

⁶⁰⁶ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 212.

⁶⁰⁷ W. Pociecha, „Dybowski...“, s. 43–44.

⁶⁰⁸ *LM Užr.* 21, nr. 9, nr. 71, nr. 73, nr. 74, nr. 148; LM TBK 8, nr. 406.

⁶⁰⁹ LM (1552–1561): Užrašymų knyga 37, parengė D. Baronas, Vilnius, 2011 (toliau – LM Užr. 37), nr. 182.

⁶¹⁰ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III, s. 190.

⁶¹¹ *LM Užr.* 30, nr. 88.

⁶¹² LM-31, l. 208–209.

⁶¹³ LM-36, l. 52v.

⁶¹⁴ *Ревизия пущ и переходов...*, с. 284

⁶¹⁵ *Arch. Liub.* T. 4, p. 232.

ir kaip valdovės pasiuntinys⁶¹⁶. Apie jo kilmę šaltiniai nekalba. Tad po Bagdono Grinkavičiaus Valavičiaus mirties suskaldytas dvarų kompleksas nuo 1548 m. vėl buvo sujungtas į vieną, daugiau ar mažiau stabilų darinį. Didžioji dalis šiuos dvarus valdžiusių žmonių buvo lenkiškos kilmės, turėję administravimo patirties žmonės.

Apie 1549 m. mirus J. Zelepūgai tikrai kitam administratoriui turėjo pereiti ir Žoroslavkos dvaras, tačiau šaltiniuose joks Bonos kontaktas su šiuo dvaru po laikytojo mirties nėra fiksuojamas. Kiti jo laikyti dvarai – Labna, Malavičė ir Kvasa – buvo išskirstyti laikyti kitiems asmenims. 1550 m. šaltinyje kalbama apie Labnoje veikusį buvusio laikytojo A. Nepreckio ten paskirtą vietininką Joną Fainovskį.⁶¹⁷ Malavičės dvaras 1548 m. jau buvo kito komplekso sudėtyje valdomas Pauliaus Vturkovskio kartu su Perstūnos ir Berznyko dvarais.⁶¹⁸ Kvasos dvaras jau įtrauktas į Katros-Kvasos-Krinkų dvarų grandinę palei Katros upę, po J. Zelepūgos mirties valdė Andriejus Tarnovskis.⁶¹⁹ Šį kompleksą jis administravo iki 1556 m.

Apibendrinant Bonos dvarų Gardino pavieta teritorijoje valdymą reikia pasakyti, kad laikymų sudėtis čia nuolat kito, o administravusių dvarus asmenų buvo itin daug. Valdų administravimo stabilizavosi apie 1548 m., kai buvo suformuotas ir daugiau mažiau išlaikytas stabilus Mastų, Dubno, Novy Dvoro, Skidliaus dvarų kompleksas. Dažniausiai jis buvo suteikiamas patyrusiems administravimo srityje asmenims, daugiausia lenkiškos kilmės, nors buvo ir iš Gardino pavieta kilusių valdytojų.

3.1.4 Voluinės žemė

1543 m. Bona su Vasilijumi Sanguška – Kovelskiu įvykdė mainus ir įgijo Kovelį Voluinės žemėje. Kovelio seniūnu nuo 1543 m. buvo Bagdonas Mikalojaitis Semaška, anksčiau tarnavęs A. Goštauto raštinėje⁶²⁰. Semaškos buvo Bonos aplinkos žmonės, jos tarnybininkai Voluinėje. Vėliau Bagdono brolis Petras tapo Kremeneco seniūnu. 1554 m. Bagdonas Mikalojaitis Semaška jau yra įvardijamas valdovo maršalka, kartu su broliu Mikalojaus Radvilos pavedimu nagrinėję teismo bylą⁶²¹. 1549 m. Bagdoną Mikalojaitį

⁶¹⁶ *Ревизия пущ и переходов...*, с. 220.

⁶¹⁷ LM-33, l. 7v–8v.

⁶¹⁸ Ibidem, l. 32v–33v, l. 80–81, l. 103–103v.

⁶¹⁹ LM Užr. 32, nr. 54, nr.55, nr.61; LM-36, l. 36v–37.

⁶²⁰ LM TBK 8, nr. 190.

⁶²¹ 1554 m. Teismo byla, kurią Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilos nurodymu bylą nagrinėja Bogdanas Michailovičius Semaška, valdovo maršalka, ir Petras

Semašką Kovelyje jau buvo pakeitęs Aleksandras Laštis. Jis buvo kilęs iš Bielsko bajorijos, šias pareigas ėjo 1549–1554 m., prieš tai ėjęs Bielsko pakamario pareigas.⁶²² Kadangi Bonai priklausė ir Bielskas, galimai jau buvo jos tarnybininkas. Nuo 1551 m. Kovelį ėmė administruoti Pranciškus Chvalčevskis, kurio brolis Stanislovas tuo metu buvo Kobryno seniūnu, bet jau netrukus tapo Pinsko, Klecko, Kobryno ir Horodoko seniūnu, Sielcų dvaro laikytoju. Taigi Kovelį Bonos pavedimu administravo ne atsitiktiniai asmenys, o patyrę tarnybininkai. Lyginant su kitomis žemės valdomis, Kovelis į valdovės rankas pateko gana vėlai, jau buvo susiformavę pagrindiniai Bonos žemėvaldos kompleksai LDK. Tai galėjo lemti faktą, kad seniūnais neretai tapdavo jau jos tarnyboje „pasireiškusių“ bajorų giminių atstovai.

Nemaža dalis Bonos žemėvaldos telkėsi ir aplink Kremenecą. Valdovė į savo žemėvaldos kompleksą 1536 m. įjungė stambią Kremeneco valdą su pilimi, miestu, dvarais ir kitais priklausiniais. Ji šią valdą iš buvusio Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių nupirko, tokį pirkimą patvirtino Žygimantas Senasis⁶²³. Tuo pat metu ji ėmė supirkinėti dvarus aplink Lucką, bet netrukus pakeitė strategiją ir ėmė supirkinėti dvarus aplink Kremenecą, o XVI a. 5 deš. išmainė dvarus Lucko pavietai į valdas šalia Kremeneco, argumentuodama tuo, kad jos buvo pernelyg nutolę nuo kitų valdovės valdytų teritorijų⁶²⁴.

1536–1538 m. Bonos Kremeneco seniūnu buvo Voluinės žemionis⁶²⁵ Dachna Vasiljevičius, nuo 1533 m. ėjęs Lucko pilies raktininko, pilininko ir tiltininko pareigas⁶²⁶. Kadangi valdovė turėjo nuosavybės ir Lucke, greičiausiai D. Vasiljevičių jau pažinojo. Jis buvo patyręs tarnybininkas, anksčiau tarnavęs Konstantinui Ostrogiškiui. Kremeneco seniūnu jis tarnavo iki savo mirties, o 1539 m. jį pakeitė Stanislovas Chvalčevskis. Jis nuo 1529 m. buvo Lenkijos pasiuntinys pas imperatorių Karolį V⁶²⁷, o baigęs diplomatinę karjerą perėjo tarnauti Bonai Kremenecė. Vėliau, kaip jau minėta, sutelkė savo rankose valdovės apanažą (išskyrus Rogačiovo pilį), o

Michailovičius Semaška, Kremeneco seniūnas. LMAVB RS. Rankraščių kolekcija B2 F.16, ap.71, l. 38–38v.

⁶²²A. Boniecki, *Herbarz...* Cz. 1, t. 15, s. 212.

⁶²³ 1536 06 30, Ldk Žygimanto Senojo raštas, kuriuo patvirtina savo žmonos, karalienės Bonos, nuosavybės teises į dvarus ir kaimus Kremeneco pavietai, kuriuos ji pirkė iš Poznanės vyskupo Jono. LMAVB RS. Pergamentai rusų kalba F.2, ap. 12, pgl. *Pergamentų katalogas*, p. 159.

⁶²⁴ LM Užr. 32, nr. 39.

⁶²⁵ *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego...*, s. 245.

⁶²⁶ *Poczet rodów*, s. 41–42.

⁶²⁷ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III., p. 193.

Kremeneco seniūnu 1545 m. Bona paskyrė valdovo dvarionį Feliksą Gerciką⁶²⁸. 1548 m. jam tapus Žygimanto Augusto maršalka, raštininku ir Tikotino seniūnu, jį pakeitė Jonas Boguševičius Bogovitinavičius, kilęs iš Voluinės bajorijos⁶²⁹. Pastarąjį 1550 m., greičiausiai jam mirus, pakeitė Jurgio Radvilos raštininkas, nuo 1541 m. buvęs Voluinės vėliavininku, Petras Mikalojaitis Semaška. Jo brolis Bagdonas nuo 1543 m. buvo Bonos seniūnas Kovelyje, be to, dar 1536 m. valdovė su abiem broliais Semaškomis ir jų motina bylinėjosi dėl nuosavybės Lucke⁶³⁰. Semaškos buvo Voluinės žemionys⁶³¹. Taigi matyti, kad dauguma Bonos seniūnų Kremenece buvo kilę iš Voluinės žemės, patyrę ir patikimi asmenys, anksčiau jau tarnavę valdovei, didžiajam kunigaikščiui ar LDK didikams.

3.1.5 Bonos valdos Žemaitijoje ir aplink Alytų

Bonos rankose buvo valdų kompleksai Žemaitijoje ir aplink Alytų – dauguma šių valdų buvo LDK didikų dovanotos Žygimantui Augustui ir jo motinai, o kol Žygimantas Augustas buvo mažametis, čia tvarkėsi ji. Apie 1544 m. kai kuriuos dvarus Žygimantas Augustas perėmė iš motinos, kai kurie jų liko Bonos dispozicijoje iki 1556 m. Perlojos ir Jurbarko dvarus jai 1530 m. suteikė Žygimantas Senasis ir Bona juos valdė iki 1556 m.

Žemės valdas Žemaitijoje Žygimantui Augustui ir Bonai testamentu užrašė Stanislovas Stanislovaitis Kešgaila⁶³². Taip į jos valdų tinklą pateko Platelių valda su pilimi ir valsčiumi, į kurią įėjo ir Palanga, Kretinga bei Gargždai. 1533–1536 m. jos vietininku Plateliuose buvo Stanislovas Steckavičius⁶³³, nuo 1530 m. ėjęs taip pat ir Bonai priklausiusio Jurbarko pilies tįjūno pareigas⁶³⁴. Jis veikiausiai nebuvo vietinis, iš Žemaitijos kilęs bajoras⁶³⁵. 1536 m. Platelius iš jo perėmė jau vietinis bajoras Jurgis Martynaitis Bilevičius. Bilevičių giminė tuo metu priklausė valdančiajam

⁶²⁸ *Литовська метрика*, Книга 561..., с. 193.

⁶²⁹ O. Halecki, „Bohovitynowicz Bohusz Michal“, in: *PSB*, t. 3. Kraków, 1937, s. 226–227.

⁶³⁰ *LM Užr.* 19, nr. 214

⁶³¹ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 311.

⁶³² *LM Užr.* 12, nr. 638.

⁶³³ *Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ высочайше учрежденною при Киевскомъ Подольскомъ и Волынскомъ генераль. Ч. 5, Т. 1. Кіевъ, 1869, с. 86.*

⁶³⁴ *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*. T. 3 Księstwo Żmudzkie..., s. 63

⁶³⁵ E. Savišcevas, „Influx of the “outside” nobility into samogitia in the 16th century“, in: *Zapiski historyczne*, 2014, t. LXXIX, zeszyt 4, s. 539–560, čia – s. 551.

Žemaitijos elitui, jos atstovai ėjo svarbias pareigas šioje žemėje⁶³⁶, o ir pats Jurgis Bilevičius nuo 1543 m. ėjo Žemaitijos seniūno pareigas, tiesa, neilgai – iki savo mirties 1544 m. Nors nežinome, kada Bona Platelius su jiems priklausiusiais dvarais perdavė Žygimantui Augustui. Taigi valdyti Platelius su priklausiusiais dvarais Bona rinkosi Žemaitiją pažinojusius asmenis.

Apie Jurbarko dvaro valdytojus daug žinių neturime. Jau minėta, kad Stanislovas Steckavičius Bonos vietininku Jurbarko buvo greičiausiai iki savo mirties 1536 m., o 1536–1550 m. čia veikė Jonas Kuncevičius, buvęs ir muitininku Kaune⁶³⁷. Jis taip pat rūpinosi ir Punios girios apgyvendinimu⁶³⁸. Kuncevičiai greičiausiai buvo kilę iš senosios LDK bajorijos, Jono Kuncevičiaus protėviai buvo tarnybininkais Trakuose⁶³⁹, o Jonas Kuncevičius 1529 m. buvo Bonos dvarionis. J. Kuncevičius, galima sakyti, atitiko valdovei Žemaitijoje tarnavusio asmens standartą savo kilme ir karjera *Lituania propria* žemėse. Apie 1550 m. Jurbarko vietininko pareigas perėmė Andrius Patrikovskis⁶⁴⁰, o nuo 1555 m. Jurbarko Bonos vietininku buvo Martynas Podsendkovskis, ėjęs ir Trakų arklidininko pareigas⁶⁴¹. Apie pastarųjų asmenų kilmę žinių nėra.

Bona valdė ir Merkinės, Punios, Daugų dvarus, taip pat Alytaus ir Nemunaičio dvarus. Visi jie buvo valdomi Jono Jonaičio Zaberezinskio, šis savo 1536 m. testamentu perdavė juos Žygimantui Augustui. Nors nėra tikslios datos, nurodoma, kad Jonas Jonaitis Zaberezinskis mirė apie 1538 m.⁶⁴², tačiau jau 1537 m. šiuose dvaruose atsirado Bonos vietininkai. Prie šio dvarų komplekso buvo prijungtas ir Perlojos dvaras. 1530 m. čia jau veikė jos žmogus Leonas Dimitrevičius, apie kurio kilmę ir karjerą platesnių žinių nėra⁶⁴³. 1537 m. perėmus Jono Jonaičio Zaberezinskio dvarus tas pats asmuo tapo ir Bonos vietininku Dauguose. 1538 m. Perlojos ir Daugų dvarus laikė Valkavisko bajoras Bagdonas Daugirdavičius, 1517–1522 m. įvardijamas kaip valdovo dvarionis⁶⁴⁴. Neaišku, kiek laiko šis asmuo ėjo vietininko pareigas šiuose dvaruose, tačiau po jo dvarus perėmė Sebastijonas Šimkaitis

⁶³⁶ E. Saviščevas, „Bilevičių...“, p. 3–22.

⁶³⁷ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 163.

⁶³⁸ *LM Užr.* 32, nr. 1.

⁶³⁹ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 162.

⁶⁴⁰ E. Saviščevas, *Žemaitijos...*, p. 291

⁶⁴¹ Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. T. 3, Księstwo Żmudzkie..., s. 63.

⁶⁴² A. K. Urmański, „Jan Janowicz ...“, s. 51–67.

⁶⁴³ *Województwo Trockie XIV–XVIII wiek, Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*. T. 2, sud. H. Lulewicz et. al., red. A. Rachuba, Warszawa, 2009 (toliau – *Województwo Trockie*), s. 82.

⁶⁴⁴ *Poczet rodów*, s. 17.

Jundila, nuo 1537 m. jau administravęs Punios dvarą⁶⁴⁵. Jundilų giminė buvo kilusi iš senosios LDK bajorijos⁶⁴⁶, prieš tarnaudamas Bonai 1538–1539 m. Sebastijonas buvo įvardijamas kaip Vilniaus vyskupo Pauliaus Alšėniškio dvarionis⁶⁴⁷. Taigi šie dvarai atsidūrė vieno asmens rankose.

Merkinės dvarą 1537 m. ėmė valdyti Sebastijono Šimkaičio Jundilos brolis Mikalojus, 1539 m. tapęs dar ir Gardino vaikiu bei arklidininku⁶⁴⁸. Įdomu tai, kad ir jų brolis Vaitiekus buvo susijęs su Bona. Jis buvo paskirtas Užpalių ir Pienionių dvarų laikytoju, o į šias pareigas paskiriant asmenis paprastai įtakos turėjo ir valdovė. 1541–1542 m. (dokumentas tiksliai nedatuotas) jis buvo paskirtas ir Valkininkų dvaro laikytoju nušalinus Andrių Mackevičių⁶⁴⁹. 1541–1543 m. Vaitiekus Šimkaitis Jundila buvo Vilniaus pilininku⁶⁵⁰.

Alytaus ir Nemunaičio dvarai buvo laikomi vieno asmens, 1537 m. juos valdyti ėmė Paulius Šimkaitis Giedraitis⁶⁵¹. Jis buvo kilęs iš senosios LDK bajorijos, greičiausiai giminiavosi su kunigaikščiais Giedraičiais⁶⁵². Jis jau ir anksčiau buvo Bonos tarnybininku, 1535–1536 m. buvo Bielsko paseniūniu, vietininku Šerešovo dvare.⁶⁵³ Jis 1545–1547 m. ėjo Vilniaus pilininko ir tįjūno pareigas po Vaitiekaus Šimkaičio Jundilos⁶⁵⁴. Motiejus Baltramiejaitis Giedraitis taip pat buvo kilęs iš tos pačios Giedraičių giminės ir buvo Bonos Maišiagalos dvaro vietininku. Neaišku, kokiais konkrečiais giminytės ryšiais jis buvo susijęs su Pauliumi Šimkaičiu Giedraičiu, nors gyveno ir veikė tuo pačiu metu.

Taigi nors apie Leono Dimitrevičiaus kilmę ir ankstesnę karjerą žinių neturime, visi kiti asmenys, ilgiau ar trumpiau valdę Perlojos, Punios, Daugų, Merkinės, Alytaus ir Nemunaičio dvarus buvo kilę iš senosios LDK bajorijos. Iš tų žinių apie šių asmenų karjerą, kurias turime, matyti, kad jie anksčiau buvo įvardijami dvarionimis (Žygimanto Senojo, Pauliaus Alšėniškio). Nėra žinių, kad prieš tapdami Bonos vietininkais jie būtų turėję kokių nors pareigų

⁶⁴⁵ *Województwo Trockie*, s. 74.

⁶⁴⁶ R. Ragauskienė, „XVI a. Vilniaus pilininkai...“ p. 132.

⁶⁴⁷ L. Šedvydis, „Lucko...“ p. 25.

⁶⁴⁸ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 113.

⁶⁴⁹ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага* (1522–1552). Кніга запісаў 28 (копія канца XVI ст.), parengė В. Мянжынскі, У. Свяжынскі. Мінск, 2000, nr. 13

⁶⁵⁰ R. Ragauskienė, „XVI a. Vilniaus pilininkai...“, p. 131.

⁶⁵¹ *Województwo Trockie*, p. 75.

⁶⁵² R. Ragauskienė, „XVI a. Vilniaus pilininkai...“, p. 132.

⁶⁵³ *Poczet rodów*, s. 61.

⁶⁵⁴ R. Ragauskienė, „XVI a. Vilniaus pilininkai...“, p. 131; A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 61.

šiam krašte. Šios teritorijos valdymas pasižymėjo ir tuo, kad kai kurie vietininkai buvo susigiminiavę tarpusavyje (Jundilos, Giedraičiai).

Platų Bonos Sforcos žemėvaldos tinklą LDK 1519–1556 m. administravo beveik 80 seniūnais, vietininkais ir laikytojais įvardijamų asmenų. Jie dar turėjo savo paseniūnius, vietininkus ir tarnybininkus, tad panašu, kad bendrai Bonos valdose per visa aptariamąjį laikotarpį galėtume priskaičiuoti per 100 tarnautojų. Valdovės žemėvalda Pinske, Klecke, Kobryne buvo valdomas kaip daugiau ar mažiau vientisas kompleksas, čia pasikeitė vos keletas seniūnų. Nuo šio komplekso atskilo tik Rahačovo pilis su visais priklausiniais, kuri iki pat 1556 m. buvo valdoma atskirai nuo Pinsko. Palenkėje Bonos žemėvalda telkėsi Bielsko žemėje, kur žemėvaldą administravo stirpiais ryšiais su Palenke susiję asmenys. Čia buvo paskiriamas Bielsko seniūnas, kaip atskiras laikymas buvo suteikiami Bransko ir Surazo dvarai. Gausiausiai dvarų ir kitų turto objektų buvo Gardino seniūnijoje ir paviete, kur dažnai keitėsi laikytojai, kito ir pati laikymų sudėtis. Iki 1556 m. daugiau ar mažiau nusistovėjo trys laikyti suteikiami dvarų kompleksai Gardino paviete. Voluinės žemėje stabiliausias Bonos turto objektas buvo Kremenecas, kur veikė jos seniūnai. Žemėvaldos tinklas aplink Lucką nebuvo stabilus, o galiausiai valdovė jo visiškai atsisakė. Kovelis Voluinėje buvo paskutinė Bonos įgyta valda LDK, tad administravimą ji čia patikėjo jau pažįstamiems pareigūnams.

3.1.6 Dvarų valdytojo pareigybė Bonos Sforcos valdose

XVI a. 6 deš. tarp Bonos pareigūnų sutinkamas Gardino seniūnijos dvarų valdytojas. Juo buvo ne vienerius metus jai tarnavęs Sebastijonas Dybovskis.⁶⁵⁵ Jis tapo vienu svarbiausių valdovės pareigūnų LDK XVI a. 6 dešimtmetyje, per kurio veiklą atsiskleidė ir nemažai Bonos žemėvaldos LDK finansinio ir ūkinio valdymo aspektų, valakų reformos vykdymo niuansai. To meto šaltiniuose nedažnai sutinkame pareigūną, kuriam priskiriama ir valdytojo funkcija, tik iš šaltinių sprendžiant sunku pasakyti, kokios yra jo kompetencijos, o atskirų veiklos instrukcijų nėra. Bonos kanceliarijos raštuose dvarų valdytojas minimas dažnai, jo veiklos sritys atrodo plačios, jis palaikė nuolatinius kontaktus pačia valdove.

Šaltiniuose *сnpавуа* įvardijamą pareigūną įvairiuose istorinių terminų žodynuose bei istoriografijoje siūloma vadinti valdytoju, administratoriumi,

⁶⁵⁵ W. Pociecha, „Dybowski...“, s. 43–44.

tikrintoju, tačiau plačiau šio pareigūno funkcijos neaptiriamos. XVI a. II pusėje–XVII a. asmenys, besirūpinę valdomis, buvo tradiciškai įvardinti šiuo terminu (*sprawca dworów grodzieńskich Jego Królewskiej Mości*), laikytojais ar netgi Gardino seniūnais⁶⁵⁶. Įvertinus istorinių šaltinių, ypač 6 deš., retoriką taip pat galime daryti prielaidas apie tai, kaip šis pareigūnas buvo suprantamas. Pavyzdžiui, 1554 m. Vilniaus seime buvo pateikti bajorijos iš Voluinės žemės prašymai valdovui. Viename valdovo atsakyme kalbama apie valdytoją arba vietininką (rus. *каждый справа або наместник*)⁶⁵⁷. 1558 m. Žygimanto Augusto rašte S. Dybovskiui minima, kad informacija yra skirta tiek jam, tiek ir po jo būsiantiems Gardino seniūnams.⁶⁵⁸ Taigi susiduriame su pareigūnu, atlikusiu seniūno ar vietininko funkcijas.

Analizuojant iš Bonos kanceliarijos išėjusius dokumentus matyti, kad jos valdose situacija buvo kiek sudėtingesnė. Bandydami iš tiesų priartėti prie atsakymo, ką jos dvaruose Gardine veikė dvarų valdytojas, susiduriame su termino nenuoseklaus vartojimo istoriniuose šaltiniuose problema, ypač 4–5 deš. dokumentams, kur keliuose vienas šalia kito knygoje įrašytuose viena laikiuose dokumentuose tas pats asmuo gali būti įvardijamas kaip dvarionis, pareigūnas, urėdininkas ar valdytojas. Kadangi pati pareigybė buvo nenusistovėjusi, susijusi su laikinu valdymu, *sprvcos* terminas Bonos dokumentuose vartojamas ypatingai nenuosekliai, varijuoja ne tik to paties asmens pareigybių įvardijimas viena laikiuose šaltiniuose (pvz. dvarionis, tarnybininkas, valdytojas), tačiau kartais ir keli žmonės tuo pačiu metu užima tą pačią pareigybę. Pavyzdžiui, apie 1548–1549 m. Gardino dvarų valdytojais įvardijamas tiek A. Nepreckis, tiek S. Dybovskis⁶⁵⁹, vėliau kuriam laikui juo įvardijamas tik A. Nepreckis⁶⁶⁰, o nuo 1551 m. galutinai Gardino dvarų administravimą į savo rankas paėmė S. Dybovskis. Be to, naudojami ir skirtingi žodžių junginiai, apibūdinantys to paties asmens pareigybes: Gardino valdytojas, Gardino seniūnijos valdytojas, Gardino seniūnijos dvarų valdytojas. Tačiau ilgainiui terminai šaltiniuose nusistovi ir S. Dybovskis jau nuosekliai vadinamas Gardino seniūnijos dvarų valdytoju.

⁶⁵⁶ A. Šalanda, „Sąd grodzki grodzieński za czasów Wazów (1587–1668): stan badań i źródła“, in: *Rocznik Lituanistyczny*, vol. 3, 2017, s. 47–80, čia – s. 50–51.

⁶⁵⁷ *Законодательные акты Великого Княжества Литовского XV–XVI вв.* Соорник материалов подготовлен к печати И.И. Яковкиным, 1936, с. 67.

⁶⁵⁸ LM Užr. 37, nr. 121.

⁶⁵⁹ 1540 m. Ldk Žygimanto Senojo raštas, kuriuo Afanasijienei Terechavičienei ir jos vaikams priteisiamos jų žemės Loknicoje. LVIA. F. 389, ap. LM, b. 24, l. 37v–40.

⁶⁶⁰ LM Užr. 32, 54 nr.

Dinastijos žemėse valdytojai veikė jau XVI a. I pusėje tais atvejais, kai dėl kokių nors priežasčių nelikdavo seniūno ar vaivados, o naujasis pareigūnas dar būdavo nepaskirtas. Žemaitijoje 1532 m. netikėtai mirus Žemaitijos seniūnui Stanislovui Stanislovaičiui Kęsgailai ir dar nepaskyrus naujo seniūno, velionio seniūno vietininkai ėmė nekontroliuojamai savivaliauti.⁶⁶¹ Valdovo sprendimu mirus Žemaitijos seniūnui buvo skiriami du laikini administratoriai (įvardijami šaltiniuose tuo pačiu terminu): vieną skirdavo valdovas, kitas būdavo atrenkamas iš Žemaitijos tijųų. Žemaitijoje bene kiekvieną seniūną pirmiausiai laikinai keisdavo dviejų valdytojų tandemas⁶⁶². LDK kai kuriose vaivadijose panašiu metu įsigalėjo tokia praktika. 1539 m. mirus Vilniaus vaivada Albertui Goštautui 1540–1541 m. vaivadijos valdytoju buvo Šimkus Mackevičius⁶⁶³. Jį pakeitė naujai paskirtas vaivada Jonas Hlebavičius, vykdęs funkcijas iki 1549 m., o jam mirus vėl paskirtas laikinas valdytojas Jonas Hornostajus⁶⁶⁴. Pastarąjį 1551 m. pakeitė Mikalojus Radvila Juodasis, ėjęs šias pareigas iki 1564 m. Jį keitė vaivadijos valdytojas Ostafijus Valavičius⁶⁶⁵, o visai netrukus 1565 m. vaivada paskirtas Mikalojus Radvila Rudasis. Vilniaus vaivadijos atvejis sistemingai iliustruoja, kad vaivadijos valdytojo pareigos buvo laikinos, žmogus jas ėjo tol, kol būdavo paskirtas naujas nuolatinis vaivada.

Tokių pareigūnų galime aptikti ir Bonos valdose: 1539 m. A. Nepreckis Bielsko seniūnijoje pakeitė velionį A. Goštautą, tačiau jau kitais metais buvo paskirtas naujas seniūnas Motiejus Levickis. Rahačovo pilį ilgus metus valdė Paulius Popelžinskis, o po jo mirties paskirtas valdytojas B. Dolmatas taip pat buvo laikinas pareigūnas⁶⁶⁶, administravęs teritoriją iki 1555 m., kai vietininku buvo paskirtas Motiejus Vaitiekaitis. Šiais atvejais, kaip ir kalbant apie Žemaitijos seniūnijos ir kai kurių vaivadijų tvarkymą nesant seniūnui, aiškiai matomas valdytojo veikimo laikinumas. Kitaip nei dinastijos žemėse, Gardine dvarų valdytojai Bonos laikais visuomet veikė šalia jos vietininko Gardine ir šalia pavieto dvarų laikytojų. Gardine valdovės vietininkai nuosekliai keitė vienas kitą: 1541 m. velionį Jurgį Radvilą pakeitė Vaitiekus Griškaitis Kimbaras, Kimbarą 1551 m. pakeitė Levas Michailovičius. Tačiau visuomet šalia jų veikė ir valdytojai. Tik nuo 1555 m. iki 1563 m. jau nebebuvo skiriamas vietininkas Gardine, čia tvarkėsi tik

⁶⁶¹ E. Saviščevas, *Žemaitijos...*, p. 166–167.

⁶⁶² Ibidem, p. 297–298.

⁶⁶³ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. XLVII.

⁶⁶⁴ K. Pawłan, „Dzieje rodu Hornostajów herbu Hippocentaurus i losy ich archiwów“, in: *Археологія і давня історія України*, 2016, вип. 3 (20), с. 228–241, čia – с. 235.

⁶⁶⁵ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. XLVII.

⁶⁶⁶ LM-33, l. 121v.–122v.

Sebastijonas Dybovskis. Taigi šiuo atveju tikrai susiduriame su išskirtine situacija, ir galime sakyti, kad tokias funkcijas atlikęs įgaliotas asmuo kitose valdose neegzistavo.

Pirmąjį Bonos dvarų valdytoją Gardine sutinkame 1537 m. Visai neseniai jį, su valdovo leidimu, buvo seniūniją išpirkusi iš Jurgio Radvilos, tačiau jis čia pareigas ėjo iki savo mirties 1541 m. Tačiau pačiame Gardino seniūnijoje esančius dvarus valdovė perėmė jau anksčiau, skyrė ten tiesioginius, jai pavaldžius laikytojus. Šalia J. Radvilos paskirtas veikti dvarų valdytojas Vaitiekus Tšebskis: Bonos ir Žygimanto ištikimas pareigūnas, gerai išmanęs LDK teisę, teisėjavęs Gardinoteisme, būdavęs komisoriaumi žemėvaldos bylose. Nuo 1545 m. jau minimas Andrejus Nepreckis, iki 1550 m. buvęs Gardino dvarų valdytoju, daugiausia užsiėmė Valakų reformos įgyvendinimu.⁶⁶⁷ Jį pakeitė Sebastijonas Dybovskis 1551 m., o Nepreckis šaltiniuose buvo įvardijamas kaip Bonos valakų matininkas Bielske⁶⁶⁸, ten užsiėmė vien tik valakų matavimu.

Gardino dvarų valdytojas buvo atsakingas už seniūnijos fiskalinius reikalus. 1551 m. Bona rašė Gardino dvarų valdytojui S. Dybovskiui apie Gardino vietininko Vaitiekaus Griškaičio Kimbaro užklausą dėl su Gardino vietininkyste ir iš izdo gaunamo užmokesčio už tarnybą. Valdovė liepė Dybovskiui kartą per metus, per Šv. Martyną, duoti jam iš gautų izdo pajamų 30 kapų grašių, paimti pinigų išdavimo kvitą ir laikyti jį izde.⁶⁶⁹ S. Dybovskis atliko ir teismines funkcijas bylose, susijusiose su žemėvalda. 1555 m. Žygimantas Augustas rašė visiems Gardino pavieta valdas turėjusiems ponams, kunigaikščiams, bajorams ir dvarionims⁶⁷⁰, kad Bonos Gardino dvarų valdytojas S. Dybovskis pranešė apie valdovo pavaldinių patiriamą žalą iš šiame pavieta įsikūrusių bajorų pavaldinių. Jie ginčo išspręsti nepavyktų paskirtiems teisėjams, Dybovskis turėtų remdamasis Statutu nepaklusnuiosius suimti. Dėl to S. Dybovskiui buvo duota instrukcija.

Nuo 1545 m. dvarų valdytojai buvo valakų reformą vykdę ir visus su ja susijusius darbus prižiūrėję pareigūnai šiuose Bonos dvaruose. Valdytojas buvo svarbus pareigūnas, susijęs tiek su pačiu žemių matavimo ir surašymo

⁶⁶⁷ LM-33, l. 30v–31v, 73–73v, 113–114v; LM-36, l. 27–28; LM Užr. 29, nr. 36.

⁶⁶⁸ LM-24, l. 37v–40; LM-31, l. 4–5v; LM Užr. 29, nr. 56.

⁶⁶⁹ LM-33, l. 63v–64.

⁶⁷⁰ 1555 г. июля 7. Письмо короля Сигизмунда II Августа князьям, панам, боярам, дворянам Городненского пов. о грабежах, разбое, и других беззаконных, чинимых должностными лицами над подданными королевских владений. *Белоруссия в эпоху феодализма*. Т. I, С древнейших времен до середины XVII века, составители: З.Ю. Копыцкий, М.Ф. Залого. Институт истории (Академия наук Беларуси), 1959, Nr. 97, с. 213–214.

procesu, tiek ir su iš valakų surenkamų mokesčių tvarkymu. S. Dybovskis, A. Nepreckis Bonos valdose atliko valakų matavimo ir darbų prižiūrėjimo funkcijas. Andrejus Nepreckis 1550 m. buvo valakų matavimų valdytojas Bielsko dvaruose. Jis, kartu su pagalbinkais, išmatuodavo dvaro ar kaimo žemes valakais, suformuodavo sklypus ir buvo atsakingas už jų išdalinimą gyventojams. Suteikdavo ir kvitus, liudijančius apie gautus valakus. Nuo 1550 m. A. Nepreckis vadinamas valakų valdytoju Bielske. S. Dybovskis atitinkamai vadovavo valakų matininkams visame Gardino paviete.

Apibendrinant šio pareigūno funkcijas konstatuotina, kad Bonos dvarus Gardine administravęs seniūnijos dvarų valdytojas buvo glaudžiai buvo susijęs su Valakų reformos įgyvendinimu Gardino žemėse, buvo atsakingas už iš dvarų surenkamus mokesčius, skirstė valakus, reikalui esant įgyvendindavo ir teismų sprendimus bylose dėl žemės. Jo pareigybinės funkcijos buvo plačios, o vieta Bonos pareigūnų hierarchijoje nebuvo išskirtinė lyginant su seniūnų bei vietininkų. Jis nebuvo tarpininkas tarp valdovės ir jos pareigūnų Gardine, o bendroje pareigūnų hierarchijoje seniūnai ir vietininkai išlaikė tiesioginius pareigybinius ryšius su valdove. Dvarų valdytojas vertintinas greičiau kaip specialus tarnautojas, padėjęs suvaldyti didelės seniūnijos, gausios valdovės dvarų, administracinius, ypač mokestinius, reikalus.

3.2 Bonos žemės valdų administratoriai: seniūnai, vietininkai, laikytojai. Kolektyvinis portretas

1519–1556 m. Bonos valdose seniūnais, laikytojais ir vietininkais buvo įvardijami 44 asmenys. Čia tarnavo ir daugiau žmonių: paseniūniais, seniūnų vietininkais, tarnybininkais ir kitaip įvardijamų asmenų, tačiau glaudesnio ryšio su valdove jie neturėjo, o būdavo pasirenkami vietinio administratoriaus. Todėl šiame skirsnyje apie juos kalbama nebus.

Apie ketvirtadalį Bonos pareigūnų informacija istoriniuose šaltiniuose ir istoriografijoje tokia fragmentiška, kad nieko daugiau, nei kad tarnyba valdovei, neįmanoma konstatuoti. Tokie asmenys nebuvo kilę iš reikšmingesnių LDK ar Lenkijos giminių, o šis karjeros etapas nebuvo jiems nei karjeros tramplinas, nei reikšmingesnė paspirtis palikuoniams. Tačiau apie 3 ketvirtadalius, nors ir nevienodai nuosekliai, galime kalbėti vertindami jų kilmę, karjerą ir šeimines aplinkybes bei veiklos niuansus.

3.2.1 Bonos pareigūnų amžius

Amžiaus klausimas, kalbant apie Bonai tarnavusius asmenis, yra bene problemišiausias aspektas. Absoliučios daugumos jų gimimo data nėra žinoma, 15 jų nežinoma nei gimimo, nei mirties data. Žinomi 12 asmenų mirties metai, kiti – nusakytini tik apytikriai, pasitelkus vėlyviausius paminėjimus istoriniuose šaltiniuose. Todėl išvesti Bonai tarnavusių asmenų amžiaus vidurkį neįmanoma. Apie jų pasiektą brandą kai kuriais atvejais galima spręsti įvertinus jų karjerą, tačiau neretu atveju vienintelė žinoma tarnyba susijusi būtent su valdove. Vienintelis pareigūnas, kurio amžių žinome tiksliai – Pranciškus Chvalčevskis, tarnauti Bonai pradėjęs maždaug 38–erių, o mirė sulaukęs 50 metų. Panašu, kad jaunas mirė Jurgis Martynaitis Bilevičius.⁶⁷¹ Valdovės Pinsko, Klecko, Horodoko ir Rahačovo seniūnas, Sielcų dvaro laikytojas Ivanas Michailovičius Chorejevičius Kuženeckis, panašu, galėjo sulaukti brandaus amžiaus, nes jau XVI a. 2 deš. buvo M. M. Radvilos tarybininkas, spėjęs įgyti jo pasitikėjimą. Bonos Perlojos dvaro seniūnas Bagdonas Daugirdavičius dar 1505 m. buvo pasiuntiniu į Maskvą, kas reiškė, kad jau tuo metu buvo patikimas Ldk Aleksandro pareigūnas. Bonai Kremenece tarnavęs Aleksandras Laštis 1541 m. jau buvo Bielsko pakamaris, o mirė tik 1584 m. Valdovės Pinsko, Klecko ir Horodoko seniūnas Petras Kirdejevičius Mylskis Bonai pradėjo tarnauti 1544 m., gyvas buvo dar 1564 m.⁶⁷² Galima manyti, kad jaunas Bonai ėmė tarnauti Stanislovas Chvalčevskis, sudaręs santuoką tik 1542 m. Tačiau daugeliu atvejų net ir karjeros kelias didesnių išvadų apie asmens amžių neleidžia daryti.

3.2.2. Bonos pareigūnų kilmė

Iš 44 asmenų, 39 kilmė yra daugiau ar mažiau žinoma. 24 žmonės buvo kilę iš LDK. Apie 9 iš jų ir žinome tik tiek. Tarp Bonos pareigūnų 15 asmenų buvo lenkai. 8 buvo atvykėliai iš Lenkijos Karūnos, LDK įsikūrę Bonos kvietimu. 2 lenkiškos kilmės asmenys LDK tarnybą pradėjo kiek anksčiau, tačiau buvo „pirmosios kartos“ lenkai LDK iš savo giminės: M. Korickis Bielske tarnavo dar valdant A. Goštautui, A. Nekšinskis Mastų dvare buvo ankstesnio jo valdytojo Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių tarnybininkas. 5 asmenys buvo lenkiškos kilmės, tačiau gimę ir užaugę

⁶⁷¹ E. Saviščevas, „Bilevičių ...“, p. 11.

⁶⁷² A. Boniecki, *Herbarz...*, t. 10, s. 41–42.

Palenkėje. Toliau analizuojant Bonos pareigūnų kilmę, bus skiriama 10 lenkų pareigūnų ir 5 lenkai, kilę iš Palenkės.

Bendrame kilusiųjų iš LDK žemių kontekste išsiskiria iš Voluinės žemės kilę 5 asmenys. Petras Kirdejevičius Mylskis buvo iš giliai Voluinėje šaknis įleidusios Kirdėjų giminės, kurios atstovai veikė šioje žemėje nuo XIV a. II pusės.⁶⁷³ Jonas Boguševičius Bogovitinavičius taip pat buvo kilęs iš senos giminės, kurios atstovai žinomi nuo XV a. I pusės.⁶⁷⁴ Petras ir Bagdonas Mikalojaičiai Semaškos buvo kilę iš Voluinės žemės tarnybinės bajorijos, giminė tokiomis giliomis šaknimis pasigirti negalėjo, tačiau sėkmingai kopė karjeros laiptais.⁶⁷⁵ Dachna Vasiljevičius taip pat buvo tarnybinis bajoras, tarnavęs Eljui Konstantinaičiui Ostrogiškiui.⁶⁷⁶ Taigi Bonos pareigūnais tapę voluinietiškos kilmės asmenys nebuvo kilę iš aukščiausių, kunigaikščių žemės sluoksnių, kurio atstovų rankose telkėsi svarbiausios pareigybės, tačiau priklausė reikšmingiems tarnybinės bajorijos sluoksniams.

Lentelė nr. 14. Bonos pareigūnų kilmė

Vieta	Pareigūnų skaičius
LDK (be detalės informacijos)	9
Voluinės žemė	5
Palenkė	5
Žemaitija	2
Gardino pavietas	2
Ašmenos pavietas	1
Vitebsko žemė	1
Pinsko pavietas	1
Vilniaus pavietas	1
Klecko pavietas	1
Lenkija	10

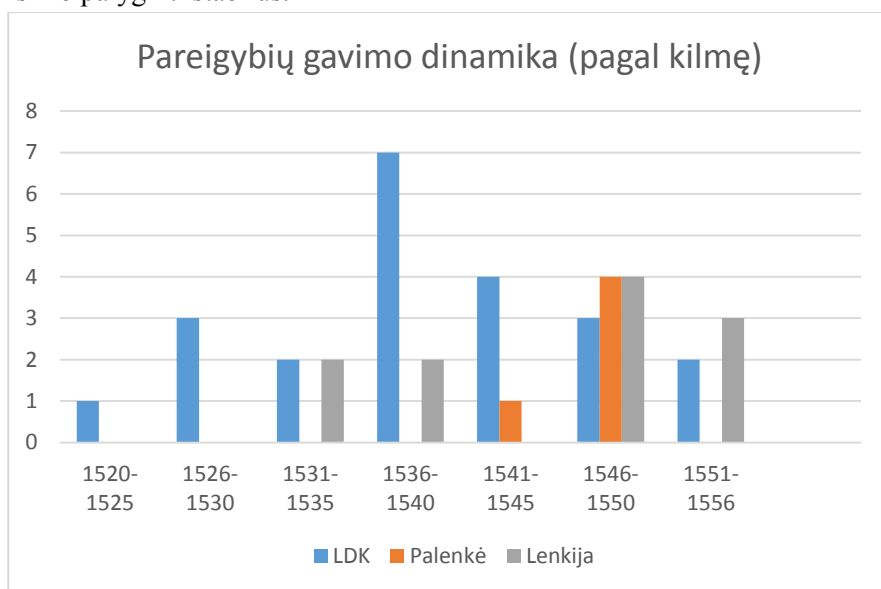
⁶⁷³ A. Boniecki, *Herbarz...*, t. 10, s. 41–46.

⁶⁷⁴ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 12.

⁶⁷⁵ A. Kamieński, „Kariera rodu Siemaszków w XV– XVII wieku“, in: *Lituanos–Slavica Posnaniensia : studia historica*, Tom 3 (1989) s. 179–202.

⁶⁷⁶ A. Baran, „Dokument księcia Ilii (Eliasza) Konstantynowicza Ostrogskiego z 1531 r. (ze zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego w Lublinie)“, in: *Bibliotekarz Lubelski*, vol. 60, 2017, s. 69–80.

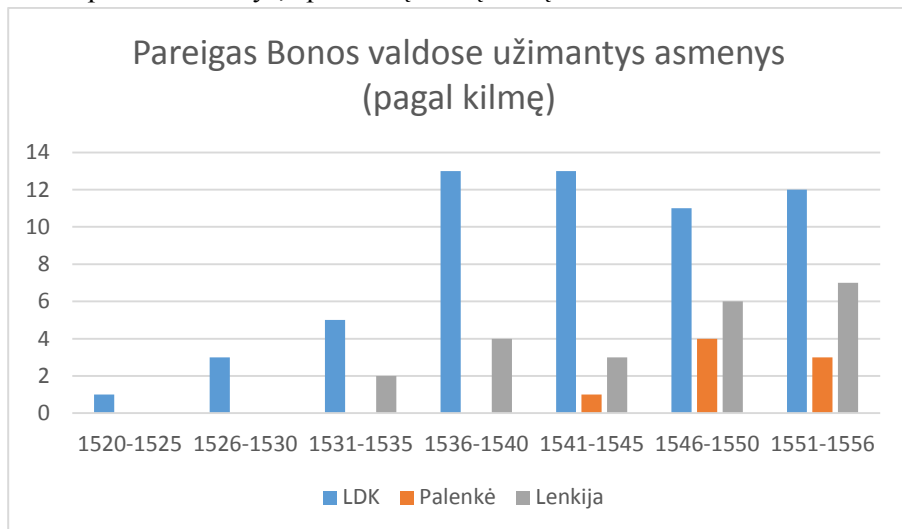
Žvelgiant chronologiškai matyti, kad per XVI a. 3–6 deš. tarp Bonos valdų administratorių daugėjo lenkiškos kilmės pareigūnų (vertinant tik pagal tuos asmenis, kurių kilmė yra žinoma). Pavyzdžiui, tarp XVI a. 3 deš. valdovės pareigūnais tapusių asmenų buvo 3 iš LDK kilę asmenys ir nei vieno lenkiškos kilmės asmens. Jos žamėvaldai intensyviai vystantis, 4 deš. iš pareigybę (laikymą) gavusių asmenų buvo 10 kilusių iš LDK ir tik 4 kilę iš Lenkijos arba Palenkės. XVI a. 5 deš. pareigybes Bonos valdose gavo 7 lenkai ir 7 iš LDK kilę asmenys (šią statistiką galėtų keisti faktas, kad šiuo metu pareigybes gavo ir 5 neaiškos kilmės asmenys). XVI a. 6 deš. pareigybės buvo paskirtos 2 lenkam ir 3 LDK kilmės žmonėms. Matyti, kad vis daugėjant pareigybes gaunančių lenkų, LDK kilmės asmenų skaičiai taip pat išliko palyginti stabilūs.

Grafikas nr. 9. Pareigybių gavimo dinamika (pagal kilmę)

Grafikas nr. 9 vaizduoja Bonos pareigybių dalijimo dinamiką pagal asmenų kilmę. Imant asmens pareigybės gavimo datą (t. y. tarnybos valdovei pradžią) atskleidžiama, kaip jos valdose tarpusavyje koreliavo iš LDK, Lenkijos ir Palenkės kilę pareigūnai. Iki XVI a. 4 deš. Bonos žemėvalda plėtėsi palyginti lėtai, tad ir pareigūnų skaičius yra minimalus. Iki XVI a. 5 deš. vidurio dominavo iš LDK kilę pareigūnai. 1546–1550 m. įvyko lūžis ir lenkiškos kilmės asmenys (tiek atvykėliai, tiek lenkai iš Palenkės) gavo daugiau pareigybių nei iš LDK kilę asmenys, tačiau negalima sakyti, kad iš LDK kilę asmenys buvo išstumti. 1551–1556 m. daugiau pareigybių gavo

lenkai atvykėliai, tačiau apskritai šiuo metu Bonos žemėvalda plėtėsi palyginti nežymiai, o ir pačių pareigybių buvo išdalinta nedaug. Šiame grafike neatsispindi 5 asmenys, apie kurių kilmę žinių neturime.

Grafikas nr. 10. Pareigas Bonos valdose užimantys asmenys (pagal kilmę)

Grafike nr. 10 vaizduojama, kokios kilmės pareigūnai Bonos valdose dominavo atitinkamais laiko intervalais. Iš grafiko matyti, kad visuomet kiek didesnę dalį pareigūnų sudarė iš LDK kilę asmenys. XVI a. 5–6 deš. tarp Bonos pareigūnų padaugėjo lenkiškos kilmės asmenų iš Palenkės ir Lenkijos, tačiau statistiškai lenkai skaičiumi nepranoko pareigūnų, kilusių iš LDK. XVI a. 5–6 deš. balansas tarp LDK kilmės ir lenkiškos kilmės asmenų buvo apylygis. Pavyzdžiui, 1546–1550 m. tarp Bonos valdas administravusių asmenų buvo 10 kilusių iš Palenkės arba Lenkijos ir 11 kilusių iš LDK. 1551–1556 m. šis santykis buvo 10:12. Tačiau reikia turėti mintyje ir tuos 5 asmenis, kurių kilmės nežinome. Turint omenyje, kad 1546–1550 m. veikė dar 4, o 1551–1556 m. – dar 3 asmenys, kurių kilmė nėra žinoma, šis balansas gali būti labai lengvai pakeistas. Tačiau iš bendrų skaičių galima daryti tam tikras išvadas, kad ilgainiui tarp valdovės pareigūnų vis daugėjo lenkiškos kilmės asmenų, ilgainiui sudariusių rimtą atsvarą iš LDK kilusių pareigūnų atžvilgiu, o statistinė persvara kilusiųjų iš LDK naudai buvo nežymi. Galima sakyti, kad XVI a. 5–6 deš. Bonos pareigūnų LDK kontingentas kilmės prasme buvo mišrus.

Kiek Bonos pareigūnų kilmė koreliavo su jų administruotomis valdomis? Tikslėsnes koreliacijas tarp kilmės ir administruotų valdų sunku nustatyti dėl to, kad apie 9 asmenis žinome tik tiek, kad jie buvo kilę iš LDK,

o apie 5, kaip minėta, visai nieko nežinome. Tad yra 13 pareigūnų, kurių kilmės ir tarnybos vietos koreliacijų negalime tiksliai nustatyti. 8 atvykėlių iš Lenkijos kilmė ir karjera LDK niekaip negali koreliuoti tarpusavyje. Apie 23 (t. y. vos kiek daugiau nei pusės) pareigūnų kilmės ir tarnybos vietos (ne)koreliavimą galime kalbėti. 11 atvejų kilmės ir tarnybos vietos tiesiogiai koreliuoja. Koreliacijos pastebimos Voluinėje, Palenkėje, Gardino paviete, buvusiose kunigaikščio T. Jaroslavičiaus valdose. Voluinėje iš 9 čia Bonos valdas administravusių asmenų 4 buvo kilę iš Voluinės žemės. Gardino pavieto žemionys Valavičiai laikė Bonos Kriknų, Skidliaus dvarus šioje teritorijoje. Bransko ir Suražo dvarus 1542–1544 m. ir 1549–1554 m. laikė vietinės (iš Palenkės) kilmės asmenys. Kunigaikščio T. Jaroslavičiaus anksčiau valdytą Rahačovo pilį Bonos laikais laikė iš to paties kunigaikščio žemių, Klecko bei Pinsko pavietų kilę pareigūnai. Tačiau šiuo atveju kilmė ir karjera koreliuoja tik žvelgiant plačiau, per buvusios vietinio kunigaikščio valdos prizmę. Vertinant bendrame Bonai tarnavusių 44 pareigūnų kontekste, tik ketvirtadalio kilmė ir tarnybos vieta koreliavo tarpusavyje, taigi dažniausiai kilmė nebuvo lemiamas faktorius renkantis vietos pareigūną. Kiek ryškesniu galime laikyti Voluinės žemėje buvusių Bonos turto objektų – Kremeneco ir Kovelio pilių bei jų priklausinių – valdymą, kur vietininkais buvo nemažai iš Voluinės kilusių asmenų, tačiau ir jie bendrame Voluinės žemės kontekste nesudarė pusės visų šias valdas valdovės vardu administravusių asmenų. Tad kilmės faktorius Bonai greičiausiai didelės reikšmės neturėjo.

Daugeliu atvejų sudėtinga kalbėti apie Bonos pareigūnų socialinę kilmę. Tik nedidelė dalis pasižymėjo gilesnėmis šaknimis. Jurgis Martynaitis Bilevičius buvo kilęs iš Žemaitijos žemės elito, Jonas Viktorinas Giedraitis buvo kilęs iš kunigaikštiškos Giedraičių giminės. Galbūt Motiejus Baltramiejaitis bei Paulius Šimkaitis Giedraičiai taip pat galėjo būti iš jos kilę. Jonas Boguševičius Bogovitinavičius buvo kilęs iš plačios LDK giminės, žinomos nuo XV a. I pusės. Nieko nėra žinoma apie Felikso Šimkaičio Gerciko protėvius, tačiau jis giminiavosi su kunigaikščiais Polubinskiais, Teodoračiai Polubinskiai įvardijami kaip Gerciko dėdės.⁶⁷⁷ Nors buvo pareigūnų, kilusių iš senų bajoriškų giminių, pavyzdžiui, Pinsko seniūnas Petras Kirdejevičius Mylskis, Mikalojus ir Sebastijonas Šimkaičiai Jundilos, tačiau jie geriausiu atveju buvo vidutinės bajorijos atstovai.

⁶⁷⁷ A. Boniecki, *Herbarz...*, t. 7, s. 264.

3.2.3 Bonos pareigūnų šeiminė padėtis ir giminystės ryšiai

25 asmenų šeiminis statusas yra žinomas, visi jie buvo vedę. 4 buvo sudarę po dvi santuokas, 21 asmuo vedę po vieną kartą. 19 asmenų susilaukė vaikų. Šeimose buvo gausiau sūnų negu dukterų, vidutiniškai šeimoje augo 2 sūnūs ir 1 dukra. 6 šeimos, kiek žinoma, palikuonių nesusilaukė.

Kai kuriais atvejais galima kalbėti apie pareigūnų platesnius šeiminius ryšius, kurie yra aktualūs tarnybos Bonai kontekste. Vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių dvare tarnavęs lenkas Jurgis Chvalčevskis 1536 m., su valdovės užtarimu, tapo Lucko vyskupu.⁶⁷⁸ Tais pačiais metais jo brolis Stanislovas tapo jos seniūnu Kremenece, o nuo 1554 m. Kovelio seniūnu buvo jų brolis Pranciškus. Stanislovo Chlavčevskio tarnyba Bonai tiesiogiai gali būti siejama su jo broliu Jurgiu. Natūralu, kad Pranciškui Chvalčevskiui taip pat buvo nesunku patekti tarp valdovės pareigūnų. Jų brolis Petras Chvalčevskis 1552 m. Žygimanto Augusto buvo paskirtas visų valdovo pilių ir dvarų LDK valdytoju.⁶⁷⁹ Jis buvo vienu svarbiausių pareigūnų vykdant 1557 m. visuotinę Valakų reformą.⁶⁸⁰

1537–1550 m. Bransko ir Suražo dvarų laikytoju buvęs M. Korickis buvo susigiminiavęs su įtakingu LK visuomenės veikėju, Lenkijos primu Jokūbu Uchanskiu, kuris dar buvo ir Bonos atstovu kai kuriose teismo bylose⁶⁸¹, o Jurgio Radvilos pasiuntinys J. Haika savo laiške Radvilai J. Uchanskį įvardijo kaip vieną Bonos favoritų.⁶⁸² M. Korickis buvo vedęs J. Uchanskio seserį.⁶⁸³ Tačiau M. Korickis tarnybą Bielske pradėjo dar seniūnaujant A. Goštautui, tad tikėtina, kad valdovės santykiai su J. Uchanskiu jo karjeros pradžia nebuvo tokie reikšmingi. M. Korickis buvo susigiminiavęs tolimais ir netiesioginiais giminystės ryšiais su 1540–1549 m. Bonos vietininku Bielske Motiejumi Levickiu. M. Korickio žmonos sesuo Aleksandra buvo ištekJusi už M. Levickio žmonos brolio.⁶⁸⁴ 1553 m. mirus Mikalojui Korickiui, jo palikto kilnojamojo ir nekilnojamojo turto sąrašo vienas iš sudarytojų buvo Motiejus Levickis.⁶⁸⁵ Kartu su kitu Bonos

⁶⁷⁸ M. Kosman, „Bracia Chwalczewscy, M. Kosman, Orzeł i Pogoń“, in: *Z dziejów polsko–litewskich XIV–XX w.*, Warszawa, 1992, p. 170–200, čia – s. 179.

⁶⁷⁹ W. Pociecha, „Chwalczewski, Piotr“, in: *PSB*, t. 4, s. 2–3.

⁶⁸⁰ В. И. Пичета, *Аграрная реформа...*, с. 185.

⁶⁸¹ LM Užr. 19, nr. 214;

⁶⁸² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, Dział V, nr. 5080, psl. 16.

⁶⁸³ M. Plewczyński, *Szlachta...*, s. 6.

⁶⁸⁴ W. F. Wilczewski, J. Maroszek, *Op. Cit.*, s. 11–12.

⁶⁸⁵ *Ibidem*, s. 12.

pareigūnu, Bransko ir Suražo dvarų vietininku 1549–1554 m. T. Ovsianu M. Korickis buvo vieni įtakingiausių tarnybinės bajorijos atstovų Palenkėje.⁶⁸⁶ T. Ovsianas, kaip ir M. Korickis, buvo LK kariuomenės karys, organizavęs ir gynybą Palenkėje.⁶⁸⁷

1548–1552 m. valdovės vietininku Rahačovo pilyje buvęs Paulius Popelžinskis buvo Bonai Novy Dvore, o vėliau ir visuose Gardino pavieto dvaruose tarnavusio Sebastijono Dybovskio uošvis.⁶⁸⁸ S. Dybovskis buvo „pirmosios kartos“ lenkas LDK, atvykęs čia tarnauti Bonai. Prie uošvio karjeros S. Dybovskis vargu ar prisidėjo, nes P. Popelžinskis jau anksčiau tarnavo seniūnui Pinske ir buvo įsitvirtinęs vietinės tarnybinės bajorijos sluoksniuose.⁶⁸⁹ Taip pat nepanašu, kad P. Popelžinskis kaip nors įtakojų žento karjerą, nes karjeros piką S. Dybovskis pasiekė jau po uošvio mirties.

Bonos valdose Voluinės žemėje tarnavo du iš Voluinės kilę tarnybininkai broliai Petras ir Bagdonas Mikalojaičiai Semaškos. B. M. Semaška 1543–1548 m. buvo valdovės seniūnu Kovelyje ir jos raštininku.⁶⁹⁰ Nuo 1550 m. jo brolis Petras buvo valdovės seniūnu Kremenece. Šiuo atveju abu buvo patyrę pareigūnai, tarnavę tiek Voluinėje, tiek kitose žemėse ir seniūnijose, įtakingi tarnybinės bajorijos atstovai.⁶⁹¹

Bonai tarnavo ir broliai Mikalojus ir Sebastijonas Šimkaičiai Jundilos. Sebastijonas nuo 1537 m. administravo Punios dvarą⁶⁹². Merkinės dvarą 1537 m. ėmė valdyti jo brolis Mikalojus, 1539 m. tapęs dar ir Gardino vaikiu bei arklidininku⁶⁹³.

1537 m. Alytaus ir Nemunaičio dvarus valdyti ėmė Paulius Šimkaitis Giedraitis⁶⁹⁴. Bonos Maišiagalos dvaro laikytojas Motiejus Baltramiejaitis Giedraitis taip pat buvo kilęs iš tos pačios Giedraičių giminės. Neaišku, kokiais konkrečiais giminystės ryšiais jis buvo susijęs su Pauliumi Šimkaičiu Giedraičiu, nors gyveno ir veikė tuo pačiu metu. Iš Giedraičių giminės buvo kilęs ir valdovės Mastų, Dubno, Novy Dvoro ir Skidliaus dvarus laikęs Jonas Viktorinas Giedraitis. Jo ryšiai su minėtais Giedraičiais nėra aiškūs.

⁶⁸⁶ W. F. Wilczewski, J. Maroszek, *Op. Cit.*, s. 12.

⁶⁸⁷ Ibidem, s. 7.

⁶⁸⁸ LM-36, l. 29–30v.

⁶⁸⁹ *Ревизия пущ и переходов...*, с. 234–236.

⁶⁹⁰ 1548 m. Bonos raštas dvarionims Petriui Bagdonaičiui Zagarovskiui ir Mykolui Kazinskiui dėl valdovės pavaldinių daromos žalos Bagdono Soltanovičiaus Sokolskio nuosavybei. Archiwum Narodowe w Krakowie, f. 630. Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, nr. 1–969.

⁶⁹¹ A. Kamiński, „Kariera ...”, s. 188–189.

⁶⁹² *Województwo Trockie*, s. 74.

⁶⁹³ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 113.

⁶⁹⁴ *Województwo Trockie*, p. 75.

Iš Gardino pavieto buvo kilę Bonos pareigūnai Valavičiai. Bagdonas Grinkavičius Valavičius Bonos Skidliaus ir Krinkų dvaruose vietininku buvo 1537–1539 m., o jam mirus šiuos dvarus perėmė jo sūnus Jonas.⁶⁹⁵ Tai vienintelis toks pareigybės „paveldėjimo“ iš tėvo atvejis Bonos valdose.

Aptarus egzistavusius valdovės pareigūnų tarpusavio ryšius matyti, kad giminystė daugeliu atvejų reikšmingo vaidmens nevaidino. Reikšmingesnis, panašu, yra Chvalčevskių įsitvirtinimo per asmeninius ryšius atvejis, kai vyriausiojo brolio J. Chvalčevskio artimą ryšį su Bona ir jo įtaką brolių karjerai sunku būtų nuneigti. Lenkiškos kilmės pareigūnų Palenkėje tarpusavio ryšiai taip pat neturėtų stebinti. M. Korickis ir M. Levickis abu plėtojo žemėvaldą Nievodnicoje, buvo susiję per tarnybą Palenkėje ir tam tikrais giminystės ryšiais, kurie vargu ar buvo lemiamas faktorius jiems užimti pozicijas Palenkėje. Kitais – Semaškų, Jundilų, Giedraičių, Valavičių – atvejais esminis faktorius buvo jų kilmė ir tarnybos patirtis. Semaškos, kilę iš Voluinės, čia valdovei ir tarnavo, Jundilos veikė Bonos dvaruose dab. pietų Lietuvoje – Dauguose, Merkinėje, Perlojoje, tad galimai iš šių apylinkių galėjo ir būti kilę. Giedraičių tarpusavio giminystės ryšius apskritai sudėtinga rekonstruoti, o ir jų administruotos teritorijos tarpusavyje nelabai buvo susiję, tad vargu ar tarpusavio giminystė galėjo turėti kokios nors įtakos jų karjeroms tarnyboje Bonai. Valavičių atvejis kiek labiau išskirtinis, nes turėtą tėvo laikymą perėmė sūnus.

3.2.4 Bonos pareigūnų karjera

Ne visų pareigūnų, tarnavusių valdovei, karjeros kelias yra aiškus. Apie 17 iš 44 pareigūnų karjeros pradžią iki tarnybos Bonai nieko nežinome. Tai gali signalizuoti kelis dalykus. 1. Tai buvo jauni asmenys, kurių karjera prasidėjo su tarnyba Bonai; 2. Tai buvo anksčiau jokių reikšmingų pareigybių neužėmę bajorijos atstovai; 3. Atvejais kai pareigūno kilmė nėra žinoma, tai galėjo būti atvykėliai iš Lenkijos, apie kurių karjerą nieko nežinome. Iš jų 2 pareigūnų – Leono Dimitrevičiaus ir Pauliaus Popelžinskio – kilmė nėra aiški. Kaip jau minėta, iš turimų duomenų yra sunku daryti išvadas apie Bonos pareigūnų amžių. Iš 17 pareigūnų, apie kurių karjerą iki tarnybos valdovei nieko nežinome, 5 nežinome ir gimimo bei mirties datų. Apie kitus galima daryti prielaidas analizuojant jų mirties datas. J. M. Bilevičius mirė jaunas, tad gali būti, kad jo karjera dar tik buvo prasidėjusi. Tarnyba Bonai buvo S. Dybovskio karjeros tramplinas.⁶⁹⁶ Panaši ir Jono Viktorino Giedraičio

⁶⁹⁵ R. Ragauskienė, „Valavičiai...“, p. 212

⁶⁹⁶ W. Pociecha, „Dykowski...“, s. 43–44.

situacija: po Bonos išvykimo dar kurį laiką jis tarnavo Žygimantui Augustui.⁶⁹⁷ 8 pareigūnų iš 12 mirties data sutampa su tarnybos valdovei galutine data. Tad daugeliui anksčiau tarp LDK ir Lenkijos pareigūnų niekaip nefigūravusių asmenų tarnyba jai greičiau buvo paskutinis, o ne pirmas karjeros etapas. Šiame kontekste galima išskirti Bonos vietininką Jurbarke Joną Kuncevičių, tarnavusį valdovei pakankamai ilgai, kad galima būtų traktuoti kaip viso (profesine prasme aktyvaus) gyvenimo tarnybą.

Dalies Bonos pareigūnų ankstesnė karjera buvo susijusi su tarnyba LDK didikams. Bonos Pinsko, Klecko, Horodoko ir Rahačovo seniūnas I. Michailovičius Chorejevičius ėjo aptariamuoju metu jau velionio Vilniaus vaivados Mikalojaus Mikalojaičio Radvilos vietininko Bielske pareigas⁶⁹⁸, buvo ir Bielsko išdininkas.⁶⁹⁹ Prieš tapdamas Bonos vietininku Gardino pilyje, Vaitiekus Griškaitis Kimbaras tarnavo Vilniaus vaivada Albertui Goštautui, buvo jo vietininkas Bielske⁷⁰⁰, 1540 m. buvo įvardijamas kaip Vilniaus vaivadijos valdytojas (spravca)⁷⁰¹. A. Goštautui Bielske tarnavo ir Mikalojus Korickis.⁷⁰² 1531 m. jam, su Bonos ir A. Goštauto užtarimu, valdovas suteikė Bielsko vaitystę.⁷⁰³ 1552 m. Bonos vietininku Gardino pilyje paskirtas Levas Michailovičius XVI a. 3 deš., jis tarnavo Slucko kunigaikščiui⁷⁰⁴. Kovelio seniūnu nuo 1543 m. buvo Bagdonas Mikalojaitis Semaška, anksčiau tarnavo A. Goštauto raštinėje⁷⁰⁵. Jo brolis Petras Mikalojaitis Semaška taip pat buvo A. Goštauto raštininku⁷⁰⁶, o 1533 m. įvardijamas kaip Vilniaus kašteliono tarnybininkas.⁷⁰⁷ Tuo metu šią pareigybę užėmė Jurgis Radvila. Radvilų tarnybininku Knišine anksčiau buvo ir Bonos Žoroslavkos, Labenos ir Malavičės dvarų laikytojas Jurgis Zelepuga.⁷⁰⁸ Bonos Mastų, vėliau ir Dubno

⁶⁹⁷ K. Łopatecki, *Op. cit.*, s. 257–258.

⁶⁹⁸ *LM TBK* 4, nr. 193.

⁶⁹⁹ *Ibidem*, nr. 291.

⁷⁰⁰ *LM Užr.* 17, nr. 270.

⁷⁰¹ 1540m. Raštas, kuriuo Trakų pavieto bajoras Predslavas Daugirdas (Daugirdavičius) Vaitiekui Kimbarui užstatė tris valstiečius: Toleiką, buvusį tijūną, ir kitus su turtu. *LMAVB RS. Povilo Karazijos fondas F. 264*, ap. 913.

⁷⁰² J. Siedlecki, „Działalność królowej...“, s. 220.

⁷⁰³ *LM Užr.* 17, nr. 109.

⁷⁰⁴ XVI a. Semeliškių bajoro Chodkos Medvilos pakvitavimas, kad Slucko kunigaikščio urėdas Aukštadvaryje Levas [Michailovičius] atsilygino už Medvilos žemę, priskirtą prie jo Slucko valdų. *LMAVB RS. Povilo Karazijos fondas F. 264*, ap. 827.

⁷⁰⁵ *LM TBK* 8, nr. 190.

⁷⁰⁶ A. Kamieński, *Op. Cit.*, s. 185.

⁷⁰⁷ *LM TBK* 8, nr. 32.

⁷⁰⁸ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 423–424.

dvarą laikė Andrius Nekšinskis.⁷⁰⁹ Anksčiau A. Nekšinskis buvo Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių Mastų dvaro mokesčių rinkėju.⁷¹⁰ Dachna Vasiljevičius buvo ir ilgametis kunigaikščio Elijo Konstantinaičio Ostrogiškio tarnybininkas, buvęs jo vietininku Ostroroge, iš kunigaikščio gavęs ir žemėvaldos.⁷¹¹ Taigi 9 Bonos pareigūnai anksčiau tarnavo LDK didikams. Didžioji dalis jų tarnauti Bonai ėmė po minėtų didikų mirties. Vis dėlto buvo kelios išimtys: J. J. Zelepūga Bonos tarnybininku tapo 1532 m. valdovei prisiteisus iš Radvilos Žoroslavkos dvaro dalį. D. Vasiljevičius tapo valdovės seniūnu Kremenece 1536 m., t. y. kai tik jai ši valda atiteko, tačiau kunigaikštis E. K. Ostrogiškis vis dar buvo gyvas.

Dalis Bonos pareigūnais tapusių asmenų buvo valdovo dvarionys, kai kurie seniūnavo ar kitas pareigybes ėjo dinastijos žemėse. Valdovo dvarionimis prieš tarnybą Bonai buvo įvardijami 6 asmenys. Prieš tapdamas jos seniūnu Kremenece nemažai tarnybinės patirties jau turėjo Jonas Boguševičius Bogovitinavičius: 1527 m. Karmėlavos seniūnas, 1542 m. Drohičino seniūnas, 1546 m. Daugėliško seniūnas.⁷¹² Perlojos seniūnas Bagdonas Daugirdavičius 1505 m. buvo Ldk Aleksandro pasiuntiniu į Maskvą. 1540 m. Pranciškus Chvalčevskis buvo Torčino (Voluinėje) seniūnas. Keli Bonos pareigūnai užėmė ir vietinės reikšmės pareigybes: nuo 1541 m. Aleksejus Pokšivnickis buvo Gardino arklidininkas⁷¹³; 1508 m. Gardino arklidininku, 1529 m. Gardino vaiskiu buvo Bagdonas Grinkavičius Valavičius⁷¹⁴. Jonas Valavičius buvo Trakų arklidininku⁷¹⁵; Dachna Vasiljevičius 1530 m. Upytės vietininku.⁷¹⁶ P. Popelžinskis – Pinsko, Klecko, Horodoko ir Rahačovo seniūno Ivano Michailovičiaus Chorejevičiaus laikais buvo Pinsko paseniūniu.⁷¹⁷ Taigi dauguma Bonos pareigūnų jau buvo įgavę administravimo patirties. Kai kurie lenkai, prieš pradėdami tarnauti valdovei, taip pat buvo įgiję šiek tiek patirties. Stanislovas Chvalčevskis 1529 m. buvo tarnybininkas imperatoriaus Karolio V dvare.⁷¹⁸ Lenkas iš Palenkės

⁷⁰⁹ LM Užr. 21, nr. 9, nr. 71, nr. 73, nr. 74, nr. 148; LM TBK 8, nr. 406; LM Užr. 37, nr. 182.

⁷¹⁰ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III, s. 190.

⁷¹¹ A. Baran, *Op. cit.*, s. 69–80.

⁷¹² A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 12.

⁷¹³ LM-31, l. 208–209.

⁷¹⁴ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 383.

⁷¹⁵ LM-36, 67v–69.

⁷¹⁶ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 41–42.

⁷¹⁷ *Ревизия нуц у переходов...*, с. 234–236.

⁷¹⁸ W. Pociecha, „Stanisław Chwałczewski“, in: *PSB*, t. IV, zes. 1, Kraków, 1938, p. 3–4.

Aleksandras Laštis 1541 m. Tišoveco buvo (Lenkija) seniūnas⁷¹⁹; Vaitiekus Tšebskis 1523–1531 m. Tarnuvo valdų administratorius, pilininkas.⁷²⁰ Taigi vos poros lenkų, tarnavusių Bonai, karjera apskritai buvo susijusi su Lenkija.

Kiek ši patirtis buvo susijusi su regionu, kuriame vėliau tarnavo Bonai? Iš 15 asmenų, kurie iki tarnybos jai turėjo darbo patirties, t. y. administravo kokią nors valdą, užėmė tarnybinę (arklidininko, vaiskio ir pan.) pareigybę ar atliko kitokią tarnybą (ne dvarionio) 8 ankstesnė tarnybos vieta koreliavo su tarnybos Bonai vieta. Daugiausia koreliacijų – net 4 – Gardino paviete. Ten buvo gausu valdovės dvarų, sudariusių paskirus, laikymui suteikiamus kompleksus. Mastų dvare dar prieš Boną veikęs Andrius Nekšinskis liko jame kaip jos laikytojas. Kitais atvejais dvarai Gardino paviete – Novy Dvoras, Skidlius, Krinkai, Jeziorskas, Dubnas, Mastai – buvo atiduodami laikyti kitas pareigas Gardino paviete užėmusiems asmenims. Po 2 koreliacijas yra Voluinės žemėje ir Palenkėje, kai Bonai ėmę tarnauti asmenys gaudavo laikymus toje pačioje vietovėje.

Kiek šios koreliacijos buvo reikšmingos visų valdovės paskyrimų bendrame kontekste?

Skaičiuojant tiek pareigūnus, turėjusius ankstesnės tarnybos patirties, tiek neturėjusius, ši koreliacija nėra itin reikšminga. Tačiau kalbant tik apie tuos asmenis, kurie jau buvo patyrę tarnybininkai, situacija iš esmės kinta. Jei asmuo turėjo tarnybos tam tikrame regione patirties, daugiau nei 50 proc. atvejų jis likdavo tarnauti Bonai tame pačiame regione. Lyginant su pareigūno kilmės ir tarnybos vietos koreliacija, statistika yra panaši.

Atvejais, kai tarp tarnybos vietų aiškaus ryšio nebuvo, pastebėtina, kad dauguma pareigūnų pasižymėjo neeiline darbo patirtimi. Jonas Boguševičius Bogovitinavičius, Ivanas Michailovičius Chorejevičius Kuženeckis, Vaitiekus Griškaitis Kimbaras, Levas Michailovičius, Vaitiekus Tšebskis – visi jie, nors anksčiau administravo kitas valdas LDK bei Lenkijoje, turėjo reikšmingą darbo patirtį. Taigi bendrai kalbant apie tuos pareigūnus, kurie Bonai tarnauti pradėjo jau turėdami tam tikros tarnybinės patirties, dažniau jie likdavo tarnauti toje pačioje teritorijoje, kur dirbo anksčiau.

Apibendrinant reikia konstatuoti, kad per XVI a. 3–6 deš. Bonos žemėvaldą administravo per 80 asmenų, skaičiuojant ne tik aptartus Bonos seniūnus, vietininkus, tačiau ir jų pagalbininkus, pasiuntinius, laikinus administratorius, valdytojus, vienaip ar kitaip prisidėjusius prie Bonos

⁷¹⁹ I. Kaniewska, „Łaszcz, Aleksander“, in: *PSB*. T. XVIII, 1938, s. 259–260.

⁷²⁰ Korpus Tekstów i Korespondencji Jana Dantyszka: <http://dantiscus.al.uw.edu.pl/index.php?f=personDetails&person=2754&lang=pl>

žemėvaldos administravimo proceso. Skaičiuojant ir jų pagalbininkus, pasiuntinius, Bonos reikalus regionuose tvarkius dvariškus, bendrai Bonos valdose per visa aptariamąjį laikotarpį galėtume priskaičiuoti per 100 tarnautojų. Vienas seniūnas galėjo administruoti nuo kelių dvarų iki ištisų dvarų kompleksų. XVI a. 3–6 deš. tarp jos valdų administratorių daugėjo lenkiškos kilmės pareigūnų. Iki XVI a. 4 deš. Bonos žemėvalda plėtėsi palyginti lėtai, tad ir pareigūnų skaičius buvo minimalus. 1546–1550 m. įvyko lūžis ir lenkiškos kilmės asmenys (tiek atvykėliai, tiek lenkai iš Palenkės) gavo daugiau pareigybių nei iš LDK kilę asmenys, tačiau negalima sakyti, kad iš LDK kilę asmenys buvo išstumti. 1551–1556 m. daugiau pareigybių gavo lenkai atvykėliai, tačiau apskritai šiuo metu Bonos žemėvalda plėtėsi palyginti nežymiai, o ir pačių pareigybių buvo išdalinta nedaug. Tarp valdovės pareigūnų buvo nemažai patyrusių administratorių, gausu A. Goštautui anksčiau tarnavusių pareigūnų. Apie ketvirtadalį Bonos pareigūnų informacija istoriniuose šaltiniuose ir istoriografijoje tokia fragmentiška, kad nieko daugiau, nei kad tarnyba Bonai, neįmanoma konstatuoti. Tokie asmenys nebuvo kilę iš reikšmingesnių LDK ar Lenkijos giminių, o šis karjeros etapas nebuvo jiems nei karjeros tramplinas, nei reikšmingesnė paspartis palikuonims.

IV. BONOS VEIKLA LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE

4.1 Ūkinė veikla

4.1.1 Dinastijos valdų auditas

Bonos veikloje LDK nuo pat pradžių galima įžvelgti aiškų siekį visų pirma atlikti Jogailaičių žemėvaldos dalies, patekusios į jos rankas, auditą. Be aiškaus žinojimo, kokiais resursais dinastija iš tiesų operuoja ar galėtų operuoti negalima buvo pradėti ir esminių pokyčių. Tam, kad galėtų imtis priemonių kelti dvarų pajamingumą, visų pirma Bona turėjo įvertinti jų faktinę tuometinę padėtį bei potencialą. Valdovė norėjo sudaryti dinastijos žemės kadastrą, iš kurio būtų galima spręsti apie valstybės finansinius pajėgumus.⁷²¹ Tokie valdovo žemės kontrolės dokumentai Europoje buvo įprasta praktika. Lenkijoje kadastrai sudarinėti jau XIII a., plėtojantis stambiajai žemėvaldai ir kuriantis naujoms gyvenvietėms, buvo tiesiogiai susieti su apdėjimu mokesčiais.⁷²² Bonai, augusiai Italijoje ir puikiai pažinojusiai vietos sistemą, greičiausiai buvo artimas Sicilijos ir Neapolio karalystės, valdomos Aragonų dinastijos, valstybės administravimo modelis, kur aiškus, centralizuotas žemės ir prievolių registravimas taip pat vyko nuo XIII a., nuo Anžu dinastijos valdymo laikų. Apulijos regione, kur užaugo Bona, kadastrai buvo sudarinėjami nuo XIII a. pab., plačiai naudojami Neapolio ir Sicilijos karalystę valdant Aragonų dinastijai. 1467 m. karalius Ferdinandas I išleido nuostatus *De appretio seu bonorum aestimatione*, kuriuose aiškiai apibrėžta kadastro sudarymo tvarka nekito iki XVIII a.⁷²³ Kadastrai Italijoje buvo sudarinėjami beveik vien miestiskose vietovėse, o kaimuose – itin retai, dėl to, kad ten daugiausia telkėsi privati feodalų žemės nuosavybė. Joje žemvaldys buvo pagrindinis administracinės galios, apėmusios ir teisinius, ir mokestinius vietos bendruomenės gyvenimo aspektus, šaltinis. Tačiau

⁷²¹ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III, s. 48.

⁷²² K. Kopyściańska, *Koncepcja podatku katastralnego w Polsce na tle doświadczeń wybranych krajów*, Wrocław 2016, s. 17.

⁷²³ G. Alfani, Long-term trends in economic inequality in southern Italy. The Kingdoms of Naples and Sicily, 16th–18th centuries: First results. Paper given at the Economic History Association Annual Meeting, Nashville, 2015, p. 7.

Apulijos regione, lyginant su centrine ir šiaurės Italija, feodalinės nuosavybės buvo mažiau, todėl kaimiškų vietovių kadastrai buvo dažnesnis reiškinys.⁷²⁴

V. Poliščiukas atkreipė dėmesį į tai, kad Bonai geru pavyzdžiu galėjo būti Neapolyje vyravusi stipri biurokratinė sistema.⁷²⁵ Neapolio karalystės administracinis–fiskalinis valstybinis organas buvo *Regia Camera della Sommaria*, kurio ištakos siekė dar normanų laikus.⁷²⁶ Ši centrinė valstybinė institucija kontroliavo įvairių fiskalinių surašymų vykdymą. Valdant Aragonų dinastijai, institucija kito, ryškėjo pareigūnų hierarchija ir funkcijos. *Regia Camera della Sommaria* buvo administracinės, teisines ir patariamąsias funkcijas apjungęs institutas, anot tyrėjų, neatsiejamas nuo karalystės centralizacijos. Jis apjungė administracinį aparatą ir specialias funkcijas atlikusius pareigūnus, kontroliavo valstybės finansus taip, kad buvo kuriamas finansinis monopolis, išstumiant bet kokias konkuruojančias jėgas ir išorės (privačias) įtakas. Vienas svarbių jos veiklos aspektų buvo, dabartiniais terminais kalbant, audito funkcijos: buvo vedamos specialios knygos, kuriose buvo registruojama visa valstybinė žemėvalda, nuomos kainos ir atliekamos prievolės bei mokesčiai, taip pat įrašomos išduotų privilegijų kopijos. Šios knygos leido efektyviai kontroliuoti valstybės žemės ir finansinius resursus, buvo aiškiai žinoma kiek ir kokios žemėvaldos valdovas turi, ar ji yra efektyviai išnaudojama ir kokias pajamas neša.

Neapolio karalystėje egzistavo kelių tipų su gyventojų apmokestinimu glaudžiai susiję registrai, populiariausi ir valdžios labiausiai skatinami buvo *catasti* ir *riveli*. Juose buvo registruojami konkretaus ūkio mokestiniai pajėgumai: surašomi visi ūkio gyventojai bei turtas (žemės, pastatai, gyvuliai ir t.t.), skolos ir kiti įsipareigojimai, taip buvo bendrai įvertinamas konkretaus ūkinio vieneto turtas.⁷²⁷ *Riveli* tipo sąrašuose, be viso to, dar buvo registruojami ir įvertinami ūkinio vieneto kariniai pajėgumai, t.y. turimi žirgai ir šeimos vyrų galimybės reikalui esant prisijungti prie karinių pajėgų. Tad pastaruosius dokumentus dar galima laikyti ir kariniais sąrašais. *Catasti* dar pasižymėjo tuo, kad buvo įvertinama ir konkretaus ūkinio vieneto veikla, vadinamoji *industria*, kai atsižvelgiant į šeimos ūkio vystomo amato ar gaminamos produkcijos rinkos kainas buvo prognozuojamos būsimos

⁷²⁴ G. Alfani, *Op. cit.*, p. 8.

⁷²⁵ В. Полищук, „Ревизия волынских...“, p. 142.

⁷²⁶ R. Delle Donne, *Burocrazia e fisco a Napoli tra XV e XVI secolo, La Camera della Sommaria e il Repertorium alphabeticum solutionum fiscalium Regni Siciliae Cusfretanae*, Firenze, 2012, p. 49.

⁷²⁷ G. Alfani, *Op. cit.*, p. 8; M. Costa, „The Court of Auditors in the Kingdom of Sicily“, in: *Papers on accounting and accounting history*, ed. by Claudio Lipari, Rirea, 2012, p. 329–360, čia – p. 353.

pajamos. Aragonų dinastijos valdovai ypač skatino naudoti būtent *catasti* sistemą, kaip pranašesnę prieš kitas mokesčines sistemas šiame regione. Mokesčiai gyventojams buvo tiesiogiai susiejami su jų turtais pajėgumais, tad pietinėje Italijoje, kur buvo daugiau kaimiškų vietovių, gyventojai gaudavo mažesnes pajamas ir dažniausiai stokojo grynųjų pinigų, nebuvo gerai išvystytos infrastruktūros, žmonės lengviau galėjo pakelti mokesčių našlą. Tokia sistema taip pat buvo naudinga, nes užtikrino nuolatinį mokesčių įlaidą. Nors tokių sistemų sąrašą iš Bonos inicijuotų teisių į žemėvaldą patikrinimų ir neturime, tačiau tam tikri principai jos veikloje matyti buvo padiktuoti Neapolio karalystės sėkmingos žemėvaldos kontrolės, pagrįstos centralizuota sistema ir reguliariais auditais. Žemėvaldos auditavimas buvo vienas pirmųjų žingsnių, kuriuos inicijavo ir Bona.

Pirmiausia teisių į žemėvaldą patikrinimo akcija buvo nukreipta į bajoriją, įsikūrusią ilgą laiką vietinių kunigaikščių ar didikų giminių valdytose teritorijose, perėjusiose į dinastijos rankas. Suprantama, kad ilgą laiką buvusi labai ribota centrinės valdžios įtaka šioms kunigaikštystėms lėmė ir tai, kad nebuvo aišku nei kiek ir kokios žemėvaldos ten yra valdoma, nei jos nešamos pajamos. Vietiniai kunigaikščiai ten daugiau ar mažiau savarankiškai dalino žemės valdas, kurios, kaip pasirodė, ne visada buvo įforminamos sutartimis. 1524 m. Bonos nurodymu atlikta revizija savo Pinsko, Klecko ir Horodoko valdose. Daugiau žemėvaldos LDK ji tuo metu dar neturėjo. Privilegijų patikrinimas intensyviai vyko, panašu, 1524 m. kovo 1–8 dienomis Krokuvoje. Ši chronologinė laikotarpį liudija didelė dalis valdovės raštų, išduotų patvirtinant Pinsko, Klecko ir Horodoko bajorų nuosavybę.⁷²⁸ Šalia Bonos tuo metu buvo Kameneco vyskupas Laurynas Mendzileskis, jos kancleris Liudvikas Alifijus, dvaro ochmistras Mikalojus Volskis, kovo 4–7 d. pažymimas ir valdovo raštininko Kapočiaus dalyvavimas. Privilegijas seniūnijos bajorai Bonai teikė patvirtinimui ir vėliau.⁷²⁹ Kai kurie bajorai dar

⁷²⁸ *Ревизия пущ и переходов...* c. 215–216; c. 246–247; c. 266–267; c. 271–273; c. 273–274; c. 291–292; c. 292–293; c. 337; c. 339–340; c. 345–346; c. 356; 1524 m. kovo 5 d. Krokuva. Bona patvirtina nuosavybę Klecko bajorams Grizlavičiams. AGAD, F. 355, Archiwum Radziwillow z Nieborowa, nr. 1, l. 70–71; 1524 m. kovo 4 d. Krokuva. Bona patvirtino nuosavybę Klecko bajorams Astrovčikams. Ibidem, l. 145–146; 1524 m. kovo 5 d. Krokuva. Bona patvirtino nuosavybę Klecko bajorams Radianovičiams. Ibidem, l. 163–164; [1524 m.] Bona patvirtina Pinsko bajorui Gričinovičiui kunigaikščio Teodoro Jaroslavičiaus suteiktą. Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, Dział rękopisów, nr. 6137, III, 3; ABAK, t. XXIV, s. 29–31;

⁷²⁹ 1524 m. liepos 25 d. Bona patvirtina nuosavybę Klecko bajorui Romanui Kmitai. AGAD, F. 355, Archiwum Radziwillow z Nieborowa, nr. 1, l. 161–162; 1524 m. lapkričio 20 d. Bona patvirtino Klecko bajoro Jackaus Harbunavičiaus teises į nuosavybę. AGAD, AR, Dz. III, nr. 28, l. 1–2.

Teodoro Jaroslavičiaus ar jo tėvo išduotas privilegijas valdovei pateikė tik tada, kai 1551–1552 m. ten buvo atliekami valakų matavimai⁷³⁰ ar dar vėliau⁷³¹. Tai rodytų, kad 1524 m. vykdyta dokumentų patikrinimo akcija šiose teritorijose nebuvo visuotinė. 1529 m. Vilniuje valdovė tikrino eilę Sielcų bajorijos privilegijų, išduotų ankstesnio valdytojo S. Vieštartavičiaus.⁷³² Daugiausia dokumentų yra iš birželio pabaigos, keletas – iš liepos, rugsėjo mėnesių. Deja, nei viename jų nepažymima, kas, be Bonos, dalyvavo išklausant bajorus.

Dalis privilegijų valdovės buvo pripažintos galiojančiomis, tad jai nesudėtinga buvo jas patvirtinti.⁷³³ Keletas privilegijų iš bajorų pateiktų buvo pripažintos negaliojančiomis, nes Teodoras Jaroslavičius jų suteikti neturėjo teisės.⁷³⁴ Bonai tvirtinant vieną 1524 m. jai Horodoko bajoro pateiktą raštą matyti, kad valdovė negaliojančia laiko 1508 m. Teodoro Jaroslavičiaus suteiktą, vadinasi – po susitarimo su Žygimantu Senuoju sudarymo. 1523 m. tą pačią suteiktą tvirtindamas Žygimantas Senasis joje nieko neteisėto neižvelgė.⁷³⁵ Kitais atvejais Bonos neteisėta pripažintos suteiktys Žygimanto Senojo jau anksčiau taip pat buvo tokiomis pripažintos.⁷³⁶ Įdomiausia tai, kad nei vienu atveju jos pirmtakų privilegijų neteisėtumas nesutrukdė patvirtinti prašančiajam asmeniui jo jau valdytos žemės. Greičiausiai tokį liberalų požiūrį lėmė tai, kad pirminis valdovės tikslas buvo suregistruoti kas ir kokią žemėvaldą laiko bei užtikrinti, kad kuo daugiau žemės būtų dirbama ir neštų naudą, o ne nusavinti ir dvarui priskirti bajorų valdytas žemes.

1533 m. rugpjūtį į Vilnių atvyko Mstibovo, ilgą laiką valdyto Kęsgailų, bajorija, kuri didžiųjų kunigaikščių rezidencijoje Bonai iš Žygimantui Augustui (tuo metu 13–mečiui), pateikė raštus, pagrindžiančius

⁷³⁰ 1552 m. gruodžio 19 d. Gardinas. Bona patvirtina Klecko bajorams Kliučnikavičiams jų nuosavybę. AGAD, F. 355, Archiwum Radziwillow z Nieborowa, nr. 1, l. 106; 1551 m. birželio 19 d. Įrašas apie tai, kad Bona patvirtino Klecko bajorui T. Jaroslavičiaus išduotą privilegiją. Archiwum Narodowe w Krakowie, f. 637, Archiwum Sanguszków, A Sang rkps 865, l. be numerio; LM-33, l. 74–74v, l. 77v.–78v., l. 118–118v.

⁷³¹ 1555 m. gruodžio 7 d. Varšuva. Bona patvirtino nuosavybę Horodoko bajorams Riazanovičiams. AGAD, F. 355, Archiwum Radziwillow z Nieborowa, nr. 1, l. 164–165; 1555 m. Įrašas apie tai, kad Bona patvirtino Klecke Strikovščiznos valdą. Archiwum Narodowe w Krakowie, f. 637, Archiwum Sanguszków, A Sang rkps 865, l. be numerio.

⁷³² *Ревизия пуц и переходов...*, c. 146–160.

⁷³³ *Ревизия пуц и переходов...*, c. 215–216; c. 226–227; c. 246–247; c. 259; c. 266–267; c. 271; c. 273; c. 291–293; c. 337.

⁷³⁴ *Ibidem*, c. 339; c. 345; c. 356.

⁷³⁵ *Ibidem*, c. 344–345.

⁷³⁶ *Ibidem*, c. 339; c. 355.

jų nuosavybę.⁷³⁷ 15 bajorų pateikė įrodančius raštus, 14 – nepateikė. Tai daugiausia buvo iš tėvų paveldėtos žemės, o tėvai jas taip pat valdė neturėdami dokumentų. Dalis bajorų teigė, kad jiems gavus laikyti (dažniausiai iš Žemaitijos seniūno Stanislovo Jonaičio Kęsgailos ar jo įpėdinio Stanislovo Stanislovaičio Kęsgailos) žemes, dokumentas tiesiog nebuvo išduotas. Iš 15 dokumentus pateikusių bajorų 12 išsaugojo savo teises į valdytus turto objektus, trijų pateikti dokumentai pripažinti neturinčiais galios, ne visiems pavyko teises į turėtas žemes išsaugoti.⁷³⁸ Vadinasi, iš 29 bajorų ar jų šeimų, 17 žemes valdė be arba su negaliojančiais dokumentais.

1533 m. lapkritį Bonai savo dokumentus pateikė Maišiagalos bajorija.⁷³⁹ Šį dvarą su priklausiniais kurį laiką kaip įkaitą laikė Jurgis Radvila, vietos bajorija disponavo jo bei valdovo suteiktimis. Kitaip nei Mstibovo bajorijos atveju, dabar patiekti galiojantys dokumentai pilnai buvo surašyti į knygą. Knygoje yra 15 su Maišiagalos bajorija susijusių įrašų, trimis atvejais numatoma, kad bajoras turi numatytu laiku stoti į teismą ir pateikti dokumentus.⁷⁴⁰ 8 bajorų dokumentai ar jų kompleksai liudija apie gautas valdyti tuščias žemes, kurias ir toliau, greičiausiai, galėjo laikyti.⁷⁴¹ Tik 3 bajorai paliudijo apie tėvoninę, amžinai jiems patvirtinamą žemę⁷⁴², vienas – apie pirktą nuosavybę.⁷⁴³ Taigi iš 15 pateiktų bajorijos raštų tik 3 galima laikyti negaliojančiais. Tokį nedidelį neteisėtos žemėvaldos kiekį galima sieti su faktu, kad Maišiagala, kitaip nei anksčiau revizuotos valdos, nebuvo ilgą laiką valdoma privačių asmenų. Kita vertus, nieko nekalbama apie bajorus, kurie būtų atvykę pas Boną be dokumentų. Greičiausiai tokie asmenys Vilniuje net nepasirodė.

1534 m. Vilniuje vyko Kobryno bajorijos privilegijų patikrinimas.⁷⁴⁴ Visos bajorų pateiktos privilegijos buvo surašytos į knygą. Paaiškėjo, kad iš 36 bajorų ar jų šeimų net 27 savo nuosavybės dokumentais pagrįsti negalėjo. Kai kurie pateikė ir ne vieną jų nuosavybės objektus pagrindžiantį raštą, pavyzdžiui, Stanislovas Zambockis.⁷⁴⁵ Iš 9 pateikusiųjų dokumentus 2 nuosavybę valdė iki gyvos galvos⁷⁴⁶, tad kažkada ji turėjo grįžti dvarui, dar 1

⁷³⁷ LM Užr. 18, c. 160–168.

⁷³⁸ Ibidem, c. 161–162.

⁷³⁹ Ibidem, c. 170–225.

⁷⁴⁰ Ibidem, c. 178; c. 191–192; c. 197–198.

⁷⁴¹ Ibidem, c. 170–178; c. 180–192; c. 199–210.

⁷⁴² Ibidem, c. 179–180; c. 198–199; c. 210–212.

⁷⁴³ Ibidem, c. 210.

⁷⁴⁴ Ibidem, 238–286; A. Wawrzyńczyk, *Op. Cit.*, załącznik, s. 307–336.

⁷⁴⁵ Ibidem, c. 247–253.

⁷⁴⁶ Ibidem, c. 245; c. 254–255.

valdymo aplinkybės nedetalizuotos⁷⁴⁷. Teisėtai ir amžinam valdymui nuosavybę turėjo 6 bajorai ar jų šeimos.⁷⁴⁸

Skirtingose vietose bajorijos teisių į žemėvaldą patikrinimo akcija davė skirtingų rezultatų. Didelė dalis bajorijos Mstibove (59 proc.) ir Kobryne (75 proc.) žemes valdė neturėdami dokumentų. Maišiagaloje suabejota tik 20 proc. pateiktų dokumentų. Tačiau kyla klausimas ar Maišiagalos bajorai, neturėję dokumentų, apskritai į patikrinimą buvo atvykę, nes kitaip nei kitų patikrų dokumentuose, šiuose nėra išskiriama bajorų, atvykusių be dokumentų, kategorija. Vienaip ar kitaip, patikrinus Mstivovo, Maišiagalos ir Kobryno bajorų teises į žemėvaldą bendrai iš visų dvarų bajorijos net arti 60 proc. savo žemes valdė neteisėtai. Tad galima sakyti, kad šios akcijos atnešė reikšmingų rezultatų – net ik buvo suregistruota, kiek, kur ir kokios žemėvaldos turi bajorija, bet ir išsiaiškinta, kad daugelis jų tam neturi juridinio pagrindo, o remiasi tik senatimi. Tokie rezultatai apskritai neturėtų stebinti, XVI a. pradžioje dokumento reikšmė didėjo, pačių dokumentų gausėjo, tačiau tik amžiaus viduryje įvyko tikrasis lūžis šioje srityje.⁷⁴⁹ Tokie patikrinimai buvo naujovė, jie vertė bajoriją daugiau dėmesio skirti turimiems dokumentams ir jų saugojimui.

Teisių į žemėvaldą patikrinimai vyko bajorams dalyvaujant grupėmis. Apie Bonos reikalavimą pateikti dokumentus 1524 m. Pinsko, Klecko ir Horodoko bajorijai, o 1529 m. ir Sielcų bajorijai nėra žinių. Tačiau greičiausiai toks reikalavimas buvo iškeltas, kadangi ir minėtų dvarų bajorai dokumentus pateikė tuo pačiu laiku, t.y. pinskiečiai 1524 m. kovo pradžioje, Sielcų bajorai 1529 m. birželio–liepos mėnesiais. Datos yra pakankamai artimos, kad šiuos patikrinimus galima būtų laikyti organizuotais, ir nors kai kurie bajorai dokumentus pateikė kiek vėliau, tai buvo pavieniai atvejai. Kita vertus, nefiksuojama, kad kokie nors minėtų dvarų bajorai būtų atvykę, bet dokumentų nebūtų pateikę. Gali būti, kad atvykti ryžosi tik tie, kurie dokumentus turėjo (nepaisant to, kad ne visi jie buvo teisėti), tad ir šaukimas nebūtinai galėjo būti visuotinis, t.y. galiojantis visiems dvaro bajorams nepriklausomai nuo to, ar jie turėjo kažkokius popierius. Apskritai vertinant, tiek 1524 m., tiek 1529 m. bajorijos dokumentų Bonai pristatymas yra gana migloti. Tai daugiau turimų dokumentų patvirtinimai, nei realus patikrinimas, tačiau audito elementų jame tikrai yra.

⁷⁴⁷ LM Užr. 18, c. 256–257;

⁷⁴⁸ Ibidem, c. 246–247; c. 257–258; c. 259–260; c. 262–264.

⁷⁴⁹ R. Ragauskienė, *Dingę istorijoje: XVI a. LDK bajorijos privatūs archyvai*, Vilnius, 2015 p. 54–55; p. 63.

Daug mažiau klausimų kyla vertinant 1533–1534 m. patikrinimus. Lietuvos Metrikos įrašuose labai aiškiai nurodoma, kad Maišiagalos, Mstibovo, vėliau ir Kobryno bajorams buvo paliepta atvykti pas Boną su dokumentais. Iš 1533 m. gruodį išduoto valdovo patvirtinimo Maišiagalos bajorui Grigaliui Mikalojaičiui matyti, kad valdovė, abejodama perimto Maišiagalos valsčiaus bajorijos nuosavybės teisėmis pirmiausiai kreipėsi į valdovą, o šis liepė bajorams pateikti privilegijas Bonai. Po to, kai ji pati peržiūrėjo ir patvirtino privilegijas, dokumentus, jos prašymu, patvirtino ir valdovas.⁷⁵⁰ Tad šie patikrinimai buvo geriau organizuoti ir visuotiniai, galiausiai buvo aiškiai dokumentuoti. Apskritai vertinant Lietuvos Metrikos 18-osios užrašų knygos sudėtį, pastebėtina, kad didelę dalį šiuos knygos dokumentų užėmė būtent patikrinimų medžiaga.⁷⁵¹

1534 m. Kobryno bajorijos teisių į žemėvaldą patikrinimas buvo paskutinė tokio pobūdžio organizuota akcija. Nors Bonos žemėvalda LDK ir toliau plėtėsi, tokių masinių patikrinimų, kurių metu pas valdovę suvažiuotų bajorija, daugiau ji neorganizavo. Kai kurie bajorai, greičiausiai savo noru, atvykdavo pas valdovę pasitvirtinti privilegijų, tačiau apie masišką patikrinimą šiuo atveju negalime kalbėti. Pavyzdžiui, 1533 m. Bonai įsigijus Kvasos dvarą, gruodžio 19 d. ji patvirtino Jono Iljiničiaus, ankstesnio savininko, suteiktą bajorui Dmitrijui Semenovičiui.⁷⁵² XVI a. 4 deš. prasidėjus valakų matavimams, kai buvo tikrinami ir žemėvaldos dokumentai, tokių akcijų rengti nebebuvo prasmės, nes matavimai buvo atliekami atsižvelgiant į dokumentuose numatytas ribas. Taip pat greičiausiai Bonos interesu buvo visų pirma revizuoti ilgą laiką privačių valdytojų eksploatuotas ir neseniai į dinastijos rankas grįžusias žemes. Bajorijos teisių į žemėvaldą audito metu išsiaiškinta, kad didelė dalis bajorų savo žemėvaldą valdo neturėdami tam teisinio pagrindo. Tokiais atvejais bajorai paprastai gaudavo savo žemes laikyti iki gyvos galvos, t.y. esmingai kito jų juridinis santykis su valda. Po bajoro mirties žemėvalda atsidurdavo valdovo valioje, jis sprendavo, ar suteikti valdą laikyti giminės palikuoniams, ar grąžinti ją į dinastijos valdų rezervą.

Kelios LDK kanceliarijos knygos, išlikę iki šių dienų, traktuotinos kaip tiesioginiai, kompleksiniai Bonos ar valdovo iniciatyva vykdytų auditų produktai. Bajorijos teisių į žemėvaldą audito metu atsirado 18-oji Lietuvos Metrikos knyga, pirmoji iš penkių vadinamųjų „Bonos knygų“ Lietuvos

⁷⁵⁰ LM Užr. 17, nr. 422.

⁷⁵¹ K. Pietkiewicz, „Królów Bony...“, s. 99–110; A. Бондаренко, „Метрика королев Бонь: определение понятия, состав, исследовательские практики“, in: *Исторический ежегодник* 2012, Новосибирск, 2012. С. 5–20.

⁷⁵² LM Užr. 18, nr. 220–221.

Metrikos sudėtyje. Knygos titule skelbiama, kad ji pradėta formuoti 1532 m.⁷⁵³ Į ją pateko ir 1533–1534 m. bajorijos dokumentų auditų duomenys, taip pat įrašyta nemažai su Pinsko seniūnijoje esančia nuosavybe susijusių dokumentų, be to, ir ankstesnių valdovų, pavyzdžiui, Aleksandro privilegijų, Radvilų suteikčių ir dokumentų patvirtinimų. Daugiausia dokumentų čia iš 1532–1533 m., tačiau yra ir ankstyvesnių įrašų. Dauguma vienaip ar kitaip susiję su žemėvalda, privačia nuosavybe, turto užrašymais. Šią knygą tam tikra prasme pratęsė 1541 m. Bonos prašymu sukomplektuota kanceliarijos knyga, dabar žinoma kaip Lietuvos Metrikos 25-oji užrašymų knyga⁷⁵⁴. Į ją įtrauktos visos ligtolinių valdovų suteiktos privilegijos bei sprendimai: žemių privilegijos, privilegijos, nustačiusios LDK luomų teises ir laisves, diduomenei suteiktos privilegijos, įvairios suteiktys didikams, bajorams bei bažnyčiai. Joje taip pat įrašyti žemės valdų ir žmonių pardavimo, dalybų ir įvesdinimo į valdas aktai, bylų sprendimai. Šios knygos negalima laikyti Bonos žemėvaldos LDK enciklopedija, daugeliu atvejų įrašytos tik keletas iš daugelio dokumentų, susijusių su valdovės žemėvalda. Tačiau tokios knygos atsiradimą galima būtų traktuoti kaip bandymą suregistruoti valdovo suteiktis, įkaitus ir valdovo žemėvaldą, kai kurių dvarų ribas apibrėžiančius dokumentus ir priklausomybių dinamiką. Kitos „Bonos knygos“, t. y. Lietuvos Metrikos 33 ir 36 knygos buvo sudarytos iš dokumentų, išduotų po 1548 m., jų sudėtyje nėra fiksuojamos ankstyvesnės valdovų privilegijos, dokumentai įvairesni, daug teisinio turinio informacijos, taip pat atsispindi to meto „einamieji“ reikalai. Jos sudarytos jau Bonos našlystės laikotarpiu, taip pat jai gyvenant Varšuvoje ir tvarkant savo nuosavybę, tačiau nebevaidinant didesnio vaidmens valstybinėje Jogailaičių politikoje. Tad ir knygose jau nebėra audito medžiagos. Tad iš tiesiogiai su ja susijusių Lietuvos Metrikos knygų tik 18-oji ir 25-oji gali būti laikomos bandymu sistemingai formuoti dinastijos nuosavybės dokumentų registrus.

Šalia šių knygų reikia minėti ir Lietuvos Metrikos 22–ąją užrašymų knygą – Voluinės žemės bajorijos teises į muitų rinkimą patvirtinančių dokumentų registrą.⁷⁵⁵ Su dinastijos valdų auditu glaudžiai susiję ir ne kartą dinastijos pateikti reikalavimai Voluinės bajorijai pateikti turimus su muitų rinkimu žemėje susijusius dokumentus. Valdovės interesai Voluinėje pastebimi nuo XVI a. 4 deš., kai padarė nemažai įtakos Teodoro Sanguškos karjerai ir žemėvaldos plėtrai Voluinėje⁷⁵⁶ Su Bonos užtarimu 1535 m. jis tapo

⁷⁵³ LM Užr. 18, c. 79.

⁷⁵⁴ LM Užr. 25.

⁷⁵⁵ LM Užr. 22.

⁷⁵⁶ Arch. Liub. T.4, s. 164.

Voluinės žemės maršalka.⁷⁵⁷ Apie 1536 m. Bona išpirko Lucko vaitiją, tais pačiais metais prisiteisė iš Semaškų vaitijai priklausiusius Karaimų laukus ir kai kurias kitas naudmenas.⁷⁵⁸ Nuo 1538 m. Bona ėmė rūpintis Voluinės muitinių administravimu.⁷⁵⁹ 1545 m. Žygimanto Augusto teigimu, jo tėvas jau anksčiau buvo paliepęs Voluinės bajorijai pristatyti valdovui turimus dokumentus, pagrindžiančius jų teisę rinkti muitus žemėje.⁷⁶⁰ Jie šio nurodymo nepaisė, privilegijų taip pat nepateikė 1544 m. Brastos seime. Turint omenyje, kad Bonos žemėvalda Voluinėje tuo metu intensyviai plėtėsi, ji buvo įgijusi realių galių tvarkyti žemės maitines, spėtina, kad ir privilegijų patikrinimas, kaip platesnio užmojo atlikti valstybės turtų auditą dalis, galėjo būti vykdomas Bonos iniciatyva. Voluinės žemės maitių privilegijos bent jau iš dalies buvo surašytos 1547 m. į 22–ąją Užrašymų knygą.⁷⁶¹ Kelios su Voluinės žemėmis susijusios privilegijos įrašytos ir į Lietuvos Metrikos 25–ąją užrašymų knygą 1543 m.⁷⁶² Jas pateikė voluiniečiai Bagdonas Semaška, Petras Kirdejevičius ir Lanevičius Kirdejevičius. Matyti, kad pirmieji du buvo Bonos tarnybininkai, o L. Kirdejevičius greičiausiai giminystės ryšiais susijęs su Petru Kirdejevičiumi. Jei valdovė ir nebuvo šios akcijos iniciatorė, tai aiškiai jai pritarė, o prašymas pateikti privilegijas galėjo būti atskirai išsiųstas ir jos pareigūnams, turėjusiems turto Voluinės žemėje.

Glaudžiai su Voluinės žemės auditu susiję ir XVI a. 5–6 deš. vykusios kelios šios žemės pilių revizijos. 1536 m. į Bonos rankas pateko Kremeneco pilis su priklausiniais. Žygimanto Augusto nurodymu 1545 m. inicijuota ir įvykdyta Voluinės žemės pilių revizija, kurios metu suregistruoti ir Kremeneco pilies turtai, mokesčiai bei prievolės ir kiti su pilimi susiję dalykai.⁷⁶³ Šios revizijos vienu iš tikslų greičiausiai buvo bandymas dar kartą priversti vietos žemvaldžius pateikti valdovui turimas privilegijas. Nors vietos bajorija ir šį kartą savo privilegijas revizoriams teikė nenoriai, pati pilies padėtis buvo gana gerai atskleista.

Paraleliai vykdytas ir Bonos žemėvaldos ekonominių pajėgumų ir žmogiškųjų resursų vertinimas. Kažkada po 1536 m. valdovo ir Bonos nurodymu Jonas Hornostajus surašė visus Bonos pavaldinius ir jų mokamus

⁷⁵⁷ *Arch. Liub.* T.4, s. 1.

⁷⁵⁸ *LM Užr.* 19, nr. 214, nr. 237.

⁷⁵⁹ *LM Užr.* 15, nr. 175.

⁷⁶⁰ *Литовська метрика*, Книга 561..., с. 101.

⁷⁶¹ Nuodugnią šios knygos analizę atliko V. Poliščiuokas: В. Полищук, „Ревизия волинских мыт...“

⁷⁶² *LM Užr.* 25, nr. 231.

⁷⁶³ *Литовська метрика*, Книга 561, с. 191–209.

mokesčius Trakų vaivadijoje.⁷⁶⁴ Tuo metu Bonos žemėvalda šioje vaivadijoje jau buvo gerokai išsiplėtusi ir sudarė per 60 proc. visų jos tuo metu turėtų valdų. Po 1536 m. Bonos turtą papildė jau tik keletas paskirų žemės valdų Trakų vaivadijoje, tad galima sakyti, kad šio registro sudarymo metu jos žemėvalda šioje žemėje buvo pilnai susiformavusi. J. Hornostajaus duomenimis, jis ir jo pareigūnai visas vaivadijoje buvusias Bonos valdas surašė per kiek daugiau nei 10 savaitių. Ne visur jie buvo priimti geranoriškai, pavyzdžiui, Radviloms anksčiau priklausiusiame Grezko valsčiuje jiems nepavyko atlikti surašymo dėl priešiška nusiteikusių vietinių. Deja, nėra žinoma nieko apie šio registro likimą, tačiau tai turėjo būti didelis informacijos apie Trakų vaivadijos dvarus kompleksas. Apie 1538 m. pradėti ir valakų matavimai Bonos dvaruose Bielsko žemėje⁷⁶⁵, apie 1546 m. jie vykdyti Gardino seniūnijos dvaruose⁷⁶⁶, kurių metu taip pat buvo registruojami mokesčiai, žemėvalda atribojama pagal turimas privilegijas, tad šalia žemės matavimų atliktas ir ekonominių pajėgumų auditas. 1548 m. Bona pati organizavo dar vieną Kremeneco pilies reviziją⁷⁶⁷, dar kartą kartu su keliomis kitomis pilimis Kremenecas revizuotas 1552 m.⁷⁶⁸ Pastarosios dvi revizijos buvo daugiau orientuotos į pilies ir valsčiaus materialinės padėties atskleidimą. Po 1551 m. matuojant valakus revizuota Kovelio valda.⁷⁶⁹ Apie 1552 m. Bonos nurodymu pradėta revizuoti Pinsko ir Klecko valdas, sudarytas 1552–1555 m. prievolių ir mokesčių aprašas.⁷⁷⁰ Galima matyti, kad per XVI a. 3–6 deš. daugiau ar mažiau sistemingai sudarinėti įvairūs registrai, atliktos revizijos visuose Bonos valdytuose regionuose.

Taigi aptarti XVI a. 3–6 deš. epizodai rodytų, kad Bonos ir valdovo, vėliau ir Žygimanto Augusto iniciatyva buvo bandoma atlikti didesnio ar mažesnio masto auditus, susijusius su dinastijos (Bonos, Žygimanto Augusto) žemėvalda. Pirminiu ir svarbiausiu tikslu greičiausiai reiktų laikyti siekį išsiaiškinti, kiek ir kokios valdovo žemėvaldos tuo metu buvo privačiose rankose, kokių pagrindų ji buvo laikoma ir kada galima buvo tikėtis ją sugrąžinti į dinastijos valdų rezervą. Kitas šių auditų metu atskleistas aspektas buvo iš kai kurių valdų ir muitų surenkami mokesčiai, galėję pagelbėti

⁷⁶⁴ *Археологический сборник...*, nr. 27.

⁷⁶⁵ LM-24, l. 35–37.

⁷⁶⁶ LM-33, 30v–31v.

⁷⁶⁷ В. Б. Атаманенко, „Інвентар Кременецького староства 1548 р.“, in: *Наукові записки. Історичні науки*, nr. 8, Острог, 2007, с. 10–36.

⁷⁶⁸ *Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ высочайше учрежденною при Киевскомъ Подольскомъ и Волынскомъ генераль.* Ч. 7, Т. 2., Киев, 1890, с. 23–35.

⁷⁶⁹ LM-36, 110–110v.

⁷⁷⁰ *Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств...*

projektuojant būsimas išdo pajamas. Surinkti duomenys nugulė į daugiau ar mažiau vientisus dokumentų rinkinius, kuriuos galima laikyti bandymu sudaryti kompleksiškus valstybės ir dinastijos žemėvaldos registrus. Prasidėjęs procesas įsibėgėjo jau Žygimanto Augusto laikais, kai atsirado svarbūs dinastijos nuosavybės registrai, įvairių LDK vaivadijų ir dvarų bei jų kompleksų revizijų dokumentai⁷⁷¹ ir kt. Bonos ir Žygimanto Senojo valdymo metu suformuotas stiprus dinastijos valdų kompleksas, tad valdų revizijos ir surašymai buvo neišvengiama valstybinė praktika, norint išlaikyti tiek pačias valdas, tiek iš jų gaunamų mokesčių stabilumą.

Didėjanti miško produkcijos paklausa Europos rinkose vertė XVI a. I pusėje suformuotą dinastijos miškų ir girių kompleksą saugoti, todėl Žygimanto Augusto laikais atsirado LDK girių ir žvėrių takų aprašymas.⁷⁷² Galima matyti kaip XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais Žygimanto Senojo pradėta valdovo nuosavybės Žemaitijoje atskyrimo nuo seniūno valdų akcija pasisavinant didelę dalį dvarų bei miškingas teritorijas bei stabilizuojant mokesčių sistemą, palaipsniui vedė prie platesnių, didesnių teritorijų atgavimo dinastijos naudai ir dinastijos valdų audito, kurį atliekant greičiausiai praverė ir Bonos iniciatyvos, patirtis, atsinešta iš Italijos, žinios apie privačių žemvaldžių ir valdovų turto administravimo ir kontrolės praktikas.

Jogailaičių domeno atkūrimo akcijos svarbi dalis buvo siekis susigrąžinti dinastijos valdas iš diduomenės, valdžiusios dideles latifundijas, kurių dalis neretu atveju buvo įkeista valdovo žemės nuosavybė. Privačių žemvaldžių, valdžiusių dinastijos žemes problema buvo kompleksinė. Jau anksčiau plačiai kalbėta apie tai, kad pasiturintys LDK didikai tapo valstybės ir dinastijos kreditoriais dar XV a. II pusėje. Įkeistos dinastijos teritorijos buvo viena iš dinastijos-diduomenės santykių problemų, trukdžiusių dinastijai efektyviai eksploatuoti valdovo žemes išdo ir valdovo naudai. Kita problema buvo kai kurių didikų giminių vykdyta agresyvi ir ekspansyvi žemėvaldos

⁷⁷¹ *Писцовая книга Гродненской экономики...*; Ревизия Кобринской экономики, составленная в 1563 году королевским ревизором Дмитрием Сапегой, с присовокуплением актов Браславского земского суда, относящихся к Кобринской архимандрии: Изд. Вилен. комис. для разбора древ. Актов, т. XII Вильна, 1876, с. 388, 56 с., 1 л. ил.; 29. Акты Браславского земского суда; *Акты Виленской археографической комиссии*. Том XIV. Инвентари имени XVI в., Вильна, 1888, с. 24–76, 551–599; XVI amžiaus Lietuvos inventoriai, sud. Jablonskis K., in: *Istorijos archyvas* I tomas, Kaunas: 1934; *Lustracje województwa podlaskiego, 1570 i 1576*, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław–Warszawa 1959; Rejestr pomiarowy miasta Suraza z roku 1562, wyd. J. Kazimierski, in: *Teki Archiwalne*, t. 2, Warszawa 1954; Inwentarz starostwa kobryńskiego, AGAD, Zesp. 10, Tzw. Metryka litewska, Dział IV B, 29.

⁷⁷² *Ревизия пущ и переходов ...*

kaupimo ir plėtros politika. Jų valdos plėtėsi ne tik privačių ir valdovo žemių, tačiau ir didžiojo kunigaikščio dvarų bei girių sąskaita. Tokia praktika aptariamuoju metu buvo būdinga daugeliui žemvaldžių, plėtusių savo teritorijas. XVI a. augant miško produkcijos paklausai, girių plotai tapo konkurencijos arena. Dinastijai aktualu tapo apginti didžiojo kunigaikščio teises į tokius svarbius girių kompleksus kaip Gardino giria, Palenkės Bielsko, Nemuno slėnio girių plotai.

Vienu iš įrankių padidinti dinastijos nuosavybę buvo žemės valdų ribų revizija ir atnaujinimas. XVI a. 2–3 deš. konfliktai Palenkėje⁷⁷³ atkreipė karališkosios poros dėmesį į išsiplėtusias didikų latifundijas, ypač eskaluojamas buvo Radvilų ir A. Goštauto konfliktas. 1519 m. į didikų ginčą, kai M. Radvilos Vanevo dvaro vietininkas su pagalbininkais padegė Tykocino pilį, kol joje buvo A. Goštautas su šeima⁷⁷⁴, įsikišo valdovas, numatęs 20 000 kapų grašių baudą tam, kuris užpuldinės priešininko valdas.⁷⁷⁵ 1525 m. nagrinėjant ginčą dėl A. Goštauto Tykocino ir Radvilų Gonionzo valdų ribų teigta, jog Mikalojus Radvila kažkada esą peržengęs savo nuosavybės ribas pats sužymėjęs naujas ribas ir netgi supylę ežiaženklus.⁷⁷⁶ 1524 m. buvo sulaukta skundų iš Bonos pavaldinių dėl Radvilos atiminėjamų žemių.⁷⁷⁷ Po Mikalojaus Radvilos mirties vienas jo urėdininkų, vėliau tapęs Bonos seniūnu Pinske, Ivanas Michailovičius valdovo pasiprašė būti atleistas nuo bent kokios atsakomybės dėl to, ką padarė vykdydamas M. Radvilos įsakymus Bielsko žemėje. Valdovo sprendimu niekas negalėjo jo dėl to patraukti baudžiamojon atsakomybėn ir paprašyti atlyginti turtinę žalą.⁷⁷⁸ Tokie epizodai rodė ekspansyvią didikų politiką Palenkės vaivadijoje, kuri kėlė grėsmę ir dinastijos žemėms bei miškams. Kaip ir bajorija, didikai turėjo savo teises į nuosavybę pagrįsti dokumentais. Konfliktų eskalacija Bonai buvo naudinga,

⁷⁷³ Konfliktų priežastys ir eiga apibendrinti: A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Przemiany społeczno-gospodarcze...*, s. 112–116; Idem, „Kompleksy leśne na pograniczu mazowiecko-krzyżacko-litewskim od XV do połowy XVI w.: lasy włości rajgrodzkiej i goniądzkiej“, in: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 2, 2006, s. 195–208; Idem, „Puszcze na Podlasiu, ich kolonizacja i podziały w XV–XVI wieku“, in: *Puszcze wielkopsiążące na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. J. Śliwiński, Olsztyn, 2007, s. 211–220; J. Maroszek, „Goniądzko-Rajgrodzkie ...“, M. Butkiewicz, *Op. cit.*, s. 48–49.

⁷⁷⁴ И. Малиновский, *Op. cit.*, с. 385–409.

⁷⁷⁵ LM (1440–1523): Užrašymų knyga 10, parengė E. Banionis, A. Baliulis, Vilnius, 1997 (toliau – LM Užr.10), nr. 40.

⁷⁷⁶ LM TBK 4, nr. 201.

⁷⁷⁷ LM Užr. 14, nr. 364.

⁷⁷⁸ LM TBK 4, nr. 284.

nes lengviau buvo inicijuoti ir pagrįsti kaip valdovo valdų susigrąžinimo akcijos būtinybę, taip pat užkirsti kelią naujų valdų LDK didikams dalinimui.

Stipriu signalu didikams turėjo būti 1523 m. valdovo suteiktis sūnui Žygimantui Augustui, kuria užrašė sūnui miškus, žemes ir kitus turtus Gonionzo kaimynystėje, taip pat paskyrė jį Bielsko ir Gardino kompleksų paveldėtoju.⁷⁷⁹ 1524 m. valdovo suteiktis, kuria Bonai patikėta tvarkytis Gardino girioje⁷⁸⁰, taip pat signalizavo apie dinastijos interesus regione. 1528 m. Žemaitijos vyskupo dovanota dalis Knišino dvaro traktuotina kaip bandymas, deja, nesėkmingas, įsiteikti dinastijai ir pristabdyti numanomus procesus Palenkėje bei Gardine.

1528–1533 m. valdovo nurodymu vyko atribojimai tarp Goštautų tėvoninių Tykocino žemių ir Žygimantui Augustui dovanotų, bet Bonos laikinai valdytų Knišino valdų Palenkėje. 1529 m. Žygimantas Senasis pasiuntė komisorius atriboti Radvilų Gonionzo valdas nuo kunigaikščių žemių ir girių plotų Palenkėje.⁷⁸¹ Procesas tęsėsi ne vienerius metus, tik 1536 m. valdovės išpirktos Gardino ir Bielsko žemės, procese traktuotos kaip Žygimanto Augusto nuosavybė, buvo atribotos nuo Radvilų Raigardo ir Gonionzo.⁷⁸² Aprašytos Gardino, Bielsko, Gonionzo, Raigardo, Knišino senosios ir naujosios ribos.⁷⁸³

1528 m. Knišino ir Tykocino atribojimo darbus vykdė Brastos seniūnas Aleksandras Chodkevičius, maršalka Motiejus Vaitiekaitis. 1529 m. atriboti Radvilų Gonionzo valdas nuo kunigaikščių žemių ir girių plotų valdovas vėl pasiuntė juos, kartu su Vilniaus tįjūnu Šimkumi Mackevičiumi ir raštininku Bagdonu Mackevičiumi.⁷⁸⁴ 1530 m. Aleksandras Chodkevičius Bonos buvo paskirtas Knišino seniūnu. 1536 m. atribojime komisoriais buvo paskirti Lucko vyskupas Jurgis Chvalčevskis, Aleksandras Chodkevičius, Šimka Mackevičius, Baltazaras Piatkovskis. Matyti, kad Palenkėje dinastijos žemėvaldos atkūrimo darbai buvo patikėti gana stabiliai vykdytojų komandai. Ją papildę asmenys taip pat buvo stipriai susiję tiek su dinastija, tiek asmeniškai su Bona. Apie 1536 m. vykusius atribojimus, privilegijas,

⁷⁷⁹ *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum scripturarum et monumentorum quaecunque in archivo Regni in arce Cracoviensi continentur*. Ed. E. Rykaczewski. 1862, p. 363.

⁷⁸⁰ J. Wisniewski, „Dzieje osadnictwa w powiecie Augustowskim od XV do końca XVIII wieku“, in: *Studia i materiały do dziejów pojezierza Augustowskiego*, red. Antoniewicz, Jerzy. Białystok, 1967, s. 13–294, čia – s. 96.

⁷⁸¹ *Археологический сборник ...*, nr. 15.

⁷⁸² *LM Užr.* 19, nr. 232, *LM Užr.* 21, nr. 7, nr. 20–23, nr. 25; *Археологический сборник...*, nr. 16.

⁷⁸³ *Археологический сборник...*, nr. 18, nr. 19, nr. 20, nr. 22, nr. 25.

⁷⁸⁴ *Ibidem*, nr. 15.

liečiančias Gardino ir Gonionzo valdas, valdovę informuodavo jos pavaldiniai.⁷⁸⁵ Tai aiškiai rodoj interesus šiame procese.

Aptariami atribojimai tarp dinastijos ir Radvilų žemėvaldos daugiausia buvo atlikti tik dinastijos paskirtų komisorių, nors buvo numatytas abiejų suinteresuotų pusių dalyvavimas. 1529 m. valdovas nurodė komisoriams nelaukti J. Radvilos Gardine, o iškart vykti į vietą ir atlikti atribojimo darbus. 1536 m. Žygimantas Senasis nurodė J. Radvilai pasirinkti komisorių, jei jis to nepadarytų – reikalingus veiksmus atliks tik Bonos žmonės.⁷⁸⁶ Nors numatyta laiku į svarstymo vietą atvyko abiejų šalių komisoriai, iškilus nesutarimams dėl ribų ir atėjus nakčiai J. Radvila paleido savo komisorių.⁷⁸⁷ Žemės buvo atribotos vienašališkai, dalyvaujant tik dinastijos paskirtiems komisoriams.⁷⁸⁸ Tų pačių metų gruodžio pradžioje valdovas patvirtino ribas, numatė baudas už jų pažeidimus ir nurodė vietos pareigūnams bei gyventojams paklusti nebe Elžbietai Radvilienei, o valdovo pareigūnams.⁷⁸⁹

Visais atvejais, kai buvo atribojamos dinastijos ir privačių žemvaldžių valdos, remiamasi buvo vietos gyventojų parodymais. Pagal juos buvo nustatomos naujos ribos ir sudedami kapčiai. Turint omenyje, kad tiek Radvilos, tiek A. Goštautas dėl gana agresyvios ekspansinės politikos, taip pat dėl savo statuso valstybėje buvo daugelio vietos bajorų nemėgstami, egzistuoja galimybė, kad vietiniai ne būtinai teisingai nupasakodavo didikų valdų ribas.

XVI a. 3–4 deš. Bonos ir Žygimanto Senojo inicijuoti kunigaikščių valdų atribojimo nuo Radvilų ir Goštautų žemėvaldos procesai istoriografijoje analizuoti ir vertinti jau ne kartą.⁷⁹⁰ Kai kurie tyrėjai, pavyzdžiui, Bonos biografas W. Pociecha traktavo juos kaip visiškai pagrįstus procesus prieš ekspansyvią Radvilų veiklą. Kiti, pavyzdžiui, J. Wiśniewski, čia išvelgė didikų privilegijų pažeidimus.⁷⁹¹ Radvilų teises į Raigardo ir Gonionzo teritorijas apibrėžė 1509 m. ir 1515 m. Žygimanto Senojo privilegijos.⁷⁹²

⁷⁸⁵ 1536 m. Bonos dvaro tarnautojų raportai apie jai siunčiamus privilegijų nuorašus, liečiančius Gardino ir Gonionzo žemių ribas, pirklių mokesčius ir kt. LMAVB RS, F. 264–333, l. 1–4.

⁷⁸⁶ *Археологический сборник...*, nr. 16.

⁷⁸⁷ J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony*, s. 161.

⁷⁸⁸ *LM Użr.* 21, nr. 7.

⁷⁸⁹ *Ibidem*, nr. 20–23, nr. 25.

⁷⁹⁰ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III, s. 159–161; J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony...*, s. 162–163; G. G. Błaszczyk, *Litwa na przełomie...*, s. 87; A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Przemiany społeczno-gospodarcze...*, s. 112–118, kt.

⁷⁹¹ J. Wisniewski, „Dzieje osadnictwa ...“, s. 100.

⁷⁹² J. Maroszek, „Goniądz–Rajgrodzkie...“, s. 18–19.

Tykocinas Goštautams priklausė nuo XV a. 4 deš. Neabejotinai, Radvilų giminės veiksmai plečiant latifundijas per ne vieną dešimtmetį nebuvo teisėti, gali būti vertinami ir kaip agresyvūs. Pati žemių užėmimo praktika nebuvo išskirtinė, nuolat vyko teismo procesai dėl žemvaldžių neteisėto kišimosi tiek į kunigaikščio, tiek į privačias kitų žemvaldžių teritorijas, tačiau skyrėsi žemių plėtros mastai. Skaičiuojama, kad Radvilų 1509–1529 m. vykdytos intensyvios kolonizacijos procese užimti Gardino ir Bielsko girių plotai apėmė apie 1000 valakų.⁷⁹³ Vykdamas Tykocino atribojimo darbus, buvo paliudyta net apie kelis neteisėtus A. Goštauto valdomus kaimus, neteisėtai įsteigtas gyvenvietes.⁷⁹⁴ Revizoriai sugrąžino jas didžiajam kunigaikščiui. Tad neteisėta didikų latifundijų plėtra kunigaikščio ir greičiausiai bajorijos žemių sąskaitą yra nepaneigiama, kita vertus atribojimų metu tiek teisėjų-komisorių veikla, kai galutinius atribojimus atlieka tik dinastijos komisoriai (dinastijai ištikimi asmenys, taip pat visiems atribojimams vadovavęs Radvilų oponentas A. Chodkevičius), tiek ir atribojimas remiantis daugiausia vietos gyventojų parodymais kompromituoja ir verčia abejoti proceso nešališkumu.

Dalis žemėvaldos LDK dinastijai sugrąžintos ir teismų keliu. Sistema, pagal buvo susigrąžinamos valdos, buvo paprasta: susitelkus į konkretų atvejį, kai žemvaldys neva užgrobė valdovo domeno žemes, siekta patraukti jį baudžiamojon atsakomybėn, o didikas privalėjo teismui pateikti turimus dokumentus. Bona paprastai pati kreipdavosi į valdovą (šaltiniuose – „мовила“), gavusi savo pavaldinių skundus. Buvo įteikiami šaukimai pažeidėjui, operatyviai organizuojama teisėjų komisija, kuriai buvo pavedama išnagrinėti bylą, išklausti liudytojų parodymus, sudaryti žalos registrus ir t.t. Dažniausiai bent jau dalies nuosavybės didikams nepavykdavo pagrįsti dokumentais, tada komisoriai grąžindavo žemes dinastijai. Norėdamas atgauti žemes didikas privalėjo tą padaryti remdamasis turimais dokumentais, o pats įrodymo procesas ir žemėvaldos atsiėmimas buvo sudėtingas. Bene aktyviausiai dėl dinastijos valdų bylinėtasi XVI a. 4 deš. dinastija dalyvavo net keliuose svarbiuose teritoriniuose ginčuose, kur pasiekė didesnių ar mažesnių laimėjimų.

Bonos ketinimai Gardino seniūnijos atžvilgiu greičiausiai nebuvo slapti. Nedatuotame laiške (greičiausiai rašytame XVI a. 3 deš. pabaigoje) A. Goštautas rekomendavo Jurgiui Radvilai palaikyti taikius santykius su Bona ir užleisti jai Katros ir Žoroslavkos dvarus Gardino pavieta: Katros dvarą mainais į Belicos, o Žoroslavkos valdas – mainais į Anykščių ir Vilkmergės

⁷⁹³ A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Przemiany społeczno-gospodarcze...*, s.116.

⁷⁹⁴ A. Jabłonowski, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. T. 6 cz. 2, Podlasie, Warszawa, 1909, s. 99, kt.

laikymus iki gyvos galvos jam ir jo sūnui Mikalojui.⁷⁹⁵ Tačiau J. Radvila atsakė, kad minėtų jo dvarų pajamos ir nauda gerokai viršija jam siūlomų valdovo dvarų teikiamą naudą ir A. Goštauto patarimu nepasinaudojo. Būtent dėl šių valdų 1532 m. vyko teisminis procesas, pasibaigęs Radvilos pralaimėjimu. A. Goštautas toliaregiškai numatė, kurios teritorijos gali tapti J. Radvilos ir Bonos ginčų objektu. Gali būti, kad abejonės dėl Radvilos nuosavybės buvo išsakytos dar prieš 1532 m., o A. Goštautas, tuo metu būdamas Bonos patikėtiniu, apie tai žinojo ir bandė J. Radvilą įspėti.

1532 m. pradžioje prasidėjusio teimo proceso metu buvo ginčijamos buvo J. Radvilos supirktos žemės, kurias jis prišliejo prie savo Katros dvaro, taip pat ir kitais būdais įgyta nuosavybė: Rakitino valda, Šv. Spaso cerkvė, karčemos, perkėla per Nemuną, pavieniai žemės plotai. Didikas didžiąją dalį žemės supirko iš vietos bajorų, apie tai liudija į Lietuvos Metriką patekę dokumentai.⁷⁹⁶ Klausimą dėl valdų teisėtumo iškėlė Bona, gavusi savo Žoroslavkos dvaro pavaldinių skundą prieš Radvilos Katros dvaro pavaldinius, esą pažeidžiančius Žoroslavkos–Katros dvarų ribas.

Valdovas paskyrė komisorius iš Bonos pusės, turėjusius nuvykti į vietą iš išnagrinėti bylą: Gardino pilininką Simoną Bagdonaitį Odincevičių ir Gardino arklidininką ir vaiskį Bagdoną Grinkavičių (Valavičių).⁷⁹⁷ S. B. Odincevičius su B. Grinkavičiumi buvo komisoriais ne vienoje su Bonos nuosavybe susijusioje byloje.⁷⁹⁸ 1537–1539 m. Bagdonas Grinkavičius Valavičius buvo vietininku Bonos Skidliaus ir Krinkų dvaruose.⁷⁹⁹

Radvila buvo paprašytas įrodyti savo pirktis Gardino pavieta pateikdamas pirkimo-pardavimo dokumentus, pristatydamas liudytojus.⁸⁰⁰ Jais turėjo būti visi asmenys, pardavę didikui savo žemes, kiekvienas jų, kaip ir numatė PLS⁸⁰¹, turėjo atsivesti po 18 liudytojų, galėjusių paliudyti sandorius. Pardavėjas ir 6 iš 18 liudytojų turėjo duoti priesaikas. Liudytojais, kaip ir numato PLS, turėjo būti artimiausi ginčytinų valdų kaimynai. Numatytu laiku į svarstymo vietą atvyko J. Radvila, jam žemes pardavę asmenys su liudytojais, pristatyti ir pirkimo dokumentai.⁸⁰² J. Radvila savo komisorių neatsivežė. Bonos žmonės atmetė J. Radvilos žmonių pristatytus

⁷⁹⁵ Balandžio 14 d., Vilnius. Alberto Goštauto laiškas Jurgiui Radvilai. AGAD, AR, Dz. XI, nr. 17, l. 40.

⁷⁹⁶ LM Užr. 1, nr. 281.

⁷⁹⁷ LM Užr. 15, nr. 147.

⁷⁹⁸ LM TBK 7, nr. 66; LM Užr. 18, nr. I–39, c. 136–137; LM Užr. 19, nr. 201; LM Užr. 21, nr. 68.

⁷⁹⁹ LM Užr. 20, nr. 34, nr. 176, nr. 177; LM Užr. 21, nr. 68, nr. 150.

⁸⁰⁰ LM TBK 7, nr. 10, 16, 30, 34; LM Užr. 15, nr. 147.

⁸⁰¹ PSL, XVIII skyrius, 1, 2 straipsniai.

⁸⁰² LM TBK 7, nr. 16.

liudytojus dėl to, kad jie nebuvo Radvilos valdų kaimynai ir pareikalavo kitų, kurie duotų priesaiką. Ne visais atvejais ir patys pardavėjai sutiko duoti priesaiką, o pirkimo dokumentai, nors ir buvo anksčiau patvirtinti valdovo⁸⁰³, šiuo atveju buvo pripažinti netinkamu įrodymu. Valdovas nusprendė, kad J. Radvila nepateikė svarių įrodymų, liudijančių jo teisę į ginčijamas žemes, tad leido Bonos pavaldiniams prisiekti ir aprodyti valdų ribas, o bylos baigtis buvo fiksuota Metrikos knygoje⁸⁰⁴. Tų pačių metų liepą, kai sprendimas byloje jau buvo priimtas, tačiau dar neįvykdytas, J. Radvila pristatė valdovui dokumentus, susijusius su jo teise į minėtas valdas ir turto objektus, tačiau jų perrašai į kanceliarijos knygas nepadaryti.⁸⁰⁵ Greičiausiai buvo pateiktas valdovo Torūnėje išduotas J. Radvilos teisę į Šv. Spaso cerkvės ir kitas valdas liudijantis dokumentas.⁸⁰⁶ Jis nedatuotas, tačiau pažymėtas 8 indiktu, tai rodytų, kad suteiktis atlikta 1520 m. Dokumente nėra apibrėžtas objekto valdymo laikas. 1522 m. Jurgiui Radvilai kreipusis į valdovą ir paprašius patvirtinti anksčiau valdovo jam dovanotus žmones, žemes, įvairias naudmenas ir turto objektus Gardino paviete, minima ir Šv. Spaso cerkvė prie Katros dvaro.⁸⁰⁷ Tad teismo metu neabejotinai tiek 1520 m., tiek ir 1522 m. valdovo suteiktys J. Radvilai turėjo galioti. Be to, J. Radvila pateikė ir kai kuriuos pardavimo dokumentus, kurių ankstesniame procese trūko. Nepaisant to, komisoriai valdovas nurodė vadovautis jau priimta teismo nutartimi ir įvykdyti atribojimus tarp Bonos Žoroslavkos ir Radvilos Katros dvarų, kur Šv. Spaso cerkvė, perkėla per Nemuną, karčemos ir kitos žemės valdos priskiriamos Žoroslavkos dvarui. J. Radvilos Katros valdą teismas pripažino priklausančią Žoroslavkos dvarui, kuris buvo priteistas Bonai, o Radvilai liko tik teisė į jo tėvoninius žmones.⁸⁰⁸

J. Radvila vėliau skundėsi valdovui dėl kanceliarijos numatytų teismo terminų, kurie esą neatitiko PLS normų.⁸⁰⁹ Jam esą buvo suteiktos tik 9 dienos atvykti į teismą kartu su savo pasirinktais komisoriais, bet, remiantis PLS, jis turėjo gauti šaukimą prieš 12 savaičių. Svarstymas buvo numatytas per Šv. Jurgį (balandžio 23 d.), kai J. Radvilos komisoriai jau turėjo kitų įsipareigojimų. Valdovo teigimu, gavus Bonos pavaldinių skundą, J. Radvilai

⁸⁰³ LM Užr. 1, nr. 281, nr. 283;

⁸⁰⁴ LM TBK 7, nr. 16; LM Užr. 1, nr. 264.

⁸⁰⁵ Ibidem, nr. 30.

⁸⁰⁶ 1632 m. balandžio 27 d. Zigmanto Vazos dokumente įterptas Žygimanto Senojo suteikties Jurgiui Radvilai tekstas. AGAD, AR, Dz. XI, nr. 17, l. 7.

⁸⁰⁷ 1632 m. balandžio 26 d. Zigmanto Vazos dokumente įterptas Žygimanto Senojo suteikties Jurgiui Radvilai tekstas. AGAD, AR, Dz. XI, nr. 17, l. 11.

⁸⁰⁸ 1532 m. Jurgio Radvilos skundas Žygimantui Senajam. LMAVB RS F. 256–2090, l. 1–7 (K. Jablonskio nuorašas).

⁸⁰⁹ LM TBK 7, nr. 34.

buvo suteiktos daugiau nei 12 savaičių, o pats teismo procesas, vykdytas komisorių, užsitęsė dar ilgiau, tad valdovas nebenorėjo dar labiau minėtos bylos vilkinti. O ir pačiame valdovo kanceliarijos išduotame rašte Žygimantas Senasis nieko neteisėto neįžvelgė.⁸¹⁰ J. Radvilos teigimu apie valdų pirkimo raštus valdovas jau anksčiau žinojo (iš teisų jie fiksuojami Lietuvos Metrikoje⁸¹¹), greičiausiai norėdamas parodyti, kad anksčiau šios pirktytys valdovui neužkliuvo. Remiantis LDK teise teismo procesas nebuvo neteisingas, laikytasi PLS reikalavimų, o J. Radvilai žemes pardavę asmenys nei vienas nepristatė tinkamų liudytojų arba patys dėl neaiškių priežasčių nenorėjo duoti priesaikos. Valdovo pasirinkimas po sprendimo priėmimo didiko pateiktus dokumentus ignoruoti gali būti vertinamas nevienareikšmiškai. Viena vertus, J. Radvilai buvo suteikta galimybė deramu metu pateikti visus turimus dokumentus, kurie greičiausiai būtų leidę išsaugoti bent dalį valdų. Tad valdovo pasirinkimas neatnaujinti ilgo teismo proceso gali būti suprantamas. Kita vertus, remiantis žinomais dokumentais, J. Radvila turėjo teisę išsaugoti kai kurias valdovo suteiktas teritorijas bent jau iki gyvos galvos.

Tuo metu fiksuota ir daugiau Bonos ir J. Radvilos pavaldinių susidūrimų tiek Žoroslavkos, tiek ir kitose valdose. 1532 m. valdovas ne vieną kartą J. Radvilą įspėjo dėl Žoroslavkos dvaro pavaldinių užpuodinėjimų, plėšimų, sumušimų, kuriuos, kaip teigiama, organizavo pats didikas.⁸¹² Ne kartą pas Radvilą siųstas ir valdovo pasiuntinys M. Novickis, turėjęs apžiūrėti padarytą žalą. Rugsėjo 15 d. valdovo rašte nurodoma, kad Radvila bei jo pavaldiniai nesikėsintų į Bonai priteistą Žoroslavkos dvarą su visais priklausiniais.⁸¹³ 1532 m. taip pat konfrontuota dėl valdovo žmonai suteiktų Labnos ir Malavičės dvarų, į kuriuos pretenzijas reiškė Radvila. Anot valdovo, jei jaučiasi nuskriaustas didikas visuomet gali savo nuosavybę įrodyti dokumentais.⁸¹⁴ Žygimantas Senasis taip pat nurodė J. Radvilai pateikti Gardino seniūnijos įkeitimo dokumentus valdovui peržiūrėti. Gali būti, kad tai paskatino 1533 m. pabaigoje karališkąją porą išpirkti Gardino seniūniją iš didiko. Nuo 1533 m., Žygimanto Senojo sprendimu, visi Bonos ir J. Radvilos ginčai turi būti nagrinėjami valdovės nuožiūra.⁸¹⁵ 1533 m. jai ir J. Radvilai bylinėjantis dėl kai kurių teritorijų, pastarasis vėl valdovui skundėsi, kad galiausiai byla išnagrinėjo vien Bonos komisoriai Aleksandras Chodkevičius,

⁸¹⁰ LM TBK 7, nr. 10.

⁸¹¹ LM Užr. 1, nr. 281.

⁸¹² LM Užr. 15, nr. 120; *Радзивилловские акты...* c. 63–66.

⁸¹³ *Радзивилловские акты...* c. 67–68.

⁸¹⁴ LM TBK 7, nr. 54.

⁸¹⁵ LM TBK 8, nr. 112.

Pinsko seniūnas Ivanas Michailovičius ir Šimka Mackevičius.⁸¹⁶ Tais pačiais metais jiems bylinėjantis pagal valdovės tarnybininko Kolačkovskio skundą dėl Bonos žemėvaldai iš J. Radvilos valdų padarytos žalos ir valdovui numačius bylinėjimosi laiką, Radvila prašė valdovo, kad byla būtų nagrinėjama pagal PLS, o prokuratoriumi nebūtų skiriamas užsienietis.⁸¹⁷ Gali būti, kad baimintasi Bonos pareigūnų lenkų, kurie neretai nagrinėdavo su jos žemėvalda susijusius teisminius reikalus: t. y. Jurgio Chvalčevskio, Mikalojaus Volskio, Jokūbo Uchanskio, taip pat vietos pareigūno lenko Kolačkovskio. Valdovas pažadėjo šį prašymą apsvarstyti ir perdavė bylą Bonos žinion. Tačiau prieš nagrinėjant bylą Trakų vaivada Jonas Jonaitis Zaberezinskis pranešė valdovui, kad užrašė Kolačkovskiui savo dvarą ir atliko įvesdinimo procedūrą. J. Radvila siekė užginčyti šį dovanojimą, kuris teikė Kolačkovskiui LDK žemionio, t. y. Vietinės pilietinės teises, tačiau to padaryti didikui nepavyko.⁸¹⁸ Galiausiai didiko prašymu bylą užbaigė tik Bonos komisoriai vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių, Vilniaus vaivada A. Goštautas, Vitebsko vaivada Motiejus Vaitiekaitis Jonaitis.⁸¹⁹ 1533 m. pabaigoje valdovui ėmus nagrinėti Gardino žemionio Bagdono skundą dėl J. Radvilos nusavintų žemių Katroje, valdovės ochmistras Mikalojus Volskis priminė valdovui, kad visi Bonos ir J. Radvilos reikalai buvo patikėti spręsti jos nuožiūra.⁸²⁰ M. Volskis dažnai tvarkydavo valdovės teisinius reikalus, šiuo atveju turėjo interesą nagrinėti jos ir J. Radvilos nesutarimą. Tačiau valdovo požiūriu byla nebuvo susijusi tiesiogiai su jo žmona ir jos nuosavybe, tad nagrinėjimo Bonos pareigūnui nepatikėjo.

1541 m. Radviloms nepatikus jokių privilegijų, įrodančių jų nuosavybę, Bona sugrąžino dalį nusavintų Merkinės dvaro, kurį tuo metu laikė, valdų.⁸²¹ Tais pačiais metais jos iniciatyva prie Merkinės dvaro buvo sugrąžinti tariamai kunigaikščio Sluckio neteisėtai perimti žmonės.⁸²² Jie buvo priteisti Merkinės dvarui po to, kai numatytu metu nei Sluckis, nei jo komisoriai nepasirodė bylos svarstyme.

Kvestionuotos ir Radvilų suteiktys. Apie 1530 m. į Krokuvą atvykęs Jurgio Radvilos pasiuntinys J. Haika savo patronui perdavė tai, ką patyrė

⁸¹⁶ *LM TBK* 7, nr. 77.

⁸¹⁷ *LM TBK* 8, nr. 9.

⁸¹⁸ *Ibidem*, nr. 19.

⁸¹⁹ *Ibidem*, nr. 31.

⁸²⁰ *Ibidem*, nr. 112.

⁸²¹ *LM TBK* 12, nr. 106.

⁸²² *Ibidem*, nr. 57.

lankydamas valdovus.⁸²³ Ten jis Bonos buvo paprašytas pateikti dvaro, kurį išmainė su Voitovičiumi, dokumentus, o juos paėmusi, anot pasiuntinio, analizavo dvi dienas, kol nusprendė, kad jie yra teisėti. Vėliau vyko bylinėjimosi tarp Haikos ir Voitovičiaus, kuriame teisėjais ir stebėtojais buvo Bonos žmonės: valdovės raštininkas Valerijonas Protasevičius, jos dvaro ochmistras Jokūbas Uchanskis, raštininkas Mykolas ir kunigaikštis, Vladimiro seniūnas Teodoras Sanguška. Ginčytiną dvarą Voitovičius, Haikos teigimu, buvo už skolas įkeitęs Radvilai, o šis už ištikimą tarnybą atidavęs Haikai. Voitovičius bandė įrodyti, kad neteisėtai buvo iš dvaro išvarytas. Anot Haikos, Bonos ochmistras ir Valerijonas Protasevičius, kaip valdovės favoritai („я ко форторе кролевое“) pradėjo už Voitovičių kalbėti ir jį teisinti. Voitovičius teigė, kad kai iš jo buvo pagrobtas dvaras, jis pasiskundė tik artimiausiems kaimynams, o po to iš karto vyko pas Boną. Sprendimo teisėjai nepriėmė ir perdavė ginčą išspręsti valdovei. Kaip savo ponui rašė Haika, Bona apsunkina ne tik Radvilos, bet ir jo tarnų gyvenimą.

1535 m. Vilniaus vaivada ir LDK kancleris A. Goštautas laiške Žygimantui Senajam, kur kalbėjo ne tik savo, bet ir kaitik sėkmingai Gomelio pilį užėmusio Jurgio Radvilos vardu, liejo nuoskaudas dėl valdovo sutuoktinės veiksmų prieš juos.⁸²⁴ Nuoskaudas greičiausiai iššaukė 1533 m. jos veiksmai: metų pabaigoje su valdovo leidimu ji iš A. Goštauto išpirko Bielsko seniūniją su priklausiniais, o iš J. Radvilos – Gardino seniūniją ir dvarus. Abu įkaltai buvo stambios valdos, taip pat naudingi finansiškai. Apskritai įkaito išpirkimas nebuvo neteisėtas veiksmas: priklausomai nuo įkeitimo sąlygų jis galėjo būti atsiimamas skoliniojo (šiuo atveju didikui) išsieškojus paskolintą sumą arba besiskolinusiajam (šiuo atveju valdovui) grąžinus pasiskolintą sumą. Šių didikų atvejais įkaitus jie galėjo valdyti iki gyvos galvos, tad nenuostabu, kad šiuose sandoriuose jie įžvelgė neteisybę.

Buvo ir ne visai sėkmingų bandymų kvestionuoti Radvilų valdų teisėtumą. 1532 m. Bonos užtarimu valdovas leido savo dvarioniui Jonui Eismanavičiui išpirkti už 1000 kapų grašių J. Radvilai įkeistą Vosyliškių dvarą.⁸²⁵ Valdovo požiūriu, Radvila, ilgai laikęs dvarą greičiausiai buvo jau gavęs iš jo nemažai pajamų. Tačiau netrukus J. Radvila pateikė valdovui dvaro įkeitimo dokumentą, kuriame konstatuojama, kad jam užstatydamas dvarą valdovas įsipareigojo niekam neleisti jo išpirkti, nebent pats valdovas nuspręstų tą padaryti iš savo išdo. Tad Vosyliškių dvaras liko Radvilos

⁸²³ Apie 1530 m. Vilniaus kašteliono Jurgio Radvilos kliento ataskaita apie apsilankymą Krokuvoje, valdovų dvare. AGAD, AR, Dz. V, nr.5080, l. 16–17.

⁸²⁴ *Радзивилловские акты...* c. 172–177.

⁸²⁵ *LM Užr.* 17, nr. 264.

rankose.⁸²⁶ 1536 m. Bonos byla su J. Radvila dėl Gardino valsčiaus žmonių priklausomybės baigėsi didiko naudai.⁸²⁷

1537 m. Jonas Radvila valdovui skundėsi dėl neteisėtai valdovei priteisto jo Vanevo dvaro Palenkėje, o Žygimantas Senasis pareikalavo pateikti įrodančius dokumentus, kitu atveju dvaras paliekamas Bonai.⁸²⁸ 1536 m. Raigardo, Gonionzo, Knišino ir Vanevo aprašymo duomenimis, Vanevo valdą sudarė 301 činšinis valakas, 31 vaito valakas, 11 keliuočių valakų, kasmet į išdą valda atnešdavo beveik 400 auksinų.⁸²⁹ Į Lietuvos Metrikos 25 užrašų knygą, surašytą XVI a. 5 deš. Bonos nurodymu, patekęs 1517 m. dokumentas rodo, kad dar Ldk Aleksandras buvo Mikalojui Radvilai suteikęs valdyti Vanevo dvarą amžinam laikymui.⁸³⁰ 1510 m. valdovas buvo leidęs Radvilai Vaneve steigti miestelį⁸³¹, kuris, 1536 m. duomenimis, kasmet mokesčių sumokėdavo 5 kapas ir 50 grašių.⁸³² 1525 m., po Mikalojaus Radvilos mirties buvo iškilęs Vanevo padalijimo tarp našlės Elžbietos Radvilienės ir jos sūnų Jono ir Stanislovo klausimas. Valdovas tuomet nurodė Radvilienei pateikti dalybininkams įrodymus, kad Vanevas jai buvo užrašytas vyro kaip apanažas, o nepateikus – padalinti valdą.⁸³³ Tais pačiais metais minėtos valdos buvo atidalintos.⁸³⁴ XVI a. vid. Vanevas priklausė Jono Radvilos dukrai Elžbietai Radvilaitei Sieniavskai⁸³⁵, valda Radvilų dispozicijoje išliko iki XVI a. pab. Bonos valdų sudėtyje vėliau ši valda nėra sutinkama, tad greičiausiai J. Radvilai pavyko dokumentais įrodyti šią savo nuosavybę.

Radvilos nebuvo vieninteliai žemvaldžiai, kurių buvo reikalaujama nuosavybę pagrįsti dokumentais. 1534 m. pareikalauta dokumentinių įrodymų dėl Grigaliaus Astiko valdomų žemių Maišiagalėje.⁸³⁶ Didikas kaip įrodymą pateikė valdų ant Musės upės kranto užrašymą jo tėvui. Bonai pasirodė, kad pateiktos privilegijos yra netinkamos ir neteisėtos, o valdovas,

⁸²⁶ LM Užr. 17, nr. 291.

⁸²⁷ 1536 m. Bonos raštas jos vietininkui Gardino pilyje Vaitiekui Tšebskiui. LMAVB RS F16–22, l. 73.

⁸²⁸ LM Užr. 21, nr. 109.

⁸²⁹ *Археографический сборник...*, nr. 22, c. 32

⁸³⁰ LM Užr. 25, nr. 143.

⁸³¹ *Акты Литовско–Русского государства*. Изд. М. Довнар–Запольским. Вып. 1 (1390–1529 г.), Москва, 1899, c. 138.

⁸³² *Археографический сборник...*, nr. 22, c. 32

⁸³³ LM Užr. 14, nr. 679.

⁸³⁴ Ibidem, nr. 720, nr. 751.

⁸³⁵ Vanevo valda minima 1566 m. vasario 13 d. byloje tarp Onos Radvilaitės Kiškienės ir Jarošo Sieniavskio, bylinėjantis dėl velionės jo žmonos Elžbietos Radvilaitės turto. AGAD, AR, Dz. X, nr. 404.

⁸³⁶ LM TBK 8, nr. 311.

siekdamas geriau išsiaiškinti aplinkybes ir išstudijuoti dokumentus, bylos svarstymą atidėjo. Galiausiai ir valdovas nusprendė, kad pateiktos privilegijos yra įtartinos, nes apie jų galiojimą niekas nežinojo. Galiausiai ginčytinos teritorijos priskirtos Bonos Maišiagalos dvarui.

1532 m. Bona bylinėjosi su Jonu Bagdonaičiu Sapiega dėl Golešovo valdos.⁸³⁷ Pastarasis teigė, kad ji nuo seno priklausė jo valdomam Nekliudovo dvarui, o valdovės Obolcų dvarą administravęs pareigūnas šią valdą prišliejo prie minėto dvaro. Bylą buvo patikėta išnagrinėti Vitebsko vaivada Jonui Hlebavičiui bei valdovo siųstiems komisoriams. Proceso metu J. Sapiega teigė, kad reikalą jau anksčiau nagrinėjo Bonos žmonės: jos dvaro ochmistras Mikalojus Volskis, valdovo maršalka Jonas Steckavičius Dolobovskis, taip pat valdovo sekretorius ponas Zakrevskis, kurie, esą, ginčytiną žemę priskyrė Nekliudovo dvarui, buvo pateiktas ir tą liudijantis raštas. Tačiau tiek Hlebavičius, tiek ir Obolcų dvarą administravęs K. Gričionavičius teigė apie tokį dokumentą nieko nežinoję ir jo nepripažino. J. Sapiega tuo metu taip pat negalėjo atvesti liudytojų, kuriuos ieškovas pripažintų kaip tinkamus. Bonos pareigūnas K. Gričionavičius pateikė teismui 7 liudytojus, kuriems buvo numatyta paliudyti duodant priesaiką. Tokią bylos atomazgą patvirtino ir valdovas⁸³⁸, o apie vietoje vykusio proceso metu minėtą valdovės komisorių esą priimtą teismo sprendimą ir išrašytą dokumentą daugiau nebuvo kalbama.

1537 m. Bona valdovui apskundė Mikalojų Pacą dėl to, kad šis neva laiko pas save jos Mastų dvarui priklausančius žmones, taip pat disponuoja jos dvaro pievomis. Valdovas pranešė M. Pacui apie pasiunčiamus komisorius, kuriems didikas privalės pateikti nuosavybę įrodančius dokumentus, o jų nepateikus – visą ginčytiną turtą komisoriai turės perduoti valdovės dvarui.⁸³⁹ Tais pačiais metais bylinėtasi su M. Pacu dėl dvarų ribų: tarp Paco Rožankos ir Milkovščiznos bei Bonos Skidliaus, Mastų ir Dubno dvarų. Vienas iš klausimų buvo neteisėtai valdovei priklausiusių girios plotų apgyvendinimas M. Paco žmonėmis. Valdovo nurodymu komisoriai ribas turėjo nustatyti remdamiesi Bonos vietinių pavaldinių nurodymais taip, kad jai nebūtų padaryta žala.⁸⁴⁰ Panašu, kad M. Pacą gąsdino tokia teismo proceso perspektyva, kai ribos nustatinėjamos tik pagal Bonos žmonių parodymus, po keleto savaičių per savo pasiuntinį atsiuntė visus turėtus su ginčytinomis žemėmis susijusius dokumentus.⁸⁴¹ Pagal juos valdovas nurodė atlikti dvarų

⁸³⁷ *LM TBK* 7, nr. 37; *LM-16*, l. 90v–94.

⁸³⁸ *Ibidem*.

⁸³⁹ *LM Užr.* 21, nr. 74.

⁸⁴⁰ *Ibidem*, nr. 124.

⁸⁴¹ *Ibidem*, nr. 125.

atribojimus ir viską, kas nebus aprašyta minėtuose dokumentuose, priskirti valdovės dvarams.

1536–1537 m. Bona bylinėjosi su kunigaikščiu Teodoru Čartoriskiu dėl žalos, kurią vieni kitiems yra padarę jos Pinsko valsčiaus pavaldiniai ir kunigaikščio Čartorisko dvaro pavaldiniai.⁸⁴² Valdovo nurodymu kunigaikštis Čartoriskis turėjo numatytu metu atsiųsti savo komisorių, o jų neatsiuntus suteikė leidimą bylą užbaigti vien valdovės komisoriams, remiantis vietinių žmonių parodymais ir priesaikomis.⁸⁴³ Procese dalyvauti nusiųstas ir Vilniaus raktininkas Onikijus Hornostajus. Jis čia veikė ne kaip komisorių, bet kaip komisorių kontrolės elementas, taip pat kaip informacijos šaltinis, kadangi vienintelis matė kokia žala anksčiau buvo padaryta iš Čartoriskio valdų T. Jaroslavičiaus valdoms. 1537 m. kovą užbaigus ginčą dėl ribų ir žalos tarp Bonos Pinsko dvaro ir kunigaikščio Čartoriskio Čartorisko dvaro valdovas nurodė pastarajam, kad jei jis su sprendimu nesutiktų ir toliau norėtų bylinėtis, turėtų sumokėti valdovo nustatytą 5000 kapų grašių laidą, kuris buvo numatytas kai bauda pažeidusiam komisorių nustatytas ribas.⁸⁴⁴

1539 m. Bona bylinėjosi su Lukašu Grinkevičiumi, Gardino raktininku. Byla, prasidėjusi Grinkevičiaus kaltinimais dėl esą į jo Sidros dvaro žemes lendančių valdovės žmonių ilgainiui pasisuko bylininko nenaudai, kai į vietą nusiųsti valdovo komisoriai vienareikšmiškai teigė, kad Sidros upės užtvankos nepriklauso Grinkevičiui. 1539 m. raštu jam buvo nurodyta per 12 savaičių laikotarpį grąžinti visas neteisėtai nusavintas naudmenas valdovo pavaldiniams.⁸⁴⁵

1541 m. sausį Bona ne kartą nurodė kunigaikščiui Simonui Teodoraičiui Bielskiui, valdžiusiam Karmėlavos dvarą, kuris ribojosi su valdovės neseniai įgytomis Kauno ir Rumšiškių valdomis, pateikti jai nuosavybę pagrindžiančius dokumentus.⁸⁴⁶ Iš jos laiško retorikos sprendžiant jis vengė tai padaryti, kas, anot Bonos, ją nustebino. Vėliau jis dokumentus atsiuntė, tačiau pats neatvyko, o tai valdovei taip pat nepatiko, ji reikalavo atvykti ir turimas privilegijas pakomentuoti. Reikia pastebėti, kad tokie reikalavimai neturėjo kokio nors juridinio pagrindo, t.y. tai nebuvo oficialūs šaukimai į valdovo teismą dėl esą neteisėto žemės valdymo, kiek žinoma, nebuvo pagrįsti ir kokiais nors konkrečiais skundais. Tai buvo panašiau į valdovės-pavaldinio santykio pabrėžimą nuleidžiant iš viršaus tam tikrą

⁸⁴² *LM Užr.* 19, nr. 201; *LM Užr.* 21, nr. 68, nr. 69, nr. 89, *LM Užr.* 1, Nr. 544.

⁸⁴³ *LM Užr.* 21, nr. 68.

⁸⁴⁴ *Ibidem*, nr. 69.

⁸⁴⁵ *LM Užr.* 25, nr. 93.

⁸⁴⁶ Biblioteka Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, Archiwum i Zbiór Rękopisów, nr. 307, l. 125.

reikalavimą. Toks būdas, panašu, Bonai daug naudos nedavė, LDK diduomenė apskritai nebuvo linkusi leisti į tokius galios žaidimus su dinastija, o privilegijas, pareikalauti, teikė nenoriai.

Galima išskirti kelis šiems teismų procesams būdingus bruožus. Visų pirma jie buvo inicijuoti dinastijos, gavus vietos pavaldinių skundus ar kitaip sužinojus apie žemės ribų pažeidimus. Teismų procesų metu buvo paisoma PLS normų, nusakančių šaukimų terminus ir liudytojų parodymų vertinimus. Pagrindiniu įrodymu didikams tapdavo žemėvaldos privilegijos, pagal kuriose nurodytas ribas buvo atribojama jų nuosavybė nuo dinastijos žemių. Šių teismo procesų metu išryškėdavo dinastijos, kaip dominuojančios galios procese, vaidmuo. Buvo manipuliuojama tuo, kad privilegijose niekada nebūdavo tiksliai nurodomos žemėvaldos ribos. Nors atmesti liudytojus kaip netinkamus, besibylinėjančios pusės turėjo teisę, ne vieno teismo proceso metu buvo pasirenkami ignoruoti dokumentiniai įrodymai, kai kada argumentuotai, kai kada – be argumentų. 1532 m. Jurgis Radvila kai kuriuos dokumentus pristatė jau teismui priėmus sprendimą. Nepaisant to, kad tai buvo galiojančios valdovo suteiktys, jų neužteko, kad byla svarstymas būtų atnaujintas. Grigalius Astikas taip pat prarado dalį žemių dėl to, kad apie pateiktų dokumentų egzistavimą valdovas nežinojo. Tačiau jau kiek anksčiau Jurgio Radvilos neišgelbėjo tai, kad valdovas žinojo apie jo pirkimus Katros žemėse liudijusius dokumentus, kurie teismo procese pasirodė netinkami. Tad dokumentų (ne)buvimas galėjo būti interpretuojamas nevienareikšmiškai, greičiausiai taip, kaip buvo patogū. Atribojant žemėvaldą, kaip ir numatyta LDK teisėje, buvo pasikliaujama vietinių gyventojų liudijimais, kurie kai kurių didikų atžvilgiu galėjo būti nusiteikę priešišškai dėl patirtų nuostolių ar kitų apsunkinimų, liudijimus galėjo sufabrikuoti ir jausdami bendrą neapykantą įtakingiems žemvaldžiams. Kitas svarbus niuansas buvo komisorių dalyvavimas bylos nagrinėjime ir atribojimo darbuose. Tiek dinastija, tiek žemvaldys turėjo teisę pasirinkti atstovaujančius komisorius, tačiau ne vienu atveju, dėl vieno ar kitų priežasčių, galutinius sprendimus priėmė valdovo ar Bonos parinkti komisoriai, pasirėmę jos valdų gyventojų parodymais ir privilegijomis. Po teismo sprendimo, kaip matyti, įrodyti teisę į prarastas valdas ir jas susigrąžinti buvo labai sudėtinga. Tad negalima sakyti, kad procesų metu buvo grubiai pažeidinėjamos žemvaldžių teisės ar specialiai sudaromos sąlygos jiems pralaimėti. Tiesiog bylos nagrinėjimo metu žemvaldžiams buvo žymiai sunkiau įrodyti savo teises, nei dinastijos teisėjams įrodyti žemvaldžius neturint pagrindo valdyti dalį savo žemių. Kai kurios valdovo ankstesnės sutartys buvo užmirštos ar ignoruotos ir nors ne visuomet, bet neretai kainuodavo diduomenei dalį žemėvaldos. Kita vertus, tokių procesų metu dar labiau išryškėjo kai kurių žemvaldžių agresyvi kolonizacinė

politika, vykdyta nuo amžiaus pradžios, taip pat piktnaudžiavimas valdovų suteiktomis ir įkeitimais. Todėl apskritai šis procesas vertintinas nevienareikšmiškai. Viena vertus, dinastija aiškiai šiuose procesuose dalyvavo kaip galią demonstruojanti ir tvarką diktuojanti jėga, o žemvaldžiai turėjo gintis, kita vertus, tokią reakciją greičiausiai ir iššaukė ilgalaikė žemvaldžių atvirai agresyvi politika, aplinkinių gyventojų skundai ir ilgalaikės, neišspręstos ribų problemos.

I dinastijos rankas sugrąžintos valdų dalys atiteko Bonai, buvo prišlietos prie jai dovanotų ar kitais būdais įgytų dvarų. Tai buvo dvarai ir jų dalys, paskiros žemės, kiti turto objektai (malūnai, tiltai, perkėlos, kt.), ypač vertingos miškingos zonos. Ilgainiui Bonos valdos tapo dinastijos valdomis, jas paveldėjęs Žygimantas Augustas jas jau traktavo kaip savo nuosavybę. Todėl tiek atliktas žemėvaldos auditas, tiek teismų keliu sugrąžintos žemės esmingai prisidėjo prie stipraus Jogailaičių dinastijos domeno XVI a. II pusėje.

4.1.2. Bonos žemės valdų infrastruktūra

Teritorijos, kuriose buvo išplitusi Bonos žemėvalda, skyrėsi visų pirma fiziologiškai: skirtingas reljefas, skirtingos gamtinės sąlygos lėmė ir skirtingus ūkininkavimo būdus, nevienodus dirvos pajėgumus. Skyrėsi ir regionų infrastruktūros išsivystymo lygis, nevienodas buvo gyvenviečių tankumas, galimybės vystyti platesnę vidaus ir užsienio prekybą.

Bonos valdų kompleksas Pinsko seniūnijoje buvo miškingas ir pelkėtas, su svarbia Pripetės upės arterija. Jos ir intakų Pinos, Slučės ir Jaseldos pakrantėse telkėsi gyvenvietės. Ant Pripetės upės kranto buvo Turovas, Piskas buvo šalia Pinos, Jaseldos ir Slučės upių.⁸⁴⁷ Pripetės upė buvo svarbus prekybinis tranzitas⁸⁴⁸, lėmęs ir Pinsko, kaip svarios regiono prekybai gyvenvietės vaidmenį.⁸⁴⁹ Valakų matavimų medžiaga rodo, kad žemė šioje seniūnijoje nebuvo aukštos kokybės.⁸⁵⁰ Išskiriami trys žemės tipai aptariamoje teritorijoje: 1. pelkynai; 2. sausesnė ir kiek derlingesnė žemė, kuri labiausiai tiko įdirbimui ir buvo eksploatuojama pirmiausiai; 3. Smėlynai ir

⁸⁴⁷ М. К. Любавский, *Областное ...*, с. 23.

⁸⁴⁸ S. Wysłouch, *Posługi...*, s. 201.

⁸⁴⁹ А. С. Грушевский, *Op. cit.*, с. 136;

⁸⁵⁰ В. И. Пичета, *Аграрная реформа...*, с. 256; М. Довнар-Запольский, *Государственное...*, Прил. 1. Таблица пинских дворищ; А. С. Грушевский, *Op. cit.*, с. 148.

teritorijos, apaugę miškais ir krūmokšniais.⁸⁵¹ Nei viena šių teritorijų nebuvo itin palanki įdirbimui. Į pietus nuo žemutinės Pinos driekėsi pelkėta ir menkai gyvenama zona.⁸⁵² Pelkėtose teritorijoje nebuvo įmanoma suformuoti didesnių dirbamų laukų, tik smulkesnius laukus tarp pelkių. Aukštesnėse ir sausesnėse teritorijose dirva žemdirbystei buvo palankiausia. Šios teritorijos buvo tankiausiai gyvenamos, žemės pirmiausiai eksploatuojamos, tačiau naudotinos žemės kiekis buvo ribotas. Aukščiausia ir mažiausiai pelkėta zona tarp Jaseldos ir Pinos upių, šalia Pinsko, buvo tankiausiai apgyvendinta. Sunkiausiai paruošiama ūkininkavimui, tačiau perspektyviausia dėl didelių, dar neišnaudotų plotų, aptariamuoju metu buvo miškais ir krūmokšniais apaugusi teritorija. Miškingų teritorijų įdirbimas reikalavo daug jėgų, tačiau dirbamos žemės plotai čia galėjo būti nuolat plečiami apleidžiant nualintą žemę ir įdirbant naujus plotus.

Miškų ir pelkių juosta nuo Pinsko atskyrė Voluinės žemę. Voluinė susidėjo iš vadinamosios tikrosios Voluinės ir Voluinei priklausiusios Polesės dalies. Tikroji Voluinė buvo kalnuota žemė, o Voluinės Polesei buvo būdingos lygumos. Tikrojoje Voluinėje žemės buvo derlingos, kalvotos teritorijos gausios juodžemio, kuriame gerai derėjo įvairios žemės ūkio kultūros. Upių pakrantėse plytėjo pievos, tinkamos ganymui. Nemenki žemės plotai buvo miškingi, tačiau miškingumu Voluinė neprilygo Polesei. Miškingiausi plotai, vadinamoji Mažoji Polesė, buvo tarp Dubno ir Kremeneco, palei Ikvos upę. Voluinės Polesei buvo būdingas visiškai kitoks kraštovaizdis. Tai buvo žemas ir pelkėtas kraštas, dirva smėlinga ir molinga, tik palei upes žemė yra kiek derlingesnė. Polesė buvo gausi vandens, taip pat labai miškinga.⁸⁵³ Nepaisant nuolatinio priešų antpuolių pavojaus, buferinė Voluinės žemė XVI a. buvo antra tankiausiai gyvenama LDK teritorija po Tikrosios Lietuvos.⁸⁵⁴ Natūralią gyventojų apsaugą užtikrino miškai ir kalnuotas reljefas, taip pat gynybiniai pasienio įtvirtinimai. Didžiojo kunigaikščio valdžios centrais buvo Vladimiras, Luckas ir Kremenecas, kurie formavo ir atskirus pavietus. Šalia Ldk nuosavybės Voluinėje plytėjo stambios kunigaikštiškos kilmės didikų – Ostrogiškių, Višnioveckių, Zbaraskių, Zeslavskių, Čartoriskių, Koreckių ir kt. – latifundijos su tėvoniniais dvarais/pilimis.

⁸⁵¹ А. С. Грушевский, *Ор. cit.*, с. 158.

⁸⁵² *Ibidem*, с. 62.

⁸⁵³ А. М. Андрияшев. *Очерк истории Волынской земли*, Киев, 1887, с. 9–10.

⁸⁵⁴ М. К. Любавский, *Обзор...*, с. 178.

Trakų vaivadijoje, kur telkėsi daugelis Bonos dvarų, vyravo atšiaurus klimatas.⁸⁵⁵ Dirvožemis Gardino girios rytiniame pakraštyje buvo daugiausia jaurinis, pakankamai derlingas. Dėl to rytinė dalis buvo anksti kolonizuota ir pradėta ūkininkauti. Šiose dirvose XV–XVI a. daugiausia augo eglynai, pušynai, lapuočių bei mišrūs miškai. Vidurinėje ir pietinėje Gardino girios dalyse dominavo smėlėtos, akmenuotos ir mažu molingumu pasižymėjusios dirvos, tad jos nebuvo labai derlingos. Daugiausia ten buvo paliekami miškingi plotai, jų nekolonizuojant, o gyvenvietės buvo sporadiškos. Daugiausia nederlingos dirvos buvo aplink Mastų dvarą.⁸⁵⁶ Jauriniame dirvožemyje įsiterpė ir rudžemio plotai, sudaryti iš molio ir smėlynų. Tokie plotai yra kvalifikuojami kaip geras dirvožemis, tačiau aptariamoje teritorijoje jų buvo nedaug, tad esminės įtakos bendroms ūkininkavimo šioje vietovėje tendencijoms jie neturėjo.

Palenkėje vyravo lygumos su nedidelėmis kalvomis, reljefas buvo palankus kūrimuisi ir žemės įdirbimui.⁸⁵⁷ Ankstyviausiai apgyvendintos buvo palankiausias sąlygas turėję vietovės – Drohičino aukštuma, Bielsko žemuma, Gonionzo aukštuma. Mažai ar visai neapgyvendintos buvo girios, pelkynai ir smėlynai, kuriuos buvo nepatogu įdirbti. Dėl to ir dėl dirvos įvairovės buvo sudėtinga formuoti didesniems gyvenvietėms ir laukams, siekiant sukurti palankias sąlygas reikėjo kirsti mišką, tręšti dirvą. Aptariamoje teritorijoje buvo mažai derlingas, jaurinis, pelkėtas dirvožemis. Kraštas nebuvo gausus ežerų, tačiau upingas – Bugas, Narva, Bebras, jų intakai atliko svarbią komunikacinę funkciją. Vandens keliai buvo patogūs susisiekimo ir transportavimo prasme.⁸⁵⁸ XIV a. apie 65–70 proc. Palenkės dengė miškai.⁸⁵⁹ Likusi teritorija buvo pelkės, vandens telkiniai, pievos, ariami laukai.

Miškingos valdos buvo ir aplink Merkinės, Punios dvarus. Kairiajame Nemuno krante plytėjo Sūduvos giria. XVI a. pradžioje Merkinei priskiriama

⁸⁵⁵ A. Pytasz-Kołodziejczyk, „Wykorzystanie...“, s. 47; J. Jakubowski, Jan, *Powiat grodzieński w w. XVI: mapa w skali 1: 400.000 (z tekstem)*, Kraków, 1934, s. 4–5; K. Łożyński, „Warunki naturalne puszczy na Grodzieńszczyźnie“, in: *Puszcze wielkoksiażęce na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. Józef Śliwiński, Olsztyn, 2007, s. 67–87, čia – s. 80.

⁸⁵⁶ K. Łożyński, „Warunki...“, s. 71.

⁸⁵⁷ A. Pytasz-Kołodziejczyk, „Warunki naturalne puszczy na Podlasiu“, in: *Puszcze wielkoksiażęce na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. Józef Śliwiński, Olsztyn, 2007, s. 43–65, čia – s. 45; A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Przemiany społeczno-gospodarcze...*, s. 41–42.

⁸⁵⁸ A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Przemiany społeczno-gospodarcze...*, s. 44–45; Idem, *Zasoby...*, s. 113–126; Idem, „Wykorzystanie...“, s. 45–62.

⁸⁵⁹ A. Pytasz-Kołodziejczyk, „Warunki...“, s. 58.

grios dalis buvo tik 4x10 mylių ruožas ir plytėjo toli nuo Merkinės. Vakaruose siekė Prūsijos sieną, rytuose riba buvo Rudaminos ir Šeštokų apylinkėse. XVI a. vid. teritorija tarp Merkinės ir Rudaminos faktiškai jau buvo padalinta Radviloms, Sapiegoms, Sluckiams ir vietiniams bajorams, intensyviai įsisavinama ir apgyvendinama.⁸⁶⁰ Merkinėje dirva buvo smėlinga, vyravo pušynai. Trūko ganyklų ir šienaujamų pievų.⁸⁶¹ Žmonės vertėsi žvejyba, bitininkyste, medžiokle. Žemės buvo įdirbamos kertant miškus, deginant čia augusius medžius, kelmus, šaknis. Svarbi ašis čia buvo Nemuno upė, palanki prekybai.

Taigi Bonos žemėvaldos plotai didžiąja dalimi nebuvo derlingi, buvo nemažai pelkėtos, miškingos žemės, smėlynų. Palankūs ūkininkavimui buvo keli Pinsko seniūnijos plotai, Voluinės žemė, rytinė Gardino seniūnijos teritorijos dalis, tam tikros Palenkės vaivadijos teritorijos. Tačiau regionas pasižymėjo savo miškingumu ir upių tinklu, kas buvo labai palanku norint patenkinti miško produkcijos paklausą Europos rinkose, vystyti verslus.

4.1.3. Bonos dvarai ir valakinės sistemos diegimas

Atvykusiai iš Italijos Bonai LDK dominavusi ūkio sistema greičiausiai nepasirodė efektyvi. Italijoje, kur žemės, ypač dirbamos, kiekiai buvo labai riboti, tinkamos dirbti žemės kalnuotoje šiaurės Italijoje apskritai nebuvo daug, vietos žemvaldžiai traktavo žemę kaip vertybę ir suprato efektyvaus jos išnaudojimo svarbą.⁸⁶² Valakų reformos metu į LDK iš esmės buvo perkelta Frankų imperijoje atsiradusi trilaukės sėjomainos sistema⁸⁶³, kuri Bonai jau buvo senai pažįstama, kadangi Italijos šiaurėje trilaukė sėjomaina jau senai buvo kultivuojama, ji taip pat buvo žinoma ir LDK, tačiau nebuvo plačiai naudojama. Čekijoje, Lenkijoje trilaukė sėjomaina taip pat jau gyvavo jau daugiau nei 300 metų.⁸⁶⁴ Frankiška agrarinė sistema taip pat

⁸⁶⁰ L. Kvizikevičius, V. Vaitkevičius, „Merkinės valsčius“, in: *Merkinės istorijos bruožai*. Sud. A. Černiauskas, H. Gudavičius, V. Vaitkevičius, Vilnius, 2004, p. 166.

⁸⁶¹ Ibidem, p. 94.

⁸⁶² P. Pregill, N. Volkman, *Landscape in History—Design and Planning in the Eastern and Western Traditions*, New York, p. 203–204.

⁸⁶³ J. Henning, „Did the “agricultural revolution” go east with Carolingian conquest? Some reflections on early medieval rural economics of the Baiuvarii and Thuringi“, in: *An Ethnographic Perspective. Studies in Historical Archaeoethnology. Center for Interdisciplinary Research on Social Stress*. International conference in San Marino, September 2004, p. 1–29, čia – p. 2–4.

⁸⁶⁴ E. Melton, „Explanations of Europe’s Agrarian Development“, in: *The Oxford Handbook of Early Modern*

pasižymi tuo, kad joje tam tikras žemės kiekis, išmatuotas tam tikru matu, buvo tiesiogiai susietas su tą žemę laikančio valstiečio prievolėmis ir renta.⁸⁶⁵ Užsienyje jau naudota trilaukė žemėnaudos sistema, bet ir Renesanso laikotarpio Italijoje sklidusios idėjos apie idealų kraštovaizdį, paremtą klasikinėmis geometrinėmis formomis ir linijine perspektyva buvo perkeltos ir į LDK, kur netaisyklingi, chaotiškai išsidėstę dirbami laukai buvo išmatuoti, sukelti į vieną vietą ir, jei tą leido reljefas ar kitos gamtos sąlygos, įgavo daugiau ar mažiau taisyklingus pavidalus. LDK iki Valakų reformos kaimai buvo padriki, įsikūrę šalia pilių, taip pat egzistavo nemažai kupetinių kaimų ir vienkiemių. Valakų reformos metu buvo iš anksto planuojami kaimai, formuojami laukai ir jų ribos, numatomi keliai ir kuriami palivarkai, pagal šiuos planus senieji netvarkingai išsidėstę kaimai tapo tvarkingomis, pagal vienodą sistemą sutvarkytomis kaimavietėmis. Valakų reformos metu taip pat iš vienkiemių perkelti sklypai į didelius kaimus. Taip susiformavo dideli koncentruotai apgyvendinti kaimai, daugumojekaimų buvo 15–20 kiemų, tačiau egzistavo ir kaimai, kuriuose buvo apie 50 kiemų.⁸⁶⁶ Valakų reformos LDK metu kaimai taip pat buvo planuojami taip, kad valstiečio namas ir klėtis ir daržai būtų vienoje gatvės pusėje, o tvartai ir klojimas su jauja – kitoje, tam, kad kilus gaisrui būtų patirta mažiau nuostolių. Valakų reforma LDK iš esmės žymėjo paskutinį ir galutinį valstiečių įbaudžiavinimo etapą, kuris taip pat interpretuotinas kaip žemvaldžio valios primetimas jo žemėje gyvenančiam valstiečiui. Socialiniai reformos aspektai buvo plačiai aptariami sovietinėje istoriografijoje, tad plačiau apie juos čia nebus kalbama.

Panaši į valakinę sistema galiojo Palenkėje jau Aleksandro laikais, vėliau ją patvirtino ir Žygimantas Senasis.⁸⁶⁷ Palenkėje lanai buvo skiriami ir steigiant naujus miestelius, pavyzdžiui, 1514 m. naujai steigiamam miesteliui ant Narvos upės kranto valdovas suteikė 300 lanų žemės.⁸⁶⁸ 1530 m. Melniko seniūnas matavo ten žemę, neteisėtai sugrąžindamas žmones iš karinės tarnybos į lažinę, kam valdovas užkirto kelią.⁸⁶⁹ 1530 m. valdovas Bonos Žoroslavkos urėdininkui J. Zelepūgai davė 24 lanus žemės ant Bebro upės kranto.⁸⁷⁰ Žemės buvo išmatuotos ir kai kuriuose Drohičino žemės

European History, 1350–1750, ed. Hamish Scott, Oxford, 2015, 428–453, čia – p. 440.

⁸⁶⁵ E. Melton, *Op. cit.*, p. 432.

⁸⁶⁶ *Ibidem*.

⁸⁶⁷ *LM* (1499 – 1514): Užrašymų knyga 8, parengė A. Baliulis ir kiti, Vilnius, 1995 (toliau – *LM* Užr. 8), nr. 234; nr. 499.

⁸⁶⁸ *LM* Užr. 9, nr. 167.

⁸⁶⁹ *LM* Užr. 17, nr. 31, nr. 35;

⁸⁷⁰ *Ibidem*, nr. 46.

valsčiuose.⁸⁷¹ Žinoma, sistema veikė tik nedidelėje LDK dalyje, mokami mokesčiai nuo valako buvo skirtingi, jų dydis nebuvo siejamas su žemės kokybe. Daugiausia ankstyvųjų žinių apie panašios į valakinę sistemos tam tikros dalies funkcionavimą Palenkėje sužinome iš dokumentų, susijusių su miestelių ir miestų gyvenimu. Būtent naujų gyvenviečių steigimo įsakuose bene geriausiai atsispindi šios sistemos veikimo naujoje gyvenvietėje principai. Pavyzdžiui, 1514 m. Narevo miestelio steigimo privilegijoje numatyti mokesčiai: činšo 30 grašių, dvi vištos, dvi statinės avių, vežimas šieno nuo vieno žemės vieneto per metus.⁸⁷² 1518 m. steigiant Voinos miestelį Brastos pavietae numatyta, kad pasibaigus mokestinių lengvatų laikotarpiui naujakuriams galiojantys mokesčiai bus nuo trijų lanų 1 vengrišką auksiną arba 30 grašių ir 6 lenkiškus grašius, 1 gorčių avių, viščiuką, 10 kiaušinių. Nuo vieno lano, atitinkamai, trečdalis nuo visų šių mokesčių. Taigi matyti, kad nors galiojo panašus modelis – piniginis činšas ir natūrinės duoklės – mokesčių sistemos turinys varijavo atskirose gyvenvietėse.

Valakų reformos istoriografija – plati, problema istorikų nagrinėta jau daugelį metų.⁸⁷³ Reformos vyksmas Bonos dvaruose nebuvo nuosekliau nagrinėtas, daugiausia atkreiptas dėmesys į valdovės išleistų nuostatų panašumus ir skirtumus su 1557 m. išleistas Žygimanto Augusto Valakų nuostatais.⁸⁷⁴ Esminis reformos tikslas buvo žemės valdymo optimizavimas.

⁸⁷¹ LM Užr. 14, nr. 115; LM Užr. 12, nr. 701,

⁸⁷² LM Užr. 9, nr. 167.

⁸⁷³ L. Kolankowski, „Pomiara ...“; И. Пичета. *Аграрная реформа...*; Idem, „Волочная устава королевы Боны и устава о олоках“, in: *Труды Белорусского государственного университета в Минске*. Минск, 1922, no.1; Idem. „Наказ старостам и деравцам и волочная устава“, in: *Труды Белорусского государственного университета в Минске*, Минск, 1922, no. 2–3; J. Ochmanskis, *Dawna Litwa: studia historyczne*, Olsztyn, 1986, vertimas į lietuvių kalbą: J. Ochmanskis, „Valakų reforma Lietuvoje ir Baltarusijoje XVI a.“, in: *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996; М. Довнар-Запольский, *Государственное...*, с. 253–318; Idem, *Очерки...*; J. Jurginis, *Lietuvos valstiečių istorija nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo*, Vilnius, 1978; Д. Л. Похилевич, „Землеустройство и поземельный кадастр в Белоруссии, Литве и Украине“, in: *Материалы по истории земледелия СССР*, Москва, 1952; Idem, „Из истории аграрных отношений в западных воеводствах Великого Княжества Литовского в XVI и первой половине XVII века“, in: *Средние века*. 1955, t.6; H. Łowmiański, *Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unji jagiellońskiej*, Wilno, 1934; Idem, „Pomiara włóczna“, in: *Historia Polski*. Warszawa, 1955, t. 1, cz. 2; Idem, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, Wilno, 1931, t. 1; В. Я Уланов, „Волочная помера и устава: и ее назначение в истории литовско–русского государства“, Минск, 2005. М. Улашчык, „Валочная памера“, in: *Беларуская мінуўшчына*. 1996, no. 1.

⁸⁷⁴ В. И. Пичета, *Белоруссия и Литва...*, с. 11–40; Idem, „Волочная...“, с. 147–164.

Didelius, netvarkingai išsidėsčiusius žemės plotus buvo sunku centralizuotai valdyti, nebuvo išnaudojami žemės pajėgumai. Valakų matavimai buvo bene geriausias būdas priartinti LDK prie centralizuotos sistemos: juos atlikus buvo aiškus žemės kiekis, kokybė, savininkai, o su kiekiu tiesiogiai susieti mokesčiai leido projektuoti išdo pajamas. Vykdam šią reformą buvo atsakyta senų žemėnaudos ir žemėvaldos formų, sunaikintos padrikos žemės valdos, užkirstas kelias neteisėtam žemės valdymui. Bajorai ir valstiečiai iš esmės reformą priėmė neigiamai, tačiau niekur nesulaukta rimtesnio pasipriešinimo. Valstiečių gyvenimui matavimai turėjo neabejotinai daug reikšmės. Jie keitė nusistovėjusius žemėnaudos įpročius, keitė ryšius tarp šeimos ir jų žemės. Pirmiau dirbamos žemės plotelio pasirinkimas priklausė nuo paties valstiečio, o tai, kiek žemės viena šeima gali ir nori apdirbti – nuo darbo jėgos kiekio šeimoje. Dabar žemė buvo visiems vienodai dalinama, skiriama toks jos kiekis, koks būdavo pageidaujamas, buvo fiksuota norma vienas valakas, o papildomos žemės jau buvo dalinamos užsieniuose, o tolesnis žemės užėmimas savavališkai ir jos įdirbimas valdžios buvo netoleruojamas. Taigi visas valstiečių ūkis kaime buvo įstatytas į tam tikrus rėmus. Istoriografijoje jau seniai prieita nuomonės, kad Bonos, o vėliau visuose didžiojo kunigaikščio dvaruose įvykdyta žemėvaldos reforma stipriai padidino iš dvarų gaunamas pajamas.

Bonos 1549 m. pasirodę Valakų nuostatai – labai bendri ir lakoniški. Juos galima būtų laikyti tik orientaciniu dokumentu. Valdovė nurodė tik bendriausius principus, ant kurių turi būti statomi nauji agrariniai santykiai, nedetalizuodama organizacinių klausimų. Greičiausiai konkrečiais atvejais matininkams būdavo duodamos ir atskiros instrukcijos, priklausomai nuo matuojamų žemių specifikos, kai ką greičiausiai pareigūnai turėjo nuspręsti ir patys. Pavyzdžiui, jei matuojant valakus buvo paimama katalikų ar stačiatikių dvasininkų, archimandritų, rusėnų ponų ir žemionių bei kitų asmenų žemė, tada tie žemvaldžiai gautų žemės kitoje vietoje kaip pamainą paimtai. Pamaininės žemės suteikimo tvarka Bonos nuostatuose nebuvo reglamentuota, tad greičiausiai matininkai buvo atskirai informuoti apie žemės keitimo tvarką. Žemė buvo suteikiama ne iš karto, o tik atlikus visus matavimus ir išdalinus žemes valstiečiams. Vykdam matavimus Pinske ir Klecke išdalinta ypač daug pamaininės žemės. Buvo stengiamasi duoti tokią pamainą, kuri savo kokybe atitiktų paimtą žemę⁸⁷⁵, tačiau tas ne visuomet pavykdavo. Kai nebuvo galima atitaikyti paimtos žemės kokybės, kaip kompensacija buvo išduodami didesni jos plotai, tačiau ūkinius prarastos žemės pajėgumus kompensuoti buvo sudėtinga. Matavimų metu patirti tokio

⁸⁷⁵ *Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств...*, с. 350–387, с. 508–577.

pobūdžio nuostoliai teismui nebuvo skundžiami. Tad net ir išmatavus žemes valakais, priklausomai nuo vietos sąlygų, egzistavo tam tikri skirtumai, pavyzdžiui, lažininkams tekdavę apdirbti žemės plotai nuo vieno valako varijavo visoje Pinsko ir Klecko seniūnijoje. Žygimanto Augusto nuostatuose jau buvo aiškiai reglamentuota, kad kiekvienam dvaro žemės valakui priskiriami 7 lažiniai valakai.⁸⁷⁶

Lentelė nr. 15. 1549 m. Bonos valakų nuostatuose numatyti atsiskaitymų dydžiai.

	Žemės kokybė (1 valakas)	Mokesčiai	Bendra metinė mokestinė našta nuo valako	Prievolės
Činšiniai valakai	Gera žemė	1 kapa grašių 1 statinė rugių (arba 10 grašių) 2 statinės avių (kiekviena po 5 grašius)	80 grašių per metus	6 talkos per metus dvare Sargyba
	Vidutinė žemė	40 grašių činšo 1 statinė rugių 2 statinės avių	55 grašiai per metus	
	Prasta žemė	30 grašių činšo 1 statinė rugių 2 statinės avių	40 grašių per metus	
Lažiniai valakai	Gera žemė	20 grašių 2 statinės avių	40 grašių per metus	Dvi atodirbių dienos dvare per savaitę;
	Vidutinė žemė	15 grašių 2 statinės avių	30 grašių per metus	pastotės 3–5 mylių atstumu stacija nuo valako 2 grašiai, po vieną vištą ir po penkis kiaušinius;

⁸⁷⁶ 1557, апреля 1. Устава на волоки, данная Великому Княжеству Литовскому великим князем Сигизмундом Августомъ. Литовская метрика. *Русская историческая библиотека*, т. 30, Юрьев, 1914, с. 539–585, артикул 20, с. 555.

	Prasta žemė	12 grašių 2 statinės avių	22 grašiai per metus	nuo kas penkto valako po vieną statinę avių ir po vieną žąsį.
--	-------------	------------------------------	-------------------------	--

Šaltinis: LM–33, l. 115v–116; L. Kolankowski, „Pomiara włóczna“, in: *Ateneum Wileńskie*. 1927, t. 4, z. 13, s. 237–251; В. И. Пичета, „Волочная устава королевы Боны...“, с. 158–159; А. С. Грушевский, *Op. cit.*, с. 183.

Pinsko seniūno sudaryta Pinsko ir Klecko knyga, atskleidusi matavimų eigą šioje seniūnijoje, prasideda detaliais nurodymais iš Bonos jam ir jo pavaldiniams, atliksiantiems darbus.⁸⁷⁷ Instrukcijoje detalizuojamas valakų dydis, mokestiniai nuostatai, miestelių žemės matavimų specifika, lažinės ir činšinės tarnybos esmė bei pinigų perdavimas į išdą, detalizuojamos visos rinkliavos nuo įvairių rūšių dirvos, kitos prievolės, taip pat pamaininės žemės skyrimo tvarka. Lyginant su Žygimanto Augusto išleistais nuostatais, šiems dar trūko detalumo, tačiau lyginant su 1549 m. dokumentu, instrukcija atskleidžia žymiai daugiau valakų matavimo niuansų Bonos valdose. Greičiausiai tiek šis dokumentas, tiek sunkumai, su kuriais buvo susidurta matuojant valakus valdovės dvaruose, lėmė, kad Žygimantas Augustas išleido tokius smulkmeniškus ir konkrečius nuostatus.

Žygimanto Augusto nuostatų valakų matininkams pagrindu buvo Bonos nuostatai ir praktinė patirtis. Tačiau kai kurie niuansai skyrėsi. Valdovės valakų nuostatuose valaką sudarė 30 margų, kiekviename marge buvo po 30 rykščių, o rykštę sudarė 7,5 alkūnių. Žygimanto Augusto nuostatai numato, kad valake yra 33 margai, žemė dalijama į tris laukus, kiekvienas po 11 margų, jei tik toks padalijimas įmanomas konkrečios vietos sąlygomis. Jei tai neįmanoma, tada žemė matuojama tik valakais, nedalijant jos į tris laukus.⁸⁷⁸ 1557 m. nuostatais mokesčiai buvo labiau niuansuoti, tad galima buvo lengviau juos pritaikyti konkrečioms sąlygoms. Pagal 1557 m. nuostatus mažėjo činšo reikšmė. Bonos nuostatuose činšas lažininkams sudarė reikšmingą visų mokesčių dalį, dažniausiai apie 50 proc. (t.y. nuo geros kokybės žemės lažinio valako pusė mokesčių buvo sumokama grynais pinigais), činšininkams gryniesi pinigai sudarė 75 proc. mokesčio už valaką. Pagal 1557 m. numatytus mokesčius atitinkamai sudarė 25 proc. činšininkams ir 10 proc. lažininkams.⁸⁷⁹ Tačiau pinigais imtos sparčiai keisti kitos duoklės ir rinkliavos, tad apskritai gryųjų pinigų reikšmė augo. Augo ir vieno valako kaina: jei Bonos buvo numatyta vieno vidutinės kokybės žemės valako bendra

⁸⁷⁷ Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств..., с. 3–5.

⁸⁷⁸ 1557, апреля 1. Устава на волоки..., артикул 29, с. 569–570.

⁸⁷⁹ Ibidem, артикул 15, с. 551–552.

kaina 30 grašių, tai Žygimanto Augusto nuostatuose numatytas 31 grašio mokestis už tokią pat žemę. Nepaisant to, kad mažėjo duoklių natūra, mokestinė našta valstiečiams buvo lengviau pakeliama po Bonos, o ne po Žygimanto Augusto įvestos tvarkos.

Bonos valdose sistemingi valakų matavimai pradėti apie 1536 m. Pirmiausia imtos matuoti jos valdos Palenkėje, kur panaši sistema nebuvo naujiena. Po 1536 m. atribojimų Palenkėje dinastijai atitekusių žemės buvo išmatuotos valakais.⁸⁸⁰ 1536 m. valdų atribojimus vykdęs Aleksandras Chodkevičius išmatavo valakais Knišino valdas, kur priskaičiavo 100 valakų žemės (90 Bonos ir 10 vaito valakų).⁸⁸¹ 1538 m. jau tvirtinti matavimų Bielsko žemėje dokumentai.⁸⁸² Apie 1546 m. matavimai vyko Gardino pavieto žemėse.⁸⁸³ Apie 1549 m. matuoti valakai didžiosios kunigaikštienės valdose Kobryne⁸⁸⁴, Punioje⁸⁸⁵, Perlojoje⁸⁸⁶. Prieš 1550 m. vykdyti ir matavimai Sielcų žemėje.⁸⁸⁷ XVI a. 5–6 deš. sandūroje matuoti valakai Pinsko, Klecko, Horodoko žemėse.⁸⁸⁸ 6 deš. vykdyti matavimai Kovelyje.⁸⁸⁹ 1552 m. inventoriaus duomenimis Kremeneco miesto žemė buvo skaičiuojama valakais, net valsčiai dar nebuvo išmatuoti.⁸⁹⁰ Taigi per XVI a. 4–6 deš. valakais išmatuotos plačios Bonos žemėvaldos teritorijos visoje LDK.

Lentelė nr. 16. Valakų matavimai Bonos dvaruose.

Metai	Regionas	Matavimų vykdytojas (-ai)	Šaltinis
1536 m.	Knišinas	Aleksandras Chodkevičius	Археографический сборник документов, nr. 26.
Prieš 1546 m.	Gardino seniūnija	Jokūbas Osmolskis	LM 29, Nr. 3

⁸⁸⁰ *Археографический сборник документов, относящийся к истории Северо-Западной Руси*, t. I., Вильна, 1867, nr. 21.

⁸⁸¹ *Ibidem*, nr. 26; nr. 28.

⁸⁸² LM-24, l. 35–37; LM Užr. 29, nr. 56.

⁸⁸³ LM-33, l. 30v–31v; LM Užr. 29, nr. 3, nr. 36, nr. 41;

⁸⁸⁴ LM-33, 7–7v; l. 48–48v.; l. 96v–97.

⁸⁸⁵ *Ibidem*, 16–17; l. 39v–40.; l. 81–81v.; LVIA, F. 389, Lietuvos Metrika, ap. 1, b. 41 (toliau – LM-41), l. 72–73; LM Užr. 32, nr. 69.

⁸⁸⁶ LM-33, l. 13–13v.

⁸⁸⁷ *Ibidem*, l. 38v–39; *Ревизия пуц и переход...*, c. 157.

⁸⁸⁸ LM-36, l. 46v–47; *Акты Виленской археографической комиссии*: Том XXIV. Акты о боярах. Вильна, 1897, c. 193–194; *Ревизия пуц и переход...*, c. 87, c. 127; 1563 m. Žygimanto Augusto įsakymu surašytas raštas apie valakų matavimus Pinsko valsčiuje. LMAVB RS, F16–129, l. 14;

⁸⁸⁹ LM-36, l. 110–110v.

⁸⁹⁰ АЮЗР, ч.7, т. 2, с. 30.

Prieš 1546 m.	Gardino seniūnija	A. Nepreckis ir Krynų bei Skidliaus vietininko Levas Michailovičius	LM 29, Nr. 36
Prieš 1546 m.	Gardino seniūnija, Krinkai	Motiejus Levickis, Krynų dvarų urėdininkas Levas Michailovičius, Novy dvoro urėdininkas Andrejus Nepreckis.	LM 29 Nr. 41 LM–33, 113–114v.
1538 m.	Bielsko žemė	Andrejus Nepreckis	LM 29, Nr. 56
Prieš 1540	Bielsko žemė	Motiejus Levickis ir Andrejus Falkovičius	LM–24, l. 35– 37
Prieš 1549 m.	Dobučino dvaras, Kobrynas	?	LM–33, 4–5 LM–33, 7–7v.
	Perlojos miestelis	Pranciškus Križkovskis	LM–33, 13–13v.
Prieš 1550 m.	Punios miestelis	Punios klebonas, raštininkas kunigaas Jeronimas Kvileckis, matininkas Jonas Duchnovskis	LM–33, 16–17
Prieš 1550 m.	Perstūnos valsčius	?	LM–33, 20–20v.
Prieš 1546 m.	Gardino žemė	Andrejus Nepreckis	LM–33, 30v–31v.
Prieš 1550 m.	Sielcų dvaras	Sebastijonas Dybovskis	LM–33, 38v–39.
Prieš 1550 m.	Punios miestelis	Punios klebonas, raštininkas kunigas Jeronimas Kvileckis, matininkas Jonas Duchnovskis	LM–33, 39v–40.
Prieš 1550 m.	Kobryno valsčius	Sielcų laikytojas Stanislovas Chvalčevskis, raštinininkas Sebastijonas Dybovskis	LM–33, 48–48v. LM–33, 96v–97.
Be datos	Novy Dvoras (minima, kad jau prie Jono iš Lt kunigaikščių buvo valakai, tik Bona permatavo)	Andrejus Nepreckis	LM–33, 73–73v.
Prieš 1552 m.	Gardino valsčius	?	LM–33, 110v–111
Prieš 1554 m.	Krinkai	Gardino arklidininkas ir vaiskis, Skidliaus, Krynų, Ozersko ir Novy dvoro laikytojas Bagdonas Grinkevičius	LM–36, 27–28.
Prieš 1554 m.	Gardino miestas	Sebastijonas Dybovskis	LM–36, 32v–33
Prieš 1555 m.	Pinsko seniūnija	Stanislovas Chvalčevskis, Jonas Duchnovskis, seniūno raštininkas valakams Pinske matuoti Jonas Goreckis	LM–36, 46v–47
Po 1551 m.	Kovelis, tuo metu vykdomi matavimai	Kovelio seniūnas Pranciškus Chvalčevskis	LM–36, 110–110v.
Prieš 1553 m.	Berznykas	?	LM–38, 204v–206

Vykdam valakų matavimus Bona rėmėsi tiek savo valdų pareigūnais bei dvarionimis, tiek ir specialistais iš Lenkijos Karalystės, vykdam darbus juos lydėdavo keletas pagalbininkų. Matininkams įvardinti šaltiniuose

naudojami įvairūs terminai: valakų revizorius, valakų matavimo vykdytojas, matininkas, valakų surašytojas. 1542 m. minimas valdovės revizorius Jokūbas Osmolskis, matavęs valakus Palenkėje.⁸⁹¹ Jam buvo paskirta 100 lenkiškų auksinų metinė alga už darbą, o taip pat numatytos lėšos ir kelionės išlaidų padengimui.⁸⁹² Nors nenurodomas tikslus skaičius, tačiau revizoriui buvo skiriami ir žirgai bei pagalbininkai. Apyskaitoje nurodomi trys Palenkės dvarų revizoriai. J. Osmolskis buvo, numanu, pagrindinis Bonos revizorius visoje komandoje, nes jo atlygis aukščiausias iš visų kartu su juo darbą atlikusių pareigūnų. 1550 m. dar įvardijamas ir kaip valdovės dvarionis.⁸⁹³ Kartu valakus matavusiems Baltramėjui Brudnickiui ir Vasilijui Pileckiui, o vėliau vietoje pastarojo dirbusiam Motiejui Kosovskiui, numatytas metinis 40 lenkiškų auksinų užmokestis ir kelionės išlaidų padengimas.⁸⁹⁴ Po J. Osmolskio mirties šiame darbe valdovė jį pakeitė savo sekretoriumi, Varšuvos kanauninku Adomu Pilchovskiu.⁸⁹⁵ Jis jau prieš 1542 m. dirbo Bonos žemės valdų tvarkymo srityje, buvo gerai susipažinęs su valdovės ūkinės politikos veikimo principais bei išmokęs matininko amato.⁸⁹⁶ Po valdovės išvykimo į Italiją tęsė karjerą Žygimanto Augusto dvare.

1551 m. nurodoma jau visai nauja valdovės revizorių, veikusių Palenkėje, komandos sudėtis.⁸⁹⁷ Vadovavo A. Pilchovskis, kuris darbui vykdyti gavo 8 žirgus bei 6 pagalbininkus, kiekvienam jų išlaidoms paskirta po 15 auksų. Kitais revizoriais buvo Tomas Kamenskis bei Mikalojus Lisakovskis, kurių kiekvienam priskirtas tas pats kiekis žirgų bei pagalbininkų, tačiau numatyta 10 auksinų suma išlaidoms kiekvienam.⁸⁹⁸ Taip pat nurodoma, kad šie asmenys yra specialiai šiuo reikalu siunčiami į Lietuvą (*expeditio revisorum in Lithuaniae*).⁸⁹⁹ Visi šie pareigūnai, matavę valdovės žemės Palenkėje, buvo Bonos pareigūnai Lenkijoje. B. Brudnickis, ankstesnės valakų revizorių Palenkėje komandos narys, 1551 m. buvo vienu iš valdovės pasiuntinių ir atstovų aiškinantis bendruomenės ir seniūno Pinske nesutarimus.⁹⁰⁰ Vadinas, matavimo darbai Palenkėje tiesiog buvo perduoti naujai matininkų grupei. Matyt A. Pilchovskiui paprasčiau buvo atsivežti savo matininkų komandą, nei dirbti su vietiniais.

⁸⁹¹ LM-33, l. 19–19v.

⁸⁹² Ibidem; LM-36, l. 112.

⁸⁹³ LM-33, l. 9–9v.

⁸⁹⁴ Ibidem.

⁸⁹⁵ LM Užr. 37, nr. 474.

⁸⁹⁶ H. Kowalska, „Pilchowski Adam“, in: *PSB*, T. 24, 2 dalis, 1981, s. 246–248.

⁸⁹⁷ LM-33, l. 115v.

⁸⁹⁸ Ibidem.

⁸⁹⁹ Ibidem.

⁹⁰⁰ Ibidem, l. 64–65.

Petras Chvalčevskis, valdovės dvarionis, taip pat buvo ir agrarinės reformos vykdytojas, o vėliau tapo vienu geriausių žemės ūkio specialistų LDK bei Žygimanto Augusto Valakų nuostatų autoriumi.⁹⁰¹ Eustachijus Valavičius taip pat prisidėjo prie Bonos Sforcos dvarų valakų matavimo darbų.⁹⁰² Jo tėvas Bagdonas buvo Bonos valdytų Skidliaus ir Krinkų dvarų vietininkas. Taigi akivaizdu, kad dauguma pareigūnų, prisidėjusių prie valakų matavimo, buvo vietiniai valdovės tarnybininkai. Tik Palenkėje veikė pareigūnai, atvykę iš Lenkijos. Daugelis prie valdovės ūkinių pertvarkų vykdymo prisidėjusių asmenų vėliau dalyvavo vykdant ir žemės reformą visos LDK mastu. Tai rodo, kad valdovei dirbo vietiniai, prityrę revizoriai ir matininkai, įgiję patirties valdovės aplinkoje, o vėliau tęsę pradėtą veiklą.

Daugeliu atvejų apie vykusius Valakų matavimus Bonos žemėse signalizuoja jos ar jos pareigūnų patvirtinami dokumentai privatiems asmenims, kurių žemes šie matavimai paveikė. Tačiau sisteminių šaltinių apie vykdytus matavimus – reta. Geriausiai dokumentuotas yra jau ne kartą minėtas matavimų Pinske ir Klecke procesas 1552–1555 m. Gausiausiai informacijos apie valdų, išmatuotų valakais, dydžius, išlikę iš Žygimanto Augusto inicijuotų matavimų. Daugelis teritorijų, anksčiau priklausę Bonai, buvo permatuotos 1557 m. prasidėjusių visuotinių valakų matavimų metu.⁹⁰³ Pagrindine to priežastimi greičiausiai buvo faktas, kad Bonos laikais matuoti laukai skyrėsi savo matmenimis, buvo taikomi skirtingi mokesčių tarifai. Be to, Žygimanto Augusto vykdyta reforma buvo visuotinė, siekta kuo labiau padidinti dvarų našumą ir papildyti iždą. Tačiau vykdydamas matavimus Žygimantas Augustas daugeliu atvejų rėmėsi Bonos matininkais. Pavyzdžiui, 1569 m. į Bielsko žemę siuntė Adomą Pilichovskį su sekretoriumi Motiejumi Levickiu⁹⁰⁴, kuris šioje žemėje matavimus vykdė Bonos laikais (žr. lentelę nr. 18).

Įvykdžius visuotinę valakų reformą išmatuoti Žygimanto Augusto stalo dvarai, kurių dalis anksčiau priklausė Bonai. Remiantis šiais matavimais galima įsivaizduoti, kokio dydžio dvarais valdovė disponavo. Žygimanto Augusto laikų statistiniuose sąrašuose buvusios Bonos žemės paprastai yra

⁹⁰¹ *Литовська метрика*, Книга 561, с. 11.

⁹⁰² Г. Галенчанка, *Ор. cit.*, с. 28.

⁹⁰³ Pavyzdžiui, iš naujo buvo permatuota visa Gardino seniūnija: 1559 10 20, Wypis z Rejestru pomiaru wlok wołoszczy Grodzienskiey, Z rosказania k(o)r(ol)ia je(go) m(ilos)ti Sebastian Dybowski, sprawca dworow Grodzienskich dzierzawca Ostrynski i Nowodworski, a Lawryn Woyna... LMAVB RS. Rankraščių kolekcija B2 F.16, ap.15, l. 15–16v. Publikuota: *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*, Т.3, Вильна, 1867, с. 19–22.

⁹⁰⁴ 1569 m. Žygimanto Augusto raštas valakų matininkams. F16–15., l. 23–26v.

išskiriamos atskira grafa, surašomos atskirai nuo valdovo žemių, nors pajamos iš jų ir ėjo į iždą.⁹⁰⁵

**Lentelė nr. 17. Bonos dvarai, įėję į Žygimanto Augusto stalo dvarų sudėtį.
Dydis valakais.**

Valda	Valakų skaičius	Žemės kokybė (jei žinoma)
Knišinas ⁹⁰⁶	737 valakai 21 margų, 22 rykštės	737 valakai geros kokybės žemės.
Kaunas	599 valakai 3 margai, 19 rykščių	222 valakai geros kokybės žemės, 141 vidutinės kokybės, 234 valakai prastos kokybės.
Mstibovas	1069 valakų, 12 margų ir 18 rykščių	44 geros kokybės, 490 vidutinės kokybės, 483 valakai prastos kokybės žemės
Merkinė	954 valakai, 3 margai, 22 rykštės	456 valakai vidutinės kokybės, 497 valakai prastos žemės.
Alytus	264 valakai, 29 margai	77 valakai geros kokybės, 98 valakai vidutinės kokybės, 89 valakai prastos kokybės žemės.
Nemunaitis	495 valakai 23 margai 22 rykštės	134 valakų geros kokybės, 180 valakų vidutinės kokybės, 181 valakas prastos kokybės žemės.
Anykščiai	232 valakai	215 valakų geros kokybės, 17 valakų vidutinės kokybės žemės.
Rumšiškės	375 valakai 5 margai 28 rykštės	150 valakų geros kokybės, 112 valakų vidutinės kokybės, 112 valakų prastos kokybės žemės.
Simnas	510 valakų 17 margų 29 rykštės	462 valakų geros kokybės, 32 valakai vidutinės kokybės, 16 valakų prastos kokybės žemės.
Gargždai	180 valakai 19 margų 29 rykštės	127 valakų vidutinės kokybės, 52 valakai prastos kokybės žemės.

⁹⁰⁵ Statistiniai duomenys apie pajams iš priimtų bei nepriimtų valakų skaičių Lietuvos dk dvaruose. K. Jablonskio perrašas. LMAVB RS F. 256–1143.

⁹⁰⁶ М. Довнар-Запольский, *Очерки...*, с. 130–143.

Kretinga	325 valakai 13 margų 16 rykščių	261 valakai geros kokybės, 54 valakai vidutinės kokybės, 10 valakų prastos kokybės žemės.
Plateliai	678 valakai 5 margai 4 rykštės	422 valakai geros kokybės, 178 valakai vidutinės kokybės, 77 valakai prastos kokybės žemės.
Palanga	469 valakai 28 margai 9 rykštės	150 valakų geros kokybės, 194 valakų vidutinės kokybės; 125 valakai prastos kokybės žemės.
Pinskas ⁹⁰⁷	1329 valakai, 29 margai ir 42 rykštės	
Pinsko seniūnija ⁹⁰⁸	1437 valakai	
Kleckas ⁹⁰⁹	706 valakai	
Gardino seniūnija ⁹¹⁰	4249 valakai	
Gardinas ⁹¹¹	323 valakai	
Katra	276 valakai	
Skidlius	376 valakai	
Mastai	310 valakai	
Novy Dvoras	445 valakai	
Surazas ⁹¹²	655 valakai	
Branksas ⁹¹³	727 valakai	

Žygimanto Augusto laikų duomenys atskleidžia, kad didžiausi arimų plotai Bonos valdose buvo Pinsko seniūnija, Mstibovas, Merkinė, Kleckas, Plateliai. Bendrai Gardino seniūnijos dvarai užėmė didelius plotus, taip pat dvarai Palenkėje, Bransko žemėje. XVI a. 6 deš., kai dalies administruotos Žygimanto Augusto žemėvaldos valdovė neteko, svarbiausi jos valdų kompleksai liko Pinsko ir Klecko seniūnijoje ir Gardino seniūnijoje.

Kremenece, kur nebuvo vykdomi Valakų matavimai, Bonos žemėvalda registruota net keliuose inventoriuose. 1545 m. Lk ir Ldk Žygimanto Augusto nurodymu Lucko vyskupas Jurgis Chvalčevskis ir

⁹⁰⁷ Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств..., с. 269–270.

⁹⁰⁸ Писцовая книга бывшего Пинского староства составленная Лаврином Войною. Ч.1, Вильна, 1874, с. iv.

⁹⁰⁹ Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств..., с. 506–507.

⁹¹⁰ М. Довнар-Запольский, Государственное..., с. 350

⁹¹¹ Ibidem, с. 350.

⁹¹² Писцовая книга Гродненской..., с. 452.

⁹¹³ Ibidem, с. 356.

раштининкас Левас Патієjus Tiškevičius atliko Voluinės žemės pilių reviziją, aprašyta ir Kremeneco pilis.⁹¹⁴ 1548 m. pati Bona inicijavo dar vieną pilies reviziją, kurią atliko jos seniūnas Kremenecė Stanislovas Chvalčevskis.⁹¹⁵ 1552 m. dar kartą revizuojuant Voluinės žemės pilis vėl aprašyta ir Kremeneco pilis.⁹¹⁶ Tokia informacijos gausa leidžia analizuoti Bonos valdomoje pilyje vykusius pokyčius XVI a. 5–6 deš. Šie šaltiniai jau susilaukė istorikų, ypač ukrainiečių, dėmesio, daugiausia naudoti analizuoti Kremeneco miesto urbanistinę ir socialinę raidą, nors liesti ir pilies, seniūnijos padėties klausimai.⁹¹⁷

Kremeneco seniūnija ir pilis į Bonos rankas pateko 1536 m. Pilis buvo vienas svarbių dinastijos valdžios bastionų Voluinės žemėje, kur daug nuosavybės turėjo ir privatūs žemvaldžiai, didikai, vietos kunigaikščiai. Pilis taip pat atliko svarbias gynybines funkcijas. Kaip matyti iš 1545 m. revizijos, tai buvo gerai įtvirtinta mūrinė pilis, kurios įtvirtinimus plėtė ir tobulino Vilniaus vyskupas Jonas, vėliau – ir Bona.

Minėtų revizijų dokumentai leidžia stebėti 1545–1552 m. Bonos valdomoje seniūnijoje vykusius pokyčius ir apskaičiuoti (bent jau preliminariai) į jos įždą iš šios valdos plaukusius mokesčius. 1545 m. dauguma žmonių Kremeneco valsčiuje buvo lažininkai. Nurodoma, kad neskaitant kitų darbų pilyje, malūnuose, iš valsčiaus kaimų gaunama bendrai 14 kapų grašių, kibiras medaus, du balnai, 19 saikų avių.⁹¹⁸ Skaičiai yra pateikiami be Kakarevo dvaro informacijos, kurios revizoriai negavo. Matyti, kad mokesčiai pinigais sudarė nedidelę dalį visų Kremeneco pilies pavaldinių prievolių. Duoklininkų tarnybos skirtinguose kaimuose atsiskaitė skirtingai: pavyzdžiui, Žalabų kaime buvo dvi duoklininkų tarnybos, kurių viena per metus duodavo kibirą medaus, kita – 2 balnus. Vilijos dvare duoklininkai mokėjo grynais pinigais: vienas kiemas kapą grašių, kita – 30 grašių į metus.

⁹¹⁴ *Литовська метрика*, Книга 561..., с. 191–209.

⁹¹⁵ 1548. Inwentarz starostwa krzemienieckiego i wsi Kołosowu i Szpikolosy, woj. wołyńskie. AGAD, ASK LVI, nr. 107 [K–7], l. 201–240. Publikuota: В. Атаманенко, „Інвентар Кременецького староства 1548 року“, in: *Наукові записки. Національний ун-т «Острозька академія»; сер. Історичні науки*, Острог, 2007. Вип. 8., с. 10–36.

⁹¹⁶ АЮЗР, ч.7, т. 2, с. 23–35.

⁹¹⁷ Атаманенко, В. „Населення міста Кременця другої половині XVI – першої половини XVII ст. за джерелами описово-статистичного характеру“, in: *Студії і матеріали з історії Волині. Кременець*, 2009, с. 51–62; В. Собчук, „Кременецький замок“, in: *Студії і матеріали з історії Волині. Кременець*, 2012, с. 71–112; А. Безейко. „Соціально-економічний розвиток міста Кременця у XVI столітті“, in: *Актуальні питання історії та культури України. Україна і світ*. Випуск 3, 2013, с. 9–13;

⁹¹⁸ *Литовська метрика*, Книга 561..., с. 205.

Demkovo dvare tuo pačiu metu atsiskaitymo sistema panašėjo jau į vėlyvesnę sistemą: dvi kaimo duoklininkų tarnybos mokėjo po kapą grašių, po dvi žąsis ir dvi vištas per metus. Taigi tiek pats mokesčių ir prievolių fiksavimas, tiek atsiskaitymo būdai buvo labai skirtingi.

1548 m. revizijoje valsčiaus kaimuose išskiriami lažiniai ir činšiniai kiemai. Pati mokesčių sistema šiuo metu vis dar nebuvo vienoda, tačiau vienodėjo. Kai kurios duoklininkų tarnybos išlaikė seną mokėjimo formą. Pavyzdžiui, Žalabų kaime išlikę dvi tarnybos toliau mokėdavo medumi ir balnais. Rudkos kaime 1545 m. fiksuota viena duoklinė žmonių tarnyba, mokėta 30 grašių per metus, tie patys mokesčiai jai išliko ir 1548 m. Pastarajame inventoriuje fiksuojamos dar trys, naujos šiame kaime, duoklininkų tarnybos vieningai mokėjo činšo po 22 grašius ir po 2 vištas per metus.⁹¹⁹ Ceceneveco kaime 1548 m. buvo mokama činšo kapa grašių, 4 saikai avižų, 4 žąsys ir 4 vištos.⁹²⁰ Nors mokesčiai skirtinguose kaimuose įvairavo, struktūra buvo panaši: mokestis grynais pinigais (30 grašių arba kapa), vištomis (2 arba 4) bei žąsimis (2 arba 4). Mokesčių požiūriu įvairėjo kaimų sudėtis. Kaimuose, kur 1545 m. gyveno vien lažininkai, 1548 m. jau buvo činšo mokėtojų, nors lažininkus skaičiumi jie retai kada pranoko. Lepasuvkos kaime 1548 m. jau fiksuojami 23 činšiniai kiemai, kiekvienas jų činšo mokėjo po 30 grašių, davė 4 saikus avižų, po vežimą šieno, dvi dienas per metus tvarkė šieną pilyje.⁹²¹ Taigi bendrai iš šio kaimo buvo surenkama 11 kapų ir 30 grašių, 92 saikai avižų, 23 vežimai šieno. Palyginimui, 1545 m. iš šio kaimo bendrai buvo surenkama 11 kapų grašių, 19 saikų avižų ir dvi dienas per metus šienavimo darbų.⁹²² Mokesčiai grynais pinigais nuo 1548 m. iš esmės nepasikeitė, padidėjo tik natūrinių duoklių dydis.

Pati 1548 m. revizijos struktūra ne visada aiškiai atskiria lažininkus nuo činšininkų, tad ne visada galima ir tiksliai suskaičiuoti kiek iš šios valdos buvo surenkama duoklių pinigais ir natūra, o ir pats revizorius galutinių sumų nenurodė. Tad šiandien apskaičiuoti galima tik preliminarai. Skaičiuojant tik tuos atvejus, kai šaltinyje konkrečiai įvardijama činšininė ar činšinės sodybos bei jos (jų) mokami mokesčiai, gauname, kad per metus iš jų į Bonos išdą patekdavo 34 kapos grašių, 124 saikai avižų, 22 žąsys, 30 vištų, kibiras medaus, 2 balnai, 23 vežimai šieno. Vis dar dauguma kiemų buvo lažiniais, o šalia jų jokie mokesčiai revizoriaus nėra užrašyti.

⁹¹⁹ 1548. Inwentarz starostwa..., l. 225.

⁹²⁰ Ibidem, l. 216–217.

⁹²¹ Ibidem, l. 217–219.

⁹²² Литовська метрика, Книга 561..., с. 205.

1552 m. revizijoje nurodoma, kad nuo kiekvienos lažinės sodybos mokama 40 grašių ir 4 saikai avižų (t.y. po tris šiupinines statines).⁹²³ Remiantis tokiais mokesčiais ir nurodytu revizijoje kiemų skaičiumi (210,5 kiemo), Kremenec 1552 m. turėjo būti surenkama apie 140 kapų grašių, 840 saikų avižų. Nemimamos rinkliavos pauščiais ar šienų, bet surenkama bendrai 14 kiaulių ir 47 avinai. Taigi 1552 m. čia jau galiojo vieninga mokestinė sistema, tiesiogiai susieta su prievoliniu vienetu – kiemu. 1552 m. beveik kiekviename kaime fiksuojami ir daržininkų dūmai, ko nei 1545 m., nei 1548 m. nebuvo. 1552 m. iš viso Kremenecui priklausiusiuose valsčiuose fiksuojami 435 dūmai, iš kurių 182 buvo naujakurių dūmai, turėję mokesčių lengvatas. Ne visais atvejais nurodoma, kokiam laikui lengvata suteikta, o ten, kur buvo nurodoma, laikotarpiai stipriai svyravo. Pavyzdžiui, Pleškovo kaime 31 žmonių dūmas nemokėjo mokesčio 2 metus, o Mažajame Saponove 9 dūmai buvo atleisti nuo mokesčių 10–čiai metų. Jei per tą laiką valstiečiams numatyti mokesčiai nesikeistų, iš naujakurių sodybų po 10 metų galima buvo tikėtis surinkti dar apie 100 kapų grašių grynųjų pinigų. Piliai ėjo ir papildomi mokesčiai, pavyzdžiui, degtinės karčemos nuoma kasmet nešė po 80 kapų grašių.⁹²⁴ Mokesčius piliai mokėjo ir Kremeneco miestiečiai. 1552 m. jie bendrai sumokėjo 34 kapas ir 27 grašius. Dalis miestiečių, kurių namai sudegė, buvo 6 metams atleisti nuo mokesčių piliai.⁹²⁵ V. Sobčiuko skaičiavimais, XVI a. viduryje Kremeneco pilis iš įvairių šaltinių surinkdavo maždaug 550 kapų grašių per metus.⁹²⁶ 1552 m. revizijoje fiksuojamos ir seniūnijos išlaidos: seniūnui Bona mokėjo 100 kapų grašių per metus, kitiems pareigūnams (klebonui, šauliams, vartininkams, sargybiniais ir kitiems) dar per metus sumokėdavo 106 kapas ir 40 grašių.⁹²⁷ Tai sudarė apie 37 proc. pilies metinių pajamų. Taigi 1552 m. Bonos išdas iš Kremeneco seniūnijos ir pilies gaudavo maždaug 344 kapas grašių įplaukų. Taigi 1545–1552 m. revizijose matyti laipsniškai didėjanti mokesčių grynaisiais pinigais reikšmė. Jei 1545 m. Kremeneco seniūnijos kaimuose dominavo lažininkai, o duoklininkų buvo vos keletas kiemų, tai 1548 m. kiekviename kaime buvo bent po kelis činšą mokančius asmenis, o 1552 m. nuo kiekvieno kiemo buvo imamas fiksuotas piniginis ir natūrinis mokestis.

⁹²³ АЮЗР, ч.7, т. 2, с. 30.

⁹²⁴ Ibidem.

⁹²⁵ Ibidem.

⁹²⁶ В. Собчук, *Op. cit.*, с. 111.

⁹²⁷ Ibidem, с. 34–35.

Bonos per XVI a. 3–6 deš. formuotas asmeninis žemėvaldos tinklas, ilgainiui paveldėtas Žygimanto Augusto ⁹²⁸ ir pavirtęs valdovo stalo dvarų kompleksu, XVI a. 4–6 deš. patyrė daugybę pokyčių. Šiuo laikotarpiu valakais išmatuota arba kitaip revizuota didelė dalis Bonos žemėvaldos, kiekvienas regionas patyrė tam tikrus pokyčius. Plačiausiai buvo vykdomi Valakų matavimo darbai. Pradėjus nuo tų teritorijų, kur valakinė žemėvalda nebuvo naujiena (Palenkė) galiausiai sistema pasiekė tokius ilgą laiką archajine mokestine ir prievoline sistema pasižymėjusius LDK kraštus, kaip Pinsko ir Klecko seniūnija. Nors ne visur pavyko vienodai sklandžiai įvesti naują sistemą, daug kas priklausė nuo konkrečios teritorijos niuansų, XVI a. 6 deš. valakinė sistema dominavo Bonos žemėvaldoje. Tokios reformos davė pagrindą plačiai, visų LDK valdovo dvarų mastu atliktai žemės reformai, o Bonos aplinkoje išugdyti valakų matininkai reikšmingai prisidėjo vykdant Žygimanto Augusto žemės reformą.

4.2 Miškų ir girių eksploatavimas

Jau anksčiau aptartos Bonos žemės valdų tinklo plėtros tendencijos rodo, kad valdovės žemėvalda telkėsi daugiausia miškinguose LDK regionuose. Ypač miškingas ir gausus valdovo dvarų buvo Gardino pavietas, Palenkėje, Bielsko žemės svarbia dalimi buvo Bielsko giria (Gardino girios dalis). Pažvelgus į Bonos žemės valdų tinklą aiškiai matyti, kad LDK-LK-Prūsijos pasienio miškingas ruožas buvo gausiausiai „aplipęs“ jai priklausiusiais dvarais, miesteliais ir miestais. Tad miškų eksploatacija buvo reikšminga Bonos ūkinės veiklos dalis.

Miško produkcijos paklausa Europos rinkose aptariamuoju metu buvo didelė. LDK teritorijos miškingumas leido vietos žemvaldžiams, taip pat ir valdovui, prekiauti įvairiais miško produktais, tokia prekyba nešė nemažas pajamas. Plėsdami savo žemėvaldą LDK didikai siekė įsisavinti ir kuo daugiau miškingų plotų. Tai ypač akivaizdu buvo Palenkės vaivadijoje, kur savo žemėvaldą plėtęs Mikalojus Radvila ne tik intensyviai retino miškus savo Raigardo ir Gonionzo valdose, tačiau ir neteisėtai eksploatavo valdovui priklausiusius girios plotus.⁹²⁹

Panašu, kad miškingi plotai LDK pirmiausia ir atkreipė Bonos dėmesį, nes čia įtaką valdovė pradėjo plėsti anksti ir sistemingai. 1524 m. iš

⁹²⁸ 1548 m. Žygimantas Senasis užrašo Žygimantui Augustui Bonos valdas. LMAVB RS F. 256–1145.

⁹²⁹ A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Przemiany...*, s. 114.

valdovo ji gavo teisę iki gyvos galvos valdyti Gardino girią. Bonai suteiktas girios gabalas plytėjo nuo aukštutinės Narvos palei Nemuną iki Kauno ir buvo maždaug 240 km ilgio bei nuo 30 iki 80 km pločio. Į šią teritoriją įėjo Malavičės, Labnos ir Berznyko dvarai.⁹³⁰ Šalia 1519 m. valdovo Bonai užrašytų ir 1523–1524 m. perimtų Pinsko kunigaikštystės teritorijų, tai buvo dar vieno svarbaus valdovės žemėvaldos komplekso pradžia. Per XVI a. 4 deš. Bona gerokai išplėtė savo valdas Gardino ir aplinkiniuose pavietuose Gardino girios teritorijoje. Aplink Gardino girią ir joje telkėsi didelė dalis per XVI a. 4–5 deš. valdovės įvairiais būdais įgytų dvarų. Atrodo, kad formuodama savo žemėvaldą valdovė visų pirma ir orientavosi į 1524 m. įgytą Gardino girios ruožą, nes didelė dalis Bonos LDK turėtų dvarų ir kitų turto objektų telkėsi būtent aplink miškingą LDK–Lenkijos–Prūsijos pasienio zoną Gardino paviete, Palenkėje aplink Bielską bei Žemaitijoje.

Lentelė nr. 18. Bonos miestai, miesteliai ir dvarai Gardino girios teritorijoje.

Valda	Įgijimo metai	Įgijimo būdas
Berznykas (dvaras)	1524 m.	Suteikė Žygimantas Senasis
Malavičė (dvaras)	1524 m.	Suteikė Žygimantas Senasis
Labna (dvaras)	1524 m.	Suteikė Žygimantas Senasis
Perstūnis (dvaras)	1524 m.	Suteikė Žygimantas Senasis
Žoroslavka (miestelis)	1524 m.	Įsteigė Bona
Jurbarkas (dvaras)	1530 m.	Suteikė Žygimantas Senasis
Dubnas (dvaras)	1531 m.	Suteikė Žygimantas Senasis
Luna (miestelis)	1531 m.	Įsteigė Bona
Mstibovas (dvaras)	Apie 1533 m.	Iš Radvilų (?), valdyta su Žygimantu Augustu
Gardinas (pilis, seniūnija)	1533 m.	Pirko iš Jurgio Radvilos
Kvasovka (dvaras)	1533 m.	Pirko iš Jono Iljiničiaus
Skidlius (dvaras)	1533 m.	Pirko iš Jurgio Radvilos
Krinkai (dvaras)	1533 m.	Pirko iš Jurgio Radvilos
Mastai (dvaras)	1536 m.	Suteikė Žygimantas Senasis
Novy Volia (Virbalis) (miestelis)	1536 m.	Įsteigė Bona
Merkinė (dvaras)	1536 m.	Suteikė Žygimantas Senasis, valdyta su Žygimantu Augustu

⁹³⁰ J. Wisniewski, „Dzieje osadnictwa ...“, s. 96.

Nemunaitis (dvaras)	1536 m.	Užrašė Jonas Zaberezinskis, valdyta su Žygimantu Augustu
Alytus (dvaras)	1536 m.	Užrašė Jonas Zaberezinskis, valdyta su Žygimantu Augustu
Novy Dvoras (dvaras)	1536 m.	Pirkta iš Konstantino Jozefovičiaus
Pilviškės (miestelis)	1536 m.	Įsteigė Bona
Kužnica (miestelis)	1536 m.	Įsteigė Bona
Kaunas su Rumšiškėmis (miestas, pilis, dvaras)	1540 m.	Pirkta iš Grigaliaus Astiko
Katra (dvaras)	1541 m.	Susigrąžinta iš Radvilų

Bonos rūpesčiu buvo ne tik Gardino ir Bielsko, bet ir kitų jos valdose buvusių girių plotai. 1541–1542 m. valdovė siekė atgauti dalį Karmėlavos girios, priklausiusios jos Kauno ir Rumšiškių dvarui, kurią buvo nusavinęs kunigaikštis Bielskis. Bonos teigimu, šios girios mediena jai buvo reikalinga dvaro Kauno girioje statyboms.⁹³¹ 1553 m. valdovės Bielsko ir Suražo pavaldiniams panaikintos įeigos į Grigaliaus Chodkevičiaus Zabłudovo girią. Už tai G. Chodkevičius ir jo palikuoniai vietoje to turės kasmet duoti 16 kapų grašių ir 25 grašius.⁹³² 1541 m. Bona susitarė su Stanislovu Tenčinskiu dėl draudimo jo pavaldiniams įžengti į Orlovo ir Bielsko girias.⁹³³

Jogailaičiams pajamos iš miško produkcijos buvo labai svarbi išdo sudedamoji dalis, ypač nuo XVI a. 6 deš. naudos jiems atnešė girių kirtimas Knišino seniūnijoje, taip pat didžiojo kunigaikščio miškuose aplink Branską, kuriuos intensyviai vykdė 1558–1568 m. Glaudus buvo didžiojo kunigaikščio girių santykis su privačiais girių plotais. Vykdamą prekybą miško produkcija bendradarbiauta su privačiais asmenimis, kuriems buvo už tam tikrą sumą suteikiama galimybė atlikti miško darbus. 1542 m. Žygimantas Senasis nurodė kunigaikščiui Ivanui Michailovičiui Višnevskiui, kad šis nedraustų iš savo girios paimti medienos valdovo dvaro statyboms.⁹³⁴ Miškai taip pat buvo svarbi privačių žemvaldžių pajamų dalis, tačiau dinastija turėjo daugiau įrankių apriboti jų galimybes veikti šioje srityje.

⁹³¹ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, Archiwum i Zbiór Rękopisów, nr. 307, l. 133.

⁹³² LM-33, 125v–127.

⁹³³ Žygimantas Senasis patvirtina Bono sir Stanislovo Tenčinskio susitarimą. 1541 m. gruodžio 7 d. AGAD AR Dz. I, 7619.

⁹³⁴ LM-33, l. 16.

Sisteningai buvo bandoma monopolizuoti miško produkcijos rinką, rezervuoti ją tik dinastijai. 1542 m. nuostatai dvarams⁹³⁵ numatė, kad jei kuriame nors valdovo dvare bus gaunamos pajamos iš miško prekių – smalos, vančoso, šulų, pelenų – visas jas sau pasiims valdovas. 1547–1554 m. Vilniaus seime buvo nutarta įvesti valstybės monopolį prekybai miško produkcija su užsieniu, kas iš esmės pažeidė bajorijos įeigų į didžiojo kunigaikščio girias teisę.⁹³⁶ Tai sukėlė bajorijos protestus ir prašymus valdovui panaikinti monopolį. Šis klausimas ne kartą buvo keliamas seimuose.

Bona anksti įsitraukė į LDK miškų ūkio reikalus ir per XVI a. 3–6 deš. reikšmingai išplėtė tiek savo įtaką šioje srityje, valdė didžiulius Gardino ir Bielsko girių plotus, taip pat tvarkė miškus savo valdose. Daug prekių buvo plukdoma Bugo, Narvos, Bebras upėmis. Plėtėsi uostai ant Narvos upės kranto – Nareve, Suraze, Tykocine, ant Bugo – Melnike, Drohičine, didelę reikšmę turėjo Mazovietiškas Nuros uostas, ant Bebras upės buvo Gonionzas. Jungiamosios grandies vaidmenį Narvos upės sustemoje suvaidino Supraslio upė, Buge tokią finkciją atliko Nužecas. Bonos dvarų didelė dalis itin patogiai buvo išsidėstę šių prekybinių upių atžvilgiu, kas palengvino prekių gabenimo reikalus.

Bona įsiliejo ir į miško produkcijos rinką. 1537–1538 m., kai jos paliepiu A. Chodkevičius matavo valakais Knišino valdas, čia vykdyta urbanizacijos akcija, kurios metu visų pirma kirsti miškai miestieškais valakais išmatuotose teritorijose. Iš šių teritorijų vietos pirkliai gausiai plukdė parduoti medieną. A. Chodkevičius, Bonos nurodymu, taip pat aktyviai dalyvavo šiame procese: eksportavo medieną, ypač pačius brangiausius produktus, pirmiausia ąžuolo medieną, naudotą laivų statybai.⁹³⁷ 1539 m. atliktas valdovės rankose buvusių Merkinės ir Perlojos girių ribų aprašymas. Jas aprašė Šimkus Mackavičius, Vilniaus pavieto dvarų raštininkas Mikalojus Mikalojaitis Andriuševičius, Perlojos laikytojas Leonas Dimitrevičius, Bonos Daugų ir Perlojos urėdininkas, taip pat Bonos Merkinės urėdininkas Jonas Simonavičius, valdovo dvarionis Andrejus Ivanovičius Kopotas.⁹³⁸

1550 m. valdovė sudarė sandorį su dviem Gdansko miestiečiais ir pirkliais dėl miško produkcijos iš Kobryno ir Šerešovo girių pardavimo.⁹³⁹

⁹³⁵ LM TBK 6, nr. 291.

⁹³⁶ J. Śliwiński, „Eksploatacja lasów na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie“, in: *Puszcze wielkopsiężące na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku* (podziały, administracja, służby leśne i wodne), red. Józef Śliwiński, Olsztyn, 2007, s. 381–427, čia – s. 413.

⁹³⁷ J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony...*, s. 112–113.

⁹³⁸ LM-23, I. 22v–25; I. 25–28.

⁹³⁹ LM-33, I. 9v–10.

Numatyta parduoti 600 laštų pelenų (kiekvienas laštas po 12 lenkiškų auksinių), 200 laštų dervos (kiekvienas laštas po 13 lenkiškų auksinių), šimtą lentų (kiekviena po 14 lenkiškų auksinių), taip pat 100 lentų (*kilka*, lentos iš tvirto medžio, skirtos kubilų gamybai, laivų deniams tiesti ir pan.) (kiekviena po 22 lenkiškus auksinius). Taip pat numatyta, kad jei tokia miško produkcija atitinkamu metu, kada ji parduodama, rinkoje kainuotų brangiau nei numatyta rašte, tada pirkliai turi Bonai mokėti didesnę kainą grynais pinigais, o jei kainos nebūtų aukštesnės, tada tiek, kiek numatyta susitarime. Miško produkcija pavasarį turėjo būti atgabenta pirkliais į Gdanską, tą padaryti turėjo Kobryno seniūnas S. Chvalčevskis arba įpareigoti ką nors tą padaryti. PirkLIAI atsiskaityti su Bona turėjo grynais pinigais. Tais pačiais metais į Gdanską su produkcija išsiųstas S. Chvalčevskis⁹⁴⁰, su Bonos miškų produkcija keliavęs nemokėdamas jokių mokesčių. Tais pačiais metais su produkcija iš Gardino girios į Gdanską pasiųstas Paulius Vturkovskis, Bonos Malavičės ir Perstūnos vietininkas⁹⁴¹, taip pat keliavęs nemokėdamas muitų. Šaltinyje nurodyti mažesni kiekiai produkcijos, nei iš Kobryno ir Šerešovo girių.

Jurbarko ir Punios giriose medienos paruošimo ir miškų priežiūros darbais užsiėmė Novy Volios (Virbalio) miestelėnas Petras Tidmanas, kuris dėl šios veiklos 1550 m. jau buvo susitaręs su valdove.⁹⁴² Už galimybę naudotis minėtais miškais Tidmanas įsipareigojo mokėti valdovei mokesčius. Darbų vykdymui jis galėjo gauti tiek lėšų, kiek reikėjo iš Punios ir Mstibovo klebono Jeronimo Kvileckio. Pastarasis turėjo prižiūrėti darbus ir kas pusmetį surašyti gaminius. Tidmanas tam tikrą kiekį medienos valdovės vardu gabendavo parduoti į Prūsiją. 1551 m. Bona pranešė Kauno muitininkams, kad šie Nemunu į Prūsiją praleistų jos miško prekes, kurias plukdys Tidmanas: 240 lentų, 100 laštų šulų, 50 laštų pelenų, 30 laštų smalos. Visa tai yra iš Jurbarko ir Punios girių Bonos investicijomis išgauta Petro Tidmano. Kadangi tai buvo valdovės produkcija, ji turi būti praleista be maito. Dokumente Tidmanas įvardijamas valdovės Jurbarko ir Punios miško darbų administratoriumi (*справца роботъ нашихъ лесныхъ*).⁹⁴³

Į prekybą Bonos naudai greičiausiai buvo įtraukti ir LDK žydai: ne vienas šaltinis kalba apie „Bonos žydus“. Šaltiniuose sutinkame „Bonos Pinsko žydus“⁹⁴⁴, „Bonos žydą Šmoilą“⁹⁴⁵, „Bonos žydus Chacką ir Mašką

⁹⁴⁰ LM-33, l. 19v.

⁹⁴¹ Ibidem, l. 19v.–20.

⁹⁴² Ibidem, l. 37v.

⁹⁴³ Ibidem, l. 62v.

⁹⁴⁴ LM Užr. 21, nr. 189.

⁹⁴⁵ Ibidem, nr. 187.

Isakovičius⁹⁴⁶, „Bonos pirklys Iguda Bagdonavičius“, kuris buvo žydas, t. t. Visais atvejais „Bonos žydų“ reikalai buvo susiję su neatiduotomis skolomis ar sulaikytomis gabenamomis prekėmis. Pavyzdžiui, 1533 m. Iguda Bagdonavičius valdovo teisme teigė, kad Bielsko žydas Jeska Šlomičius ant jo sūnaus Pesacho kalbėjo nederamais žodžiais, kad jis esą nėra gražinės jam skolos.⁹⁴⁷ 1537 m. Valdovas nurodė kunigaikščiui Sluckiui gražinti iš Bonos žydo Šmoilos atimtas ir laikomas prekes, o jei kurias jau prarado, turės kompensuoti.⁹⁴⁸ 1533 m., kai Bonos žydai Iguda Bagdonavičius su savo sūnumi Aronu bylinėjosi su Vilniaus vaivada Jurgiu Radvila dėl skolos, komisorius šioje byloje (Aleksandrą Chodkevičių ir Šimką Mackevičių) iš žydų pusės paskyrė Bona.⁹⁴⁹ Taigi Bonos interesas jos žydams iškilusių prekybinių sunkumų reikaluose neatrodo atsitiktinis. Nors nėra išlikusių jokių su jais sudarytų sutarčių, kaip kad prekybos miško produkcija atveju, galima manyti, kad „Bonos žydų“ gabentos prekės iš dalies galėjo būti ir Bonos prekės, o neatgautos skolos liesti ir valdovės išdą.

Miško produkcijos eksploatavimas buvo svarbi Bonos veiklos sritis XVI a. 4–6 deš., nešusi į jos išdą nemažas pajamas. Produktų gavybą finansuodavo ji pati, darbų vykdymu, prekių gabenimu rūpindavosi jos valdas administravę pareigūnai arba privatūs verslovininkai (P. Tidmanas). Prekyba miško produkcija Gdansko ir Rygos uostus buvo konkurencinga veikla. Bonos pranašumas neabejotinai buvo valdyti milžiniški didžiojo kunigaikščio girių plotai, platūs žmogiškieji resursai, galimybė prekiauti be muitų. Pastarasis privalumas buvo tiek jos, kaip valdovės prerogatyva, tiek ir lemtas Bonos glaudaus santykio su LDK muitinių valdymu.

4.3 Bona ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muitinės

Muitinių, tiltų ar kitų valstybės pajamų objektų nuoma buvo vienas iš didžiojo kunigaikščio stabilų pajamų šaltinių. Valstybės turto objektai būdavo įdarbinami, kad neštų pastovų pelną. Nuomos sutartyje apibrėžus aiškas nuomos sąlygas, terminus, piniginių atlygį už nuomą bei nuomininkų kompetencijas, per numatytą nuomos laikotarpį valdovo išdą pasiekdavo stabilios ir nemažos piniginės sumos. Žygimanto Senojo valdymo laikais LDK muitinių organizacija darėsi vis stabilesnė, buvo įvedami vieningi

⁹⁴⁶ *LM Užr.* 17, nr. 465.

⁹⁴⁷ *Ibidem* nr. 362.

⁹⁴⁸ *LM Užr.* 21, nr. 187.

⁹⁴⁹ *LM Užr.* 15, nr. 137.

mokesčiai, kuriamos specializuotos kamaros (rus. *коморы*) druskai, vaškui, įsiliejusios į bendrą LDK muitų sistemą ir padidinusios iš jos gaunamas pajamas.

Bona tapo svarbiu žaidėju LDK muitų sistemoje.⁹⁵⁰ LDK muitų ir muitinių valdyme ji dalyvavo ne vienu būdu. Pirmiausia ji, kaip tam tikrų žemės valdų savininkė, disponavo ir muitinėmis bei muitais, priklausiusiais konkrečiai valdai. Nuo 1538 m. ji dalyvavo šioje sistemoje kaip visų LDK muitų valdytoja. Iki 1536 m. šaltiniuose aptinkame tik keletą Bonos santykių su LDK muitinėmis demonstruojančių, tačiau labai svarbių žinučių. 1529 m. Žygimantas Senasis žmonos prašymu įsteigė pagrindinį valdovo muitą (rus. *мыт головний*) Horodoke ir leido ten Bonai paskirti muitininkus savo nuožiūra, rinkti muitus pilies naudai.⁹⁵¹ Šis muitas leido apmokestinti tam tikrą vežamos produkcijos dalį, o imamus muito mokesčio dydžius numatė valdovas. Horodoko pilis – po T. Jarsolavičiaus mirties valdovei atitekusi nuosavybė, tad jos asmeninis interesas čia buvo akivaizdus. Apskritai tokio tipo muitai buvo daugiausia būdingi pasienio teritorijoms arba buvo renkami regiono centrinėje muitinėje.⁹⁵² XV a. pagrindinis muitas šalies viduje buvo renkamas Naugarduke, tačiau XVI a. pradžioje jis buvo panaikintas. Taigi pagrindinio muito įsteigimas Horodoke buvo netradicinis valdovo veiksmas, signalizuojantis ir apie ypatingą Bonos interesą.

Įsteigus šį muitą susiklostė situacija, kad pirkliai, sumokėdavę pagrindinį muitą Lucke, jį dar turėdavo mokėti ir Horodoke. Dėl to 1532 m. jie skundėsi Bonai.⁹⁵³ Valdovei suteiktoje privilegijoje nieko nebuvo kalbama apie kai kurių pirklių atleidimą nuo muito mokesčių Horodoke, tad Bona kreipėsi į valdovą šiuo klausimu. Pastarasis numatė, kad Lucko pirkliai, vykdami pro Horodoką, turės pateikti kvitą, liudijantį, kad muitą jie sumokėjo Lucke ir pakartotinai jo neturės mokėti. Tačiau visus kitus senuosius muitus pirkliai turėjo mokėti abejose muitinėse. Čia buvo numatyti tokie muitai: per LDK keliaujantys svetimšaliai, taip pat ir vietiniai pirkliai, pagal jų vežamų prekių vertę nuo vienos kapos grašių turi mokėti 2 grašius muito; gabenant

⁹⁵⁰ Л. Жеребцова, „Деякі ...“, с. 209–227; Idem, „« Назначене ...“, с. 313–331; В. Полищук, „Ревизия...“, с. 129–160.

⁹⁵¹ *LM Užr* 7, nr 290.

⁹⁵² В. А. Острога, „Специальная таможенная терминология Великого княжества Литовского XVI—XVIII вв.“, in: *Беларусь в современном мире: материалы VIII Международной конференции, посвященной 88-летию образования Белорусского государственного университета, 30 октября 2009 г.* редкол.: В. Г. Шадурский, Минск, 2009, с. 362; Довнар-Запольский, *Государственное...*, с. 492.

⁹⁵³ *LM Užr*. 18, I–40.

druską: nuo kiekvieno vežimo po 20 grašių bei senąjį muitą nuo luoto po 12 grašių.

1540 m. paskelbti nuostatai Kauno muitams tvarkyti bei nustatyti du keliai, kuriais pirkliai savo prekes turėjo gabenti į Prūsiją.⁹⁵⁴ Pirkliai, pravažiuojantys Kauno muitinę, esą pasirenka tokius kelius, kad išvengtų muto mokesčių. Informaciją apie tai valdovas greičiausiai gavo iš Kauno muitinės administratoriaus Jono Kuncevičiaus, kuris buvo ir Bonos dvarionis bei vietininkas jos dvare Jurbarkė.⁹⁵⁵ Abu valdovo nurodyti keliai pirkliais vedė per valdovę priklausiusius Jurbarko ir Gargždų dvarus. Vykstantys į Klaipėdą Gargždų dvare pirkliai turėjo apsistoti, pateikti muitininkams savo prekes suregistruvimui ir sumokėti mokesčius. To nepadariusiems grėsė prekių praradimas ir mirties bausmė. Į Prūsiją per Jurbarką keliavę prekiautojai taip pat turėjo ten pateikti visas savo prekes, buvo įpareigoti prekiauti druska. Valdovo nurodymu prekyba druska vietiniams pirkliais turi vykti būtent Jurbarkė, o svetimšaliams – kaip ir seniau Kaune. Įdomu tai, kad būtent 1540 m. Bona išpirko iš Grigaliaus Astiko Kauną. Dar ir 1550 m. valdovas nurodė J. Kuncevičiui minėtuosius nelegalius kelius uždaryti ir kontroliuoti, kad pirkliai keliautų tik per numatytus Gargždų ir Jurbarko dvarus.⁹⁵⁶

Su šiais valdovo nuostatais tiesiogiai susijęs ir Jurbarko miestelio įsteigimas. Jį 1540 m. Bonos paliepinu įkūrė Jonas Kuncevičius, valdovę nurodžius, kad miestelėnai turės prižiūrėti, kad pirkliai vyktų valdovę numatytu keliu.⁹⁵⁷ Minėtais 1540 m. nuostatais valdovas numatė Jurbarkė turgaus dienas ir metines muges, skatino lietuvius ir vokiečius pirklius čia kurtis ir prekiauti.

1540 m. Bona atkreipė valdovę dėmesį ir į bemuitės prekybos būtinybę plukdant prekes Nemuno ir Netės upėmis į Kauną bei į Prūsiją, tad valdovas, Bonos paprašytas, suteikė tokią teisę Gardino miestiečiams.⁹⁵⁸ Taip

⁹⁵⁴ LM TBK 12, nr. 83.

⁹⁵⁵ LM-24, l. 232; LM-36, 84v–85v.; 1537 m. Bonos paskirti teisėjai nagrinėjo bylą tarp Viduklės klebono Mikalojaus Olechnovičiaus ir Pašaltuonio dvaro valstiečių, LMAVB RS F. 264–1010.

⁹⁵⁶ LM-33, 17–18v.

⁹⁵⁷ 1540, Vilnius. Królowa Bona poleca Iwanowi Kuncewiczowi namiestnikowi jurborskiemu, celnikowi rawieńskiemu, aby w Jurborku osadził ludzi, którzy będą przestrzegać, czy kupcy jadący. Archiwum Narodowe w Krakowie. Zbiór Rusieckich. 29/683/0/–/269.

⁹⁵⁸ *Акты Виленской археографической комиссии*, Т. VI, Акты Брестского городского суда, акты Брестского Подкоморского суда, акты Брестской

pat nurodė muitininkams Gardine, Merkinėje, Punioje, Darsūniškyje, Rumšiškėse ir Netėje iš Gardino miestiečių neimti maitų. Pastebėtina, kad Gardino seniūnija, Merkinės ir Punios dvarai tuo metu jau buvo Bonos dispozicijoje, o 1540 m., kartu su Kaunu, jos rankose atsidūrė ir Rumšiškių dvaras. Tad matyti, kad valdovės kontrolėje 1540 m. atsirado vis daugiau realios galios kontroliuoti išvežamas prekes per Kauną į Prūsiją tiek sausumos, tiek vandens keliais. Anot Z. Ivinskio, Bonos laikais buvo nutiestas prekybinis kelias nuo Įsruties iki Novy Volios (Virbalio), iš pastarojo miestelio kelias paprastai sukdavo į Jurbarką, toliau panemune eidavo į Kauną. Panašu, kad buvo žinomas ir kitas, tiesioginis kelias iš Virbalio į Kauną.⁹⁵⁹ Kaip jau minėta, Novy Volios (Virbalio) miestelis LDK-Prūsijos pasienyje Bonos iniciatyva buvo įsteigtas 1536 m. Tad panašu, kad XVI a. 5 deš. ji kontroliavo prekybinius kelius iš LDK į Prūsiją. Svarbiausi taškai šiame kelyje buvo Kaunas ir Jurbarkas.

1536 m. valdovas suteikė Bonai teisę dešimt metų valdyti visas LDK muitines, išskyrus Voluinės.⁹⁶⁰ 1538 m. jai valdovas perdavė valdyti ir Voluinės – Vladimiro, Lucko, Kremeneco – žemės muitines.⁹⁶¹ Šiuo atveju suteiktis – neterminuota, numatyta, kad kasmet Bona į valdovo išdą nuo Voluinės žemės muitinių sumokės 1300 kapų grašių. Tuo pačiu visi bemuitės prekybos raštai, išduoti pirkliams, yra skelbiami negaliojančiais. Leidžiama valdovei laisvai skirti muitinių administratorius.

1536 m. Žygimantas Senasis, kartu su Bona, paskyrė tam tikrus asmenis maitų ir muitinių valdytojais.⁹⁶² Išskirtos Vilniaus, Kauno, Gardino ir Mastų, Bielsko, Drohičino, Brastos, Minsko, Naugarduko, Polocko ir Vitebsko su Drujos, Mogiliovo ir Oršos kamarose.

Lentelė nr. 19. 1536 m. Žygimanto Senojo ir Bonos paskirti LDK muitinių valdytojai.

Kamara	Paskirti valdytojai
Vilniaus	Iždo prižiūrėtojas Mikita, Vilniaus miestietis Steponas Vilkevičius, kvitus išrašyti paskirtas Jonas Urlikavičius.

Магдебургии, акты Кобринской Магдебургии, акты Каменецкой Магдебургии. Вильна, 1872, s. 71–72.

⁹⁵⁹ Z. Ivinskis, *Op. cit.*

⁹⁶⁰ LM Užr. 21, nr. 12.2.

⁹⁶¹ LM Užr. 15, nr. 175.

⁹⁶² LM Užr. 21, nr. 12.1.

Kaunas	Krokuvos miestietis, Vilniaus kanauninkas, valdovo sekretorius Erazmas, Bonos dvarionis Jonas Kuncevičius, žemės išdininko J. Hornostajaus tarnybininkas. Paskirti pagal Bonos parėdymą.
Gardinas ir Mastai	Bonos dvarionis Vaitiekus Tšebskis, Gardino burmistras Romanas Kudajevičius ir Griška Chodkevičius
Bielskas	Bonos dvarionis Motiejus Levickis, du burmistrai: Joakimas Ožarovičius ir Jaskus.
Drohičinas (tiesiogiai susieta su Bielsko kamara)	Bonos dvarionis Motiejus Levickis, Drohičino burmistras Vaitoška.
Brasta	Dvarionis Grigalius Valavičius, du Brastos burmistrai Protasas ir Mikna Kalikovičius.
Minskas (priklauso ir Babruisko muitas bei pusė Voločino muito)	Dvarionis Griniaška Šolušičius, burmistrai Ciculas ir Simonas Kalenikavičius.
Naugardukas	Bonos dvarionis Aleksandras Špirka, burmistras Vaska Minkevičius.
Polockas ir Vitebskas (priklauso ir Druja)	Grebas Ivanovičius Zenovjevičius, burmistrai Dovydas Pankavičius, Ivanas Stanovka.
Mogiliovas	Mogiliovo bajoras Tarasas Germanavičius, du miestiečiai Paulius Aršaničius ir Gavrilas Smolianinas.
Orša (Mogiliovo muito dalis)	Valdovo bajoras, dijokas Burijus, kuris ten gyvena. Turės pristatyti pinigų Mogiliovo muitininkams.

Dokumente deklaruojama Bonos įtaka valdytojų paskyrimui atspindi ir asmenybių pasirinkime. Iš viso dokumente minimi 28 asmenys. Daugelis jų – 16 asmenų – buvo tiesiogiai susiję su jiems priskiriama valdyti kamara, t. y. buvo miestiečiai, burmistrai. Jų dalyvavimas vietos muitų sistemoje, panašu, buvo neišvengiamas. Būtent tokie žmonės galėjo kasdien prižiūrėti kamara, tuo tarpu kai kiti centrinės valdžios paskirti asmenys dar turėjo kitų pareigybų, vertusių juos daugiau keliauti po LDK. Iš kitų 12 asmenų 4 įvardijami kaip Bonos dvarionys. Apie tai, kokias pajamas muitininkai gauna iš muitų, turėjo pateikti ataskaitas J. Hornostajui.

Anksčiau muitinių nuoma atnešdavo į valdovo iždą nemenkas sumas. Muitinės arba paskiri muitai buvo išnuomojami privatiems asmenims už tam tikrą, fiksuotą mokestį dažniausiai trejiems metams, mokant į iždą dalį sumos kas pusmetį.

Lentelė nr. 20. Išdo pajamos iš muitų nuomos 1531 m.

Metai	Muitas	Terminas	Kaina	Mokėjimo tvarka
1531 m.	Brastos ir Drohičino muitai	3 metai	1900 kapų grašių, 222 vengriški auksiniai, 10 grašių ir pusgrąšis	Kas pusmetį grynais pinigais
1531 m.	Minsko, Polocko, Vitebsko ir Oršos muitai	3 metai	5250 kapų grašių	Kas pusmetį grynais pinigais
1531 m.	Lucko, Vladimiro ir visos Voluinės muitai	3 metai	3600 kapų grašių, 333 vengriški auksiniai	Kas pusmetį grynais pinigais
Viso per 3 metus			10 750 kapų grašių 555 vengriški auksiniai 10 grašių 1 pusgrąšis	
Viso per 1 metus			3583 kapos grašių 185 vengriški auksiniai	

1532 m. dar buvo išnuomotas trejiems metams Naugarduko muitas už 2700 kapų grašių ir 90 vengriškų auksinių⁹⁶³, kas dar kasmet į išdą atnešdavo 900 kapų grašių ir 30 vengriškų auksinių. Taigi vien jau iš žinomų 1531–1532 m. sudarytų muitų sandorių gaunama buvo 4483 kapos grašių ir 215 vengriškų auksinų per metus.

Žinios apie LDK išdo pajamas, ypač XVI a. 3 deš. dar gana sporadiškos. LDK išdininkas Abraomas Jozefovičius 1511 m. pateikė ataskaitą apie iš muitinių surinktus mokesčius.⁹⁶⁴

⁹⁶³ LM Užr. 17, Nr. 165.

⁹⁶⁴ LM Užr. 8, nr. 154.

Lentelė nr. 21. Iš muitinių surinkti mokesčiai (1511 m.)

Šaltinis	Pajamos
Kauno muitinė	3366 kapos grašių
Vilniaus druskos ir vaško kamara	1000 kapų grašių
Polocko muitinė	1350 kapų grašių
Smolensko muitinė	798 kapos ir 30 grašių
Brastos ir Lucko muitinė	1000 kapų grašių
Lucko muitinė	194 kapos ir 43 grašiai
Vladimiro muitinė	67 kapos ir 6 grašiai
Bielsko muitinė	200 kapų grašių
Drohičino muitinė	24 kapos grašių
Viso	8000 kapų ir 19 grašių

1514 m. iždininkas A. Jozefovičius pateikė ataskaitą apie pajamas per dviejų su puse metų laikotarpį. Rodomos pajamos buvo gautos ne tik iš muitų, bet ir iš kitų šaltinių – monetų kalyklų, alkoholio mokesčių, sidabrinės ir t.t., tačiau dokumente nebuvo detalizuojama, kiek pajamų iš kokių šaltinių buvo gauta. Į iždą pateko 46 436 kapos ir 24 grašiai, t.y. metinės pajamos siekė 18 574 kapos ir 10 grašių. 1516 m. Abraomas Jozefovičius pateikė ataskaitą už dvejus su puse metų⁹⁶⁵, pajamos siekė 140014 kapų ir 55 grašius, t. y. maždaug 28 000 kapų grašių per metus. Tokius skaičius visų pirma lėmė išdalinti įkaitai LDK diduomenei, pačioje ataskaitoje minima, kad Kauno pilis A. Jozefovičiui valdovo buvo įkeista už 10 000 vengriškų auksinų (t.y. apie 5500 kapų grašių). Nepaisant didelių pajamų, valdovas iždininkui vis tiek liko skolingas, tad biudžetas buvo deficitinis. 1529 m. iždininkas Bogušas Bogovitinavičius pateikė iždo ataskaitą už 8 metus⁹⁶⁶, kur iždo pajamos siekė 109 812 kapų ir 42 grašius, t.y. metinės pajamos buvo maždaug 13 726 kapos grašių. 1535 m. LDK iždininko J. Hornostajaus ataskaita už iždo gautas pajamas per 5 metus (t.y. 1531–1535 m.) parodė, kad per 5 metus į iždą iš įvairių šaltinių – dvarų, muitų ir visų kitų – įplaukė 82 736 kapos grašių, 30 grašių ir vienas pinigėlis⁹⁶⁷, vadinasi per metus buvo gaunama maždaug 16 547 kapos grašių pajamų.

⁹⁶⁵ LM Užr. 9, nr. 623.

⁹⁶⁶ LM Užr. 7, nr. 383.

⁹⁶⁷ LM Užr. 15, nr. 200.

Lentelė nr. 22. LDK išdo pajamos 1514–1542 m. atasakitų duomenimis.

Ataskaitos pateikimo metais	Laikotarpis, už kurį teikiama ataskaita	Išdo pajamos	Per metus	Šaltinis
1514 m.	1512–1514 m. (2 metai, 5 mėnesiai)	46 436 kapos ir 24 grašiai	Maždaug 19 215 kapų grašių	LM 8, 156
1516 m.	1514–1516 m. (2 metai, 3 mėnesiai)	140 014 kapų ir 55 grašiai	Maždaug 28 003 kapos grašių	LM 9, nr. 623
1529 m.	1521–1529 m. (8 metai)	109 812 kapų ir 42 grašiai	Maždaug 13 726 kapos grašių	LM 7, nr. 383
1535 m.	1531–1535 m. (5 metai)	82 736 kapos grašių, 30 grašių ir vienas pinigėlis	Maždaug 16 547 kapos grašių	LM 15, nr. 200
1542 m.	1536–1542 m. (6 metai, 4 mėnesiai)	141 543 kapos grašių ir 58 grašiai ir 3 pinigėliai	22 349 kapos grašių	LM TBK 12, nr. 238.

Tad vertinant vien 1531–1532 m. valdovo sudarytas maitų nuomos sutartis, per metus įplaukos už maitinių nuomą sudarė arti 30 procentų viso išdo pajamų. 1542 m. išdininkas J. Hornostajus pateikė valdovui išdo ataskaitą už 6 metus ir 4 mėnesius. Bendrai per šį laikotarpį į išdą buvo sutrinkta 141 543 kapos grašių ir 58 grašiai ir 3 pinigėliai, t.y. maždaug 23 590 kapų grašių per metus.⁹⁶⁸ Taigi 1535–1542 m. laikotarpiu bendros LDK išdo pajamos išaugo beveik 43 proc. Žinoma, J. Hornostajaus pateiktos ataskaitos itin lakoniškos, nėra detalizuojama, kiek pinigų iš kokio šaltinio buvo uždirbta. Greičiausiai įtakos pajamų didėjimui turėjo ne tik reformos maitų sistemoje, bet ir bendra dinastijos valdų didėjimo tendencija bei įvedamos mokesstinės naujovės. Reformuota maitinių sistema su valdytojais gyvavo vos dešimtmetį, iki 1546 m. W. Pociechos skaičiavimais, maitinių pajamingumas išaugo nuo 4000 kapų grašių per metus 1520 m. iki 13 000 kapų grašių per metus 1546 m.⁹⁶⁹

⁹⁶⁸ LM TBK 12, nr. 238.

⁹⁶⁹ W. Pociecha, *Królowa Bona...*, t. III, s. 142.

IŠVADOS

1. Lenkijos karaliene ir Lietuvos didžiąja kunigaikščiene tapus Bonai Sforcai Jogailaičių dinastija buvo viena dominuojančių jėgų Vidurio ir Rytų Europos regione: jie valdė LDK, Lenkijos Karalystę, Čekiją ir Vengriją. LK ir LDK sostuose jau buvo įsitvirtinę Jogailaičiai, pozicionavę save kaip regiono dinastus. Ldk Žygimantas Senasis tuo metu buvo pagrindinis Jogailaičių dinastijos jėgos šaltinis regione: tiesioginis LK ir LDK valdovas, mažamečio Vengrijos ir Čekijos karaliaus vienas iš globėjų. Valdovas balansavo tarp LDK ir Lenkijos interesų. LDK buvo svarbi dinastijos atrama, nedaloma tėvonija. LDK viduje valstybės ir dinastijos padėtį komplikavo karų su Maskva sąlygoti finansiniai sunkumai, dinastijos domeno sumažėjimas XV a. II p.–XVI a. prad., žemės ūkio sistemos trūkumai, karinės organizacijos neefektyvumas. Šias problemas Ldk Žygimantas Senasis ėmė spręsti eile žemės ūkio ir karinės sistemos reformų bei nuostatų. Žygimanto Senojo veiksmai XVI a. I pusėje padėjo pagrindus tolesnėms LDK ūkio reformoms, o valdovo pasirinkta vidaus politikos kryptis sutapo su Bonos vizija ir buvo palanki jos iniciatyvoms.

2. LK ir Ldk tapus Bonai Sforcai LDK politiniame elite dominavo ir šalia valdovo svarbias pozicijas užėmė kelių senų, daugiausia katalikiškų didikų giminių atstovai. Politiniame elite aukštai buvo iškilę A. Goštautas, K. Ostrogiškis, dsvarbias pozicijas užėmė Radvilos, Kęsgilos. Didikai įvairiais būdais plėtė savo žemėvaldą, buvo finansiškai gerai apsirūpinę, pajėgūs kredituoti Lietuvos didįjį kunigaikštį. Pirmuoju valdovės gyvenimo LK ir veiklos LDK dešimtmečiu, LDK diduomenė buvo galinga jėga, kurią Bona turėjo pasitelkti savų ir dinastijos interesų gynimo labui. Prie Bonos šalininkų priskirtini A. Chodkevičius, T. Sanguška. J. Hlebavičius. XVI a. 3–6 deš. galima įžvelgti Bonos įtakos augimo, stabilizacijos ir mažėjimo etapus. LDK diduomenei ryšys su Bona naudingas buvo iki Žygimanto Senojo mirties. Iki 1548 m. matome tiesioginę bei galime numanyti netiesioginę jos įtaką asmenų karjeroms, suteiktims. Po 1548 m. palankiau didikams buvo būti Žygimanto Augusto pusėje, tik Chodkevičių giminės atveju galime kalbėti apie tam tikrą paveldėtą ištikimybę. XVI a 6 deš. Bona rėmėsi daugiausia didelės politinės įtakos neįgijusiais asmenimis. XVI a. 4–5 deš. pastebima didžiausia akivaizdi jos įtaka LDK pareigybių dalyboms, tačiau ir jos negalima laikyti nuoseklios valdovės politikos rezultatu. Sociopolitinėje plotmėje Bona, nors ir buvo aktyvi, pasiekė palyginti menkų laimėjimų, didesnės galios savo rankose nesutelkė, ilgalaikių šalininkų turėjo palyginti nedaug.

3. Kaip ir sociopolitinėje, taip ir ūkinėje plotmėje, galima išskirti Bonos galios didėjimo (XVI a. 3 deš.), piko (XVI a. 4 deš.) ir mažėjimo (XVI a. 5–6 deš.) etapus. Pirmuoju etapu jos žemėvaldos plėtrai impulsą davė Žygimanto Senojo dovanojimai. Antruoju etapu valdovė LDK kūrė stambias latifundijas, investavo dideles sumas į svarbių valdų išpirkimą ir praplėtimą. Pavienės, didelio potencialo neturėjusios valdos jai nebuvo reikalingos ir greitai būdavo parduodamos, išmainomos ar kitaip apleidžiamos, o naudingose teritorijose buvo kuriami dvarų kompleksai. Tai rodo apgalvotą ir kryptingą Bonos žemės valdų formavimo politiką LDK. Paskutinis svarbesnis jos žemėvaldos plėtros etapas buvo 1543 m., o 1544 m. dalį dinastijos žemėvaldos iš Bonos rankų perėmė Žygimantas Augustas. Po 1548 m. valdovės žemėvalda traukėsi vis daugiau valdų patekdavo į didžiojo kunigaikščio rankas. XVI a. 6 deš. Bona savarankiškai tvarkėsi savo valdose Pinsko ir Klecko seniūnijose, dalyje Gardino seniūnijos, dalyje nuosavybės Palenkėje.

4. Bonos žemėvaldą LDK sudarė Žygimanto Senojo dovanotos valdos, pačios valdovės pirktas turtas, privačių asmenų dovanojimai ir bendra su Žygimantu Augustu valdyta žemėvalda. Didžiąją dalį jos žemėvaldos LDK sudarė Žygimanto Senojo suteiktys (40 proc.) ir pirkimai (35 proc.). Žygimantas Senasis žmonai valdas LDK dovanavo per visą 1519–1548 m. laikotarpį. Gausiausiai valdų (beveik 40 proc. visų dovanotų valdų) dovanota 1519–1525 m., vėliau dovanojimų sistemingai mažėjo. Svarbiausi dovanojimai atlikti iki 1536 m. imtinai (per 80 proc.). Antroje vietoje buvo Bonos pirktų (dažnai su valdovo leidimu) turtų kompleksas. Pastebimi Bonos žemėvaldos LDK pirkimo „šuoliai“, t.y. vienu metu buvo išleidžiama didelė pinigų suma, o ne perkama palaipsniui. Visi svarbiausi pirkimai įvykdyti iki 1536 m., vėliau įvykdyti pirkimai buvo smulkūs pinigine prasme ir didelės reikšmės Bonos valdų tinklui neturėjo, taip pat smarkiai nepaveikė jos išdo. Pirktų valdų pagrindu susiformavo valdovės žemėvalda Palenkėje, Bielsko žemėje ir Gardino pavieta. Laikinai administruotos Žygimanto Augusto valdos daugiausia telkėsi dabartinės Lietuvos teritorijoje, Žemaitijoje ir aplink Alytų, po 1544 m. čia liko vos keletas Bonai priklausiusių dvarų. Iki 1544 m. tokio pobūdžio žemėvalda bendrame kontekste sudarė vos 12 proc. visų jos valdų. Privačių asmenų dovanojimai valdovei buvo negausūs (13 proc. nuo visų žemės valdų LDK). Daugiausia privačių asmenų dovanojimų Bona sulaukė tuo metu, kai sparčiausiai plėtėsi jos žemės valdų tinklas LDK, XVI a. 4 deš. Didžioji dalis jų buvo susiję su privačių asmenų įsiskolinimais Bonai, tad gali būti laikomi skolos padengimo išraiška. Beveik pusę visos valdovės nuosavybės LDK sudarė dvarai su priklausiniais: valsčiais ir kaimais. Tai rodo „kaimišką“ Bonos žemėvaldos pobūdį. Per 30 proc. jos valdose buvusių

miestelių buvo lokuoti pačios valdovės, daugiausia pasienyje su Prūsija, LK, vykdant pasienio girių apgyvendinimo planą. Tankiausias dvarų bei miestelių tinklas Bonos valdose buvo Trakų vaivadijoje Palenkėje ir Gardino paviete. Šie turto objektai taip pat koncentravosi pasienyje su Prūsija. XVI a. 5 deš. Bonos žemėvaldos tinklas reikšmingai pasipildė miesteliais, dvarais ir pilimis Voluinėje, Kovelio paviete. Mažiausiai valdovės žemės valdų tinkle buvo savivaldžių miestų, nes apskritai jų koncentracija LDK dar buvo palyginti reta.

5. Bonos valdos LDK buvo administruojamos daugiau ar mažiau stabiliais kompleksais. Daugiau ar mažiau stabilus nuo XVI a. 3 deš. buvo Pinsko, Klecko, Kobryno, Horodoko ir Rahačovo valdų kompleksas, valdomas vieno seniūno. Kaip atskiras kompleksas valdyti valdovės dvarai Palenkėje, Bielsko žemėje. Apie 1548 m. buvo suformuotas ir daugiau mažiau išlaikytas stabilus Mastų, Dubno, Novy Dvoro, Skidliaus dvarų Gardino seniūnijoje kompleksas. Svarbius atskirus laikymus sudarė Kremeneco ir Kovelio valdos. Tai buvo pagrindiniai, stabiliai administruojami Bonos žemės valdų kompleksai LDK, jų sudėtis mažai kito. XVI a. 3–6 deš. jos valdas administravo per 40 asmenų – seniūnų, laikytojų, vietininkų. Skaičiuojant jų pagalbininkus, tarnybininkus, pasiuntinius, valakų matavimo pareigūnus, priskaičiuotina per 100 Bonos tarnyboje buvusių asmenų. Didesnę dalį valdovės pareigūnų sudarė iš LDK kilę asmenys. XVI a. 5–6 deš. tarp Bonos pareigūnų padaugėjo lenkiškos kilmės asmenų iš Palenkės ir Lenkijos, tačiau statistiškai lenkai skaičiumi nepranoko jos pareigūnų, kilusių iš LDK. XVI a. 5–6 deš. balansas tarp LDK kilmės ir lenkiškos kilmės asmenų buvo apylygis. Apie ketvirtadalį valdovės pareigūnų informacija istoriniuose šaltiniuose ir istoriografijoje tokia fragmentiška, kad nieko daugiau, nei kad tarnyba Bonai, neįmanoma konstatuoti. Tokie asmenys nebuvo kilę iš reikšmingesnių LDK ar Lenkijos giminių, o šis karjeros etapas nebuvo jiems nei karjeros tramplinas, nei reikšmingesnė paspartis palikuoniams. Dalies Bonos pareigūnų ankstesnė karjera buvo susijusi su tarnyba LDK didikams. Dalis jos pareigūnais tapusių buvo valdovo dvarionys, kai kurie seniūnavo ar kitas pareigybes ėjo dinastijos žemėse. Iš 15 asmenų, kurie iki tarnybos Bonai turėjo darbo patirties, t. y. administravo kokią nors valdą, užėmė tarnybinių (arklidininko, vaiskio ir pan.) pareigybę ar atliko kitokią tarnybą (ne dvarionio) 8 ankstesnė tarnybos vieta koreliavo su tarnybos Bonai vieta. Jei asmuo turėjo tarnybos tam tikrame regione patirties, daugiau nei 50 proc. atvejų jis likdavo tarnauti valdovei tame pačiame regione. Atvejais, kai tarp tarnybos vietų aiškaus ryšio nebuvo, pastebėtina, kad dauguma pareigūnų pasižymėjo neeiline darbo patirtimi.

6. Bonos sukaupuose žemės valdų kompleksuose vykdyta ūkinė veikla pasižymėjo didelėmis apimtimis, o būdingos tendencijos buvo

neatsiejamą nuo platesnio, Jogailaičių dinastijos politikos LDK, konteksto. XVI a. 3–4 deš. Bona inicijavo savo valdose bajorijos teisių į žemėvaldą patikrinimo akciją, kai buvo revizuotos Pinsko, Klecko, Horodoko, Mstibovo, Maišiagalos ir Kobryno bajorų privilegijos. Jų metu išsiaiškinta, kad didžioji dalis bajorijos žemes valdo neturėdami tam teisės. Tokiais atvejais nuosavybė bajorams buvo paliekama iki gyvos galvos, o bajorui mirus grįždavo į valdovo valdų rezervą. Kunigaikščio valdų audito elementų turėjo ir kunigaikščių ir privačių teritorijų atribojimai Palenkėje XVI a. 3–4 deš. kurių metu dinastijos valdas papildė teritorijos Gardino ir Bielsko girioje. Tuo pat metu Bona teismų keliu atgavo didelius LDK žemvaldžių per kelis dešimtmečius nusavintus žemių ir girių plotus Palenkėje, Gardino pavieta. XVI a. 5 deš. vykdytas Voluinės bajorijos teisių į renkamus muitus žemėje patikrinimas, kurį taip pat galima laikyti dinastijos nuosavybės auditu. XVI a. I p.–viduriui būdingos kunigaikščių ir Bonos įgytų žemės valdų bei kitų objektų patikrinimas gali būti laikomas daugiau ar mažiau sėkmingu bandymu optimizuoti didžiojo kunigaikščio turto valdymą ir vesti apskaitą. Prie to galėjo prisidėti Neapolio karalystės stiprus biurokratinis aparatas, išreikštas per administracinio-fiskalinio organo *Regia Camera della Sommatoria veikia*, galimai formavęs Bonos požiūrį į optimalų ir centralizuotą valstybės valdymą.

7. Bonos ūkinė veikla buvo vykdoma XVI a. 3–6 deš. susiformavusiuose žemėvaldos plotuose. Jie didžiąja dalimi nebuvo derlingi, buvo nemažai pelkėtos, miškingos žemės, smėlynų. Palankūs ūkininkavimui buvo keli Pinsko seniūnijos plotai, Voluinės žemė, rytinė Gardino seniūnijos teritorijos dalis, tam tikros Palenkės teritorijos. Tam, kad optimizuotų žemės resursų panaudojimą, Bona savo valdose pradėjo vykdyti Valakų reformą. Per XVI a. 4–6 deš. buvo išmatuota didžioji dalis jai priklausiusių teritorijų visoje LDK, suformuota nauja žemėnaudos sistema, grįsta aiškiais žemės matais ir su jais tiesiogiai susietais mokesčiais. Bonos valdose įvesta valakinė sistema skyrėsi nuo 1557 m. Žygimanto Augusto nuostatais įgyvendintos sistemos tiek mokesčių dydžiais, tiek jų santykiu. Bonos valdose mokesčiai pinigais (činšas) sudarė didžiąją dalį mokesčių ir dominavo prieš mokesčius natūra ir darbu. Žygimanto Augusto laikais pinigai įgavo dar didesnę reikšmę ir nors činšas sudarė mažesnę bendrą mokesčių dalį, didžioji dauguma mokesčių natūra buvo pakeista piniginėmis prievolėmis. Bonos valakų nuostatai tapo atspirtimi platesnėms, kompleksinėms didžiojo kunigaikščio žemių pertvarkoms. Valdovės aplinkoje išugdyta matininkų komanda suvaidino esminį vaidmenį jose. Žygimanto Augusto laikotarpiu atsiradę valdovo stalo dvarai susiformavo didele dalimi Bonos žemėvaldos pagrindu ir nešė į išdą reikšmingas pajamas.

8. Miškų priežiūros ir eksploatavimo baruose LDK Bona veikė tiek kaip dinastijos narė, tiek kaip privatus asmuo. Nuo 1524 m. valdovo leidimu administravusi didelius Gardino girios plotus palaipsniui ji įgijo vis daugiau galios valstybės miškų ūkyje. Didelė dalis valdovės žemėvaldos telkėsi miškinguose Gardino, Bielsko, Kobryno, Punios girių plotuose, kur vandens keliai buvo pakankamai gerai pritaikyti prekybai miško produkcija. Europos rinkoje Bona dalyvavo jau nuo XVI a. 4 deš. Paraleliai, valdovo iniciatyva buvo bandomas kurti valdovo miškų valdymo monopolis, siekiant iš rinkos išstumti kaip galima daugiau privačių žemvaldžių. Bonos pranašumas neabejotinai buvo valdyti milžiniški didžiojo kunigaikščio girių plotai, platūs žmogiškieji resursai, galimybė prekiauti be muitų. Pastarasis privalumas buvo tiek jos, kaip valdovės prerogatyva, tiek ir lemtas Bonos glaudaus santykio su LDK muitinių valdymu.

9. Nuo 1536 m. Bonos įsitraukimas į LDK muitų valdymo sistemą, kai kada traktuojamas kaip muitinių reforma, buvo trumpalaikis procesas, padidinęs LDK išdo pajamas. Tačiau už bandymo akumuliuoti didesnius finansinius resursus dinastijos rankose įžvelgtinas ir bandymas centralizuotai valdyti svarbiausius valstybinius institutus nesidalijant nei kontrole, nei pajamomis su privačiais asmenimis, rezervuojant viską valdovui. XVI a. 5 deš. Voluinės bajorų ne kartą buvo pareikalauta pateikti dokumentus, liudijančius jų teises į privačių muitų rinkimą, siekiant pažaboti ir šią, centrinės valdžios akimis, probleminę praktiką. Tuo pat metu buvo bandoma monopolizuoti miško produkcijos rinką LDK, kur tiek kunigaikštis, tiek asmeniškai Bona uždirbdavo nemažas sumas. Vykdomi valakų matavimai sistemingai kėlė didžiojo kunigaikščio dvarų ūkį, buvo bent jau iš dalies optimizuota ir sutvarkyta įplaukų iš žemės ūkio sistema. Visose šiose srityse nenuginčijama yra Bonos asmeninė įtaka, kuri buvo galima tik su Žygimanto Senojo jos veiklai uždegta žalia šviesa.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

ŠALTINIAI

Archyviniai šaltiniai

Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

Pergamentų rinkinys B1 F1, b. 80, b. 557.

Pergamentai rusų kalba. F2, b. 6, b. 12.

Pirmoji pergamentų kolekcija. F4, b. 4.

Rankraščių kolekcija B2. F16, b. 15, b. 22, b. 23, b. 129.

Rankraščių kolekcija B3. F17, b. 49, b. 252.

Konstantino Jablonskio fondas. F256, b. 1143, b. 1145, b. 1149.

Povilo Karazijos fondas. F264, b. 179, b. 333, b. 832, b. 913, b. 1098, b. 1330.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA)

F. 389, Lietuvos Metrika, ap. 1, b. 23, b. 24, b. 31, b. 33, b. 36, b. 38, b. 41.

Vilniaus Universiteto Biblioteka Rankraščių Skyrius (VUB RS):

Inventoriai F4 – (A761)28582.

Inventoriai F4– (A761)28583.

Mišrus F5–A21–4188/1.

Mišrus F5 –A21–4189/1.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

Metryka Koronna (zesp. 4) ksn. 31.

Archiwum Skarbu Koronnego (zesp. 7) LVI, nr. 107 [K–7].

Tzw. Metryka litewska (zesp. 10):

Dz. III. A/28.

Dział IV B, 29.

Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (zesp. 354):

Dz. I, 7605; 7619.

Dz. 2.1.

Dz. III, nr. 28.

Dział V, nr. 5080.

Dz. XI, nr. 17.

Dz. X, nr. 53.

Dz. X, nr. 404.

Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa (zesp. 355), Akta majątkowe i gospodarcze dawniejsze, 1.

Archiwum Zamoyskich (zesp. 358), nr. 2945.

Archiwum Narodowe w Krakowie na Wawelu:

Sanguszków (Zesp. 637).

Archiwum Sanguszków, A Sang rkps 865.

Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów (Zesp. 630).

Zbiór Rusieckich. 29/683/0/–/269.

Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, Dział rękopisów, nr. 6137, III, 3.

Biblioteka Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, Archiwum i Zbiór Rękopisów, nr. 307.

PAN Biblioteka Kórnicka, sygn.BK241; Mf1344. Interkatyvi prieiga: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/487408/edition/395413/content>

Publikuoti šaltiniai

„Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilus“, vertė ir komentarus rašė Jasas Rimantas, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, sud. Samulionis Algis ir kiti, Vilnius, 2000, p. 31–54.

Acta Tomiciana. Tomus Decimus Epistolarum. Legationum. Responsorum. Actionum. et Rerum Gestarum; Serenissimi Principis Sigismundi Primi Regis Poloniae Magni Ducis Lithuaniae. Oprac. Górski Stanisław, Poznań, 1898.

Akta unji Polski z Litwą: 1385–1791. Wyd. S. Kutrzeba, S. Semkowicz. Kraków, 1932.

Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie, T.1–7, sud. Radziwiński Zygmunt Luba. Lwów, 1887–1910.

Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae: in quo pacta, foedera, tractatus pacis, mutuae amicitiae, subsidiorum, induciarum, commerciorum, nec non conventiones, pactiones, concordata, transactiones, declarationes, statuta, ordinationes, bullae, decreta, edicta, rescripta, sententiae arbitrales, infeudationes [...] nunc primum ex archivis publicis eruta ac in lucem protracta exhibentur / [a Mathia Dogiel]. Vilnae, T. 1, 1758.

Deposito privilegiorum nobilium Cobrinensium 1534 aprili 13.

Wawrzyńczyk Alina. *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku*, Wrocław, 1951, załącznik, s. 307–336.

Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum quaecunque in Archivo Regni in arce Cracoviensi continentur. Wyd. Rykaczewski Erazm, Paryż [Lutetia Parisiorum] 1862.

Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum scripturarum et monumentorum quaecunque in archivo Regni in arce Cracoviensi continentur. Ed. Rykaczewski Erazm, 1862.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto dvaro sąskaitos (1543–1548), kn. 2, sud. Antanavičius Darius, Vilnius, 2012.

Listy polskie XVI wieku. T.1–2, red. Rymut Kazimierz, Kraków, 1998–2001.

Lustracje województwa podlaskiego, 1570 i 1576, wyd. Topolski Jerzy, Wiśniewski Jezry, Wrocław–Warszawa 1959.

Pergamentų katalogas, Sudarė Jasas Rimantas. Vilnius, 1980.

Rejestr pomiarowy miasta Suraża z roku 1562, wyd. J. Kazimierski, in: *Teki Archiwalne*, t. 2, Warszawa 1954.

XVI amžiaus Lietuvos inventoriai, sud. Jablonskis Konstantinas, *Istorijos archyvas* I tomas, Kaunas, 1934.

Zbior Praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529 tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563, sud. Działyński Adam Tytus, Poznań, 1841.

Акты Виленской археографической комиссии. Том I. Акты Гродненского земского суда. Вильна, 1865.

Акты Виленской археографической комиссии, Т. VI, Акты Брестского городского суда, акты Брестского Подкоморского суда, акты Брестской Магдебургии, акты Кобринской Магдебургии, акты Каменецкой Магдебургии, Вильна, 1872.

Акты Виленской археографической комиссии. Том XIV. Инвентарии имений XVI в., Вильна, 1888.

Акты Виленской археографической комиссии. Том XVII, Вильна, 1890.

Акты Виленской археографической комиссии. Том XXI, Вильна, 1894.

Акты Виленской археографической комиссии: Том IX. Акты Виленского земского суда, Вильна, 1878.

Акты Виленской археографической комиссии: Том XXIV. Акты о боярах, Вильна, 1897.

Акты Виленской археографической комиссии: Том XXVIII. Акты о евреях, Вильна, 1901.

Акты Литовско-Русского государства, вып. 1 (1390–1529 г.), изд. Довнар–Запольский Митрофан, Москва, 1899.

Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, Т. 1, Вильна, 1867.

Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском Подольском и Волынском генераль. Ч. 5, Т. 1. Киев, 1869.

Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском Подольском и Волынском генераль. 37 т., Киев, 1859–1914.

Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском Подольском и Волынском генераль, Ч. 7, Т. 1., Киев, 1886.

Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском Подольском и Волынском генераль. Ч. 7, Т. 2., Киев, 1890.

Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском Подольском и Волынском генераль. Ч. 8, Т. 4., Киев, 1907.

Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском Подольском и Волынском генераль. Ч. 8, Т. 5., Киев, 1907.

Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском Подольском и Волынском генераль. Ч. 8, Т. 6., Киев, 1911.

Описаніе рукописнаго отдѣленія Виленской публичной библіотеки, Вып. 3, Вильна, 1898, nr. 15.

Писцовая книга бывшего Пинского староства составленная Лаврином Войною. Ч. 1, Вильна, 1874.

Писцовая книга Гродненской экономии с прибавлениями, изданная Виленской Комиссией для разбора древних актов. Ч. 1, Головацкий, Я. О. Снитко, К. И. Шолкович, С. В. Спрогис, И. Я., Вильна, 1881.

Писцовая книга Гродненской экономии с прибавлениями, изданная Виленской Комиссией для разбора древних актов. Ч. 2. Головацкий, Я.

О. Снитко, К. И. Шолкович, С. В. Спрогис, И. Я., Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1882.

Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств, составленная Пинским старостой Станиславом Хвальчевским в 1552–1555 г., įvada parašė К. Снитко, Вилен. археогр. комис., 1884.

Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки: первая половина XVI в., изд. Кром Михаил Маркович, Москва–Варшава, 2002.

Ревизия Кобринской экономии, составленная в 1563 году королевским ревизором Дмитрием Сапегой, с присовокуплением актов Браславского земского суда, относящихся к Кобринской архимандрии: Изд. Вилен. комис. для разбора древ. актов., Вильна, 1876.

Ревизия Кобринской экономии, составленная в 1563 году королевским ревизором Дмитрием Сапегой, с присовокуплением актов Браславского земского суда, относящихся к Кобринской архимандрии: Изд. Вилен. комис. для разбора древ. Актов, Вильна, 1876.

Ревизия пуц и переходов звериных в бывшем Великом Княжестве Литовском [1554,1559]. Вильна, 1867.

Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией, т. XX, III dalis, Петербургъ, 1903.

Lietuvos Metrika

Lietuvos Metrika (1380–1584): Užrašymų knyga 1, parengė Baliulis Algirdas, Firkovičius Romualdas, Vilnius, 1998.

Lietuvos Metrika (1506–1539): Užrašymų knyga 7, parengė Ilarienė Inga, Karalius Laimontas, Antanavičius Darius, Vilnius, 2011.

Lietuvos Metrika (1499 – 1514): Užrašymų knyga 8, parengė Baliulis Algirdas ir kiti, Vilnius, 1995.

Lietuvos Metrika (1511–1518): Užrašymų knyga 9, parengė Pietkiewicz Krzysztof, Vilnius, 2003.

Lietuvos Metrika (1440–1523): Užrašymų knyga 10, parengė Banionis Egidijus, Baliulis Algirdas, Vilnius, 1997.

Lietuvos Metrika (1518–1523): Įrašų knyga 11, parengė Dubonis Artūras, Vilnius, 1997.

Lietuvos Metrika (1522–1529): Užrašymų knyga 12, parengė Antanavičius Darius, Baliulis Algirdas, Vilnius, 2001.

Lietuvos Metrika (1524–1529): Užrašymų knyga 14, parengė Karalius Laimontas, Antanavičius Darius, Vilnius, 2008.

Lietuvos Metrika (1528–1538): Užrašymų knyga 15, parengė Dubonis Artūras, Vilnius, 2002.

Lietuvos Metrika (1530–1536): Užrašų knyga 17, parengė Karalius Laimontas, Antanavičius Darius, Vilnius, 2015.

Lietuvos Metrika (1535 – 1537): Užrašų knyga 19, parengė Vilimas Darius, Vilnius, 2009.

Lietuvos Metrika (1536–1539): Užrašų knyga 20, parengė Ragauskienė Raimonda, Antanavičius Darius, Vilnius, 2009.

Lietuvos Metrika (1536–1537): Užrašų knyga 21, parengė Dubonis Artūras, Vilnius, 2019.

Lietuvos Metrika (1547 m.): Užrašų knyga 22, parengė Blanutsa Andrii, Vashchuk Dmytro, Antanavičius Darius, Vilnius, 2010.

Lietuvos Metrika (1387–1546): Užrašų knyga 25, parengė Antanavičius Darius, Baliulis Algirdas, Vilnius, 1998.

Lietuvos Metrika (1546–1547): Užrašų knyga 29, parengė Ilarienė Inga, Vilnius, 2016.

Lietuvos Metrika (1548–1549): Užrašų knyga 32, parengė Blanutsa Andrii, Vashchuk Dmytro, Antanavičius Darius, Deveikytė Eglė, Vilnius, 2012.

Lietuvos Metrika (1552–1561): Užrašų knyga 37, parengė Baronas Darius, Vilnius, 2011.

Lietuvos Metrika (1566 – 1574): Užrašų knyga 51, parengė Baliulis Algirdas, Raimonda Ragauskienė, Aivas Ragauskas, Vilnius, 2000.

Lietuvos Metrika (1569–1570): Užrašų knyga 52, parengė Baliulis Algirdas, Firkovičius Romualdas, Vilnius, 2004.

Lietuvos Metrika (1522–1530): 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), parengė Lazutka Stasys ir kiti, Vilnius, 1997.

Lietuvos Metrika (1532–1534): 7-oji Teismų bylų knyga, parengė Karalius Laimontas, Vilnius, 2019.

Lietuvos Metrika (1533–1535): 8-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), parengė Valikonytė Irena ir kiti, Vilnius, 1999.

Lietuvos Metrika (1540–1543): 12-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), parengė Valikonytė Irena ir kiti, Vilnius, 2007.

Lietuvos Metrika (1554–1556): 34-oji Teismų bylų knyga. Parengė Šlimienė Neringa, Valikonytė Irena, Vilnius, 2018.

Lietuvos Metrika (1555 – 1558): 37-oji Teismų bylų knyga, parengė Valikonytė Irena, Steponavičienė Lirija, Vilnius, 2010.

Lietuvos Metrika (1559–1563): 40-oji Teismų bylų knyga, parengė Šlimienė Neringa, Valikonytė Irena, Vilnius, 2015.

Акты, относящиеся к истории Западной России. Выпуск 2: 18–я и 32–я книги записей Литовской метрики. Ор. Хоруженко Олег Игоревич, et al., Москва, 2018.

Метрыка Вялікага Княства Літоўскага (1522–1552): Кніга запісаў 28 (копія канца XVI ст.), parengė Мянжынскі, Валеры, Мінск, 2000.

Метрыка Вялікага Княства Літоўскага (1480–1546): Кніга запісаў 30, parengė Мянжынскі, Валеры, Мінск, 2008.

Літовська метрыка. Кн. 20, (1547–1549): Книга судових справ, parengė Ващук Дмитро, Київ, 2019.

Літовська метрыка, Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року, parengė Кравченко Володими́р Васи́льович, Київ, 2005.

Литовская метрика. Русская историческая библиотека. т. 30. Юрьев, 1914.

LITERATŪRA

Afanasiev, Illya, Did Bohemian Jagiellonians exist? *Remembering the Jagiellonians*, Ed. By Nowakowska Natalia, London, 2019, p. 100–120.

Alexandrowicz, Stanisław, „Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w.“, in: *Acta Baltico-Slavica*, t. 8, Białystok, 1970, s. 47–108.

Alexandrowicz, Stanisław, „Mapy majątkowe północnego Podlasia z XVI wieku“, in: *Kwartalnik historii kultury materialnej*, rok XIV, nr. 2, p. 279–306.

Alexandrowicz, Stanisław, *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Poznań, 1971.

Alexandrowicz, Stanisław, *Studia z dziejów miasteczek Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń, 2011.

Alfani, Guido, „Long-term trends in economic inequality in southern Italy. The Kingdoms of Naples and Sicily, 16th–18th centuries: First results“, in: *Paper given at the Economic History Association Annual Meeting*, Nashville, 2015.

Álósfalvi, Tamas, *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman–Hungarian Warfare, 1389–1526. The Ottoman Empire and its Heritage*, Vol. 63, Leiden, Boston, 2018.

Andriulis, Vytautas, *Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588 m.) šeimos teisė*, Vilnius, 2003.

Asadauskienė, Nelė, *Kiškų giminė LDK XV–XVII a.*, Vilnius, 2003.

Augustyniak, Urszula, *History of the Polish–Lithuanian commonwealth: state, society, culture*, Frankfurt am Main, 2015.

Avižonis, Konstantinas, „Svetimųjų kalbų terminai“, in: *Rinktiniai raštai II*, red. A. Avižonienė, R. Krasauskas, Roma, 1978.

Bach-Szczawińska, Cecylia, „Z dziejów Krynek w XVI wieku“, in: *Studia Podlaskie*, Tom XX, Białystok, 2012, s. 9–25.

- Baliński, Michał, *Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta*, t. 1–2, Warszawa, 1837–1840.
- Baran, Aleksander, „Dokument księcia Ilii (Eliasa) Konstantynowicza Ostrońskiego z 1531 r. (ze zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego w Lublinie)“, in: *Bibliotekarz Lubelski*, vol. 60, 2017, s. 69–80.
- Bárány, Attila, „Medieval Queens and Queenship: a Retrospective on Income and Power“, in: *Annual Of Medieval Studies at CEU*, edited by Judith Rasson and Marianne Sághy, vol. 19, 2013, p. 149–199.
- Baranowski, Ignacy Tadeusz, „Adam Pilchowski: działacz agrarny z czasów zygmuntońskich“, in: *Przegląd Historyczny*, 20/2, 1916, s. 141–151.
- Bardach, Juliusz, „Miasta na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim od schyłku XIV do połowy XVII stulecia“, in: *Kwartalnik Historyczny*, nr. 87 (nr. 1), 1980, s. 21–51.
- Baronas, Darius, „Julijona – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo žmona ir jo vaikų motina“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, t.2, Vilnius, 2019, p. 5–39.
- Błaszczyk, Grzegorz, *Dzieje stosunków Polsko-Litewskich: od czasów najdawniejszych do współczesności*, t. 1–3, Poznań, 1998.
- Błaszczyk, Grzegorz, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności, 1492–1569*, Poznań, 2002.
- Błaszczyk, Grzegorz, „Ustawy i artykuły wojskowe polski i Litwy do 1569 roku“, in: *Lietuvos valstybė XII – XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 529–548.
- Bogucka, Maria, *Bona Sforza*, Wrocław, 1989.
- Bogucka, Maria, *Kazimierz Jagiellończyk i jego czasy*, Warszawa, 1981.
- Bogucka, Maria, *Women in Early Modern Polish Society, against the European Background*, New York, 2004.
- Bona Sforza: una principessa italiana sul trono di Polonia*, Milan, 2004.
- Boniecki, Adam, *Herbarz Polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. Cz. 1. T. 7, Warszawa, 1904.
- Boniecki, Adam, *Herbarz Polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. Cz.1, T. 10, Warszawa, 1907.
- Boniecki, Adam, *Herbarz Polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. Cz. 1, t. 11, Warszawa, 1908.
- Boniecki, Adam, *Herbarz Polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. Cz 1, t. 13, Warszawa, 1909.
- Boniecki, Adam, *Herbarz Polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. Cz.1, t. 14, Warszawa, 1911.
- Boniecki, Adam, *Herbarz Polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. Cz.1, t. 15, Warszawa, 1912.

- Boniecki, Adam, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku*, Warszawa, 1887.
- Borkowska, Urszula, *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, Warszawa, 2012.
- Borowik, Przemysław, *Jurydyki miasta Grodna w XV–XVIII wieku: stanowy podział nieruchomości*, Supraśl, 2005.
- Bumblauskas, Alfredas, „Ką davė Lietuva ir Lenkija Europai: lietuvių ir lenkų istorinės minties paralelės: straipsnis parengtas pagal pranešimą Lietuvos ir Lenkijos kultūros kūrėjų konferencijoje Vygriuose 2001 m. birželio 17–19 d.“, in: *Kultūros barai*, 2001, Nr. 7, p. 68–77.
- Bumblauskas, Alfredas, „Unia polsko–litewska: spojrzenie z Wilna/ Lietuvos ir Lenkijos unija: žvilgsnis iš Vilniaus“, in: *440 lat Unii Polsko–Litewskiej/ 440 metų Lenkijos–Lietuvos unijai*, Warszawa, 2009, s. 7–13.
- Bumblauskas, Alfredas, „LDK paveldo dalybos ir „Litva–Letuva“ distinkcijos konceptas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, Vilnius, 2008, p. 15–66.
- Butkiewicz, Marian, *Dobra szlacheckie w powiecie tykocinskim*, Lublin, 1998.
- Choińska, Małgorzata, „Powinności mieszczan w mieście królewskim a w mieście prywatnym: przykład Tykocina w XVI–XVIII wieku“, in: *Studia Podlaskie*, Tom XVIII, Białystok 2009/2010, s. 7–110.
- Chwalczewski, Stanisław, *Kronika polska Stanisława Chwalczewskiego pisana 1549 roku*, Warszawa, 1829.
- Cioffari, Gerardo, *Bona Sforza. Donna del Rinascimento tra Italia e Polonia*, Bari, 2000.
- Costa, Massimo, „The Court of Auditors in the Kingdom of Sicily“, in: *Papers on accounting and accounting history*, ed. by Claudio Lipari, Rirea, 2012, p. 329–360.
- Czyżewski, Przemysław, „Gospodarka Wasilkowa miasteczka pogranicza Korony i Litwy – w XVI–XVIII wieku“, in: *Małe miasta. Gospodarka*. Lublin–Supraśl, 2007, s. 35–83.
- Davis, Natalie Zemon, „Women’s History in Transition: The European case“, in: *Feminist Studies*, 3(1976), p. 83–103.
- De Caprio, Francesca, „Bona Sfoza, principessa italiana e regina di Polonia, tra potere e famiglia“, in: *La cultura latina, italiana, francese nell'Europa centro–orientale*, 2004, p. 71–89.
- Delle Donne, Roberto, *Burocrazia e fisco a Napoli tra XV e XVI secolo, La Camera della Sommaria e il Repertorium alphabeticum solutionum fiscalium Regni Siciliae Cisfretanae*, Firenze, 2012.

Dolinskas, Vydas, „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai: istorinės raidos bruožai, atkūrimas, ekspozicijos“, in: *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų istorija ir rinkiniai*, Vilnius, 2010, p. 6–47.

Dubonis, Artūras, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės 1528 m. surašymo tyrinėjimai“, in: *Lietuvos Metrika* (1528 m.): Viešųjų reikalų knyga 1 (523), parengė Baliulis Algirdas, Dubonis Artūras, Vilnius, 2006, p. 9–15.

Falkowski, Wojciech, „Jagiellonowie w Europie Środkowej“, in: *Europa Jagellonica 1386–1572: sztuka, kultura i polityka w Europie Środkowej za panowania Jagiellonów*. Materiały sesji zorganizowanej przez Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum i Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego. Zamek Królewski w Warszawie. Studia i Materiały, t. 5. Red. P. Mrozowski, P. Tyszka, P. Węcowski, Warszawa, 2015, s. 21–41.

Frost, Robert, *The Oxford history of Poland–Lithuania. Vol. 1: The making of the Polish–Lithuanian Union, 1385–1569*, Oxford, New York, 2015.

Grzymalska, Kamila, *Dzieci i dzieciństwo królów polskich epoki nowożytnej*, Kraków, 2015.

Gudavičius, Edvardas, „Gediminas. Politinio portreto bruožai“, in: *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, Vilnius, 2019, p. 193–197.

Gudavičius, Edvardas, „Lietuvių pasaulinės kariuomenės organizacijos bruožai“, in: *Karo archyvas*, t. 13, Vilnius, 1992, p. 43–118.

Gudavičius, Edvardas, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 m.*, Vilnius, 1999.

Gudavičius, Edvardas, „Lietuvos kelias į pasaulio istoriją“, in: *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, Vilnius, 2019.

Gudavičius, Edvardas, „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a. 2. Dėl XVI a. privilegijuotųjų ir „neprivilegijuotųjų“ bajorų“, in: *Lietuvos europėjimo keliais*, Vilnius, 2002, p. 155–167.

Halecki, Oskar, „Bohowitynowicz Bohusz Michal“, in: *PSB*, t. 3, Kraków, 1937, s. 226–227.

Halecki, Oskar, *Geografia polityczna ziem ruskich Polski i Litwy, 1340–1569*, Warszawa, 1917.

Hardziejew, Jury, „W kwestii stratygrafii społecznej Grodna w pierwszej połowie XVI w.“, in: *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, Беларускі гістарычны зборнік. Т. 16. Беласток, 2001, s. 26–44.

Hawryluk, Jerzy, *Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn. Rusini, Ukraińcy na Podlaszu: fakty i kontrowersje*, Kraków, 1999.

Hennel–Bernasikowa, Maria, „Badania nad inwentarzem ruchomości królowej Bony“, in: *Polska Akademia Umiejętności. Sprawozdania z czynności i posiedzeń*, Vol. 66, 2004, p. 143–148.

Henning, Joachim, „Did the “agricultural revolution” go east with Carolingian conquest? Some reflections on early medieval rural economics of the Baiuvarii and Thuringi“, in: *An Ethnographic Perspective. Studies in Historical Archaeoethnology. Center for Interdisciplinary Research on Social Stress*. International conference in San Marino, September 2004, p. 1–29.

Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S.J., powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza, Lipsk, 1839–1845.

Historia Miasta Wilna przez Michała Balińskiego, t. II, Zawierający dzieje miasta Wilna od początku rządów Swidrygajły do śmierci Stefana Batorego, Wilno, 1836.

Historia województwa podlaskiego, Pod. red. A. Dobronskiego. Białystok, 2010.

Ivinskis, Zenonas, *Lietuvos prekyba su prūsais*, I dalis, iki XVI a. pradžios, Kaunas, 1934 m.

Jakubowski, Jan, *Powiat grodzieński w w. XVI: mapa w skali 1: 400.000 (z tekstem)*, Kraków, 1934.

Janeczek, Andrzej, *Osadnictwo pogranicza polsko–ruskiego. Województwo belskie od schyłku XIV do początku XVII wieku*, Warszawa, 1993.

Janeczek–Jabłońska, Ewa, *Staropolskie kobiety władzy w historiografii polskiej doby zaborów*, Łódź, 2019.

Jasienica, Paweł, *Polska Jagiellonów*, Warszawa, 1990.

Jaszczołt, Tomasz, „Mast w Drohiczynie i jego właściciele w I połowie XVI wieku“, in: *Małe miasta. Gospodarka*, Lublin–Supraśl, 2007, s. 11–34.

Jučas, Mečislovas, *Lietuvos ir Lenkijos unija: (XIV a. vid. – XIX a. pr.)*, Vilnius, 2000.

Kalinowski, Emil, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewia w XVI – XVII wieku*. Praca doktorska na kierunku Historia w zakresie Historii nowożytnej, Warszawa, 2018.

Kamiński, Andrzej, „Kariera rodu Siemaszków w XV–XVII wieku“, in: *Lituanō–Slavica Posnaniensia: studia historica*, 1989, vol. 3, s. 179–202.

Kaminska, Krystyna, *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. (Studium historycznoprawne)*, Toruń, 1990.

Kaniewska, Irena, „Łaszcz, Aleksander“, in: *PSB*. T. XVIII, 1938, s. 259–260.

Karalius, Laimontas, „Kunigaikščių Zaslavskių „danilevščinos“ muito Lucke kilmė (XIV a.–XVI a.)“, in: *Ministri historiae: pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*, skirtas Edmundo Antano

- Rimšos 65–mečio sukakčiai, sud. Kiaupa Zigmantas, Sarcevičienė Jolita, Vilnius, 2013, p. 125–140.
- Karvelis, Deimantas, Ragauskienė, Raimonda, *Iš Radvilų giminės istorijos: Dubingių kunigaikštystė 1547–1808 m.*, Vilnius, 2009.
- Katalogi testamentów mieszkańców miast z terenów Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1795 roku*. Tom 2: Testamenty mieszkańców miast Wołynia od końca XVI – do początku XVIII wieku, oprac. Biłous Natalia, Warszawa, 2017.
- Kempa, Tomasz, *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń, 2002.
- Kiaupa, Zigmantas, *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 m.*, T. 1, Vilnius, 2010.
- Kiaupienė, Jūratė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 1988.
- Kiaupienė, Jūratė, *Mes, Lietuva: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a.: (viešasis ir privatus gyvenimas)*, Vilnius, 2003.
- Kiaupienė, Jūratė, *Tarp Romos ir Bizantijos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros aukso amžius (XV a. antroji pusė – XVII a. pirmoji pusė)*, Vilnius, 2016.
- Kirkienė, Genutė, *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*, Vilnius, 2008.
- Kolankowski, Ludwik, *Polska Jagiellonów, dzieje polityczne*. Lwów, 1936.
- Kolankowski, Ludwik, „Pomiara włóczna“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1927, t. 4, z. 13, s. 237–251.
- Konopczyński, Władysław, *Dzieje Polski nowożytnej*, T. 1, 1506–1648, Warszawa, 1936.
- Kopyściańska, Katarzyna, *Koncepcja podatku katastralnego w Polsce na tle doświadczeń wybranych krajów*, Wrocław, 2016.
- Korczak, Lidia, „Dynastia Jagiellonów w Wielkim Księstwie Litewskim“, in: *Europa Jagellonica 1386–1572: sztuka, kultura i polityka w Europie Środkowej za panowania Jagiellonów*. Materiały sesji zorganizowanej przez Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum i Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego. Zamek Królewski w Warszawie. Studia i Materiały, t. 5. Red. P. Mrozowski, P. Tysza, P. Węcowski, Warszawa, 2015, s. 43–56.
- Korczak, Lidia, *Monarcha i poddani: system władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesnojagiellońskim*, Kraków, 2008.
- Kosior, Katarzyna, *Becoming a Queen in Early Modern Europe: East and West*. Queenship and Power series, Newcastle, 2019.

- Kosior, Katarzyna, „Bona Sforza and the Realpolitik of Queen Counsel in Sixteen-Century Poland–Lithuania“, in: *Queenship and Counsel in Early Modern Europe*, ed. Matheson–Pollock, Helen, Paul, Joanne, Fletcher, Catherine, London, 2018, p. 15–34.
- Kosior, Katarzyna, „Outlander, Baby Killer, Poisoner? Rethinking Bona Sforza’s Black Legend“, in: *Queenship and Power. Virtuous or Villainess? The Image of the Royal Mother from the Early Medieval to the Early Modern Era*, ed. Carey Fleiner, Elena Woodacre, Newcastle, 2016, p. 199–223.
- Kosman, Marcel, „Bracia Chwalczewscy (Z dziejów szlachty kaliskiej w XVI wieku)“, in: *Rocznik Kaliski*, 1982, T.15, s. 9–39.
- Kosman, Marcelli, *Królowa Bona*, Warszawa, 1971.
- Kowalska, Halina, „Pilchowski Adam“, in: *PSB*, T. 24, 2 dalis, 1981.
- Kunsmaitė, Jurgita, „Widows, Property, and Law in Lithuania and some other Countries“, in: *Regional Variations in Matrimonial Law and Custom in Europe, 1150–1600*, red. Korpiola, M., Leiden/Boston, 2011, p. 99–115.
- Kuźmińska, Maria, „Olbracht Marcinowicz Gasztold“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1927, r. 4, z. 13, p. 349–391.
- Kvizikevičius, Linas, Vaitkevičius, Vykintas, *Merkinės valsčius. Merkinės istorijos bruožai*. Sud. Černiauskas Algimantas, Gudavičius Henrikas, Vaitkevičius Vykintas, Vilnius, 2004.
- La regina Bona Sforza tra Puglia e Polonia*. Atti del Convegno promosso dall'Associazione culturale Regina Bona Sforza sotto il patrocinio della Regione Puglia, della Provincia, del Comune e dell'Università di Bari. Bari, Castello Svevo, 27 aprile 1980, Zakład narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987.
- Lazutka, Stanislovas, „Lietuvos Metrikos 4 – oji Teismų bylų knyga – Radvilų giminės istorijos šaltinis“, in: *Lietuvos metrikos studijos*, Vilnius, 1998.
- Leonavičiūtė, Rasa, „Bonos Sforzos vietinės administracijos pareigūnai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: personalinis aspektas“, in: *Istorija*, vol. 109, no. 1 (2018), p. 4–27.
- Lesmaitis, Gediminas, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pašauktinės kariuomenės surašymai: sąvoka, teisė, mechanizmai (1520–1567 m.)“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis: mokslinių straipsnių rinkinys*: skiriama profesorės Jūratės Kiaupienės 65–mečiui. Sud. R. Šmigelskytė–Stukienė, Vilnius, 2012, p. 483–501.
- Lesmaitis, Gediminas, „Nuo Viedrošos iki Oršos. Permainos LDK kariuomenės komplektavimo sistemoje“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, Vilnius, 2007, p. 131–142.
- Łopatecki, Karol, *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok, 2018.

- Lowmianski, Henryk, *Polityka Jagiellonów*. Do druku przygotował K. Pietkiewicz, Poznań, 1999.
- Łowmiański, Henryk, *Zaludnienie państwa litewskiego w wieku XVI: zaludnienie w roku 1528*, Poznań, 1998.
- Łożyński Krzysztof, „Warunki naturalne puszczy na Grodzieńszczyźnie“, in: *Puszcze wielkoksiażące na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. Józef Śliwiński, Olsztyn, 2007, s. 67–87.
- Łożyński, Krzysztof, „Charakterystyka gleb w powiecie grodzieńskim w XVI wieku“, in: *Szkice z dziejów społeczno-gospodarczych Podlasia i Grodzieńszczyzny od XV do XVI wieku*. Olsztyn, 2005, s. 61–69.
- Malczewska, Mirosława, *Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku*, Poznań, 1985.
- Maroszek, Józef, „Goniądz–Rajgrodzkie „państwo” Radziwiłłów (1509–1571)“, in: *Czas na Podlaskie. Rajgród. Referaty z sesji historycznej*, 8 sierpnia 2009, Białystok, 2009, s. 17–31.
- Maroszek, Józef, „Osadnictwo drobnoszlacheckie w miastach podlaskich w XVI–XVIII wieku. Problem konkurencji gospodarczej“, in: *Zeszyty Naukowe UW. Filia w Białymstoku*, z. 19. Humanistyka, dz. H. Prace Historyczne, t. 4, 1977, s. 201–217.
- Maroszek, Józef, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta: z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią*, Białystok, 2000.
- Maroszek, Józef, „Przemiany struktury agrarnej i krajobrazu kulturowego w wyniku reform królowej Bony i króla Zygmunta Augusta“, in: *Historia województwa Podlaskiego*, red. Dobronski, Adam. Białystok, 2010, s. 42–47.
- Maroszek, Józef, „Rzemiosło w miastach podlaskich w XVI–XVIII w.“, in: *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce XV–XVIII wieku*. Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej, t. 51, Wrocław, 1976, s. 88–195.
- Maroszek, Józef, „Struktura osadnictwa rycerskiego i drobnoszlacheckiego dawnej ziemi bielskiej do końca XVIII wieku“, in: *Białostoczczyzna*, nr. 1–2/61–62/2002, s. 66–152.
- Matheson–Pollock, Helen, Paul, Joanne, Fletcher, Catherine, „Introduction“, in: *Queenship and Counsel in Early Modern Europe*. [Queenship and Power series], Newcastle, 2018.
- Mazzei, Rita, „Sulle orme di un Segretario Modenese di Bona Sforza e Sigismondo II Augusto: "Respolonicae" negli Archivi di Stato di Modena, di Mantova e di Parma“, in: *L'Europa centro-orientale e gli archivi*, 2003, p. 71–87.

- Melton, Edgar, „Explanations of Europe's Agrarian Development“, in: *The Oxford Handbook of Early Modern European History, 1350–1750*, ed. Hamish Scott, Oxford, 2015, 428–453.
- Michałuk, Dorota, „Granice województwa podlaskiego i postrzeganie obszaru Podlasia w latach 1513–2013“, in: *Podlasie nadbużańskie. 500-lecie województwa podlaskiego*, red. Łatyszonek, Oleg. Ciechanowiec, 2013, s. 169–191.
- Michałuk, Dorota, „Miasteczko Narew w XVI wieku – powstanie i rozwój“, in: *Europa Orientalis: Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, Toruń, 1996, s. 127–134.
- Michałuk, Dorota, „O możliwościach badań struktury etnicznej ludności Podlasia w XVI wieku“, in: *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, t. 17, 2002, s. 57–72.
- Michałuk, Dorota, „Średniowieczne grodziska okolic m. Narew na tle podziałów administracyjnych w XVI w.“, in: *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska*, z. 8, Białystok, 1994, s. 5–9.
- Michałuk, Dorota, *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XVI–XVII wieku: osadnictwo, własność ziemska i podziały kościelne*, Toruń, 2002.
- Mironowicz, Antoni, „Prawosławne parafie Pińska w XVI wieku“, in: *Przegląd Wschodnioeuropejski*, vol. 2, 2014, s. 11–27.
- Miškinis, Algimantas, *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės: Užnemunės miestai ir miesteliai*, t. 1, Vilnius, 1999.
- Miziołek, Jerzy, „La cultura artistica della corte reale di Cracovia nei tempi di Bona Sforza“, in: *Bona Sforza: una principessa italiana sul trono di Polonia*, Milan, 2004, p. 43–61.
- Moraczewski, Jędrzej, *Dzieje Rzeczypospolitej Polskiej*, t. IV: Z pierwszej połowy szesnastego wieku, Poznań, 1847.
- Naruszewicz, Adam, „O małżeństwie Zygmunta I z Boną“, in: *Pamiętnik Warszawski*, t. 8, lipiec, 1817, s. 257–286.
- Norkus, Zenonas, *Nepasiskelbusioji imperija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijos sociologijos požiūriu*, Vilnius, 2009.
- Nowakowska, Natalia, „Time, space and dynasty“, in: *Remembering the Jagiellonians*, ed. by Nowakowska, Natalia, London; New York, 2019, p. 1–27.
- Nowogrodzki, Stanisław, *Rządy Zygmunta Jagiellończyka na Śląsku i w Łużycach (1499–1506)*, Oświęcim, 2015.
- Ochmanskis, Ježis, „Gediminaičiai – Skalmanto provaikiai“, in: *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 19–25.

- Pastrnak, Patrik, „The Bridal Journey of Bona Sforza”, in: *Annual of Medieval Studies at CEU*, Vol. 24, Central European University, Budapest, 2018, p. 145–156.
- Paszkiewicz, Borys, „Skarb królowej Bony“, in: *Wiadomości Numizmatyczne*, t. 46, b. 2, 2002, s. 143–176.
- Pawiłan, Klaudia, „Dzieje rodu Hornostajów herbu Hippocentaurus i losy ich archiwów“, in: *Археологія і давня історія України*, 2016, вип. 3 (20), с. 228–241.
- Pazdniakou, Walery, „Założenia urbanistyczne miast Białorusi południowej w XVI–XVIII w.“, in: *Archeologia Historica Polona*, 1996, t. 3, s. 273–288.
- Petkus, Viktoras, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius, 2002.
- Petrauskas, Rimvydas, „Lenkijos–Lietuvos unija ir lenkų–lietuvių diduomenės ryšiai: realios unijos link“, in: *Lietuvių–lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis/ Stosunki polsko–litewskie na przestrzeni wieków. Pamięć historyczna*, Vilnius, 2009, p. 60–75.
- Petrauskas, Rimvydas „Jei bajoras iš pono dvarą išsitarnautų“: feodalinės teisės apraiškos LDK“, in: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, Vilnius, 2017, p. 381–400.
- Petrauskas, Rimvydas. „Ojczyzna dzieci króla“: Wielkie Księstwo Litewskie w systemie władzy Jagiellonów w końcu XV – pierwszej połowie XVI wieku“, in: *Jagiellonowie i ich świat. Centrum a peryferie w systemie władzy Jagiellonów*, pod red. B. Czwojdrak, J. Sperki, P. Węcowskiego, Kraków, 2018, s. 113–123.
- Petrauskas, Rimvydas, „Gediminaičiai, Algirdaičiai, Jogailaičiai – *strips regia* Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Lietuva–Lenkija–Švedija: Europos dinastinės jungtys ir istoriniai–kultūriniai ryšiai/Lithuania–Poland–Sweden: European dynastic unions and historical–cultural ties*: [mokslinių straipsnių rinkinys, parengtas 2012 m. spalio 4–5 d. Nacionaliniame muziejuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose vykusios Jono Vazos ir Kotrynos Jogailaitės vestuvių 450 metų sukakčiai (1562–2012) skirtos tarptautinės konferencijos pranešimų pagrindu], sud. E.Saviščevas, M. Uzorka, Vilnius, 2014, p. 22–34.
- Petrauskas, Rimvydas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.*, Vilnius, 2003
- Petrauskas, Rimvydas, „Titulas ir valdžia: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų savimonės pokyčiai XVI amžiaus pirmojoje pusėje“, in: *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, Vilnius, 2005, p. 35–46.
- Petrauskas, Rimvydas, „Vienas karalius ir du bandymai: karalystės projektai viduramžių Letuvoje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 65–66, 2012, p. 41–50.

Petrauskas, Rimvydas, „Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro formavimasis Lietuvoje (XIV a. pabaigoje–XV a. viduryje)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2005*, t. 1, Vilnius, 2006, p. 5–38.

Pietkiewicz, Krzysztof, *Kieżgajlowie i ich latyfundium do połowy XVI wieku: ze studiów nad rozwojem własności ziemskiej w Wielkim Księstwie Litewskim w Średniowieczu*, Poznań, 1982.

Pietkiewicz, Krzysztof, „Królowej Bony księgi Metryki Litewskiej“, in: *Studia z dziejów Europy Wschodniej*, Poznań, 2010, s. 99–110.

Pietkiewicz, Krzysztof, „Spór wokół osoby Aleksandra Jagiellończyka (1461–1506)“, in: *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, Vilnius, 2007, p. 16–34.

Pietkiewicz, Krzysztof, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka: studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań, 1999.

Pifferi, Stefano, „La "cricca" italiana nella Polonia del Cinque–Seicento“, in: *La cultura latina, italiana, francese nell'Europa centro–orientale*, 2004, s. 123–156.

Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.), Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, Edvardas Gudavičius, Vilnius, 2001.

Pytasz-Kołodziejczyk, Anna, „Eksploracja wód na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie w XVI wieku“, in: *Szkice z dziejów społeczno–gospodarczych Podlasia i Grodzieńszczyzny od XV do XVI wieku*, Olsztyn, 2005, s. 33–59.

Pytasz-Kołodziejczyk, Anna, „Kompleksy leśne na pograniczu mazowiecko–krzyżacko–litewskim od XV do połowy XVI w.: lasy włości rajgrodzkiej i goniądzkiej“, in: *Komunikaty Mazursko–Warmińskie* 2, 2006, s. 195–208.

Pytasz-Kołodziejczyk, Anna, *Przemiany społeczno–gospodarcze na Podlasiu w XV–XVI wieku*, Olsztyn, 2012.

Pytasz-Kołodziejczyk, Anna, „Puszcze na Podlasiu, ich kolonizacja i podziały w XV–XVI wieku“, in: *Puszcze wielkksiążęce na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. J. Śliwiński, Olsztyn, 2007, s. 244–245.

Pytasz-Kołodziejczyk, Anna, „Regulacje prawne dotyczące wykorzystania zasobów wodnych w dobrach wielkksiążęcych wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów“, in: *Echa Przeszłości*, vol. XI, 2010, s. 43–51.

Pytasz-Kołodziejczyk, Anna, „Wykorzystanie i ochrona zasobów wodnych w dobrach wielkksiążęcych Wielkiego Księstwa Litewskiego W XVI w. (Zarys problematyki na przykładzie Grodzieńszczyzny)“, in: *Historyka. Studia metodologiczne*, t. 46, 2016, s. 45–62.

- Pytasz-Kołodziejczyk, Anna, *Zasoby wodne w dobrach wielkksiążęcych zachodniej Grodzieńszczyzny w XVI wieku. Administracja i eksploatacja*, Olsztyn, 2017.
- Plewczyński, Marek, „Szlachta podlaska w wojsku polskim za ostatnich Jagiellonów“, in: *Studia Podlaskie*, 1991, tom III, s. 5–26.
- Pociecha, Władysław, „Bona Sforza d’Aragona (1494–1557)“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kraków, 1936, s. 288–294.
- Pociecha, Władysław, „Chwalczewski, Piotr“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 4, Kraków, 1938, s. 2–3.
- Pociecha, Władysław, „Dybowski Sebastian“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 6, Wrocław, 1948, s. 43–44.
- Pociecha, Władysław, *Królowa Bona (1494–1557): czasy i ludzie Odrodzenia*, t. III, Poznań, 1958.
- Pociecha, Władysław, „Stanisław Chwalczewski“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 4, zesz. 1, Kraków, 1938, p. 3–4.
- Pociūtė, Dainora, „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų Tikėjimo išpažinimas Lietuvoje“, in: *Abraomas Kulvietis, pirmasis Lietuvos reformacijos paminklas*, parengė D. Pociūtė, Vilnius, 2011.
- Pregill, Philip, Volkman, Nancy, *Landscape in History– Design and Planning in the Eastern and Western Traditions*, New York, 1999.
- Przezdziecki, Aleksander, *Jagiellonki polskie x XVI wieku.*, t. 1–5, Kraków, 1868–1872.
- Pułaski, Kazimierz, „Gospodarka Królowej Bony na kresach“, in: *Szkice i poszukiwania historyczne*, Kraków, 1887, s. 332–388.
- Queenship, Gender, and Reputation in the Medieval and Early Modern West, 1060–1600*, edited by Zita Eva Rohr, Lisa Benz, Sidney, Salem, 2016.
- Rady, Martyn, „Rethinking Jagiello Hungary (1490–1526)“, in: *Central Europe*, vol. 3, no. 1, May 2005, p. 3–18.
- Ragauskienė Raimonda, „Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Elenos (1476–1513) patronatas“, in: *Lietuvos Didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, Vilnius, 2007, p. 103–104.
- Ragauskienė Raimonda, *Dingę istorijoje: XVI a. LDK bajorijos privatūs archyvai*, Vilnius, 2015.
- Ragauskienė, Raimonda, Ragauskas, Aivas, *Barboros Radvilaitės laišakai Žygimantui Augustui ir kitiems: studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės moterų korespondenciją*, Vilnius, 2001.
- Ragauskienė, Raimonda, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius, 1999.
- Ragauskienė, Raimonda, „Valavičiai“, in: *Lietuvos didikai*. Enciklopedinis žinynas, Kaunas, 2011 p. 212–219.

- Ragauskienė, Raimonda, „XVI a. Vilniaus pilininkai: kolektyvinis portretas“, in: *Lietuvos pilys*, 2010, nr. 5, p. 130–145.
- Ryčkov, Andrej, „Valdovo raštininko Jono Bogdanaičio Sapiegos (†1546) galios telkimas XVI a. pradžioje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2019/1. p. 5–31.
- Ryle, Stephen, „The Celebrations for the Marriage of Sigismund I of Poland and Bona Sforza, Duchess of Bari“, in: *Acta conventus neo-latini Bariensis. Proceedings of the Ninth International Congress of Neo-Latin Studies, Bari 29 August to 3 September 1994*, Tempe, Arizona, 1998, p. 525–532.
- Rimša, Edmundas, *Kauno miesto herbas XV–XX a.*, Vilnius, 1994.
- Rimša, Edmundas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999.
- Ryżewski, Grzegorz, „Z dziejów Nowego Dworu w XVII–XVIII w.“, in: *Małe miasta. Przestrzenie*. Supraśl, s. 307–320.
- Rogulski, Jakub, „Nowożytny ród szlachecki jako „wspólnota pamięci”. Przypadek książąt Sanguszków (XV–XVIII w.)“, in: *Przegląd Historyczny*, vol. 108, zesz. 3, 2017, s. 491–530.
- Rowell, Stephen, „Jogailaičių dinasto Jono iš Lietuvos kunigaikščių sąsajos su Vilniaus katedra“, in: *Ženkla, simboliai, prasmė: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimai pagalbinių istorijos mokslų aspektu*, sud. R. Čapaitė, G. Zujienė, Vilnius, 2019, p. 123–146.
- Rutkowska, Grazyna, „Status wdów po królach polskich z dynastii Jagiellonów“, in: *Kobiety i władza w czasach dawnych*, pod redakcją B. Czwojdrak, A.A. Kluczek, Katowice, 2015, s. 229–258.
- Rutkowski, Jan, „Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka“, in: *Kwartalnik Historyczny*. R. 23, 1909, s. 1–77.
- Saviščevas, Eugenijus, „Bilevičių kilmė ir genealogija (XV–XVI a.)“, in: *Lituanistica*, 2001, nr. 4 (48), p. 3–22.
- Saviščevas, Eugenijus, „Influx of the “outside” nobility into samogitia in the 16th century.“, in: *Zapiski historyczne*, 2014, t. LXXIX, zeszyt 4, s. 539–560.
- Saviščevas, Eugenijus, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius, 2010.
- Siedlecki, Jan, „Brańsk w. XVI–XVII w.“, in: *Białostoczczyzna*, 1989, nr. 4 (16), s. 10–13.
- Siedlecki, Jan, „Działalność królowej Bony w Brańsku w latach 1533–1556 i fundacja szpitala“, in: *Przegląd Historyczny*, 1988, 79/2, s. 217–227.
- Siedlecki, Jan, „Sądy ziemskie i grodzkie szlachty ziemi bielskiej w Brańsku w XVI–XVIII w.“, in: *Zeszyty Naukowe UW. Filia w Białymstoku*, z. 60. *Humanistyka. Prace historyczne*, t. 11, 1988, s. 33–59.

- Siedlecki, Jan, „Sejmiki szlachty ziemi bielskiej w Brańsku w XVI–XVIII wieku“, in: *Przegląd Historyczny*, t. 80, 1989, z. 2, s. 239–272.
- Śliwiński Józef, „Eksploracja lasów na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie“, in: *Puszcze wielkokszyżące na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku* (podziały, administracja, służby leśne i wodne), red. Józef Śliwiński, Olsztyn, 2007, s. 381–427.
- Śliwiński, Józef, *Grodzieńszczyzna i Podlasie w XV–XVI wieku w Wielkim Księstwie Litewskim (wielkokszyżące puszcze i włości, eksploatacja, pożary)*, Olsztyn, 2010.
- Sliš, Natalia, „Noblewomen’s Dowries in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth–Seventeenth Centuries“, in: *The Journal of Belarusian Studies*, 2013, vol. 7/1, p. 83–100.
- Sucheni-Grabowska, Anna, *Zygmunt August: król polski i wielki książę litewski, 1520–1562*, Kraków, 2010.
- Sucheni-Grabowska, Anna, *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny*, cz. 1, Geneza egzekucji dóbr, Wrocław, 1974.
- Sucheni-Grabowska, Anna, *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504–1548*, Wrocław, 2007.
- Susigrąžinant praeiti: Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai*. Dubonis, Artūras, Antanavičius, Darius, Ragauskienė, Raimonda, Šmigelskytė–Stukienė, Ramunė. Ats. red. Dubonis, Artūras, Vilnius, 2016.
- Szulc, Tadeusz, „Nierówność stanowa w małżeństwach Jagiellonów i królów elekcyjnych“, in: *Studia Prawno–ekonomiczne*, t. CIV, 2017, s. 135–158.
- Szulc, Tadeusz, „Niedynastyczne małżeństwa Jagiellonów i królów elekcyjnych“, in: *Nil nisi veritas*. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu, Łódź 2016, s. 243–274.
- Šaľanda, Alaksiej, „Sąd grodzki grodzieński za czasów Wazów (1587–1668): stan badań i Źródła“, in: *Rocznik lituanistyczny*, Vol. 3, 2017, s. 47–80.
- Šedvydis, Laurynas, „Lucko (1507–1536) ir Vilniaus (1536–1555) vyskupo Pauliaus Alšėniškio dvaras: dvarioniai ir tarnybiniai bajorai“, in: *Darbai ir dienos*, 2015, nr. 64, p. 9–28.
- Šedvydis, Laurynas, „Vilniaus vyskupo Pauliaus Alšėniškio klientų veikla Vilniaus kapituloje XVI a. 5–6 dešimtmečiais“, in: *LDK dvasingumas: tarp tradicijos ir dabarties*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Sud. V. Kamuntavičienė, A. Vasiliauskienė, Kaunas, 2010, p. 21–43.
- Tęgowski, Jan, „O elicie urzędniczej Podlasia uwag kilka“, in: *Studia Podlaskie*, tom XXII, 2014, s. 9–23.
- Tyla, Antanas, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pašauktinių kariuomenė – visuomenės valstybinio sąmoningumo atspindys (XVI a. antra pusė – XVII a.)“, in: *Darbai ir dienos*, 2014, nr. 61, p. 183–189.

Towpik, Paweł Szymon, „Wiesztorowicze z Podbrzezia i Bakszt w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle źródeł z II połowy XV i I połowy XVI wieku“, in: *In gremium*, 2014, t.8, s. 125–153.

Trimonienė, Rita Regina, „Jogailaičių titulatura ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo problema (XV a. antra pusė–XVI a. pradžia)“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos: profesoriaus Mečislovo Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*, Vilnius, 2016, p. 250–259.

Urmański, Antoni, „Jan Janowicz Zabrzeziński, potomek Rymowida“, in: *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej: Polska – Litwa: stare i nowe problemy / Lietuva – Lenkija: senos ir naujos problemos*, sud. M. Filipowicz, R. Kamuntavičius. 13(3), Lublin, 2015, s. 51–67.

Urmański, Antoni, „On efforts to improve the condition of the treasury of the Grand Duchy of Lithuania in the times of Sigismund the Old and the period of management by Jonas Jonaitis Zaberezinskis in Užnemunė“, in: *Lithuanian Historical Studies*, 2016, vol. 20: 2015, p. 53–77.

Urmański, Antoni, „The Zaberezinskis Family among the 15th and 16th-century Lithuanian political Elite“, Summary of Doctoral Dissertation, Kaunas, 2017.

Urządnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Sudarė H. Lulewicz, A. Rachuba, Wrocław, 1994.

Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. T. 3 Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek. Sudarė H. Lulewicz, red. Andrzej Rachuba, Warszawa, 2015.

Valerio, Sebastiano, „Tłumaczenie klasyków chrześcijańskich dla Bony Sforzy“, in: *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, no. 53, 2009, s. 231–262.

Valikonytė, Irena, „Kai kurių PLS straipsnių, atspindinčių moterų padėtį, šaltiniai“, in: *Jaunųjų istorikų darbai*, kn. 1, Vilnius, 1976.

Valikonytė, Irena, „The Venets of Noblewomen in the Grand Duchy of Lithuania“, in: *Lithuanian Historical Studies*, vol. 2/1, 1997, p. 97–107.

Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos, parengė Ragauskienė Raimonda, Vilnius, 2006.

Wawrzyńczyk, Alina, *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku*, Wrocław, 1951.

Wyczański, Andrzej, *Polska w Europie XVI stulecia*, Warszawa, 1973.

Wyczanski, Andrzej, „Rozdawnictwo dóbr królewskich za Zygmunta I“, in: *Przegląd Historyczny* 1953, 44/3, s. 281–308.

Wilczewski, Waldemar Franciszek, Maroszek, Józef, *Niewodnica. Dzieje kościoła i parafii 1596–1996*, Białystok, 1996.

Wysłouch, Seweryn, *Dawne drogi Polesia: ze studjów nad historią gospodarczą Polesia w XVI–XVIII w.*, Wilno, 1937.

Wysłouch, Seweryn, *Posługi komunikacyjne w miastach W. Ks. Litewskiego na prawie magdeburgskim do połowy XVI w.*, Wilno, 1936.

Wysłouch, Seweryn, *Rozwój granic i terytorjum powiatu Kobryńskiego do połowy XVI wieku*, Wilno, 1930.

Wisniewski, Jerzy, „Dzieje osadnictwa w powiecie Augustowskim od XV do końca XVIII wieku“, in: *Studia i materiały do dziejów pojezierza Augustowskiego*, red. Antoniewicz, Jerzy, Białystok, 1967, s. 13–294.

Wisniewski, Jerzy, „Kostewicz Wacław“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 14/3–4, Wrocław, 1969, s. 344–345.

Wiśniewski, Jerzy, „Kurzeniecki Iwan Michałowicz h. Własnego (odm. Bogoria)“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 16, Wrocław, 1971.

Wojciechowski, Zygmunt, *Zygmunt Stary (1506–1548)*, Warszawa, 1946.

Wójcik–Górska, Danuta, *Niedoceniana królowa*, Warszawa, 1987.

Województwo Trockie XIV–XVIII wiek, Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. T. 2, opr. H. Lulewicz et. al., red. A. Rachuba, Warszawa, 2009.

Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek, Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. T. 1, opr. H. Lulewicz et. al., red. A. Rachuba, Warszawa, 2004.

Wojtkowiak, Zbysław, „Ostrogski, Konstanty Iwanowicz“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław, 1979, s. 486–489.

Wolff, Józef, *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa, 1895.

Wrede, Marek, *Królowa Bona: między Włochami a Polską*, Warszawa, 1992.

Żaboklicki, Krzysztof, *Lettere inedite (1554–1556) di Bona Sforza, regina di Polonia al suo agente italiano Pompeo Lanza*, Varsavia–Roma, 1998.

Zakarevičiūtė, Jolanta, „Didžiojo kunigaikščio dvarionys Žygimanto Senojo laikais (1506–1548)“, in: *Voruta*, 2015, lapkr. 28, p. 15; 2015, gruod. 19, p. 15; 2016, saus. 30, p. 15; 2016, vas. 27, p. 15; 2016, kovo 26, p. 15.

Zieleniewski, Jerzy, „Powstanie i rozwój układu przestrzennego Bielska Podlaskiego w XIV–XVIII wieku“, in: *Studia Podlaskie*, t. 1, 1990, s. 47–70.

Zieleniewski, Jerzy, „Średniowieczny zespół osadniczo-obronny w Bielsku Podlaskim. Siedziba namiestników bielskich w panoramie miasta z pierwszej połowy XVI wieku“, in: *Europa Orientalis: Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, Toruń, 1996, s. 115–125.

Андріяшев, Александр Михайлович, *Очерк истории Волынской земли*, Киев, 1887.

Атаманенко, Віктор, „Господарський розвиток міста Вишва та виживського ключа у другій половині XVI ст. (за даними інвентарів 1556

та 1590 pp.)“, in: *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині*, випуск 40, Матеріали XXXX Всеукраїнської наукової історико–красназавчої конференції, смт. Стара Вижівка. Упоряд. А. Силюк, В. Недзельський, Луцьк, 2011, с. 113–116.

Атаманенко, Віктор, „Інвентар Кременецького староства 1548 р.“, in: *Наукові записки. Історичні науки*, т. 8, Острог, 2007, с. 10–36.

Атаманенко, Віктор, „Населення міста Кременця другої половини XVI – першої половини XVII ст. за джерелами описово–статистичного характеру“, in: *Студії і матеріали з історії Волині, Кременець*, 2009, с. 51–62.

Безейко, Андрій, „Соціально–економічний розвиток міста Кременця у XVI столітті“, in: *Актуальні питання історії та культури України. Україна і світ*, Випуск 3, 2013, с. 9–13.

Белоруссия в эпоху феодализма. Т. I, С древнейших времен до середины XVII века, составители: З.Ю. Копыцкий, М.Ф. Залога. Институт истории (Академия наук Беларуси), 1959, № 97.

Бершадский, Сергей Александрович, *Литовские евреи. История их юридического и общественного положения в Литве, 1388–1569*, Санкт–Петербург, 1883.

Блануца, Андрій, *Земельна політика Ягеллонів на українських теренах Великого князівства Литовського (1440–1572 pp.)*, Київ, 2017.

Бондаренко, Андрей, *Грамоты польской королевы Боны Сфорца православному духовенству Великого Княжества Литовского (1523–1556 гг.): источниковедческое исследование*, Москва 2018.

Бондаренко, Андрей, „Метрика королевы Боны: определение понятия, состав, исследовательские практики“, in: *Исторический ежегодник 2012*, Новосибирск, 2012, с. 5–20.

Бондаренко, Андрей, „Состав владений Боны Сфорца в Великом княжестве Литовском“, in: *Ministri historiae: pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas dr. Edmundo Antano Rimšos 65–mečio sukakčiai*, Vilnius, 2013, p. 213–227.

Бортнікова, Алла Василівна, „Города Волыни на магдебургском праве в составе Великого Княжества Литовского (XV–60–е годы XVI века)“, in: *Шосты міжнародны кангрэс даследчыкаў Беларусі Працоўныя матэрыялы*, том 6 (2017), с. 52–55.

Бортнікова, Алла Василівна, „Місто Ковель в умовах запровадження магдебурзького права“, in: *Політикус: наук. журн. Південноукр. нац. пед. ун–ту ім. К. Д. Ушинського*, Одеса, 2018. Вип. 1. С. 29–35.

- Галенчанка, Георгій, „Астафій Валовіч (1520—1587)“, in: *Славутя ім'я Бацькаўшчыны: Зборнік*, t. 1, Мінск, 2000, с. 28–38.
- Грушевский, Александр Сергеевич, *Пинское полесье. Очерк истории Турово–Пинского княжества XIV–XVI в.*, Киев, 1901.
- Довнар–Запольский, Митрофан, *Очерки по организации западно–русского крестьянства в XVI веке*, Киев, 1905.
- Довнар–Запольский, Митрофан, *Государственное хозяйство великого княжества литовского при Ягелонах*, Киев, 1901.
- Жеребцова, Лариса, „« Назначене справец мытных на всих коморах у Вел(иком) К(ня)з(стве) Лит(ов)ском. То есть справа мытная»: митна реформа 1536 р. Королеви Бони у Великому Князівстві Литовському (дипломатичний і джерелознавчий аналіз)“, in: *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*, t. III, 2015, s. 313–331.
- Жеребцова, Лариса, Ващук, Дмитро, „Митні привілеї як джерело до вивчення правового становища євреїв–митників на території Великого князівства Литовського (кінець XV – середина XVI ст.)“, in: *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи, Кам'янець–Подільський*, 2011, Випуск 2, с. 59–66.
- Жеребцова, Лариса, „Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 22 (1547). Užrašymų knyga 22. Lithuanian Metrica: Book of Inscriptions 22. [Литовская Метрика. Книга № 22. Книга записей 22]. A. Blanutsa, D. Vashchuk, D. Antanavičius, Vilnius: LII Leidykla, 2010 [Рецензия]“, in: *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*, t. III, 2015, с. 372–388.
- Жеребцова, Лариса, „Деякі аспекти практичної роботи митної служби на землях Великого князівства Литовського“, in: *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*, t. II, 2013, с. 209–227.
- Жеребцова, Лариса, „Повноваження підскарбія земського щодо контролю за доходами від митних зборів у Великому Князівстві Литовському“, in: *Соціально–економічні трансформації в Україні та Білорусі в XVI–XVIII ст.: фактор реформ*, Київ, 2016, с. 85–100.
- Заяць, Андрій, *Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст.*, Львів, 2019.
- Кобилецький, Микола, „Магдебурзьке право в Україні“, in: *Wrocławsko–Lwowskie Zeszyty Prawnicze*, tom 10 (2019), с. 9–21.
- Кром, Михаил Маркович, *Меж Русью и Литвой: западнорусские земли в системе русско–литовских отношений конца XV–первой трети XVI в.*, Археографический центр, 1995.
- Лазутка Станисловас, Валиконите Ирена, „Имущественное положение женщины (матери, жены, дочери, сестры) привилегированного сословия

по I Литовскому статуту“, in: *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija*, 1976, t. 16, с. 74–103.

Леонтович, Федор Иванович, *Очерки истории литовско–русского права. Образование территории Литовского государства*, Санкт–Петербург, 1896.

Лозицкий, Аляксандр Иванович, *Пинск XVI столетия*, Минск, 1994.

Любавский, Матвей Кузьмич, *Областное деление и местное управление Литовско–Русского государства ко времени издания первого Литовского статута*, Москва, 1892.

Любавский, Матвей Кузьмич, *Очерк истории Литовско–Русского государства до Люблинской унии включительно*, Москва, 1915.

Любавский, Матвей Кузьмич, *Обзор истории русской колонизации с древнейших времен и до XX века*, отв. ред. А.Я. Дегтярев. Вст. статья А.Я. Дегтярева, Ю.Ф. Иванова, Д.В. Карева, Москва, 1996.

Малиновский, Иоаникий, *Сборник материалов, относящихся к истории панов рады Великого Княжества Литовского*, ч. IV, по. 6.

Нетьилькин, Александр Трофимович, *Пинск: исторический очерк*, Минск, 1961.

Острога, Виктор, „Специальная таможенная терминология Великого княжества Литовского XVI–XVIII вв.“, in: *Беларусь в современном мире: материалы VIII Международной конференции, посвященной 88–летию образования Белорусского государственного университета, 30 октября 2009 г.*, Минск, 2009.

Пичета, Владимир Иванович, *Аграрная реформа Сигизмунда–Августа в Литовско–Русском государстве*, Москва, 1958.

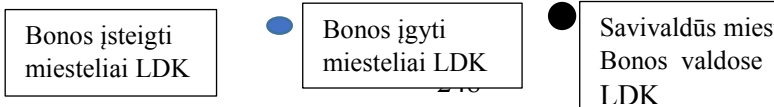
Пичета, Владимир Иванович, *Белоруссия и Литва в XV–XVI веках: (исследования по истории социально–экономического, политического и культурного развития)*, Москва, 1961.

Полищук, Владимир, „Ревизия Волынских мыт и особенности документального состава книги Литовской Метрики No. 22 (1547 г.)“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 2, Vilnius, 2010, p. 129–160.

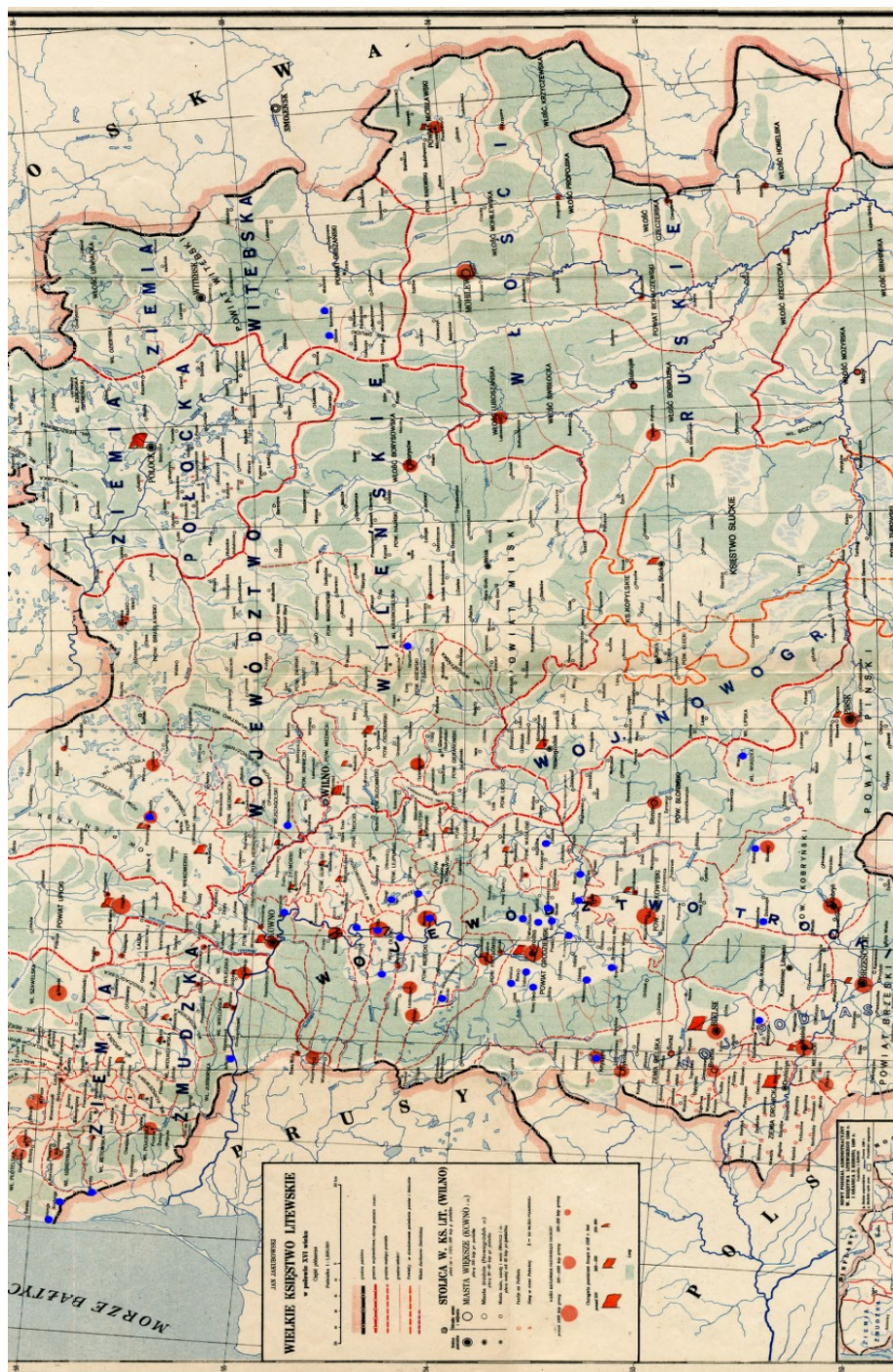
Собчук, Володимир, „Кременецкий замок“, in: *Студії і матеріали з історії Волині*, Кременець, 2012, с. 71–112.

17

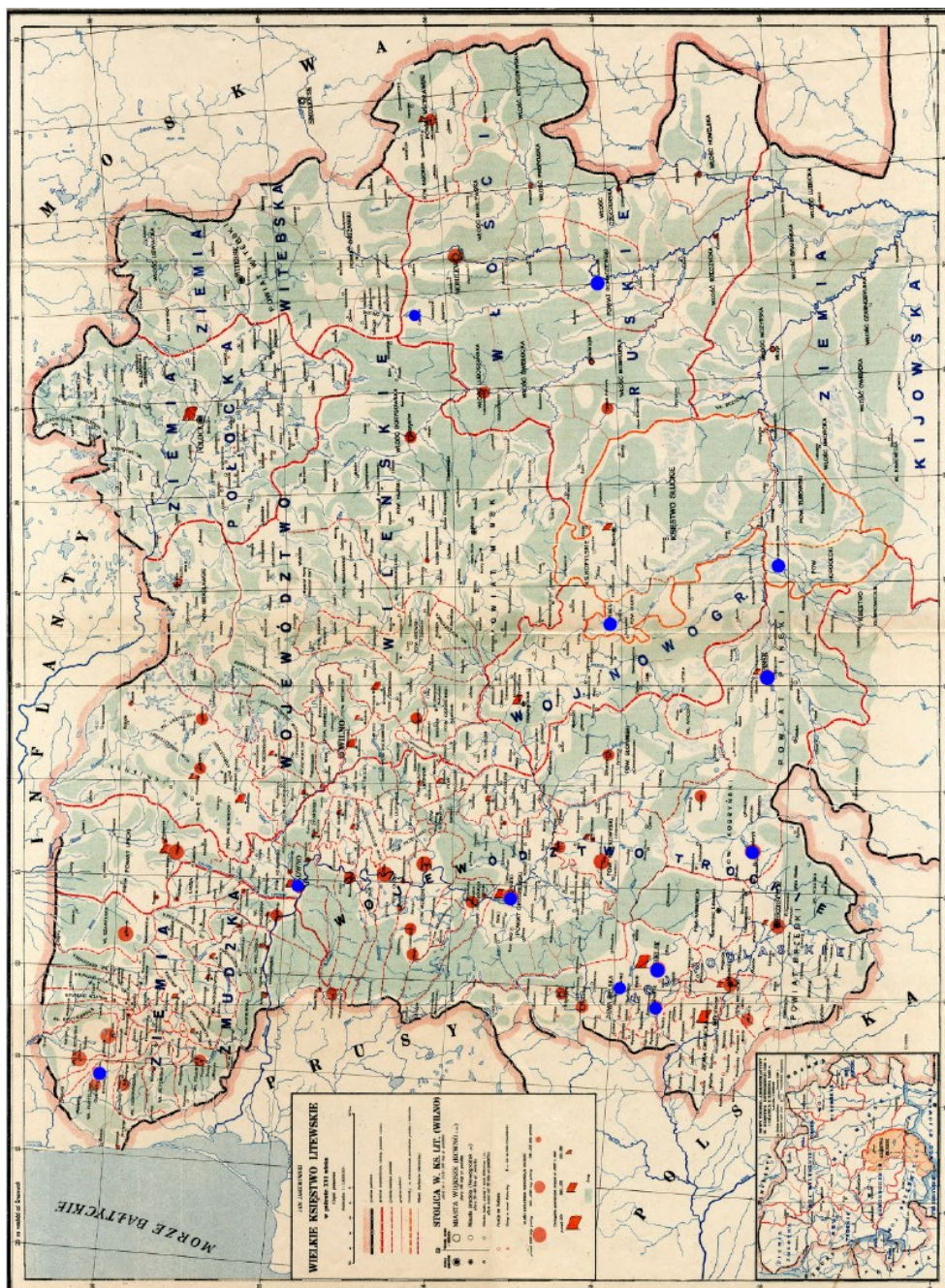
	210	LDK	
--	-----	-----	--

Priedas nr. 2. Bonos dvarai LDK.

Priedas nr. 3. Pilys Bonos valdose LDK

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

1. R. Leonavičiūtė, Bonos Sforzos vietinės administracijos pareigūnai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: personalinis aspektas // *Istorija*, vol. 109, no. 1 (2018), p. 4–27, ISSN 1392-0456.
2. R. Leonavičiūtė-Gecevičienė, Królowa Sędzia: Bona Sforza i kultura prawna Wielkiego Księstwa Litewskiego // *Kronika Zamkowa. Roczniki* (straipsnis priimtas, tačiau dėl pandemijos buvo atidėti leidinio publikavimo darbai. Numatoma publikuoti iki 2021 m. pabaigos).

Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17, Vilnius, LT- 01101
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius